

Jostein Gaarder

Sofijin svijet

Roman o povijesti filozofije

S norveškoga prevela Iva Klara
Andersson

RAJSKI VRT

*...na kraju krajeva, nešto je jednom moralo
nastati ni iz čega...*

Sofie Amundsen vraćala se kući nakon škole. Prvi dio puta išla je s Jorunn. Razgovarale su o robotima. Jorunn je rekla da je čovječiji mozak kao komplicirani kompjutor. Sofie nije baš bila sigurna bi li se s time mogla složiti. Pa čovjek mora biti nešto više od stroja?

Razišle su se kod velikog prehrambenog centra. Sofie je živjela na kraju velikog naselja obiteljskih kuća i njezin put do Škole je bio gotovo dvostruko dulji od Jorunninog. Kao da je kuća bila na kraju svijeta; iza njezinog vrta nije bilo drugih kuća. Tamo je počinjala duboka šuma.

Sada je skrenula u Djetelinsku ulicu. Ova je na samom kraju naglo skreta-la, što su svi običavali zvati »Kapetanov zavoj«. Gotovo samo subotom i nedjeljom njome su prolazili ljudi.

Bio je to jedan od prvih dana svibnja. U nekim je vrtovima bilo narcisa u obliku gustih vijenaca pod voćkama. Breze je ovio tanak plašt zelenih pupoljaka.

Zar nije čudno kako sve počinje rasti i cvasti u ovo doba godine? Sto pomaže da kilogrami tog biljnog zelenila prokuljaju iz beživotne zemlje Čim zatopli i iščeznu posljednji ostaci snijega?

Sofie virne u poštanski sandučić dok je otvarala dvorišna vrata. U njemu je u pravilu bilo mnoštvo reklamnih brošura, uz nekoliko velikih kuverti za

JOSTEIN GAARDER

mamu. Običavala je ostaviti taj debeli svežanj na kuhinjskom stolu prije nego što bi se popela u svoju sobu i počela pisati zadaće.

Za tatu su samo ponekad stizala neka pisma iz banke, ali on baš i nije bio običan otac. Sofijin otac je bio kapetan na velikom naftnom tankeru, tako da ga uglavnom nije bilo kod kuće. Kada bi dobio dopust i došao na nekoliko tjedana, tabanao bi okolo po kući i stvarao ugodan ugođaj za Sofie i mamu. Ali kad je bio na brodu, doimao se prilično daleko.

Danas je u sandučiću bilo samo jedno malo pismo - i ono je bilo za Sofie.

»Sofie Amundsen«, pisalo je na sličnoj omotnici. »Djetelinska ulica 3.« To je bilo sve, nije pisalo od koga je. Nije bilo čak ni poštanske marke.

Čim je Sofie za sobom zatvorila dvorišna vrata, otvorila je kuvertu. Jedino što je našla bio je jedan poprilično malen list, ne veći od omotnice u kojoj je ležao. Na listiću je pisalo: *Tko si?*

Ništa više. Na ceduljici nije bilo pozdrava ni imena pošiljatelja, samo te dvije, rukom ispisane riječi, i veliki upitnik iza njih.

Opet je pogledala omotnicu. O da - pismo je bilo za nju. Ali tko ga je stavio u sandučić?

Sofie je požurila otključati vrata svoje crvene kuće. Mačak Sherekana se, kao obično, uspio došuljati iz grmlja, skočiti na odmorište na stubištu i šmu-gnuti kroz vrata prije nego što ih ona zatvori za sobom.

- Mic, mic, mic!

Kad bi Sofijina mama zbog nečega bila ljuta, dogodilo bi se da kaže da je kuća u kojoj su živjeli menažerija. Menažerija je zbirka različitih životinja; i zaista - Sofie je bila prilično zadovoljna vlastitom kolekcijom. Prvo je dobila akvarij i zlatne ribice, Zlatokosu, Crvenkapicu i Crnog Petra. Onda je dobila papigi-ce Točkicu i Mrvicu, kornjaču Govindu i na kraju žuto-smedeg tigrastog mačka Sherekana. Sve te životinje dobila je kao neku odštetu zato što mama kasno dolazi s posla, a tata plovi po bijelom svijetu.

Sofie hitne školsku torbu u kut i dade Sherekanu hrane u zdjelicu. Onda se spusti na kuhinjski stolac s mističnim pismom u ruci.

Tko si?

Ni govora da je znala odgovoriti. Ona je Sofie Amundsen, naravno, ali tko je to? Do sada još nije uspjela riješiti to pitanje.

Kako bi bilo da ima sasvim drugo ime? Anne Knutsen, na primjer. Bi li onda *bila* tko drugi?

Istog trenutka se sjetila da ju je tata htio nazvati Synnove. Sofie je pokušala zamisliti da nekom pruža ruku i predstavlja se kao Synnove Amundsen, ali ne, ne bi išlo. Čitavo vrijeme je to bila jedna sasvim druga djevojka koja se predstavljala umjesto nje.

Skočila je na pod i otišla u kupaonicu s tim čudnovatim pismom u ruci. Stala je ispred zrcala i zabuljila se u svoje oči.

- Ja sam Sofie Amundsen - rekla je.

Djevojka u zrcalu nije odgovorila niti najmanjom grimasom. Bez obzira na to što bi Sofie učinila, i ova bi napravila baš isto. Sofie je pokušala preduhitriti odraz kakvim munjevitim pokretom, ali druga je bila jednako hitra.

- Tko si ti? - upitala je.

Opet nije bilo odgovora, ali u trenutku se našla u nedoumici je li ona postavila pitanje ili odraz.

Sofie pritisne kažiprst o nos u zrcalu i reče:

- Ti si ja.

Ne dobivši odgovor, preokrene rečenicu naglavce i reče: -Ja sam ti.

Sofie Amundsen nije baš uvijek bila zadovoljna svojim izgledom. Običavali su joj reći da ima lijepe bademaste oči, ali to su sigurno govorili samo zato što joj je nos bio premalen, a usta prevelika. Osim toga, uši su joj bile preblizu očima. Najgore od svega bila je ta glatka kosa koju je bilo nemoguće njegovati. Tata ju je znao gladiti po kosi i zvati »djevojčica lanene kose«, po jednoj skladbi Claudea Debussyja. Lako je njemu reći takvo što, kad on nije osuđen živjeti s tom crnom, ravnom kosom. Sofijinoj kosi ne pomaže ni sprav ni gel.

Ponekad je imala osjećaj da izgleda tako čudno da bi se počela pitati je li nakazna. Barem je mama pričala o teškom porođaju. Ali, je li stvarno porođaj ono što odlučuje o nečijem izgledu?

Nije li čudno da ne zna tko je? I zar nije nepravedno da nije mogla birati svoj izgled? Taj je samo dopluta. Možda može birati prijatelje, ali samu sebe nije izabrala. Nije čak izabrala niti da bude čovjek.

Što je čovjek?

Sofie opet pogleda djevojku u zrcalu.

- Mislim da ću sada otići gore pisati zadaću iz prirode - rekla je kao da se ispričava. Sljedećeg je trenutka bila u hodniku.

Ne, idem radije van u vrt.

IOSTEIN GAARDER

- Mic, mic, mic, mic!

Sofie izgura mačka na stube i zatvori vrata za sobom.

Kad je stigla na šljunčani puteljak s onim zagonetnim pismom u ruci, obuze je čudan osjećaj. Kao da je bila lutka koju je dodir čarobnog štapića odjednom oživio.

Zar nije čudno da ona sada postoji, da može švrljati naokolo u jednoj čudnovatoj bajci?

Sherekan je lako preskočio šljunak i kliznuo među guste grmove ribizla. Jedan živi mačak, živ živcat od bijelih brkova pa do gipkog repa otraga na glatkom tijelu. On je isto u vrtu, ali sigurno toga nije svjestan kao i Sofie.

Postupno, nakon spoznaje da postoji, Sofie poče razmišljati o tome da neće postojati vječno.

Sada postojim, mislila je. Ali jednog dana ću nestati, potpuno.

Ima li života nakon smrti? Niti ovog pitanja sigurno nije bilo u mačkovojoj glavi.

Nedavno je umrla Sofijina baka. Više od pola godine, gotovo svakog dana, mislila je na to koliko joj baka nedostaje. Nije li nepravedno da život jednog dana mora prestati?

Razmišljajući, Sofie zastane na šljunčanom puteljku. Pokušala se usredotočiti na misao da postoji, kako bi na taj način zaboravila da neće živjeti zauvijek. To je, međutim, bilo nemoguće. Čim se koncentrirala na to da postoji, u njezine je misli uskočila i pomisao na kraj života. I obrnuto: tek kad bi je obuzeo snažan osjećaj da je jednog dana više neće biti, shvatila je da je život zapravo neprocjenjivo vrijedan. Te su misli kao glava i pismo na kovanici, i tu je kovanicu ona sada neprestano prevrtala. I što je veća i jasnija bila jedna strana, to je veća i jasnija postajala i druga. Život i smrt su dva lica jedne te iste stvari.

Nije moguće doživjeti da postojiš a da ne spoznaš da ćeš i umrijeti, mislila je. Isto tako, nije moguće razmišljati o svojoj smrti a da u isto vrijeme ne pomisliš kako je fantastično čudnovato živjeti.

Sofie se sjetila da je baka rekla nešto slično onog dana kad je od liječnika doznala da je bolesna. »Tek sad znam koliko je život bogat«, rekla je.

Nije li tužno da se većina ljudi mora razboljeti prije nego što shvati kako je fino živjeti? U svakom slučaju morali bi dobiti kakvo tajanstveno pismo!

Možda bi trebala provjeriti ima li još nečeg u sandučiću? Sofie otrči do dvorišnih vrata i podigne zeleni poklopac. Poskočila je kad je unutra ugledala:

posve istu omotnicu. Zar se nije bila uvjerila da je sandučić prazan kad je uzela prvu kuvertu?

I na ovoj je pisalo njezino ime. Rastrgala ju je i izvukla bijelu cedulju, potpuno jednaku prvoj.

Odakle dolazi svijet? pisalo je.

Nemam pojma, mislila je Sofie. To valjda nitko ne može *znati* ? Pa ipak -Sofie je mislila da je pitanje opravdano. Po prvi put u životu bila je svjesna da ne može živjeti na ovom svijetu a da barem ne *pita* odakle on dolazi.

Zagonetna pisma toliko su smutila Sofijin mozak da je odlučila sjesti u Tjesnac.

Tjesnac je Sofijino supertajno skrovište. U nj je odlazila samo kad je bila vrlo ljuta, vrlo tužna ili vrlo sretna. Danas je bila samo zbunjena.

Crvena kuća je ležala u velikom vrtu. Tamo je bilo mnogo cvjetnih gredica, grmova s bobicama, veliki travnjak s vrtinom ljuljačkom, čak i mala sjenica koju je djed sagradio baki kad je izgubila prvo dijete samo nekoliko tjedana nakon poroda. Sirota djevojčica se zvala Marie. Na nadgrobnom kamenu je pisalo: »Mala Marie k nama je došla, pozdravila nas kratko i vratila se.«

Dolje u jednom kutku vrta, iza svih grmova malina, bilo je gusto šipražje na kojemu nije raslo cvijeće ni bobice. Zapravo bila je to stara živica koja je jednom bila granica prema velikoj šumi, ali - kako je nitko nije njegovao zadnjih dvadeset godina — izrasla je u neprohodno šipražje. Baka je ispričala kako je živica priječila lisice da love kokoši za vrijeme rata, kad su kokoši slobodno šetale dvorištem.

Za sve osim Sofie stara je živica bila isto toliko nekorisna koliko i kavezi za zečeve koji su bili malo dalje u vrtu. Ali to je bilo samo zato što nisu znali Sofijinu tajnu.

O uskom ulazu u živicu Sofie je znala još od malena. Kad se provuče kroza nj, nađe se u velikom otvoru među grmljem, koji je nalikovao maloju kolibi. Mogla je biti potpuno sigurna da je tamo nitko ne može pronaći.

Sofie je protrčala dvorištem s dvije omotnice u ruci, spustila se na sve četiri i provukla kroza žbunje. Tjesnac je bio toliko velik da se gotovo mogla uspraviti, ali je ipak sjela na neko debelo korijenje. Odatle je mogla viriti kroz nekoliko sićušnih rupa u granju i lišću. Iako nijedna rupica nije bila veća od kovanih pet kruna¹, imala je dobar pregled cijelog vrta. Kad je bila mala, voljela je proučavati kako mama ili tata hodaju okolo među drvećem i traže je.

¹ promjer petokrune: 3 cm (prev.)

Sofie je uvijek mislila da je vrt svijet za sebe. Svaki put kad bi čula o rajskom vrtu u priči o postanku, bilo bi kao da sjedi u Tjesnacu i gleda svoj mali raj.

»Odakle dolazi svijet?«

Ni govora o tome da je znala. Sofiji je bilo jasno da je Zemlja samo jedan malen planet u velikom svemiru. Ali odakle je sam svemir?

Naravno, može se zamisliti da je svemir stalno postojao, te onda i nije potrebno tražiti odgovor na pitanje odakle dolazi. Ali, *može* li nešto biti stalno? Nešto je u njoj bilo protiv toga. Sve što postoji mora valjda imati i početak? Dakle, i svemir je jednom morao nastati od nečeg drugog.

Međutim, ako je svemir odjednom nastao od nečeg drugog, onda je i to drugo jednom moralo nastati od nečeg. Sofie je shvatila da je samo odgodila cijeli problem. Na kraju krajeva, nešto je jednom moralo nastati ni iz čega. Ali je li to moguće? Zar nije i to jednako nezamislivo kao i to da svijet oduvijek postoji?

U školi su učili da je Bog stvorio svijet, i Sofie se sada pokušala umiriti mislju da je to ipak najbolje rješenje cijele zavrzlane. Ali, onda je opet počela razmišljati. Mogla se lako složiti da je Bog stvorio svemir, ali što je sa samim Bogom? Je li sam sebe stvorio ni iz čega? Opet se nešto u njoj pobunilo. Iako bi Bog sigurno mogao stvoriti i ovo i ono, nikada ne bi mogao stvoriti samog sebe *prije* nego ima »samog sebe« čime bi mogao stvarati. Preostaje još samo jedna mogućnost: Bog je postojao oduvijek. Ali tu je mogućnost već bila odbacila! Sve što postoji mora imati početak.

- Do bijesa!

Ponovo je otvorila obje kuverte.

»Tko si?«

»Odakle dolazi svijet?«

Stvarno podla pitanja! I odakle samo stižu ta pisma? To je bilo gotovo jednako zagonetno.

Tko je to trgnuo Sofie iz svakidašnjice i odjednom je stavio pred velike zagonetke kozmosa?

Po treći je put otišla do poštanskog sandučića.

Poštar je tek donio dnevnu poštu. Sofie izvuče debeli svežanj s reklamama, novinama i nekoliko pisama za mamu. Tu je bila i jedna razglednica — sa slikom neke južne plaže. Okrenula ju je. Imala je norveške marke i žig: »Bataljun UN-a«. Je li to moglo biti od tate? Nije li on bio na sasvim drugoj strani svijeta? Osim toga, ni rukopis nije njegov.

Sofie je osjetila kako joj je srce počelo ubrzano kucati kad je pročitala adresu na dopisnici. »Hilde Moller Knag, c/o Sofie Amundsen, Djetelinska ulica 3...« Ostatak adrese je bio točan. Na razglednici je pisalo:

Draga Hilde. Srdačne čestitke za tvoj petnaesti rođendan. Kao što znaš, želim ti pokloniti nešto uza što se možeš usavršiti. Oprosti što sam kartu poslao Sofiji. Tako je bilo najlakše. Lijep pozdrav, tata.

Sofie je otrčala natrag u kuću i ušla u kuhinju. U glavi je osjećala oluju.

Tko je ta »Hilde« koja navršava 15 godina samo mjesec dana prije njezinog petnaestog rođendana?

Sofie je iz hodnika donijela telefonski imenik. U njemu je bilo puno onih koji su se zvali Moller, neki su se zvali Knag. Ali, nitko se u cijelom debelom telefonskom imeniku nije zvao Moller Knag.

Još jednom je ispitala zagonetnu razglednicu. O da - bila je prava, s poštanskom markom i žigom.

Zašto bi neki otac poslao rođendansku čestitku na Sofijinu adresu kad bi je očito trebalo poslati na sasvim drugo mjesto? Koji bi otac uskratio kćeri rođendansku čestitku tako da je pošalje na krivu adresu? Kako to može biti »najlakše«? I prije svega: kako da ona pronađe Hilde?

Tako je Sofie dobila još jedan problem za razrješenje. Pokušala je srediti misli:

U nekoliko poslijepodnevni sati postavljena je pred tri zagonetke. Prva je zagonetka tko je stavio one dvije omotnice u njezin poštanski sandučić. Druga su teška pitanja koja su ta pisma postavila. Treća zagonetka je tko je Hilde Moller Knag, i zašto je Sofie primila rođendansku čestitku te strane djevojčice.

Bila je sigurna da su te tri zagonetke nekako povezane, jer je do tog dana živjela posve običnim životom.

CILINDAR

.. jedino što nam je potrebno da postanemo dobri filozofi jest sposobnost da se čudimo...

Sofie je slutila da će osoba koja joj je napisala anonimna pisma opet stupiti u kontakt s njom. Do daljnjega je odlučila da o pismima nikome ništa ne govori.

U školi joj je postalo teško koncentrirati se na ono što učitelj govori. Činilo joj se da priča samo o nevažnim stvarima. Zar nije mogao pričati o tome što je čovjek - ili o tome što je svijet, i kako je nastao?

Nikad prije nije osjetila nešto slično: u školi, a i drugdje, ljudi su bili obuzeti manje-više slučajnim stvarima. Ali postojala su neka veća i teža pitanja na koja je bilo važnije odgovoriti nego brinuti se o običnim školskim predmetima.

Zna li tko odgovor na takva pitanja? Sofie je u svakom slučaju mislila da je važnije razmišljati o njima nego bubati nepravilne glagole.

Kad je zvonilo, nakon zadnjeg sata, tako je brzo napustila školsko dvorište da je Jorunn morala potrčati kako bi je dostigla.

Nakon nekog vremena Jorunn upita:

- Hoćemo li kartati večeras?

Sofie slegne ramenima.

- Mislim da više nisam toliko zainteresirana za kartanje.

Jorunn je izgledala kao da je pala s Marsa.

- Ne? Hoćemo li onda igrati bedminton?

Sofie je zurila u asfalt. Nedugo zatim pogleda prijateljicu. - Mislim da me ni bedminton više toliko ne zanima.

- Pa dobro!

Sofie je primijetila tračak gorčine u Jorunninom glasu.

- Onda mi možda možeš reći što ti je to odjednom postalo tako važno?

Sofie je gotovo neprimjetno zatresla glavom.

- To...to je tajna.

- Pih! Sigurno si se zaljubila!

Djevojke nastaviše hodati zajedno dobar komad puta bez ijedne riječi. Kad su stigle do nogometnog igrališta, Jorunn reče:

- Idem preko igrališta.

»Preko igrališta.« Tuda je Jorunn bilo najkraće, ali tim je putem išla samo kad joj se žurilo kući da ode nekom u posjet, ili k zubaru.

Sofiji je bilo žao što ju je povrijedila. Ali što je drugo mogla reći? Da je odjednom postala toliko zaokupljena time tko je i odakle dolazi svijet da nema vremena za bedminton? Bi li to prijateljica razumjela?

Zašto bi moralo biti toliko teško biti zaokupljen najvažnijim, a istovremeno najobičnijim od svih pitanja?

Osjetila je da joj je srce jače zakucalo kad je otvorila poštanski sandučić. U prvom je navratu našla samo pismo iz banke i nekoliko velikih žutih omotnica za mamu. Uh, Sofie se tako duboko nadala novom pismu nepoznatog pošiljatelja.

Dok je za sobom zatvarala dvorišna vrata, otkrila je svoje ime na jednoj od velikih kuverti. Na stražnjoj strani, ondje gdje je trebala otvoriti kuvertu, risalo je: *Tečaj filozofije. Postupati vrlo pažljivo.*

Sofie je pretrčala šljunčani puteljak i ostavila školsku torbu na stubištu. Druga je pisma gurnula ispod otirača, te otrčala u vrt iza kuće da potraži skrovište u Tjesnacu. Ono veliko pismo je morala tamo otvoriti.

Sherekan je dotrčao za njom, ali tu se ništa nije moglo. Sofie je bila sigurna da je mačak neće odati.

U omotnici su bila tri velika, strojem otipkana lista, povezana spajalicom. Sofie poče čitati.

Što je filozofija?

Draga Sofie. Mnogo ljudi ima različite hobije. Neki skupljaju stare novčiće ili marke, neki su zauzeti ručnim radom, a neki provode većinu slobodnog vremena baveći se športom.

Mnogi vole čitati. Ali u izboru štiva vrlo se razlikujemo. Jedni čitaju samo novine ili stripove, drugi vole čitati romane, dok treći više vole knjige čiji su predmet astronomija, životinjski svijet ili tehnička otkrića.

Ako me zanimaju konji ili drago kamenje, ne mogu zahtijevati da i svi ostali budu jednako zaokupljeni tim stvarima. Ako napeto pratim sve športske prijenose na televiziji, moram podnijeti da drugi misle kako je šport dosadan.

Ipak, postoji li nešto što bi trebalo zanimati sve ljude? Nešto što se tiče svih - bez obzira na to tko su i gdje na svijetu žive? Da, draga Sofie, ima nekih pitanja kojima bi svatko trebao biti zaokupljen. Takvim se pitanjima bavi i ovaj tečaj.

Što je najvažnije na svijetu? Ako pitamo nekog tko gladaže, odgovor je — hrana. Ako pitanje uputimo jednom koji se smrzava, odgovor je - toplina. A ako pitamo čovjeka koji se osjeća sam i usamljen, odgovor bi sigurno bio -zajedništvo s drugim ljudima.

Međutim, kad su sve ove potrebe zadovoljene -postoji li još uvijek nešto što ljudima nedostaje? Filozofi su u to uvjereni. Oni vjeruju da čovjek ne može živjeti samo o kruhu. Prirodno, svima treba hrana. Ljubav i briga je isto svima potrebna. Ali postoji još jedna stvar koja je potrebna svim ljudima. Mi težimo odgovoriti na pitanje tko smo i zašto živimo.

Pitati se zašto živimo nije dakle jedna jednako »slučajna« zanimacija kao i skupljanje poštanskih maraka. Onaj koga zanimaju takva pitanja obuzet je nečim o čemu ljudi raspravljaju od početka života na ovom planetu. Kako su nastali svemir, svijet i život veće je i važnije pitanje od onoga tko je osvojio najviše zlatnih medalja na prošlogodišnjoj Olimpijadi.

Filozofiji se najlakše možemo približiti postavljanjem filozofskih pitanja:

Kako je svijet stvoren? Postoji li volja ili namjera u svemu što se događa? Ima li života nakon smrti? Kako uopće možemo naći odgovor na ovakva pitanja? I prije svega: kako bismo morali živjeti?

Ova pitanja su ljudi postavljali u svim vremenima. Ne poznajemo kulturu koja nije bila zaokupljena pitanjem tko su ljudi ili odakle dolazi svijet.

Zapravo, baš i ne možemo postaviti mnogo različitih filozofskih pitanja. Već smo postavili nekoliko najvažnijih. Ali, povijest nam pokazuje mnogo različitih *odgovora* na svako pojedino postavljeno pitanje.

Lakše je, dakle, postavljati filozofska pitanja, nego na njih odgovarati.

Pojedinac i danas mora pronaći *vlastite* odgovore na ta ista pitanja. Nije moguće otvoriti leksikon pa tamo naći odgovor na pitanje postoji li Bog ili život poslije smrti. Leksikon nam ne može reći ni kako bismo morali živjeti. Ali, u stvaranju vlastitog pogleda na život ipak nam može pomoći da čitamo ono što su drugi jednom mislili.

Lov filozofa na istinu može se usporediti s krimićem. Netko vjeruje da je Andersen ubojica, drugi misle da je to Nielsen ili Jepsen. Radi li se o pravom krimiću, može se dogoditi da zagonetku policija jednom nenadano uspije riješiti. Može se zamisliti i da nikad neće uspjeti razriješiti tajnu. No, rješenje tajne ipak *postoji*.

Iako je na jedno pitanje teško odgovoriti, moguće je da postoji jedan — i samo jedan - točan odgovor. Ili nakon smrti ima nekakvog života - ili ga nema.

Mnoge stare zagonetke znanost je malo-pomalo riješila. Jednom je stražnja strana Mjeseca bila velika nepoznanica. Do odgovora se nije moglo doći raspravom; taj je bio prepušten mašti pojedinca. A danas sasvim točno znamo kako izgleda stražnja strana Mjeseca. Više ne možemo »vjerovati« da na Mjesecu živi čovjek, ili da je Mjesec sir.

Jedan starogrčki filozof, koji je živio prije više od dvije tisuće godina, vjerovao je da je filozofija nastala zbog čovjekova čuđenja. Čovjek misli da je njegovo postojanje tako čudnovato da filozofska pitanja nastaju sama od sebe, vjerovao je on.

Kao da promatramo mađioničarski trik: ne možemo shvatiti kako je izveden. I onda postavimo pitanje upravo o tome: kako mađioničar uspijeva preobraziti nekoliko svilenih maramica u živa zeca?

Mnogi ljudi doživljavaju da je svijet jednako neshvatljiv kao kad mađioničar odjednom izvuče zeca iz cilindra koji je maločas bio prazan.

Što se tiče zeca, jasno nam je da nas je mađioničar prevario. Ono što bismo rado otkrili je upravo način na koji je to učinio. Drukčije je kada govorimo o svijetu. Znamo da on nije laž i prijevara, jer šetamo po Zemlji i sami smo dio svijeta. Zapravo, mi smo onaj bijeli zec kojeg je netko izvukao iz cilindra. Razlika između nas i bijelog zeca jest samo u tome što zec nije

svjestan da je dio čarolije. S nama je drukčije. Mi vjerujemo da sudjelujemo u nečemu zagonetnom i rado bismo otkrili kako je to sve skupa povezano.

P.S. Kad smo već kod zeca, možda ga je bolje usporediti s cijelim svemirom. Mi, koji ovdje živimo, samo smo sićušni puzavci duboko u zečjem krznu. Filozofi se, međutim, pokušavaju uspeti na jednu od tankih dlaka tako da se mogu zagledati velikom mađioničaru ravno u oči.

Pratiš li, Sofie? Nastavak slijedi.

Sofie je bila posve izmoždena. Da li prati? Nije se mogla sjetiti ni je li stigla udahnuti dok je čitala.

Tko je došao s tim pismom? Tko, tko?

To nikako nije mogla biti ona ista osoba koja je poslala rođendansku čestitku Hildi Moller Knag, jer je čestitka imala i poštansku marku i žig. Žuta je kuverta bila bačena pravo u sandučić, baš kao i one dvije bijele.

Sofie pogleda na sat. Bilo je samo petnaest do tri. Još skoro dva sata do maminog povratka s posla.

Sofie se izvuče natrag u vrt i otrči do poštanskog sandučića. Je li u njemu moglo biti još nečeg?

Našla je novu žutu omotnicu sa svojim imenom na njoj. Bacila je pogled naokolo, ali nije bilo nikoga. Sofie potrči prema rubu šume i poče pogledom pretraživati puteljak.

Ni tamo nije bilo žive duše.

Odjednom joj se učini da čuje pucketanje grančica duboko u šumi. Nije bila potpuno sigurna, ali bilo bi besmisleno trčati za nekim tko je pokušavao umaknuti.

Sofie otključa kućna vrata i odloži školsku torbu i maminu poštu. Trčeći, popne se u svoju sobu, iznese veliku metalnu kutiju za kolače u kojoj je čuvala lijepo kamenje, prospe kamenje na pod, te stavi obje velike kuverte u kutiju. Onda otrči natrag u vrt s kutijom u rukama. Prije nego što je izašla, nasula je mačje hrane u Sherekanovu zdjelicu.

- Mic, mic, mic!

Vrativši se u Tjesnac, otvori omotnicu i izvuče nekoliko novih pisaćim strojem otipkanih stranica. I poče čitati.

Čudnovato stvorenje

Pa, opet smo tu. Kao što vidiš, ovaj će ti filozofski tečaj stizati u prikladnim porcijama. Sada slijedi još nekoliko uvodnih primjedbi.

Jesam li već rekao da je sposobnost da se čudimo jedino što nam je potrebno da postanemo dobri filozofi? Ako nisam, sada ću: **JEDINO ŠTO NAM JE POTREBNO DA POSTANEMO DOBRI FILOZOFI JEST SPOSOBNOST DA SE ČUDIMO.**

Sva mala djeca imaju ovu sposobnost. Taman posla da nemaju! Nakon samo nekoliko mjeseci ona kliznu u jednu novu novcatu zbilju. Međutim, kako postupno rastu, čini se da im sposobnost čuđenja opada. Otkud to? Zna li Sofie Amundsen odgovoriti?

Dakle, kad bi neka beba mogla govoriti, sigurno bi rekla kako je stigla na jedan čudnovat svijet, ili nešto slično. Jer, iako dijete ne zna govoriti, vidimo kako prstićem upire oko sebe ili kako radoznalo poseže za stvarima u sobi.

Kako prve riječi pomalo dolaze, dijete zastaje i više »vau-vau« svaki put kad vidi nekog psa. Vidimo kako dijete skače gore-dolje u kolicima i mlatara ručicama: »Vau-vau! Vau-vau!« Djetetova se revnost čini pretjeranom nekima od nas koji smo malo stariji i iskusniji. »Ma dobro, dobro, to je vau-vau,« kažemo samouvjereno, »ali smiri se već u tim kolicima.« Mi nismo jednako oduševljeni. Već smo prije vidjeli pse.

Možda će se ova uzbuđena scena ponoviti nekoliko stotina puta prije nego što dijete uspije proći kraj nekog psa bez prisutnosti duha. Ili pored slona ili nilskog konja. Ali, prije nego što dijete nauči pravilno govoriti - i daleko prije nego nauči filozofirati - svijet mu je postao navika.

Šteta, ako te zanima moje mišljenje!

Moja je stvar da ti, draga Sofie, ne budeš među onima koji svijet uzimaju kao gotovu činjenicu. Za svaki slučaj izvršit ćemo nekoliko misaonih eksperimenata prije nego što počnemo sa samim tečajem filozofije.

Zamisli da si na izletu u šumi. Odjednom na puteljku ispred sebe ugledaš mali svemirski brod. Iz njega se iskobelja mali Marsovac, i stane zuriti u tebe...

Što bi ti onda pomislila? Svejedno, nema veze. Je li te, međutim, koji put ošinula misao da ti sama *jesi* jedan takav Marsovac?

Zapravo baš i nije vrlo vjerojatno da ćeš se ikada spotaknuti o biće s drugog planeta. Ne znamo čak ni to ima li života na drugim planetima. No, može se dogoditi da se spotakneš o samu sebe. Može se dogoditi da jednog

dana odjednom zastaneš i sebe doživiš na potpuno nov način. Možda baš na nekom izletu u šumi.

Ja sam čudnovato biće, misliš u sebi. Ja sam zagonetna životinja...

Kao da se budiš iz dugogodišnjeg sna Trnoružice. Tko sam ja?, pitaš se. Znaš da pužiš okolo po jednom planetu u svemiru. Ali što je svemir?

Ako tako otkriješ sebe, otkrit ćeš nešto što je jednako zagonetno Marsovcu s početka. Nisi samo vidjela biće iz svemira. Osjećaš da si i sama jedno takvo čudnovato biće.

Pratiš li, Sofie? Izvršimo još jedan misaoni eksperiment:

Mama, tata i mali Thomas, star dvije-tri godine, sjede u kuhinji jednog jutra i doručkuju. Uskoro se mama dignu od stola i okrene prema radnoj površini, i tada - da, tada tata odjednom počne lebdjeti pod tavanicom, dok Thomas sjedi i promatra.

Što misliš da bi Thomas tada rekao? Možda bi pokazao prstićem gore na tatu i rekao: - Tata leti!

Thomas bi se sigurno čudio, ali on to uvijek čini. A tata i inače običava raditi čudne stvari, tako da jedan mali let iznad kuhinjskog stola ništa ne mijenja u njegovim očima. Svaki se dan brije zabavnom spravicom, ponekad se popne na krov pa vrti televizijsku antenu - ili opet gurne glavu u motor automobila te osvane crn kao crnac.

Onda je red na mami. Ona je čula Thomasove riječi i odlučno se okrenula. Što misliš da bi bila njezina reakcija na tatin slobodan let nad kuhinjskim stolom?

Istog bi časa ispustila staklenku s marmeladom na pod i počela vrištati od silnog užasa. Možda bi zatrebala liječnika nakon što bi se tata napokon spustio natrag na stolicu (on se već odavno trebao naučiti lijepom ponašanju za stolom!).

Zašto se mamina i Thomasova reakcija toliko razlikuju?

To ima veze s *navikom* (primi to na znanje!). Mama je naučila da ljudi ne mogu letjeti. Thomas nije. On još uvijek nije siguran koje su stvari moguće na ovom svijetu, a koje nisu.

Međutim, što je sa samim svijetom? Misliš li da je on moguć? Ta, i on je u slobodnom letu!

Tužno je što zakon sile teže nije jedino na što se naviknemo odrastajući. U jednom zamahu mi se naviknemo na cijeli svijet kao takav.

Čini se da u mladosti gubimo sposobnost da se svijetu čudimo. A time gubimo još nešto jako važno - nešto što filozofi pokušavaju ponovno probu-

diti. Jer, negdje duboko u nama postoji nešto što nam kazuje da je život velika zagonetka. To nešto smo jednom doživjeli, daleko prije nego što smo o tome naučili misliti.

Da se točnije izrazim: iako se filozofska pitanja tiču svih ljudi, ne postaju svi filozofima. Većinu ljudi, iz različitih razloga, zarobi svakidašnjica da se čuđenje životu izgubi negdje u pozadini. (Takvi se zavuku duboko u zečje krzno, dobro se namjeste i ostanu tamo čitav život.)

Za djecu je svijet - i sve što u njemu postoji - nešto *novo*, nešto što ih zapanjuje. To ne vrijedi za sve odrasle. Većina odraslih doživljava svijet kao nešto sasvim obično.

Upravo ovdje su filozofi časna iznimka. Filozof se nikada ne uspijeva potpuno priviknuti na svijet. Za njega ili nju svijet je i dalje nerazumljiv — da, zagonetan i mističan. Filozofi i mala djeca imaju dakle jednu važnu zajedničku osobinu. Može se isto tako reći da filozof cijeli život ostaje jednako osjetljiv kao dijete.

Sada možeš birati, draga Sofie. Jesi li dijete koje se još nije stiglo priviknuti na svijet? Ili si filozof koji se zaklinje da to nikad neće postati?

Ako samo odmahuješ glavom i ne uspijevaš se prepoznati u djetetu ili filozofu, postala si toliko prisna sa svijetom da te on više ne iznenađuje. U tom ti slučaju prijete opasnost. Ovaj tečaj filozofije primaš dakle za svaku sigurnost. Ne želim da upravo ti budeš među otupjelima i ravnodušnima. Želim da živiš budnim životom.

Tečaj je besplatan. Tako ti neću morati vraćati novce ako ga ne završiš. Ako ga poželiš prekinuti, imaš za to mogućnost. U tom mi slučaju moraš ostaviti poruku u sandučiću. Jedna živa žaba će poslužiti. To svakako mora biti nešto zeleno, inače će se poštar grozno preplašiti.

Kratak sažetak: bijeli zec izvučen je iz praznog cilindra. Taj trik traje mnogo milijardi godina, jer je zec vrlo velik. Skroz na vrhovima njegovih tankih dlaka rađaju se ljudska djeca, koja su zbog toga sposobna čuditi se tom nemogućem iluzionističkom umijeću. Ali, stareći polako, ona se spuštaju sve dublje i dublje u zečje krzno. I tamo ostaju. Sada im je tako udobno da se ne usuđuju uspeti natrag po dlakama. Samo filozofi polaze na taj opasan put prema krajnjim granicama jezika i postojanja. Neki od njih ispadnu iz utrke, dok se drugi grčevito priljubljuju uz krznene dlake, te dovikuju ljudima koji se nalaze duboko u mekanom krznu, prezasićujući se dobrim jelom i pićem.

- Dame i gospodo, mi lebdimo u praznini svemira!

Ali nikoga dolje u krznu nije briga za ono što filozofi viču.

- Oh, koja gomila galamdžija - govore oni.

I nastavljaju sa svojim brbljanjem: Možeš li mi dodati maslac? Kako danas stoje bankovne dionice? Koliko stoje rajčice? Jesi li čula da je Lady Di ponovo trudna?

Kad je majka došla kući, Sofie je bila u stanju šoka. Kutija s pismima zagonetnog filozofa ležala je na sigurnom u Tjesnacu. Sofie je pokušala pisati zadaće, ali samo bi se zatekla kako sjedi i misli o onom što je pročitala.

O koliko stvari nikad prije nije razmišljala! Više nije bila dijete, ali nije bila ni sasvim odrasla. Sofie je shvatila da se već počela spuštati u gusto krzno zeca izvučenog iz crnog cilindra svemira. Ali filozof ju je zaustavio. On - ili je to možda ona? - čvrsto ju je uhvatio za vrat i povukao gore na onu dlaku gdje se jednom kao dijete igrala. I ona je tamo, na samom kraju te tanke dlake, vidjela svijet kao da je bilo prvi put.

Filozof ju je spasio. Nema sumnje. Nepoznati pošiljatelj pisma ju je spasio od ravnodušnosti svakidašnjice.

Kad je majka došla kući oko pet sati, Sofie je odvuče u dnevnu sobu i gurne u jednu stolicu.

- Mama, zar ne misliš da je čudnovato živjeti? - počela je.

Majka se toliko smela da nije *znala* što bi odgovorila. Obično je Sofie pisala zadaću kad bi ona došla kući.

- Pa - rekla je - ponekad i jest.

- Ponekad? Mislila sam, zar ne misliš da je čudno da svijet uopće *postoji*?

- Zaboga, Sofie, pa ne smiješ tako govoriti.

- Zašto ne? Tebi se možda čini da je svijet posve normalan?

- Pa i jest. Barem uglavnom.

Sofie shvati da je filozof imao pravo. Odrasli prihvaćaju svijet kao gotovu činjenicu. Jednom za svagda su se uljuljkali u začarani san svoje svakidašnjice.

- Pih! Ti si se toliko navikla na svijet da te on više ne začuđuje - reče.

- Ma o čemu *ti* to pričaš?

- Kažem ti samo da si postala preprisna sa svijetom. Skroz glupa, drugim riječima.

- Ma ne dopuštam ti da sa mnom tako razgovaraš, Sofie.

- Onda ću se izraziti drukčije. Ti si se lijepo udomaćila duboko u krznu jednog bijelog zeca koji se upravo u ovom trenutku izvlači iz crnog cilindra svemira. I uskoro ideš kuhati krumpir. Onda ćeš čitati novine, pa ćeš nakon ručka prileći na pola sata, te poslije pogledati Dnevnik.

Majčinim je licem prešao zabrinut izraz. Sasvim točno, otišla je u kuhinju pristaviti krumpir. Malo se kasnije vratila natrag u sobu, i sada je ona gurnula Sofie u stolicu.

- Moram s tobom o nečemu razgovarati - poče ona. Sofie je po glasu zaključila da je nešto ozbiljno.

- Valjda se nisi upustila u nešto s drogama, dušo?

Sofie se počela smijati. No, razumjela je zašto je to pitanje upravo sada došlo.

- Jesi pošasavila? - reče. - Onda bih *još više* otupjela.

Toga poslijepodneva nitko više nije spominjao ni droge ni bijele zečeve.

MITOVI

*...između snaga dobra i zla postoji neka
neizvjesna ravnoteža...*

Sljedećeg jutra Sofie nije našla nikakvo pismo u poštanskom sandučiću. Cijelog tog dana se dosađivala u školi. Trudila se biti posebno ljubazna prema Jorunn pod odmorom. Na putu kući počele su planirati izlet sa šatorom čim se zemlja u šumi malo isuši.

I tako se opet našla pred poštanskim sandučićem. Najprije je otvorila pisamce s meksičkim žigom. Listak je bio od tate. Čeznuo je za kućom i napokon je uspio pobijediti prvog oficira u šahu. Inače je bio skoro gotov s onih dvadeset kila knjiga koje je ponio kad je zadnji put oputovao nakon zimskih praznika.

Osim toga, tamo je još ležala i jedna žuta omotnica s njezinim imenom! Sofie ostavi školsku torbu i poštu u kući te otrči u Tjesnac. Izvuče nekoliko tiskanih stranica i poče čitati:

Mitološka slika svijeta

Bok, Sofie! Imamo puno posla, tako da je najbolje da odmah prijedemo na stvar.

Pod filozofijom razumijevamo potpuno nov način mišljenja koji se pojavio u Grčkoj otprilike 600 godina prije Krista. Prije toga su različite religije

pružale ljudima odgovore na sva pitanja koja su postavljali. Takva religiozna objašnjenja prenošena su s koljena na koljeno kroz *mitove*. Mitovi su priče o bogovima, kojima se pokušava objasniti zašto je život takav kakav jest.

Tijekom tisućljeća je u cijelom svijetu izrasla divlja flora mitskih odgovora na filozofska pitanja. Grčki su filozofi pokušali pokazati da se mitovima nije moglo vjerovati.

Dakle, kako bismo razumjeli misli prvih filozofa, moramo razumjeti što znači imati mitološku sliku svijeta. Kao primjer koristit ćemo neke mitske predodžbe iz nordijskih zemalja. Kraj rijeke nije potrebno kopati bunar.

Sigurno si čula o *Toru* s čekićem. Prije nego što je kršćanstvo stiglo u Norvešku, ljudi su vjerovali da Tor putuje nebom u kočiji koju vuku dva jarca. Kad bi zamahnuo svojim čekićem, nastale bi munje i gromovi. Riječ »oluja« na norveškom - *torden* - dolazi upravo od »*Tor-donn*«, što znači Torov prasak. Na švedskom se za oluju kaže »*aska*«, zapravo »*as-aka*«, što znači »božje putovanje« nebom.

Kad grmi i sijeva, bude i kiše. To je moglo biti od životne važnosti za seljake u doba vikinga¹. Tor je zato bio obožavan kao bog plodnosti.

Dakle, mitski odgovor na pitanje zašto kiši jest da Tor zamahuje svojim čekićem. A kad bi došla kiša sve bi na polju fino kljalo i raslo.

Kako je uopće sve na livadi raslo i donosilo plodove, nije bilo moguće razumjeti. Ipak, seljaci su razumjeli da je to imalo nekakve veze s kišom. Osim toga, svi su vjerovali da je kiša imala veze s Torom. To ga je učinilo jednim od najmoćnijih staronorveških bogova.

Postoji još jedan razlog Torove važnosti, a taj je povezan sa cjelokupnim uređenjem svijeta.

Vikinzi su vjerovali da je nastanjeni svijet bio otok kojem je stalno prijetila vanjska opasnost. Taj dio svijeta su zvali *Midgard*². To znači carstvo u sredini. U *Midgardu* je, osim toga, smješten i *Asgard*³, gdje je bio dom bogova. Izvan *Midgarda* bio je *Utgard*⁴, tj. vanjsko carstvo. Ondje su živjeli opasni trolovi (*jotuni*)⁵ koji su lukavštinama neprestano pokušavali uništiti svijet. Takva zloćudna čudovišta obično zovemo »silama kaosa«. Ljudi sta-

1 viking: staroskandinavski ratnik između 9. i 11. stoljeća (prev.)

2 *Midgard*: dosl. »Srednji svijet« (prev.)

3 *Asgard*: dosl. »Svijet bogova« (prev.)

4 *Utgard*: dosl. »Vanjski svijet« (prev.)

5 *Troll* (norv.): nadnaravni stvor, zao i opak, ljudima obično nevidljiv. Prema pučkoj predaji, živi u planinama, šumama ili pod zemljom, te biva preobražen u kamen ako ga sunce zatekne izvan skrovišta; *Jotun* (norv.): gigantski trol (prev.)

ronordijske religije su, kao i u većini drugih kultura, osjećali da između snaga dobra i zla postoji neka neizvjesna ravnoteža.

Jedan od načina na koji su trolovi mogli uništiti svijet bio je da otmu *Freyu*, božicu plodnosti. Ako bi im to uspjelo, na polju ništa ne bi raslo, a žene ne bi rađale djecu. Zato je bilo jako važno da ih dobri bogovi drže u šahu.

I ovdje je Tor igrao veliku ulogu. Njegov čekić nije samo davao kišu, nego je bio i važno oružje u borbi protiv opasnih sila kaosa. Čekić mu je osim toga davao gotovo neograničenu moć. Mogao ga je, na primjer, hitnuti za trolovima i tako ih ubiti. Nije se čak morao bojati da će ga izgubiti, jer je čekić djelovao kao bumerang i uvijek mu se vraćao.

Ovo je bilo *mitološko objašnjenje* održanja prirode i stalne borbe između dobra i zla. Međutim, filozofi ga nisu htjeli prihvatiti.

Ali, nije se radilo samo o objašnjenjima.

Ljudi nisu mogli prekrivenih ruku čekati da se bogovi umiješaju svaki put kad bi im zaprijetila nesreća - kao suša ili zarazne bolesti. Oni su i sami morali sudjelovati u borbi protiv zla. To se odvijalo kroz različite religiozne čine ili *rituale*.

Najvažniji religiozni čin staronordijskog doba bio je *žrtva*. Žrtvovati nešto bogu značilo je uvećati njegovu moć. Ljudi su, na primjer, morali nešto žrtvovati bogovima kako bi dobili snage da nadjačaju sile kaosa. To se moglo postići tako da se žrtvuje neka životinja. Toru su se obično žrtvovali jarci. *Odinu*¹ su se ponekad prinobile i ljudske žrtve.

U Norveškoj je najpoznatiji mit onaj o kojem pripovijeda *Pjesma o Tri-mu*. U njoj stoji da je Tor spavao, a kad se probudio, čekića više nije bilo. Tada se Tor toliko razljutio da su mu se ruke počele tresti, a brada drhtati. Zajedno s pratiocem *Lokijem* otišao je Frevi i zamolio je da mu posudi krila kako bi Loki mogao odletjeti do Doma jotuna i doznati jesu li trolovi ukrali njegov čekić. Tamo je Loki sreo *Trima*, kralja jotuna, koji se doista počeo hvalisati kako je skrio čekić osam milja² ispod zemlje. I još je dodao: bogovi neće dobiti čekić ako on ne dobije Frevu za ženu.

Pratiš li, Sofie? Dobri bogovi suočeni su sa silno dramatičnom otmicom. Trolovi imaju moć nad najvažnijim obrambenim oružjem bogova, i situacija je potpuno beznadna. Dokle god trolovi posjeduju Torov čekić, imaju i moć nad svijetom ljudi i bogova. U zamjenu za čekić zahtijevaju Frevu. No ta

1 Odin: vrhovni bog u skandinavskoj mitologiji (prev.)

2 milja (norveška): 10 kilometara (prev.)

zamjena nije moguća: predaju li bogovi trolovima božicu plodnosti, koja štiti sve živo, trava će na livadi uvenuti, a bogovi i ljudi umrijeti. Situacija se, dakle, potpuno zaglavila. Zamisliš li da neka teroristička grupa prijeti atomskom bombom usred Londona ili Pariza ako im se ne usliše želje - onda sigurno razumiješ što ti hoću reći.

Mit dalje priča da se Loki vratio kući u Asgard. On zamoli Freyu da obuče vjenčanu opremu, jer je moraju udati za trola (nažalost, nažalost!). Freva se naljuti i reče da će ljudi misliti kako je luda za muškarcima ako pristane na tu udaju.

Ali bog *Heimdal*¹ dođe na sjajnu ideju. On predloži da se Tor preruši u nevjestu. Ako mu povežu kosu i umetnu stijenje pod košulju, izgledat će kao žena. Naravno, Tor baš i nije oduševljen prijedlogom, ali on isto tako razumije da se Heimdalov savjet mora slijediti kako bi bogovi ponovno posjedovali čekić.

Na kraju je Tor prerušen u nevjestu, a Loki ga prati kao djeveruša. »Pa krenimo onda nas dvije u Dom jotuna«, reče Loki.

Ako ćemo se izraziti modernijim rječnikom, možemo reći da su Tor i Loki »antiteroristička policija« bogova. Preobučeni u žene, ući će u tvrđavu trolova i osloboditi Torov čekić.

Čim su stigli u Dom jotuna, trolovi počnu pripremati vjenčano slavlje. No, za vrijeme slavlja pojede mlada - to jest Tor - čitavog bika i osam lososa. Ispije i tri bačvice piva. To začudi Trima; malo je nedostajalo da »komandosi« budu otkriveni. Međutim, Loki ih izvući iz opasnosti tako što ispriča kako Freva nije jela osam noći od silne radosti zbog puta u Dom jotuna.

Tada Trim odigne mladine veo kako bi je poljubio, ali ustukne ugledavši oštre Torove oči. I ovoga ih puta Loki izbavi iz neprilike rekavši kako mlada nije spavala osam noći od velike radosti zbog vjenčanja. Nakon toga Trim zapovjedi da se donese čekić, te da se položi u krilo mlade u toku ceremonije.

Priča se da se Tor grohotom nasmijao kad mu se čekić našao u krilu. Najprije je njime ubio Trima, a onda i ostatak jotunskog roda. I tako je jezovita otmica ipak sretno završila. A Tor - »Batman« ili »James Bond« među bogovima - ponovno je nadjačao zle sile.

Toliko o samom mitu, Sofie. Što nam on zapravo govori? Sigurno nije izmišljen samo radi zabave. I on želi nešto *objasniti*. Moguće ga je protumačiti ovako:

1 Heimdal: čuvar Svijeta bogova (prev.)

Kad bi u zemlji nastupila suša, ljudi su tražili razlog za nedostatak kiše. Jesu li možda trolovi ukrali Torov čekić?

Isto tako je moguće da mit pokušava shvatiti smjenu godišnjih doba: priroda umire zimi zato što je Torov čekić u Domu jotuna. Ali u proljeće ga on ponovno uspijeva osvojiti. Na taj način mit pokušava ljudima odgovoriti na nešto što ne razumiju.

No, mit nije samo objašnjavao. Ljudi su često obavljali različite religiozne čine povezane s mitom. Možda su izvodili drame s mitskim sadržajem kao odgovor na sušu ili nerodnu godinu. Možda su u selu nekog preobukli u nevjestu - s kamenjem ispod košulje - te je taj onda povratio čekić od trolova. Ljudi su tako aktivno mogli pridonijeti dolasku kiše, kako bi žito u polju niklo.

Mnogo je primjera iz drugih dijelova svijeta koji pokazuju da su ljudi dramatisirali mitove o godišnjim dobima kako bi požurili prirodni tijek.

Tek smo malo zavirili u nordijski mitološki svijet. Postoji još bezbroj mitova o Toru i Odinu, *Freyu* i *Freyi*, *Hodu* i *Balderu*² - i mnogim mnogim drugim bogovima. Mitološke predodžbe cvjetale su širom svijeta sve dok filozofi nisu po njima počeli čeprkati. Jer: i stari su Grci imali mitološku sliku svijeta u doba nastanka prve filozofije. Stoljećima su s koljena na koljeno prenosili priče o bogovima. U Grčkoj su se oni zvali *Zeus* i *Apolon*, *Hera* i *Atena*, *Dioniz* i *Asklepije*, *Heraklio* i *Hefest*. Tek da spomenem neke.

Otprilike 700 godina prije Krista, *Homer* i *Heziod* su zapisali velik dio grčkog mitskog materijala. To je stvorilo potpuno nove prilike. Naime, čim su mitovi bili zapisani, bilo je moguće o njima raspravljati.

Homerov nauk o bogovima bila je prva stvar koju su grčki filozofi kritizirali, zato što su bogovi toliko sličili ljudima, a i zato što su bili jednako sebični i nepouzdati kao mi. Po prvi put je netko rekao da mitovi možda i nisu drugo nego ljudske predodžbe.

Primjer kritike mitova nalazimo u filozofa *Ksenofana*, koji je živio otprilike 570. g. pr. Kr. »Ljudi su stvorili bogove na svoju sliku«, rekao je. »Misle da se bogovi rađaju i da imaju tijelo, odijelo i jezik kao i mi. Crnci vjeruju da su bogovi tamne kože i spljoštenog nosa, dok Tračani zamišljaju da su pla-

1 Frey: Frevin brat, bog plodnosti (prev.)

2 Hod i Balder: Odinovi sinovi; dobrog boga Baldera zabunom ustrijeli njegov slijepi brat Hod, po nagovoru Lokija (prev.)

vooki i plavokosi. Da bikovi, konji i lavovi mogu slikati, predstavili bi svoje bogove kao bikove, konje i lavove!«

Baš u to doba su Grci osnivali mnoge gradove-države, kako u Grčkoj tako i u kolonijama u južnoj Italiji i Maloj Aziji. Tamo su robovi obavljali sve teže poslove, dok su se slobodni građani bavili politikom i kulturnim životom.

Način mišljenja se vrlo brzo izmijenio u gradskoj sredini. Pojedinaac je mogao zbog sama sebe postavljati pitanja o društvenom poretku. Isto tako, mogao je postavljati filozofska pitanja a da nije morao pribjeći mitološkoj predaji.

Možemo reći da mitološki način mišljenja ustupa mjesto razmišljanju koje se temelji na iskustvu i razumu. Cilj je prvih grčkih filozofa pronaći *prirodna objašnjenja* prirodnih procesa.

Sofie je nastavila hodati vrtom. Pokušala je zaboraviti sve što je naučila u školi. Posebno je važno bilo zaboraviti ono što je naučila iz prirodnih predmeta.

Kako bi doživjela proljeće da je odrasla u ovom vrtu a da o prirodi ništa nije znala?

Bi li možda pokušala izmisliti kakvo objašnjenje kad bi jednog dana o-djednom počela padati kiša? Ili bi domaštala do nekog razloga zašto snijeg iščezava, a sunce se penje nebom?

Nego što, u to je bila potpuno sigurna, te zatim poče izmišljati:

Zima je stegla zemlju u svojoj smrznutoj šaci jer je zli Muriat zatvorio prelijepu princezu Sikitu u hladnu tamnicu. Ali jednog dana dođe hrabri princ Bravato i oslobodi princezu. Sikita od radosti zaplesa livadama, pjevajući pjesmu koju je ispjevala u hladnom zatvoru. I zemlja i drveće bijahu toliko dirnuti da se sav snijeg pretvori u suze. Onda se sunce pojavi na nebu pa osuši sve suze. Ptice se pridružiše Sikitinoj pjesmi, a kad je ova raspustila svoju žutu kosu, na zemlju pade nekoliko uvojaka, i tu se pojave ljiljani...

Sofiji se činilo da je izmislila lijepu priču. Da nije poznavala drugo objašnjenje za smjenu godišnjih doba, bila je sigurna da bi na kraju povjerovala svojoj izmišljotini.

Shvatila je da su ljudi oduvijek imali potrebu objasniti prirodne procese. Možda nisu mogli živjeti bez tih objašnjenja. I tako su izmislili mitove u ono doba kad znanosti još nije bilo.

FILOZOFI PRIRODE

...nešto ne može postati ni iz čega...

Kad je majka tog poslijepodneva došla s posla, Sofie je sjedila u vrtnoj ljuljački i mozgala o vezi između tečaja filozofije i Hilde Moller Knag koja, eto, neće dobiti nikakvu rođendansku čestitku od svog oca.

- Sofie! - viknula je majka izdaleka. - Došlo ti je pismo!

Kao da ju je nešto presjeklo. Pa sama je pokupila poštu; pismo je dakle moralo biti od filozofa. Sto će reći mami?

Polako se digne iz ljuljačke i krene prema mami. - Nema poštanske marke.

Sigurno neko ljubavno pismo. Sofie uze pismo.

- Zar ga nećeš otvoriti?

Što je mogla kazati?

- Jesi li ikad čula da je netko otvorio ljubavno pismo dok mu mama visi za vratom?

Pa neka onda misli da je takvo što u pitanju. Užasno se stidjela, jer je još bila premlada za ljubavna pisma, ali bilo bi je još više sram kad bi se doznalo da prima kompletni dopisni tečaj od nekog totalno nepoznatog filozofa koji se osim toga s njom igra mačke i miša.

Bila je to jedna od onih malih, bijelih kuverti. Kad se popela u svoju sobu, pročitala je na papiriću tri nova pitanja:

Postoji li pratvar od koje je sve napravljeno ?

Može li voda postati vinom ?

Kako se zemlja i voda mogu preobraziti u živu žabu?

Iako se Sofiji činilo da su pitanja luckasta, nastavila su se vrzmati po njezinoj glavi cijele večeri. I sljedećeg je dana u školi nastavila razmišljati o svakom od njih.

Je li bilo neke »pratvari« od koje je sve napravljeno? Ali, ako je neka »tvar« - od koje je sve na svijetu napravljeno - postojala, kako se ta tvar odjednom mogla preobraziti u zlaticu, ili pak u cijelog slona?

Ista je primjedba vrijedila i za pitanje o pretvorbi vode u vino. Sofie je čula priču o tome kako je Isus pretvorio vodu u vino, ali nije ju baš doslovce shvaćala. A ako je Isus stvarno pretvorio vodu u vino, bilo je to čudo, to jest nešto što inače nije moguće. Sofie je znala da je u vinu, a i drugdje u prirodi, bilo puno vode. Ali, iako je u krastavcu bilo 95% vode, moralo je tu biti još nečeg kako bi krastavac bio krastavac, a ne samo voda.

Onda još ono sa žabom. Njezin je učitelj filozofije bio općenito vrlo zaokupljen žabama. Sofie bi možda i prihvatila da je žaba napravljena od zemlje i vode, ali ne i da se zemlja sastoji samo od jedne jedine tvari. Kad bi se zemlja sastojala od mnogo različitih tvari, onda bi se naravno moglo zamisliti da voda i zemlja zajedno čine žabu, posebice ako voda i zemlja prođu fazu jajašca i punoglavca. Jer, žaba ne može izrasti u vrtu, čak ni kad bi se jako pažljivo zalijevao.

Kad je tog poslijepodneva stigla kući iz škole, našla je u sandučiću debelu omotnicu adresiranu na svoje ime. Kao i drugih dana Sofie ode u Tjesnac.

Projekt filozofa

Opet si tu! Prijedimo odmah na današnju lekciju, i to bez bijelih zečeva i sličnog.

Ispričat ću ti u grubim crtama što su ljudi mislili o filozofskim pitanjima od antičke Grčke sve do danas. Ali, krenimo redom.

Budući da su filozofi živjeli u jedno posve drugo doba - a možda i u kulturi potpuno različitoj od naše - bilo bi pametno pronaći *projekt* svakog pojedinog filozofa. Time hoću reći da moramo posegnuti za onim što svaki pojedini filozof posebno želi istražiti. Jedan je zaokupljen postankom biljaka

i životinja. Drugog pak interesira postoji li Bog, ili posjeduje li čovjek besmrtnu dušu.

Kad uspijemo zaključiti što je »projekt« jednog filozofa, lakše nam je slijediti tok njegovih misli. Jer, jedan se jedini filozof ne bavi svim filozofskim pitanjima.

Rekao sam »tok njegovih misli« - dakle, filozofovih. Povijest je filozofije, naime, prožeta muškarcima. Razlog tome je taj što je žena ugnjetavana kao rod i kao misaono biće. Šteta, jer je tako izgubljeno mnogo važnog iskustva. Žena je u povijest filozofije čestito ušla tek u ovom stoljeću.

Od mene nećeš dobivati nikakvu zadaću, barem ne teške matematičke zadatke. Sprezanje engleskih glagola mi je u svakom slučaju nezanimljivo. Ipak, s vremena na vrijeme, dodijelit ću ti kakvu vježbicu.

Ako prihvaćaš ove uvjete, možemo početi.

Filozofi prirode

Prve grčke filozofe obično zovemo »filozofima prirode«, i to zato što su ponajprije bili zaokupljeni prirodom i prirodnim procesima.

Već smo se upitali odakle sve dolazi. Mnogi danas zamišljaju da je nešto nastalo ni iz čega. Među Grcima ta misao nije bila jednako raširena. Iz nekog su razloga uzimali zdravo za gotovo da je »nešto« oduvijek postojalo.

Dakle, ne radi se o tome da je sve postalo ni iz čega. Naprotiv, Grci su se čudili kako je voda mogla postati živom ribom, a beživotna zemlja visokim drvećem ili šarenim cvijećem. Da ne govorimo o tome kako u truhu majke nastaje malo dijete!

Filozofi su vlastitim očima vidjeli da se priroda neprestano *mijenja*. Ali kako su te promjene bile moguće? Kako se nešto iz tvari moglo preobraziti u nešto posve drugo - na primjer, u živo biće.

Zajednička svim prvim filozofima bila je *promisao* kako iza svih promjena stoji određena pratvar. Nije lako reći kako su došli na tu promisao. Znamo samo da se pojavila prododžba o tome da, skrivena za promjenama u prirodi, vreba pramaterija. »Nešto« iz čega izvire i čemu se sve opet vraća mora postojati.

Nas zapravo ne zanima kako su filozofi odgovorili na ova pitanja. Ono što nas zanima je koja su pitanja postavljali i za kakvom su vrstom odgovora tragali. Više nas zaokuplja *kako* su mislili, nego točno *što*.

Možemo sa sigurnošću reći da su se pitali o vidljivim promjenama u prirodi. Pokušali su dokučiti vječne, prirodne zakone. Željeli su razumjeti događaje u prirodi, a istovremeno ne pribjeći mitološkoj predaji. Prije svega su pokušali razumjeti prirodne tokove proučavajući samu prirodu. A to je nešto sasvim drugo nego objašnjavati munje i gromove, zimu i proljeće, pozivajući se na događaje u svijetu bogova!

Tako se filozofija oslobodila religije. Može se reći da su prirodni filozofi poduzeli prvi korak u pravcu znanstvenog načina mišljenja. Time su potaknuli razvoj kasnijih prirodnih znanosti.

Većina onog što su filozofi prirode rekli ili napisali nije sačuvana. Ono malo što poznajemo nalazi se u spisima Aristotela koji je živio nekoliko stotina godina nakon prvih filozofa. Aristotel izvještava samo o rezultatima do kojih su filozofi prije njega došli. To znači da uglavnom ne znamo kako su stigli do svojih zaključaka. Ali, znamo dovoljno da možemo ustvrditi da je »projekt« prvih grčkih filozofa bilo pitanje pratvari i prirodnih promjena.

Tri filozofa iz Mileta

Prvi poznati filozof je *Tales* iz grčke kolonije Mileta u Maloj Aziji. Puno je putovao po svijetu. Priča se, među ostalim, da je uspio izmjeriti visinu jedne egipatske piramide tako što je izmjerio sjenu piramide u trenutku kad je njegova vlastita sjena bila dugačka koliko i on sam. Navodno je izračunao i pomrčinu Sunca 585. g. pr. Kr.

Tales je smatrao da je *voda* izvor svih stvari. Ne znamo što je pod tim točno razumijevao. Možda da sav život počinje u vodi - i da se sve živo vraća u vodu kad se raspadne.

Kad je bio u Egiptu, sigurno je vidio kako je na poljima počelo klijati čim se Nil povukao sa zemljišta u delti. Možda je vidio i kako se žabe i crvići pojavljuju nakon kiše.

Tales je vjerojatno imao na umu i to da se voda pretvara u led i paru kako bi opet postala vodom.

Smatra se i da je rekao da je »sve ispunjeno božanstvom«. I u ovom slučaju možemo samo pogađati što je time mislio. Možda je doživio kako crna zemlja može biti izvor svega od cvijeća i žita pa do kukaca i žohara. Dalje je zamišljao da je zemlja dupkom puna malih, nevidljivih klica života. Ali, sigurno nije mislio na Homerove bogove.

Sljedeći poznati filozof je *Anaksimandar*, koji je također živio u Miletu. On je vjerovao da je naš svijet samo jedan od mnogih, koji postaje iz i propada u nešto što je nazvao »neodređeno«. Nije lako reći što je pod »neodređenim« razumijevao, ali jasno je da nije, kao Tales, mislio na neku poznatu tvar. Možda je mislio da se ono iz čega je sve stvoreno mora razlikovati od svega stvorenog. Tako praelement nije mogao biti obična voda, nego nešto »neodređeno«.

Treći filozof iz Mileta je *Anaksimenes* (oko 570. - 526. pr. Kr.). On je pak vjerovao da je prapočelo svih stvari *zrak* ili *magla*.

Anaksimenes je, naravno, poznavao Talesovo učenje o vodi. Ali odakle dolazi voda? Anaksimenes je bio uvjeren da je voda zapravo zgusnut zrak. Ta vidimo da se voda cijedi iz zraka kada kiši. Kad se voda još više zgusne, nastaje zemlja, mislio je. Možda je vidio kako se iz leda, pri njegovom otapanju, istiskuju zemlja i pijesak. Isto tako je vjerovao da je vatra razrijeđen zrak. Po Anaksimenu je zrak prauzrok i zemlje, i vode i vatre.

Put od zemlje i vode do rastinja na livadi nije dug. Možda je Anaksimenes mislio da su za postanak života potrebni i zemlja, i zrak, i vatra i voda. Ali, samo je počelo »zrak« ili »magla«. Dijelio je dakle Talesovo mišljenje da je samo jedna pratvar uzrok svih promjena u prirodi.

Nešto ne može postati ni iz čega

Sva su tri miletska filozofa smatrala da postoji jedna - i samo jedna - pratvar iz koje je sve napravljeno. Međutim, kako se jedna tvar odjednom mogla pretvoriti u nešto sasvim drugo? Ovaj problem možemo zvati *problemom promjene*.

Od oko 500. g. pr. Kr. živjelo je u grčkoj koloniji Eleji u južnoj Italiji nekoliko filozofa koji su se bavili sličnim pitanjima. Najpoznatiji »Elejac« bio je *Parmenid* (oko 540. - 480. pr. Kr.).

Parmenid je vjerovao da sve što jest postoji zauvijek. Među Grcima je ta misao bila uobičajena. Prihvaćali su kao gotovu činjenicu da je sve na svijetu vječno. Nešto ne može postati ni iz čega, misli Parmenid. I ništa što jest ne može nestati.

No, Parmenid je otišao dalje od ostalih. Bio je uvjeren da promjena zapravo nije moguća. Nešto ne može postati onim što nije.

Naravno, Parmenidu je bilo jasno da se priroda neprekidno mijenja. *Osjetilima* je opažao promjenu u stvarima. Ali, to nije mogao spojiti s onim što mu je *razum* govorio. Budući da je bio prisiljen birati između vjere u osjetila i vjere u razum, izabrao je razum.

Poznat nam je izraz: »Dok ne vidim, neću vjerovati«. Međutim, Parmenid ni onda nije vjerovao. Njegovo je mišljenje da nam osjetila daju krivu sliku svijeta, sliku koja se ne slaže s čovječjim razumom. Svoju zadaću kao filozof vidi u razotkrivanju svih oblika »osjetilnih varki«.

Ovakva snažna vjera u razum zove se *racionalizam*. Racionalist je onaj koji vjeruje da je razum izvor sveg čovjekovog znanja o svijetu.

Sve teče

Istodobno s Parmenidom živio je *Heraklit* (oko 540. - 480. pr. Kr.) iz Efesa u Maloj Aziji. On je vjerovao da je upravo neprekidna promjena najosnovnija crta prirode. Može se reći da je Heraklit imao više povjerenja u govor osjetila nego Parmenid.

»Sve teče«, rekao je Heraklit. Sve je u pokretu, ništa nije vječno. Zato ne možemo »dva puta stupiti u istu rijeku«. Jer: kad stupim u rijeku po drugi put, ni rijeka ni ja više nismo isti.

Heraklit je ukazao i na to da je svijet prožet stalnim suprotnostima. Da nismo nikad bolesni, ne bismo znali što znači biti zdrav. Da nismo nikad gladni, ne bismo nalazili ugodu u sitosti. Kad ne bi bilo rata, ne bismo znali cijeniti mir, a kad ne bi bilo zime, ne bismo primijetili dolazak proljeća.

I dobro i zlo imaju svoje mjesto u cjelini, vjerovao je Heraklit. Kad ne bi bilo neprestane borbe suprotnosti, svijet bi prestao postojati.

»Bog je dan i noć, zima i ljeto, rat i mir, glad i sitost«, rekao je. On kaže »Bog«, ali očito ne misli na bogove iz mitova. Za Heraklita je Bog - ili ono božansko - nešto što obuhvaća cijeli svijet. Da, Bog se pokazuje baš u toj promjenjivoj prirodi punoj suprotnosti.

Umjesto riječi »Bog« on često koristi grčku riječ »logos«. To znači razum. Iako ljudi ne misle uvijek na isti način, i nemaju istu pamet, Heraklit je vjerovao da postoji nekakav »svjetski razum« koji upravlja svim događajima u prirodi. Taj »svjetski razum« - ili »prirodni zakon« - zajednički je svim ljudima, i svi se moraju ravnati prema njemu. Ipak, većina ljudi živi ravnajući se prema vlastitoj pameti, misli Heraklit. I inače je imao nisko mišljenje o svojim bližnjima. »Shvaćanja većine ljudi mogu se usporediti s igrom male djece«, rekao je.

Dakle, usred svih promjena i suprotnosti u prirodi, Heraklit je vidio jedinstvo, cjelinu. I to »nešto«, osnovu svega, zvao je »Bogom« ili »logo-som«.

Četiri elementa

Parmenid i Heraklit bili su potpuno različiti. Parmenidov *razum* je jasno govorio da se ništa ne mijenja, dok je Heraklitovo *osjetilno iskustvo* jednako jasno govorilo da se priroda neprestano mijenja. Tko je bio u pravu? Treba li se pouzdati u ono što nam kazuje razum ili pak u *osjetila*? I Parmenid i Heraklit govore o dvije stvari. Parmenid kaže:

- a) da se ništa ne mijenja i
- b) da su osjetilni dojmovi zato nepouzdati

Heraklit naprotiv kaže:

- a) da se sve mijenja («sve teče») i
- b) da su osjetilni dojmovi pouzdani.

Veća se nesloga među filozofima teško može naći! Međutim, tko je od njih imao pravo? *Empedoklo* (oko 494. - 434. pr. Kr.) sa Sicilije prvi je uspio raspetljati čvor u koji se filozofija zaplela. On je vjerovao da su i Parmenid i Heraklit imali pravo u jednoj tvrdnji, dok su u drugoj obojica pogriješili.

Empedoklo je uvjeren da je uzrok nesloge taj što filozofi uzimaju zdravo za gotovo da postoji samo *jedna* pratvar. Kad bi to bila istina, jaz bi između onog što nam razum govori i onog što »vidimo vlastitim očima« bio nepremostiv.

Naravno, voda se ne može pretvoriti u ribu ili leptira. Voda se uopće ne mijenja. Čista voda ostaje čista voda za sva vremena. Dakle, Parmenid je u pravu da se »ništa ne mijenja«.

Istovremeno se Empedoklo slaže s Heraklitom u tome da se moramo pouzdati i u ono što nam govore osjetila. Moramo vjerovati u ono što vidimo, a vidimo upravo stalne promjene u prirodi.

Empedoklo je zaključio da se predodžba o jednom prapočelu mora odbaciti. Ni voda se ni zrak sami ne mogu preobraziti u ružin grm ili leptira. Priroda se dakle nikako ne može sastojati samo od jednog elementa.

Empedoklo misli da priroda ima ukupno četiri praelementa ili »korijena«, kako ih on zove. Ta četiri korijena su: *zemlja, zrak, vatra i voda*.

Miješanje i razdvajanje ovih elemenata uzrokuje sve promjene u prirodi. Jer: sve se sastoji od zemlje, zraka, vatre i vode, pomiješanih u različitim omjerima. Kada neki cvijet ili životinja umru, četiri se elementa razdvoje. Ovu promjenu možemo primijetiti golim okom. Međutim, sami zemlja,

zrak, voda i vatra ostaju skroz nepromijenjeni ili »netaknuti« od svih onih smjesa kojih su inače dio. Nije dakle točno da se »sve« mijenja. Zapravo se ništa ne mijenja. Događa se samo to da se četiri različite tvari spajaju i razdvajaju - kako bi se opet spojile.

Možemo to usporediti sa slikarom. Ako ima samo jednu boju - na primjer crvenu - onda ne može slikati zeleno drveće. Ali ako ima žutu, crvenu, plavu i crnu boju - može slikati s mnogo boja, jer ih može miješati u različitim omjerima.

Primjer iz kuhinje pokazuje nam to isto. Ako imam samo brašno, bio bih čarobnjak kad bih uspio napraviti kolač. Ali ako imam jaja, brašno, mlijeko i šećer, od ta četiri sastojka mogu napraviti mnogo različitih kolača. Nije slučajno da je Empedoklo izabrao baš zemlju, zrak, vatru i vodu kao »korijenje« prirode. Prije njega su drugi filozofi pokušali pokazati zašto prapočelo mora biti bilo voda, zrak ili vatra. Još su Tales i Anaksimenes ukazali na to da su i voda i zrak važni prirodni elementi. Grci su vjerovali i da je vatra važna. Vidjeli su, recimo, Sunčevu važnost za sav život u prirodi i, naravno, poznavali su toplinu tijela u ljudi i životinja.

Možda je Empedoklo vidio kako komad drveta gori. Ono što se tada događa je baš raspadanje. Čujemo kako u drvetu pucketaju i šumi. To je »voda«. Nešto isparava. To je »zrak«. »Vatru« vidimo. A nešto još i ostane kad ogranak utrne. To je pepeo - ili »zemlja«.

Kad je Empedoklo ukazao da su prirodne promjene uzrokovane miješanjem i rastvaranjem četiriju korijena, preostalo je još nešto što se moralo objasniti. Što je uzrok spajanja tvari u nov život? I što pomaže da se »smjesa«, na primjer cvijet, jednom raspadne?

Empedoklo misli da u prirodi djeluju dvije *sile*. Nazvao ih je »ljubav« i »mržnja«. »Ljubav« spaja stvari, dok ih »mržnja« razdvaja.

On dakle razlikuje »tvar« od »sile«. To je važno zabilježiti. I dan-danas znanost razlikuje »elemente« od »prirodnih sila«. Moderna znanost govori da se svi prirodni događaji mogu promatrati kao usklađena igra između različitih *elemenata* i malog broja *prirodnih sila*.

Empedoklo se još pitao što se događa kad nešto opažamo čulima? Kako, na primjer, mogu »vidjeti« cvijet? Što se tada zbiva? Jesi li ikad razmišljala o tome, Sofie? Ako nisi, sad imaš priliku!

Empedoklo misli da se naše oči sastoje od zemlje, zraka, vatre i vode, kao i sve drugo u prirodi. »Zemlja« u mojem oku razabire što je zemljano u onom što gledam, »zrak« ono od zraka, »vatra« u oku razumije ono što je od vatre, a voda ono od vode. Kad u oku ne bi bilo jednog od elemenata, ni ja ne bih mogao vidjeti cijelu prirodu.

Nešto od svega u svemu

Drugi filozof kojeg nije zadovoljavalo da se jedna pratvar - na primjer voda - može preobličiti u sve što vidimo u prirodi, bio je *Anaksagora* (500. - 428. pr. Kr.). Nije prihvatio ni misao da se zemlja, zrak, vatra i voda mogu pretvoriti u krv i kosti.

Anaksagora misli da je priroda sagrađena od mnogih sićušnih dijelova, nevidljivih oku. Sve se može podijeliti u nešto manje, ali čak i u najmanjem dijelu postoji nešto od svega. Budući da koža i kosa ne mogu nastati ni od čega drugog, kože i kose mora biti i u mlijeku koje pijemo, i u hrani koju jedemo, vjerovao je.

Nekoliko će modernih primjera možda pokazati što je Anaksagora zamišljao. Današnjom laserskom tehnikom moguće je dobiti takozvane »holo-grame«¹. Ako hologram predočava automobil, i ako se taj hologram slomi, vidjeli bismo sliku cijelog automobila čak i kad bi nam ostao samo onaj dio holograma koji predstavlja branik. Razlog je tome da je cijeli motiv prisutan i u najsitnijem dijelu.

Tako je nekako sagrađeno i naše tijelo. Ako izdvojim stanicu kože iz jednog prsta, jezgra te stanice sadrži ne samo recept moje kože nego i uputu za izgled mojih očiju, za boju moje kose, za broj i oblik mojih prstiju, i tako dalje. U svakoj se stanici tijela nalazi podroban opis svih drugih stanica u tijelu, te njihove izgradnje. U svakoj stanici postoji dakle »nešto od svega«.

Anaksagora je ove »najmanje dijelove«, koji u sebi sadrže »nešto od svega«, zvao »sjemenom« ili »klicama«.

Sjećamo se da je Empedoklo rekao da »ljubav« spaja pojedine dijelove u cijela tijela. I Anaksagora si je zamišljao da neka sila »uređuje« i stvara životinje i ljude, cvijeće i drveće. Tu je silu nazvao »duh« ili »razum« (nus).

Anaksagora je zanimljiv i stoga što je prvi o kojem čujemo da djeluje u Ateni. Inače je bio iz Male Azije, a u Atenu se preselio kao četrdesetogo-dišnjak. Optužen je za bezbožništvo, tako da je na kraju prisiljen oputovati iz grada. Među ostalim je rekao da Sunce nije bog, nego užarena masa veća od peloponeškog poluotoka.

Uopće, Anaksagoru je jako zaokupljala astronomija. Vjerovao je da su sva nebeska tijela napravljena od iste tvari kao Zemlja. To je zaključio nakon proučavanja jednog meteora. Zato je moguće zamisliti da i na drugim planetima ima ljudi, mislio je. Ukazao je i na to da Mjesec ne svijetli sam od

¹ hologram: trodimenzionalna fotografija (prev.)

sebe, već da svoje svjetlo dobiva od Zemlje. Osim toga, objasnio je zašto nastaju pomrčine Sunca.

P.S. Hvala na pažnji, Sofie. Možda ćeš ovo poglavlje morati pročitati dva-tri puta prije nego što sve skupa uspiješ razumjeti. Ali razumijevanje te mora stajati malo truda. Ni ti se ne bi divila prijateljici koja bi znala puno stvari, a da se za to znanje nije nimalo potrudila.

Najbolje rješenje pitanja o prapočelu i promjeni u prirodi mora pričekati do sutra. Tada ćeš upoznati Demokrita. Ni riječi više!

Sofie je sjedila u Tjesnacu i promatrala vrt kroz mali otvor u gustom žbunju. Pokušavala je srediti misli nakon svega što je pročitala.

Bilo joj je kristalno jasno da od obične vode nije moglo postati drugo nego led i para. Voda se nije mogla pretvoriti čak ni u lubenicu, jer se ova, osim vode, sastojala još od nečeg. U to je bila sigurna, ali valjda samo zato što je to jednom naučila. Bi li, na primjer, bila stopostotno sigurna da se led sastoji samo od vode da o tome nije učila? U svakom bi slučaju morala temeljito proučavati kako se voda smrzava, a led otapa.

Sofie je i ovaj put pokušala misliti vlastitim umom, bez oslanjanja na ono što je naučila od drugih.

Parmenid je odbio prihvatiti bilo koji oblik promjene. I, što je više o tome razmišljala, to je više bila uvjereni da je ovaj na neki način imao pravo. Njegov razum nije mogao prihvatiti da je »nešto« odjednom moglo prijeći u »nešto sasvim drugo«. Zaista je bio hrabar kad se usudio dijeliti svoje misli s drugima; bio je, naime, prisiljen nijekati sve promjene u prirodi, dok su ih drugi istovremeno mogli proučavati. Mnogi su ga sigurno ismijavali.

Empedoklo je također bio genijalac u korištenju svog uma, jer je zaključio da se svijet nužno mora sastojati iz više pratvari. Na taj su način prirodne promjene moguće, a da se zapravo ništa ne mijenja.

I to je taj stari grčki filozof otkrio samo korištenjem pameti. Naravno, proučavao je prirodu, ali nije mogao vršiti kemijske analize kao današnja znanost.

Sofie nije znala vjeruje li u to da se baš sve sastoji od zemlje, zraka, vatre i vode. No, zar je to važno? U načelu je Empedoklo imao pravo. Jedini način na koji možemo prihvatiti sve promjene koje se odvijaju pred našim očima, a da ne sidemo s uma, jest da uvedemo više od jednog prapočela.

Sofie se činilo kako je filozofija posebno uzbuđljiva, jer je sve misli mogla slijediti vlastitim razumom - a da usput nije trebala zapamtiti ono što je naučila u školi. Zaključila je da se filozofija zapravo ne može naučiti, ali možda se može naučiti *misliti* filozofski.

DEMOKRIT

...najgenijalnija igračka na svijetu...

Sofie zatvori kutiju sa svim listovima koje je primila od nepoznatog učitelja filozofije. Išulja se iz Tjesnaca, te stane neko vrijeme promatrati vrt. Istog se časa sjeti što se dogodilo dan prije. Čak i za vrijeme doručka mama se s njom šalila zbog »ljubavnog pisma«. Sad je požurila do sandučića, kako se ista stvar ne bi ponovila i danas. Dobiti ljubavno pismo dva dana za redom bilo je točno dvostruko neugodnije od samo jednog.

Opet mala bijela kuverta! Sofie je počela nazirati sustav u isporukama: svakog je poslijepodneva nalazila veliku žutu omotnicu u sandučiću. I dok bi čitala to dugačko pismo, filozof bi se došuljao do sandučića s malom bijelom omotnicom.

Ovo je značilo da ga Sofie lako može razotkriti. Ili je to bila ona? Ako se samo postavi kraj prozora u svojoj sobi, može odlično vidjeti poštanski sandučić. Tada bi sigurno opazila zagonetnog filozofa. Jer, bijele omotnice ne iskrsavaju same od sebe.

Sofie odluči da će sutra dobro motriti. Sutra je petak, i cijeli je vikend pred njom.

Ode tako u svoju sobu i otvori kuvertu. Danas je na papiriću bilo samo jedno pitanje, ali još luckastije od ona tri koja je dobila u »ljubavnom pismu«:

Zašto su lego-kocke najgenijalnija igračka na svijetu?

Kao prvo, Sofie nije bila sigurna može li se složiti s time da su lego-kocke najgenijalnija igračka na svijetu; u svakom se slučaju još davno njima prestala igrati. Osim toga, nije mogla shvatiti kakve su veze lego-kocke imale s filozofijom.

Međutim, bila je poslušna učenica. Počela je prekapati po najgornjoj polici u svom ormaru; tamo je zaista našla plastičnu vrećicu punu lego-kocaka svih veličina i oblika.

Po prvi je put nakon silno dugog vremena ponovno slagala plastične kockice. I dok je to radila, došle su i misli o lego-kockama.

Lego-kockama je lako graditi, mislila je. Iako su različite veličine i oblika, svaka se može spojiti s nekom drugom. Osim toga ih je nemoguće uništiti. Sofie se nije mogla sjetiti da je ikada vidjela slomljenu lego-kocku. Zapravo su sve izgledale kao nove, kao onda kad ih je dobila prije mnogo godina. I prije svega: mogla ih je razdvojiti, pa početi graditi nešto posve drugo.

Što je čovjek više mogao poželjeti? Sofie je zaključila da se lego-kocke s pravom mogu nazvati najgenijalnijom igračkom na svijetu. Ali još joj nije bilo jasno kakve je to veze imalo s filozofijom.

Uskoro je Sofie sagradila veliku kuću lutaka. Jedva je samoj sebi priznala da se već dugo nije tako dobro zabavljala. Zašto se ljudi prestaju igrati?

Kad je majka došla kući i vidjela što je Sofie napravila, izletjelo joj je:

- Baš fino da se još uvijek znaš igrati kao dijete.
- Pih! Bavim se kompliciranim filozofskim istraživanjem.

Majka duboko uzdahne. Valjda se sjetila velikog zeca i cilindra.

Kad je Sofie sljedećeg dana došla kući iz škole, dobila je nekoliko novih listova u velikoj žutoj omotnici. Ponijela ih je u svoju sobu. Željela je odmah pročitati što je tamo pisalo, ali danas je, osim toga, htjela paziti na sandučić.

Atomističko učenje

Evo mene opet, Sofie. Danas ćeš čuti o posljednjem velikom filozofu prirode. On se zove *Demokrit* (oko 460. - 370. g. pr. Kr.) i dolazi iz obalnog gradića Abdere, sa sjevera Egejskog mora. Ako si uspjela odgovoriti na ono o lego-kockama, neće ti biti teško razumjeti projekt ovog filozofa.

Demokrit se slagao sa svojim prethodnicima u tome da uzrok prirodnih promjena ne može biti da se nešto stvarno »mijenja«. Zato je pretpostavio da je sve izgrađeno od malih, nevidljivih opeka, koje su vječne i nepromjenjive. Demokrit ih je nazvao *atomima*.

Riječ »atom« znači »nedjeljiv«. Demokritu je bilo važno naglasiti da se ono od čega je sve sagrađeno ne može podijeliti u još manje dijelove. Kad bi se moglo, ne bi moglo služiti kao građa. Ta kad bi se atomi mogli brusiti i dijeliti na sve manje dijelove, priroda bi nakon nekog vremena postala kao rijetka juha kojoj se stalno nadolijeva voda.

Štoviše, građevni elementi prirode moraju biti vječni - jer, nešto ne može postati ni iz čega. U tome se Demokrit složio s Parmenidom i Elejcima. Dalje, smatrao je da su atomi čvrsti i masivni. Ali, nisu jednaki. Kad se atomi ne bi razlikovali, ne bismo zapravo mogli pravilno objasniti kako se spajaju u sve i svašta, od maka i maslina pa do kozje kože i ljudske kose.

Vjerovao je da postoji bezbroj različitih atoma u prirodi. Neki su okrugli i glatki, drugi nepravilni i iskrivljeni. Baš zato se mogu spajati u posve različita tjelesa. Iako su bezbrojni i toliko različiti, svi su atomi vječni, nepromjenjivi i nedjeljivi.

Kad neko tijelo - na primjer, drvo ili životinja - umre i raspadne se, atomi se razdvoje, te se ponovno mogu koristiti za nova tijela. Jer, atomi se neprestano kreću, a kako imaju razne »kukice« i »kvake«, prikapčaju se stvarima koje vidimo oko nas.

I sad valjda razumiješ što sam mislio s lego-kockama? One imaju otprilike sve osobine koje Demokrit pripisuje atomima, i zato je njima tako lijepo graditi. Prvo, nedjeljive su. Razlikuju se po obliku i veličini, masivne su i neprobijne. Osim toga, lego-kocke imaju »kukice« i »kvake«, zbog čega se mogu spajati u sve zamislive figure. Spoj se kasnije može rastaviti, tako da je tim istim kockama moguće graditi nove predmete.

Ono što je lego-kocke učinilo popularnima je baš to da se mogu ponovno koristiti. Jedna jedina kocka može biti u sklopu auta jednog dana, dok je pak drugog dana dio dvorca. Možemo još reći da su lego-kocke »vječne«. Današnja se djeca mogu igrati istim kockama kojima su se igrali njihovi mama ili tata.

I od gline možemo oblikovati stvari. No, glina se ne može koristiti dvaput, jer se lomi u sve manje dijelove, a takvim se sitnim glinenim grumenjem ne mogu »skapčati« novi predmeti.

Danas gotovo možemo zaključiti da je Demokritovo atomističko učenje točno. Priroda zaista *jest* sagrađena od različitih atoma koji se spajaju odnosno razdvajaju. Atom vodika koji se sada nalazi u stanici skroz na vrhu mog nosa pripadao je jednom surli nekog slona. Atom ugljika iz mog srčanog mišića bio je jednom u repu nekog dinosaura.

U naše je doba znanost otkrila da se atomi mogu podijeliti u još manje »elementarne čestice«. Te se čestice zovu protoni, neutroni i elektroni. Mo-

žda se i one mogu podijeliti u još manje dijelove. Međutim, fizičari se slažu da granica negdje mora biti. Postoje dakle *najmanji dijelovi* od kojih je priroda izgrađena.

Demokritu nisu bili dostupni elektronski aparati našeg doba. Njegovo jedino pravo oruđe je bio razum. No, razum mu nije ostavio izbora. Ako prihvatimo da se ništa ne mijenja, da nešto ne može postati ni iz čega, te da ništa ne nestaje, onda se priroda *zaista* sastoji od sićušnih kocaka koje se spajaju i rastavljaju.

Demokrit nije računao s nekom »silom« ili »duhom« u prirodi koja se miješa u prirodne procese. Jedino što postoji su atomi i prazan prostor, vjerovao je. Kako nije vjerovao ni u što drugo nego u »materijalne« stvari, zovemo ga *materijalistom*.

Nema dakle svjesne »svrhe« u kretanju atoma. U prirodi se sve događa *mehanički*. To ne znači da se sve odvija »slučajno«, jer sve slijedi neuništive zakone prirode. Demokrit misli da svi događaji imaju prirodni uzrok, te da se ovaj nalazi u samim stvarima. Jednom je rekao da bi radije htio otkriti jedan prirodni zakon nego postati kraljem Perzije.

Atomističko učenje objašnjava i naša *osjetila*, kaže Demokrit. Kad nešto opažamo, uzrok je tome kretanje atoma u praznom prostoru. Vidim Mjesec zato što »Mjesečevi atomi« pogađaju moje oko.

Ali što je onda sa *sviješću* ? Ona se pak ne može sastojati od atoma, to jest od materijalnih »stvari«? O da! Demokrit si je zamišljao da se duša sastoji od posebno okruglih i glatkih »duševnih atoma«. Kada koji čovjek umre, duševni se atomi rasprše na sve strane. Kasnije mogu postati dijelom neke druge duše.

To znači da ljudska bića nemaju besmrtnu dušu. Mnogi i danas u to vjeruju. Kao i Demokrit, oni kažu da je »duša« povezana s mozgom, te da, kad se mozak jednom raspadne, više nemamo nikakav oblik svijesti.

Svojim je atomističkim učenjem Demokrit privremeno zaključio grčku filozofiju prirode. Dijelio je Heraklitovo mišljenje da sve u prirodi »teče«. Jer, oblici dolaze i prolaze. Međutim, za sve što »teče« postoje vječne i nepromjenjive stvari koje ne »teku«. Njih je Demokrit nazvao atomima.

Dok je čitala, Sofie je više puta virnula kroz prozor ne bi li ugledala kako se mistični pošiljatelj pisama pojavljuje kod sandučića. Ostala je tako gledati na ulicu, razmišljajući o onom što je pročitala.

Demokritove su joj se misli činile vrlo jednostavnima, a ipak toliko pametnima. Uspio je riješiti sam problem »prapočela« i »promjene«. To je pita-

nje bilo tako zamršeno da su ga filozofi žvakali tijekom nekoliko generacija. A na kraju je Demokrit riješio problem koristeći samo razum.

Sofie se skoro nasmijala. *Mora* biti istina da je priroda izgrađena od malih dijelova koji se nikad ne mijenjaju. Istovremeno je, naravno, Heraklit imao pravo da svi oblici u prirodi »teku«. Jer, svi ljudi i životinje umiru, pa čak se i planinski vijenci polako raspadaju. Stvar je samo u tome da je i planinski vijenac sastavljen od malih, nedjeljivih čestica, koje se nikad ne mogu razbiti.

Demokrit je postavio i neka nova pitanja. Rekao je, na primjer, da se sve odvija potpuno mehanički. Nije prihvatio nikakve duhovne sile kao Empe-doklo i Anaksagora. Isto tako, mislio je da čovjekova duša nije besmrtna.

Je li sigurna da je ovo točno?

Nije baš znala. Međutim, tečaj filozofije je tek počeo.

SUDBINA

*...vračar pokušava protumačiti nešto što je
zapravo potpuno nejasno...*

Čitajući o Demokritu, Sofie je motrila vrtna vrata. Za svaki je slučaj ipak odlučila otići do sandučića.

Kad je otvorila ulazna vrata, na stubama je ugledala malu omotnicu. I stvarno: na njoj je pisalo »Sofie Amundsen«.

Kako ju je prevario! Filozof se baš danas, kad je tako dobro pazila na poštanski sandučić, došuljao do kuće s druge strane, te je samo ostavio pismo na stubama prije nego što je odmaglio natrag u šumu. Prokletstvo!

Kako je mogao znati da je Sofie baš danas držala sandučić na oku? Možda ju je vidio (ili vidjela) kraj prozora? Ipak, bila je sretna da je spasila pismo prije nego što se mama vratila kući.

Odšvrlja u svoju sobu, te tamo otvori pismo. Bijela je omotnica bila malo vlažna pri rubovima, a na njoj su, osim toga, bila dva duboka ureza. Zašto? Već danima nije bilo kiše.

Na papiriću je pisalo:

Vjeruješ li u sudbinu ?

Je li bolest Božja kazna ?

Kakve sile ravnaju tijekom povijesti ?

Vjeruje li u sudbinu? Pa, u to zaista nije bila sigurna. Ali, poznavala je mnoge koji vjeruju. Više je prijateljica iz razreda, na primjer, čitalo horoskop vi raznim tjednicima. A ako vjeruju u astrologiju, valjda vjeruju i u sudbinu, jer astrolozi misle da položaj zvijezda na nebu može reći nešto o životu ljudi na Zemlji.

Ako netko vjeruje da prelazak crne mačke preko puta znači nesreću, onda sigurno vjeruje u sudbinu, zar ne? Što je više razmišljala o vjeri u sudbinu, to je više primjera nalazila. Zašto se, na primjer, kaže »da kucnem o drvo«? I zašto je *petak 13.* nesretan dan? Sofie je čula da mnogi hoteli nemaju sobu broj 13. Sigurno zato što, usprkos svemu, ima mnogo praznovjernih ljudi.

»Praznovjerje«. Usput, zar to nije čudna riječ? Ako vjeruješ u kršćanstvo ili islam, to se zove samo »vjera«. Ali, ako vjeruješ u astrologiju ili petak 13., onda je to odmah »praznovjerje«!

Tko ima pravo vjeru drugih ljudi zvati »praznovjerjem«?

Sofie je bila sigurna u jedno: Demokrit *nije* vjerovao u sudbinu. On je bio materijalist. Vjerovao je samo u atome i prazan prostor.

Sofie prijeđe na ostala pitanja s listića.

»Je li bolest Božja kazna?« Ta u to valjda nitko danas ne vjeruje? Ipak, ona se sjetila da mnogi misle kako pomaže moliti se Bogu za ozdravljenje, a tada svakako vjeruju da Bog u toj igri zdravlja i bolesti ima svoje prste.

Bilo je malo teže zauzeti stav prema posljednjem pitanju. Sofie nije nikad razmišljala o tome što upravlja tijekom povijesti. Zar to nisu ljudi? Ako je to pak Bog, ili sudbina, znači da ljudi nemaju slobodnu volju.

To sa slobodnom voljom navelo je Sofie na druge misli. Zašto bi se morala pomiriti s time da se zagonetni filozof s njom igra mačke i miša? Zašto mu *ona* ne bi napisala pismo? On ili ona će sigurno dostaviti novu veliku kuvertu, noćas ili sljedećeg prijepodneva. Stvarno bi učitelju filozofije u sandučiću trebala ostaviti pismo.

Prešla je na posao. Teško je pisati nekome koga nikad prije nije vidjela. Nije čak znala ni to piše li muškarcu ili ženi, starcu ili mladiću. Na kraju krajeva, možda je čak i poznavala tog zagonetnog filozofa.

Ubrzo je sastavila kratko pismo:

Visokopostovuni filozofe! Ovdje u kući jako cijenimo Vaš velikodušni dopisni tečaj filozofije. Ali, istodobno nas muči što ne znamo tko ste. Zato Vas molimo da se predstavite punim imenom. Zauzvrat ste kod nas srdačno dobrodošli na šalicu kave, najbolje kad mame nema kod kuće. Ona

JOSTEIN GAARDER

radi od 7.30 do 17.00 svakog dana od ponedjeljka do petka. Ja sam, kao učenica, u školi u naznačenom razdoblju, ali svakog dana, osim četvrtkom, dolazim kući u dva i četvrt. Usput, kuham jako dobru kavu. Unaprijed hvala. Pozdravlja Vas Vaša budna učenica, Sofie Amundsen (stara 14 godina).

Na dnu lista napisala je: »Molim odgovor«.

Sofiji se činilo da je pismo ispalo presvečano. Ali nije lako birati riječi kad se piše nepoznatom čovjeku.

Stavi list u ružičastu omotnicu i zalijepi je. Na omotnici napiše: »Za filozofa«.

Problem je sada kako iznijeti pismo, a da ga mama ne otkrije. Kao prvo, mora ga staviti u sandučić nakon maminog povratka kući. Uz to, ne smije zaboraviti pogledati u sandučić rano ujutro, prije nego što dođu novine. Ako nova pošiljka ne stigne tijekom večeri ili noći, morat će ružičastu omotnicu uzeti natrag.

Zašto sve mora biti tako zamršeno?

Sofie je te večeri rano otišla u svoju sobu, iako je bio petak.

Mama ju je pokušala dovesti u napast pizzom i krimićem na televiziji, ali Sofie joj je rekla da je umorna i da će malo čitati u krevetu. Dok je majka sjedila i buljila u TV-ekran, Sofie se s pismom iskrala do poštanskog sandučića.

Majka je očito bila malo zabrinuta. Nekako je drukčije razgovarala sa Sofijom od trenutka kad je ova spomenula velikog zeca i cilindar. Sofie ju nije voljela brinuti, ali sada je jednostavno morala otići u svoju sobu i paziti na poštanski sandučić.

Kad je mama došla oko 11 sati, našla ju je kako sjedi kraj prozora i zuri na ulicu.

- Valjda ne promatraš poštanski sandučić? - reče.

- Promatram ono što mi se promatra.

- Pa ti si se stvarno zaljubila, Sofie. Znaš, ako ti on misli donijeti novo pismo, sigurno to neće napraviti usred noći.

Bljak! Sofie nije mogla podnijeti tu bljutavu priču o zaljubljenosti. Ali vjerojatno mora pustiti da mama vjeruje da je takvo što u pitanju. Majka nastavi:

- Je li ti to on pričao o zecu i cilindru?

Sofie kimne.

- A on... on valjda nije ovisnik?

Sofie je stvarno žalila mamu. Nije mogla dopustiti da se brine oko takvih stvari. Zapravo je grozno glupo vjerovati da zabavne misli imaju nekakve veze s drogom. Odrasli su ponekad zbilja šašavi.

Okrene se i reče:

- Mama, obećavam ti da takve stvari nikad neću probati... Ni »on« nije narkoman. Ali ga jako zanima filozofija.

-Je li stariji od tebe? Sofie zatrese glavom.

- Tvojih godina?

Ona zakima.

- I zanima ga filozofija?

Sofie ponovno kimne.

- Sigurno je presladak, dušo. Hajde sada, probaj zaspati.

Međutim, Sofie je nastavila gledati na ulicu još nekoliko sati. Oko jedan je postala tako umorna da su joj se kapci zatvarali sami od sebe. Upravo u trenutku kad se spremala leći, opazila je kako se iz pravca šume približava neka sjenka.

Vani je bilo gotovo posve mračno¹, ali je ipak bilo toliko svjetla da se mogao nazreti nečiji obris. Bio je to neki muškarac. Učinilo joj se da je prilično star. Barem nije bio njezinih godina! Na glavi je imao beretku ili nešto slično.

Jednom kao da je pogledao prema kući, ali Sofie je sjedila u mraku. Čovjek je otišao pravo do sandučića, te u njega spustio veliku omotnicu. Istog mu je časa pogled pao na Sofijino pismo. Posegnuo je za njim u sandučić i izvukao ga. U sljedećem se trenutku već vraćao natrag u šumu. Po-trčkivao je puteljkom - i nestao.

Sofijino je srce lupalo kao ludo. Najradije bi odjurila za njim, onako u spavaćici. Ipak, možda i ne bi, ne, nije se usudila, bilo ju je strah usred noći trčati za nepoznatim čovjekom.

Nakon nekog vremena odšuljala se niz stepenice, pažljivo otključala ulazna vrata, te otišla do sandučića. Ubrzo je opet bila u sobi, s omotnicom u

1 Na Sjeveru ljeti nikad ne pada potpuni mrak, čak ni u jedan sat iza ponoći (prev.)

rukama. Sjela je na krevet, zadržavajući dah. Pustila je da prođe nekoliko minuta kako bi se uvjerila da kućom još vlada potpuna tišina. Zatim je otvorila pismo i počela čitati.

Naravno, to još nije bio odgovor na njezino pismo. Taj stiže najranije sutradan.

Sudbina

Dobar dan, draga Sofie! Dopusti mi da za svaki slučaj naglasim da me nikad ne smiješ pokušati špijunirati. Jednom ćemo se već sresti, ali ja odlučujem o vremenu i mjestu. Tako, sad sam i to rekao, a ti valjda nećeš biti neposlušna?

Vratimo se filozofima. Vidjeli smo da su pokušali pronaći prirodna objašnjenja promjena u prirodi. Ranije su slične stvari objašnjavane mitovima.

I na drugim se područjima staro praznovjerje moralo maknuti s puta. To se ticalo pitanja *bolesti i zdravlja*, ali i *političkih događaja*. Na obama su područjima stari Grci gajili snažnu vjeru u sudbinu.

Vjerom u sudbinu nazivamo vjerovanje da je sve što će se dogoditi unaprijed određeno. Takvo shvaćanje nalazimo svugdje u svijetu - kako danas, tako i kroz cijelu povijest. Ovdje na Sjeveru nalazimo čvrstu vjeru u »kob« u staroislandskim obiteljskim sagama.

Osim toga, u Grka, a i u drugim dijelovima svijeta, susrećemo predodžbu o tome da ljudi mogu doznati sudbinu u različitim *proročijima*. To znači da se sudbina jednog čovjeka, ili jedne države, može tumačiti na različite načine.

Još uvijek mnogi vjeruju da se može »gatati u karte«, »čitati iz dlana« ili »tumačiti zvijezde«.

Posebna norveška varijanta je gatanje iz taloga kave. Kad se kava ispije, obično na dnu šalice ostane malo taloga. Možda talog čini kakvu sliku ili šaru - barem ako se doda malo mašte. Ako talog sliči autu, to možda znači da će onaj tko je popio kavu poći na dužu vožnju. Vidimo da »vračar« pokušava protumačiti nešto što je zapravo potpuno nejasno. To je tipično za svo umijeće proricanja. I upravo zato što je ono pomoć?! čega se »proriče« tako neodređeno vračaru nije lako proturječiti.

Kad pogledamo zvjezdano nebo, vidimo pravi kaos svijećih točkica. Ipak, mnogi su u povijesti vjerovali da nam zvijezde mogu nešto otkriti o našem životu na Zemlji. Čak i danas ima političkih vođa koji pitaju astrologe za savjet prije nego što donesu neku važnu odluku.

Proročište u Delfima

Grci su vjerovali da ljudi mogu doznati svoju sudbinu u Čuvenom proročištu u Delfima. Bog proročišta bio je *Apolon*. Govorio je kroz svećenicu *Pitiju*, koja je običavala sjediti na stoličici postavljenoj nad jednom pukotinom u zemlji. Kroz tu se pukotinu dizala opojna para, koja bi ošamutila Pitiju. To je bilo nužno kako bi ona djelovala kao Apolonov govornik.

Kad bi čovjek došao u Delte, najprije bi predao svoje pitanje tamošnjim svećenicima. Ovi bi onda pitanje odnijeli Pitiji. Ona bi odgovorila nešto toliko nerazumljivo i višeznačno da su svećenici morali protumačiti odgovor onome tko je postavio pitanje. Tako su Grci koristili Apolonovu mudrost; vjerovali su, naime, da je Apolon znao sve - o prošlosti i budućnosti.

Mnogi se državnici nisu usudili krenuti u rat ili donijeti važnu odluku ako prije nisu pitali proročicu u Delfima za savjet. Poznavajući dobro zemlju i ljude, Apolonovi su svećenici bili svojevrсни diplomati i savjetnici.

Nad hramom u Delfima stajao je poznati natpis: SPOZNAJ SAMA SEBE! To znači da čovjek ne smije vjerovati da je nešto više od čovjeka — a ljudi ne mogu pobjeći od svoje sudbine.

Među Grcima su kružile brojne priče o ljudima koje je sustigla sudbina. S vremenom su zapisane mnoge drame (tragedije) o tim »tragičnim« osobama. Najpoznatiji je primjer priča o kralju *Edipu*.

Povijesna i medicinska znanost

Sudbina nije ravnala samo životom pojedinca. Grci su vjerovali da sudbina upravlja i tijekom svjetskih događaja. Mislili su da je ratna sreća uvjetovana upletanjem bogova. I u naše doba mnogi vjeruju da Bog ili druge mistične sile ravnaju povijesnim događajima.

Međutim, baš u vrijeme dok su se grčki filozofi bavili pronalaženjem prirodnih objašnjenja prirodnih procesa pomalo se razvila povijesna znanost koja je tražila prirodne uzroke svjetskih događaja. Osveta bogova nije više služila kao izgovor za poraz neke države u ratu. Najpoznatiji grčki povjesničari bili su *Herodot* (484. - 424. pr. Kr.) i *Tukidid* (460. - 400.).

Grci su, štoviše, vjerovali da božansko upletanje može biti razlog bolesti. Zarazne su se bolesti često tumačile kao božja kazna. S druge strane, bogovi su mogli izliječiti ljude ako bi im se samo žrtvovalo na pravi način.

Ova misao nikako nije samo grčka. Prije nego što je u novije doba nastala moderna medicinska znanost, najraširenije je mišljenje bilo da je uzrok

bolesti nadnaravan. Riječ »influenca« znači zapravo da si pod lošim utjecajem zvijezda.

Čak i danas mnogi ljudi širom svijeta vjeruju da su bolesti - AIDS, na primjer - Božja kazna. Osim toga, velik broj ljudi vjeruje da se bolesnici mogu »izliječiti« na natprirodan način.

Upravo u doba kad su grčki filozofi pokrenuli svoj novi način mišljenja, nastala je i grčka medicinska znanost, kojoj je cilj bio naći prirodna objašnjenja bolesti i zdravlja. Smatra se da je osnivač grčke medicinske znanosti *Hipokrat*, rođen na otoku Kosu oko 460. g. pr. Kr.

Najvažnija je zaštita protiv bolesti, po hipokratskoj liječničkoj tradiciji, umjerenost i zdrav način života. Ako se pojavi bolest, to je zato što je priroda »iskočila iz tračnica« zbog tjelesne ili duševne neuravnoteženosti. Čovjekov put do zdravlja je umjerenost, sklad, te »u zdravom tijelu zdrav duh«.

Danas se naprestano govori o »liječničkoj etici«. Time se misli da se liječnik obvezuje vršiti svoju liječničku dužnost u skladu s određenim etičkim smjernicama. Na primjer, liječnik ne smije propisati droge zdravim ljudima. Osim toga, liječnik ima obvezu čuvanja tajne, što znači da nikome ne smije ispričati ono što mu je pacijent rekao o svojoj bolesti. Sve te ideje potječu od Hipokrata. On je pak zahtijevao da svi njegovi učenici polože sljedeću prisegu:

Obvezujem se da ću koristiti liječenje da pomognem bolesnima u skladu sa svojim sposobnostima i suđenjem, ali nikad da povrijedim ili nanesem bol. Neću dati otrovan lijek nekome tko me za to moli ili na to potiče. Osim toga, neću ženama dati nikakvo sredstvo za sprečavanje začeca. Svoj ću život i umijeće držati čistim i svetim.

Neću upotrijebiti nož, čak ni kad netko neizdrživo trpi, nego ću ustupiti mjesto onima koji su u tome stručnjaci.

Bez obzira na to u koju kuću uđem, ući ću u nju u namjeri da pomognem bolesnima, te odbijam svaku namjernu nepravdu ili povredu, a posebno zloupotrebu nečijeg tijela, bilo muškarca ili žene, roba ili slobodnjaka. Što god vidim ili čujem u svom općenju s ljudima, nikad neću otkriti, ako to drugi ne moraju znati, jer takve stvari držim svetom tajnom.

Ako se držim ove prisege, i nikad je ne prekršim, neka za svoj život i umijeće uvijek uživam ugled među ljudima. Prekršim li prisegu, neka mi se dogodi suprotno.

Sofie se u subotu ujutro probudila poskočivši u krevetu. Je li to bio san ili je stvarno *vidjela* filozofa?

Jednom je rukom opipala ispod kreveta. Pa da - tamo je ležalo pismo od sinoć. Sofie se sjetila svega što je pročitala o grčkoj vjeri u sudbinu. Znači da to nije bio samo san.

Naravno da je vidjela filozofa! Štoviše, vidjela je kako je sa sobom ponio njezino pismo.

Side na pod i sagne se ispod kreveta. Izvuče sve strojem otipkane stranice. Ali što je to? Skroz uza zid vidjela je nešto crveno. Je li to neka marama?

Otpuzi pod krevet i dohvati maramu od crvene svile. Jedno je bilo sigurno: ta nikad nije pripadala Sofiji.

Počela je pomno proučavati rubac, tako da je uskliknula kad je ugledala da uz rub nešto piše crnim slovima. »HILDE«, pisalo je.

Hilde! Ma *tko* je ta Hilde? Kako su se samo njihovi putevi isprepleli na ovaj način?

SOKRAT

... koja zna što ne zna, ta je najmudrija...

Sofie navuče na sebe ljetnu haljinu i uskoro se nade dolje u kuhinji. Mama je bila sagnuta nad radnim stolom. Sofie je odlučila ne spominjati svileni rubac.

- Jesi li donijela novine? - izleti iz Sofijinih usta.

Majka se okrene.

- Budi dobra pa mi ih ti donesi.

Sofie istrči na šljunčani puteljak, te se ubrzo nade kod zelenog poštanskog sandučića.

Samo novine. Ta i nije mogla očekivati odgovor istog trenutka. Na naslovnoj stranici novina pročitala je nekoliko redaka o norveškom bataljunu UN-a u Libanonu.

Bataljun UN-a... Zar to nije pisalo na žigu razglednice od Hildinog oca? Ali razglednica je imala norveške marke. Možda su norveški vojnici sa sobom imali vlastiti poštanski ured...

Kad se vratila u kuhinju, mama joj je, zadirkujući, rekla:

- Nešto te strašno zanimaju novine.

Srećom, ništa više nije rekla o sandučićima i sličnom, niti za vrijeme doručka, a ni kasnije tog dana. Kad je otišla u trgovinu, Sofie odnese pismo o vjeri u sudbinu u Tjesnac.

Srce joj je poskočilo kad joj je pogled pao na malu bijelu omotnicu pored kutije s pismima učitelja filozofije. Sofie je bila sigurna da je sama tamo nije stavila.

I ta je omotnica imala vlažne rubove. Osim toga, imala je dva duboka ureza baš kao i ona koju je jučer dobila.

Je li filozof bio ovdje? Zar je znao za njezino tajno sklonište? Zašto su omotnice bile vlažne?

Sva ta pitanja smutila su Sofie. Otvorila je omotnicu i pročitala što je pisalo na papiriću.

Draga Sofie. Pročitao sam tvoje pismo s velikim zanimanjem, ali i s malo tuge. Naime, moram te razočarati što se tiče dolaska na kavu i tome sličnog. Jednog ćemo se dana sresti, ali ja se još dugo ne mogu pokazati u Kapetanovu zavoj.

Moram još dodati da od sada više neću osobno isporučivati pisma. Na kraju krajeva, to bi bilo preopasno. Pisma koja slijede donijet će moj mali glasnik. Zauzvrat će biti donošena ravno u tvoje tajno mjesto u vrtu.

I dalje možeš sa mnom stupati u kontakt kad za to osjetiš potrebu. U tom slučaju moraš koristiti ružičastu omotnicu, te u nju staviti slatki keks ili kockicu šećera. Kad glasnik otkrije takvo pismo, donijet će poštu ovamo.

P.S. Uopće nije zabavno odbiti poziv na kavu jedne mlade dame. Ali ponekad je to prijeko potrebno.

P.S. P.S. Ako slučajno nađeš neku crvenu svilenu maramu, molim te da je dobro čuvaš. Događa se da se takva imovina zagubi. Posebno u školama i tome slično, a ovo je škola filozofije.

Pozdravlja te Alberto Knox.

Sofie je imala četrnaest godina, ali je ipak u svom mladom životu dobila dosta pisama, barem za Božić, rođendan i slično. Međutim, ovo je pismo bilo čudnije od svih koje je ikad primila.

Marke nije bilo. Nije čak ni stavljeno u poštanski sandučić. Pismo je bilo doneseno ravno u Sofijino supertajno skrovište u staroj živici. Čudno je i to da je pismo bilo vlažno, iako su tog proljeća imali suho vrijeme.

Naravno, najčudnija stvar bila je svilena marama. Učitelj filozofije imao je još jednu učenicu. U redu! I ta je druga učenica izgubila crveni svileni rubac. U redu! Ali kako ga je uspjela izgubiti pod Sofijinim krevetom?

Pa onda Alberto Knox... Zar to ime nije malo neobično?

JUSTEIN GAARDER

Pismo joj je barem potvrdilo da su učitelj filozofije i Hilde Meller Knag nekako povezani. Ali da je i Hildin otac pobrkao adrese, to je bilo skroz nemoguće razumjeti.

Sofie je dugo sjedila i mislila kakve su veze ona i Hilde imale jedna s drugom. Na kraju je malodušno uzdahnula. Učitelj filozofije napisao je da će ga jednog dana upoznati. Hoće li upoznati i Hilde?

Okrene list i tada ugleda da je i na drugoj strani bilo nekoliko rečenica:

Postoji li prirodna čednost?

Koja zna što ne zna, ta je najmudrija.

Prava spoznaja dolazi iznutra.

Tko zna što je dobro, taj i čini dobro.

Sofie je shvatila da je kratke rečenice iz bijele omotnice pripravljaču za veliko pismo koje uskoro stiže. Nešto joj padne na pamet: ako »glasonoša« bude isporučio žuto pismo ovamo u Tjesnac, može ga tu i dočekati. Ili nju? Onda će se prikvačiti za tu osobu, sve dok on ili ona ne ispričaju nešto više o filozofu! U pismu, k tome, piše da je glasnik malen. Možda je to neko dijete?

»Postoji li prirodna čednost?«

Sofie je znala da je »chednost« starinska riječ za sramežljivost - na primjer, zbog golotinje. No, je li zapravo prirodno toga se sramiti? Ako je nešto prirodno, znači da vrijedi za sve ljude. U mnogim je dijelovima svijeta baš to prirodno - biti gol. Onda je vjerojatno *društvo* to koje odlučuje što je prihvatljivo a što nije. Na primjer, kada je njezina baka bila mlada nije se moglo sunčati u toplesu. Danas većina ljudi misli da je to »prirodno«. Iako je u mnogim zemljama još uvijek strogo zabranjeno. Sofie se počese po glavi. Je li ovo filozofija?

Onda druga rečenica: »Koja zna što ne zna, ta je najmudrija.«

Mudrija od koga? Ako filozof misli da je djevojka, svjesna da ne zna sve na ovom svijetu, mudrija od one koja zna isto toliko, ali si umišlja da zna masu stvari - pa, onda se nije bilo teško složiti. Sofie o tome nikad prije nije razmišljala. Ali, što je više o tome mozgala, to joj je jasnije postajalo da je znati što ne znaš, zapravo isto nekakav oblik znanja. Najgluplje joj je kad se ljudi prave stopostotno sigurni u nešto o čemu zapravo nemaju pojma.

Pa onda ono da prava spoznaja dolazi iznutra. Ali, svo znanje ulazi valjda izvana u ljudske glave? S druge strane, sjetila se da su je mama ili učitelji u školi pokušavali naučiti stvari za koje ona nije bila prijemčiva. Kad je nešto stvarno *naučila*, tome je na neki način i sama pridonijela. Dogodilo bi se da odjednom nešto razumije - i baš to se valjda zove »spoznaja«.

Nego što - Sofiji se činilo kako je fino svladala prva tri zadatka. No, tada je došla do tvrdnje koja je bila tako čudnovata da ju je jednostavno natjerala u smijeh: »Tko zna što je dobro, taj i čini dobro.«

Znači li to da pljačkaš pljačka banke zato što ne zna što čini? Sofie u to nije mogla povjerovati. Naprotiv, mislila je da i djeca i odrasli mogu učiniti puno gluposti - što kasnije zažale - i da to čine iako znaju da ne bi smjeli.

Baš dok je tako sjedila začu da nešto šuška u suhom granju s one strane živice koja gleda prema šumi. Je li to bio glasnik? Sofiji je srce poskočilo u grudima. Još se više preplašila kad je čula da ono što se približava diše kao životinja.

Sljedećeg se trenutka neki veliki pas uspio uvući u Tjesnac sa šumske strane. Sigurno labrador. U ustima je imao veliku žutu omotnicu koju je spustio pred Sofijina koljena. Sve se dogodilo tako brzo da nije stigla reagirati. Nekoliko sekundi kasnije držala je omotnicu u rukama; žuti je pas zbrisao natrag u šumu. Tek kad je sve bilo gotovo, dođe šok. Sofie spusti ruke u krilo i zaplače.

Nije znala koliko je dugo tako sjedila, ali nakon nekog vremena digne ponovno pogled.

Dakle, to je glasonoša!, odahne Sofie. Zato su bijele omotnice bile vlažne pri rubovima. Zato su, naravno, imale i nekoliko dubokih usjeka. Kako na to nije prije pomislila? Sad je, osim toga, imalo smisla da mora priložiti keks ili komadić šećera u kuvertu kad filozofu želi poslati pismo.

Nije uvijek razmišljala željenom brzinom. Ipak je činjenica da je glasonoša dresirani pas nešto posebno. To znači da može zaboraviti svoju namjeru da iz glasnika iscijedi mjesto boravka Alberta Knoxa.

Sofie otvori veliku omotnicu i poče čitati:

Filozofija u Ateni

Draga Sofie. Kada ovo budeš čitala, možda ćeš već poznavati *Hermesa*. Za svaku sigurnost dodajem da je to pas. Nemoj to previše uzeti k srcu. On je jako dobar - štoviš, razumniji je od mnogih ljudi. Barem se ne pravi da je pametniji nego što jest.

Primi na znanje da mu ime nije poptuno slučajno. Hermes je bio glasonoša grčkih bogova. Bio je i bog moreplovaca, ali time se zasad nećemo previše opterećivati. Važnije je da je Hermes dao ime riječi »hermetički«, što znači skriven ili nedostupan. To se lijepo slaže s činjenicom da nas Hermes skriva jedno od drugoga.

Time je glasnik predstavljen. On se, naravno, odaziva na svoje ime, i uopće je prilično pristojan.

Vratimo se filozofiji. S prvim smo dijelom već gotovi. Mislim na filozofiju prirode, na sam prekid s mitološkom slikom svijeta. Sad ćemo upoznati tri najveća antička filozofa. Oni se zovu *Sokrat, Platon i Aristotel*. Svaki na svoj način, ovi će filozofi utisnuti žig europskoj civilizaciji.

Filozofi prirode obično se zovu i »predsokratovski filozofi«, zato što su živjeli prije Sokrata. Demokrit je zapravo umro nekoliko godina nakon Sokrata, ali cijeli njegov način mišljenja ipak pripada »predsokratovskoj« filozofiji prirode. Jer, kod Sokrata ne povlačimo granicu samo vremenski. Malo ćemo se preseliti i na karti. Naime, Sokrat je prvi filozof koji se rodio u Ateni te je, kao i njegova dva sljedbenika, živio i djelovao u Ateni. Možda se sjećaš da je i Anaksagora jedno vrijeme živio u tom gradu, ali su ga odatle protjerali jer je vjerovao da je Sunce užarena kugla. (Ni Sokrat nije bolje prošao!)

Od Sokratovog se doba grčki kulturni život okuplja u Ateni. Još je važnije uočiti da se i svojstva filozofskog projekta mijenjaju kad prelazimo s filozofa prirode na Sokrata.

Prije nego što upoznamo Sokrata, čut ćemo malo o takozvanim *sofisti-ma* koji su prožimali gradsku sliku Atene u Sokratovo doba.

Zastor se diže, Sofie! Povijest misli je kao drama u mnogo činova.

Čovjek u središtu

Oko 450. g. pr. Kr. Atena je postala kulturnim središtem grčkog svijeta. Sada je i filozofija krenula novim smjerom.

Filozofi prirode bili su, prije svega, istraživači prirode. Zato imaju važan položaj i u povijesti znanosti. U Ateni je zanimanje više upravljeno prema čovjeku i njegovu mjestu u društvu.

Tamo se pomalo razvila demokracija s narodnim skupštinama i sudovima. Uvjet za demokraciju bio je naučiti narod sudjelovanju u demokratskim procesima. Da mlada demokracija zahtijeva prosvijećenost naroda, primjećuje se i u naše doba. Za Atenjane je prije svega bilo važno svladati govorničko umijeće (retoriku).

Iz grčkih je kolonija u Atenu uskoro pristigla skupina putujućih učitelja i filozofa. Ti su se zvali *sofisti*. Riječ »s sofist« znači učena osoba, stručnjak. U Ateni im je podučavanje građana bilo izvor zarade.

Sofistima i filozofima prirode jedna je stvar bila zajednička. Naime, kritički su se odnosili prema mitskoj predaji. Istovremeno, sofisti odbacuju ono

što vide kao nekorisnu filozofsku spekulaciju. Iako možda i postoji odgovor na filozofska pitanja, ljudi ne mogu pronaći sigurne odgovore na zagonetke prirode i svemira. Takav se stav u filozofiji zove *skepticizam*.

ipak, čak i da ne možemo odgovoriti na sve prirodne zagonetke, znamo da, kao ljudi, moramo naučiti živjeti zajedno. Sofisti su se odlučili zanimati za čovjeka i njegovo mjesto u društvu.

»Čovjek je mjera svih stvari«, rekao je sofist *Protagora* (oko 487. - 420. pr. Kr.). Time je mislio da se ono što je pravo, krivo, dobro ili loše uvijek mora vrednovati u odnosu na čovjekove potrebe. Kad su ga upitali vjeruje li u grčke bogove odgovorio je da je »pitanje teško, a ljudski život kratak«. Onog tko sa sigurnošću ne može reći postoji li Bog ili ne, zovemo *agno-stičarom*.

Sofisti su mnogo putovali svijetom i vidjeli različite oblike uprave. Tradicija i zakoni grada-države znali su se jako razlikovati. Na osnovi toga, sofisti su u Ateni pokrenuli raspravu o tome što je određeno *prirodom*, a što stvoreno od *društva*. Tako su položili temelje društvene kritike u atenskom gra-du-državi.

Znali su, na primjer, ukazivati na to da izrazi kao »prirodna čednost« nisu uvijek zadovoljavajući. Jer, ako je »prirodno« biti čedan znači da je to urođeno. Međutim, je li to *zaista* urođeno, Sofie, ili je čednost društvena tvorevina? Onom tko dosta putuje odgovor bi trebao biti jasan: nije »prirodno« - ili urođeno - bojati se pokazati gol. Čednost je - ili nečednost - prije svega povezana s društvenom tradicijom.

Sigurno razumiješ da su putujući sofisti ponekad znali uzrokovati žučnu raspravu u atenskom građanskom društvu kad bi ukazivali na to da nema apsolutnih *normi* koje određuju što je dobro a što zlo. Sokrat je, naprotiv, pokušao pokazati da neke norme *zaista jesu* apsolutne i općevažeće.

Tko je bio Sokrat?

Sokrat (470. - 399. g. pr. Kr.) je možda najzagonetnija osoba u cijeloj povijesti filozofije. Nije napisao ni jednu riječ, ali je ipak među onima koji su najviše utjecali na europsku misao. To osobito ima veze s njegovom dramatičnom smrću.

Znamo da je rođen u Ateni, te da je većinu života proveo na ulicama i trgovima, gdje je razgovarao s ljudima koje je susretao. Drveće na selu ne može me ni o čemu poučiti, rekao je. Znao se po nekoliko sati izgubiti u

dubokim mislima. Još za života smatran je zagonetnom osobom; kad je umro, počeli su ga računati začetnikom niza različitih filozofskih pravaca. Potpuno različiti pravci su ga, baš zbog njegove zagonetnosti i dvosmislenosti, tumačili u svoju korist.

Pouzdana znamo da je bio jako ružan. Malog rasta, debeo, izbuljenih očiju i prćastog nosa. Međutim, iznutra je bio »savršeno divan«, govorilo se. I još: »Traži u sadašnjosti, traži u prošlosti, ali njemu sličnog nećeš nikad naći.« A ipak je osuđen na smrt zbog svoje filozofske djelatnosti.

Sokratov život poznajemo ponajviše preko Platona, njegova učenika, koji je kasnije i sam postao jednim od najvećih filozofa svih vremena. Platon je napisao mnogo *dijaloga* - filozofskih razgovora - gdje mu je Sokrat služio kao govornik.

Kad Platon stavlja Sokratu riječi u usta, ne možemo biti sigurni da je Sokrat te riječi stvarno izgovorio. Zbog toga nije lako razlikovati Sokratovo učenje od Platonovih riječi. Ista stvar vrijedi i za druge povijesne osobe koje za sobom nisu ostavile pismene izvore. Najpoznatiji je primjer, naravno, Isus. Ne možemo sa sigurnošću reći da je »povijesni Isus« zaista izrekao ono što mu Matej ili Luka stavljaju u usta. Tako će i ono što je »povijesni Sokrat« rekao zauvijek ostati zagonetkom.

Tko je »zapravo« Sokrat ipak nije toliko važno. Platonova je slika Sokrata ono što je nadahnjivalo zapadnjačke mislioce gotovo 2500 godina.

Umijeće razgovora

Sama jezgra Sokratove djelatnosti jest da nikoga nije pokušavao poučiti. Naprotiv, izgledalo je kao da je sam htio učiti od svojih sugovornika. Nije, dakle, držao obuku kao kakav školski učitelj. O ne, on je *razgovarao*.

Ipak, ne bi postao čuvenim filozofom da je samo slušao druge. Niti bi ga, naravno, osudili na smrt. Ipak, posebice bi u početku razgovora samo postavljao pitanja. Tako se *pretvarao* da ništa ne zna. U toku razgovora obično bi naveo sugovornika na to da uvidi slabosti svog načina mišljenja. Događalo se da ga je stjerao u škripac, te je ovaj tako morao uvidjeti što je dobro, a što nije.

Priča se da je Sokratova majka bila primalja, a Sokrat je svoju djelatnost uspoređivao s primaljinom »porodiljskom vještinom«. Primalja nije ona koja *rađa* dijete. Ona samo pomaže pri porodu. I Sokrat je svoju zadaću vidio u tome da pomaže ljudima »roditi« pravu spoznaju. Jer, stvarno razumijevanje

dolazi iznutra. Njega ne mogu nametnuti drugi. Samo ono razumijevanje koje dolazi iznutra je istinita »spoznaja«.

Da se točnije izrazim: sposobnost rađanja djece je prirodna osobina. Tako svi ljudi, ako samo koriste svoj razum, mogu spoznati filozofske istine. Kad netko »dođe pameti« crpi nešto iz sebe samog.

Glumeći nezalicu, Sokrat je prisiljavao ljude koje je susretao da koriste svoju pamet. Pretvarao se da zna manje ili da je gluplji nego što jest. To zovemo »sokratovskom ironijom«. Taj mu je pristup omogućavao da neprestano nalazi slabosti u načinu mišljenja Atenjana. Moglo se to dogoditi nasred trga - dakle, sasvim javno. Susret sa Sokratom značio je isto što i ispasti budalom, te biti izvrnut podsmijehu pred velikim gledalištem.

Zato nije čudno da je povremeno djelovao napasno i razdražujuće; to se posebno činilo onima koji su imali moć u društvu. »Atena je kao mlitavi konj,« rekao je Sokrat, »a ja sam obad koji ga pokušava probuditi i održati na životu.« (Što se radi s obadom, Sofie? Možeš li mi odgovoriti?)

Božanski glas

Sokrat nije ubadao bližnje da bi ih mučio. U njemu je postojalo nešto što mu nije ostavljalo izbora. Stalno je govorio kako u sebi nosi »božanski glas«. Sokrat je, na primjer, odbijao sudjelovati u osuđivanju na smrt. Osim toga, nije želio potkazivati političke protivnike.

Godine 399. pr. Kr. optužen je da »uvodi nove bogove« i da »zavodi mladež na krivi put«. Porota od 500 članova ga je, s malom većinom, proglasila krivim.

Mogao je sigurno moliti da ga pomiluju. Ili barem spasiti glavu pristankom da napusti Atenu. Ali, da je to učinio, ne bi bio Sokrat. Stvar je u tome da je svoju savjest - i istinu - cijenio više od vlastitog života. Uvjeravao ih je da je sve učinio za dobrobit države. Ipak, osudili su ga na smrt. Uskoro nakon toga ispio je vrč otrova u prisustvu najbližih prijatelja, srušio se i umro.

Zašto, Sofie? Zašto je Sokrat morao umrijeti? Ljudi se to pitaju već 2400 godina. Ipak, on nije jedini koji se borio do kraja i otišao u smrt zbog svojeg uvjerenja. Već sam spomenuo Isusa, ali postoji još nekoliko sličnosti između Isusa i Sokrata. Navest ću neke od njih.

Isus i Sokrat smatrani su zagonetnima i od svojih suvremenika. Ni jedan od njih nije zapisao svoje učenje. Dakle, potpuno smo ovisni o slici koju su

nam njihovi učenici predali. Sigurno je da su obojica bili majstori razgovora. Govorili su, osim toga, s naglašenom samosvijesti, što je zanosilo, ali i raz-draživalo. Štoviše, obojica su bili glasnogovornici nečeg što je veće od njih samih. Izazivali su vlastodršce kritizirajući sve oblike nepravde i korištenja sile. I na kraju: ta ih je djelatnost stajala života.

Čak i u suđenjima njima jasno se vide zajedničke crte. Obojica su, bez sumnje, mogla moliti za milost, te tako spasiti život. Ali, osjećali su da bi izdali svoj poziv kad ne bi ostali u igri do kraja. Otišavši u smrt uspravnih leđa, skupili su tisuće pristaša nakon smrti.

Kad ovako uspoređujem Isusa i Sokrata, ne želim reći da su bili jednaki. Htio sam, prije svega, istaknuti da obojica imaju poruku koja se ne može odvojiti od njihove osobne hrabrosti.

Džoker u Ateni

Sokrat, Sofie! Kužiš, nismo s njim sasvim gotovi. Rekli smo nešto o njegovoj metodi. Međutim, što je njegov filozofski projekt?

Sokrat je živio u isto vrijeme kad i sofisti. Kao i oni, bio je više zaokupljen čovjekom i ljudskim životom nego problemima prirodne filozofije. Jedan je rimski filozof - *Ciceron* - nekoliko stotina godina kasnije rekao da je Sokrat »sazvao filozofiju s neba na Zemlju, nastanio je u gradovima, uveo u kuće i prisilio ljude da razmišljaju o životu i običajima, o dobru i zlu«.

Međutim, Sokrat se od sofista razlikovao po jednoj važnoj stvari. Sebe nije smatrao »sofistom« - dakle, učenom i mudrom osobom. Za razliku od sofista, svoje podučavanje nije naplaćivao. Ne, Sokrat se nazivao »filozofom« u pravom smislu te riječi. »Filo-zof« znači zapravo »onaj koji teži mudrosti«.

Sjediš li udobno, Sofie? Važno je za ostatak tečaja da razumiješ razliku između »sofista« i »filozofa«. Sofisti su naplaćivali svoja manje-više sitničava izlaganja, i takvi su »sofisti« smjenjivali jedni druge tijekom cijele povijesti. Mislim zapravo na sve one učitelje i pametnjakoviće koji su ili prezadovoljni onim malim što znaju ili se pak hvale kako znaju cijelu masu stvari o kojima zapravo nemaju pojma. Sigurno si u svom mladom životu već susrela nekoliko »sofista«. Pravi *filozof*, Sofie, to je nešto sasvim drugo, pa da, nešto sasvim suprotno. Filozof zna da zapravo vrlo malo zna. Zato stalno teži pravoj spoznaji. Sokrat je bio jedan od tih neobičnih ljudi. On je *znao* da o životu i svijetu ništa nije znao. Poenta je: mislio je da je jednostavno mučno koliko je malo znao.

Filozof je, dakle, netko tko priznaje da postoji puno stvari koje ne razumije. I to ga muči. On je ipak mudriji od onih koji se hvale da znaju sve o stvarima o kojima ništa ne znaju. »Koja zna što ne zna, ta je najmudrija«, rekao sam. Sam je Sokrat rekao da zna samo jedno - a to je: da ništa ne zna. Zapamti si taj izraz, jer je to priznanje rijetko čak i među filozofima. Osim toga, može ga biti tako opasno javno propovijedati da te košta glave. Uvijek su oni koji *pitaju* najopasniji. Odgovarati nije tako opasno. Jedno jedino pitanje sadržava više suhog baruta od tisuću odgovora.

Jesi li čula o carevu novom ruhu? Car je zapravo bio gol-golcat, ali to mu se nitko od njegovih podanika nije usudio reći. Odjednom je jedno dijete uskliknulo da je car gol. To dijete je *hrabro*, Sofie. Isto tako se i Sokrat usudio govoriti koliko malo mi ljudi znamo. Inače smo već prije govorili o sličnosti između filozofa i djece.

Da preciziram: čovječanstvu su postavljena neka važna pitanja na koja ne može samo tako naći zadovoljavajuće odovore. To vodi dvjema mogućnostima: ili lagati sebi i ostatku svijeta pretvarajući se da znamo sve što vrijedi znati, ili pak zatvoriti oči pred velikim pitanjima te jednom za svagda odustati od svakog napretka. Tako se čovječanstvo dijeli na dvoje. Ljudi su uglavnom ili mrtvi sigurni, ili im je svejedno. (Obje vrste gmižu i puze skroz na dnu zečjeg krzna!) To ti je kao kad podijeliš špil karata u dva dijela, draga Sofie. Na jednu se hrpu stave crne karte, na drugu crvene. A ponekad se u špilu pokaže i džoker koji nije ni srce, ni tref, ni karo, ni pik. Taj je džoker u Ateni bio Sokrat. On nije bio ni presiguran, niti mu je bilo svejedno. Jedino što je znao bilo je da nije ništa znao - i to ga je mučilo. Postao je, dakle, filozofom - onim koji se ne predaje, koji bez predaha traga za pouzdanim znanjem.

Priča se da je neki Atenjanin jednom upitao proročicu u Delfima tko je najmudrija osoba u Ateni. Odgovor je bio: Sokrat. Sokrat se, blago rečeno, začudio kad je ovo čuo. (Mislim da se nasmijao, Sofie!) Odmah je otišao izvan grada posjetiti čovjeka koji je u svojim, a i tuđim očima, bio vrlo mudar. Ali kad se pokazalo da mu taj čovjek nije uspio dati pouzdane odgovore na pitanja koja mu je postavio, Sokrat je na kraju shvatio da je proročica imala pravo.

Sokrat je smatrao da je važno naći temelj naše spoznaje. Vjerovao je da je taj temelj našao u ljudskom razumu. Zbog svoje snažne vjere u čovjekov razum bio je, dakle, izrazit *racionalist*.

Prava spoznaja vodi pravilnom djelu

Već sam spomenuo da je Sokrat vjerovao da u sebi nosi božanski glas, te da mu je ta »savjest« govorela što je dobro. »Tko zna što je dobro, taj i čini dobro«, rekao je. Smatrao je da prava spoznaja vodi pravilnom djelu. A samo onaj koji čini dobro postaje »pravednim« čovjekom. Kad postupamo krivo, to je zato što drugo ne znamo. Zato je važno proširiti naše znanje. Sokrat je bio zaokupljen pronalaženjem sasvim jasnih i općevažećih definicija dobra i zla. Za razliku od sofista, mislio je da se sposobnost razlikovanja dobra i zla nalazi u razumu, a ne u društvu.

Možda ti se čini, Sofie, da je ovo posljednje teško progutati. Pokušat ću još jednom: Sokrat misli da je nemoguće biti sretan, ako se djeluje protiv svojeg uvjerenja. Tko zna kako može biti sretan, taj će pokušati postati sretan. Zato onaj koji zna što je dobro čini dobro. Jer, nitko valjda ne želi biti nesretan?

Sto kažeš, Sofie? Možeš li sretno živjeti ako u dnu duše znaš da stalno činiš loše stvari? Mnogi neprestano lažu, krađu i ogovaraju druge ljude. Pa dobro! Oni sigurno znaju da to nije pravilno - ili pravedno, ako ti to više odgovara. Ali, misliš li da ih to usrećuje?

Sokrat misli da ne.

Kad je Sofie pročitala pismo o Sokratu, požurila ga je spremiti u kutiju, pa se onda izvukla u vrt. Kako bi izbjegla mnoštvo pitanja o tome gdje je bila, htjela se vratiti natrag u kuću prije maminog povratka iz trgovine. Osim toga, obećala joj je da će oprati sude.

Tek je uspjela natočiti vodu u sudoper, kad majka upadne u kuću s dvije ogromne vrećice. Možda je zato rekla:

- Ti baš nisi skroz prisutna u zadnje vrijeme, Sofie.

Sofie nije znala zašto, samo joj je izletjelo:

- Ni Sokrat nije bio.

- Sokrat?

Majka razrogači oči.

- Samo je malo šteta što je za to morao platiti životom - nastavi Sofie, duboko zamišljena.

- Ma Sofie, molim te! Više ne znam što da radim.

- Ni Sokrat nije znao. Jedino što je znao bilo je da nije ništa znao. Pa ipak je bio najmudriji u Ateni.

Majka je ostala bez ijedne riječi. Na kraju reče:

- Jesi li to u školi naučila?

Sofie odlučno odmahne glavom.

- Tamo ništa ne učimo... Velika razlika između školskog učitelja i pravog filozofa je ta da učitelj misli da zna masu stvari koje cijelo vrijeme naturava učenicima. Filozof pokušava doći do zaključka zajedno s učenicima.

- Aha, govorimo o bijelim zečevima. Znaš, uskoro mi moraš ispričati sve o tom tvom dečku. U suprotnom ću povjerovati da je malčice poremećen.

Sofie se okrene od sudopera, pa uperi četku za pranje suda prema mami.

- On nije poremećen. Ali zato remeti druge, kao obad. I to s namjerom da ih izbací iz kolotečine.

- O, prestani već. Zapravo mi se čini da je malo drzak.

Sofie se vrati sudoperu.

- Nije ni drzak ni mrzak. Samo je u potrazi za pravom mudrošću. To je razlika između istinitog džokera i ostalih karata u špilí.

- Džoker, jesi li rekla džoker?

Sofie kimne.

- Jesi li ikad razmišljala o tome da u špilí ima puno srca i puno kara? Pikova i trefova, također. Ali, samo jedan džoker.

- Kako ti odgovaraš, dijete moje.

- A kako ti pitaš!

Majka je pospremila sve namirnice. Onda je uzela novine i otišla u sobu. Sofie se učinilo da je zalupila vratima snažnije nego inače.

Kad je oprala suđe, popela se u svoju sobu. Crvenu je svilenu maramu bila stavila na najvišu policu ormara, zajedno s lego-kockicama. Sad ju je skinula i počela pažljivo proučavati.

Hilde...

ATENA

*...iz ruševina se izdiglo nekoliko visokih
zgrada...*

Rano te večeri Sofijina je majka otišla k jednoj prijateljici u posjet. Čim se našla van kuće, Sofie izađe u vrt, pa ode u Tjesnac u staroj živici. Tu je, pored velike metalne kutije, našla debeli svežanj. Sofie se požuri s njega strgnuti papir. Bila je to video-kazeta!

Otrči natrag u kuću. Video-kazeta! To je nešto novo. Kako je samo filozof mogao znati da su imali video? I što je to bilo na kazeti?

Sofie stavi kazetu u stroj. Uskoro se na ekranu pokaže slika nekog velikog grada. Nije joj dugo trebalo da prepozna Atenu, jer je kamera ubrzo zumirala Akropolu. Sofie je puno puta vidjela slike tamošnjih ruševina.

Bila je to snimka uživo. Među ostacima hrama vrvjelo je od turista u ljetnoj odjeći, s fotoaparatom oko vrata. Zar jedan od njih ne nosi nekakav plakat? Evo ga opet! Zar na njemu ne piše »Hilde«?

Nakon kratkog vremena pokaže se slika nekog sredovječnog čovjeka, posve izbliza. Bio je prilično malog rasta, lijepo frizirane, crne brade, te s plavom beretkom na glavi. Ubrzo je pogledao ravno u kameru i rekao:

- Dobro došla u Atenu, Sofie. Sigurno si već dokučila da sam ja Alberto Knox. Ako nisi, samo ću ponoviti da se veliki bijeli zec još uvijek izvlači iz crnog cilindra svemira. Stojimo na Akropoli. Riječ znači »gradska utvrda« ili točnije »grad na brežuljku«. Ovdje gore ljudi žive još od kamenog doba. Razlog tome je, naravno, poseban položaj. Visoravan je bilo lako obraniti od

neprijatelja. S Akropole se, osim toga, dobro vidi jedna od najboljih luka Sredozemlja... Kako se Atena pomalo širila ravnicom pod visoravni, Akropo-la se počela koristiti kao tvrđava i hram. U prvoj polovici 5. stoljeća pr. Kr. bjesnio je ljuti rat protiv Perzijanaca, a g. 480. perzijski je kralj *Kserkso* opustošio Atenu i spalio sve stare drvene građevine na Akropoli. Sljedeće su godine Perzijanci poraženi i tada počinje zlatno doba Atene, Sofie. Akropola je izgrađena iznova - ponosnija i ljepša nego ikad - odsada samo kao sakralni centar. Upravo je u to vrijeme Sokrat šetao ulicama i trgovima, te razgovarao s Atenjanima. Tako je mogao pratiti obnovu Akropole i gradnju svih ovih ponosnih građevina koje vidimo oko nas. Kakvo je to gradilište moralo biti! Iza mene vidiš najveći hram. Zove se Partenon - ili »Djevičin dom« - podignut u čast božice *Atene*, koja je bila zaštitnica grada. Ta velika mramorna građevina nema niti jednu ravnu liniju, sve se četiri strane blago svijaju. To je zato da bi građevina življe izgledala. Iako je ogromnih dimenzija, ne čini se toliko masivnom. Razlog je, dakle, optička varka. Čak se i stupovi blago nagiblju prema unutra, te bi činili piramidu visoku 1500 metara, kad bi bili toliko dugački da se križaju u jednoj točki visoko nad hramom. Jedino što se nalazilo u toj golemoj građevini bio je kip Atene visok 12 metara. Moram dodati da je bijeli mramor, koji su obojili živahnim bojama, donesen iz planine udaljene 16 kilometara...

Sofiji je srce sišlo u pete. Zar to stvarno učitelj filozofije pripovijeda s video-vrpce? Jednom prije vidjela je samo njegove obrise u mraku. Ipak, možda je taj isti čovjek sada stajao na Akropoli u Ateni.

Uskoro je pošao duž hrama; kamera ga je slijedila. Na kraju je došao do ruba uzvisine, te pokazao na krajolik. Kamera je fokusirala neko staro kaza-lište ispod samog brežuljka.

- Vidiš staro Dionizovo kazalište - nastavio je muškarac s beretkom. - To je vjerojatno najstarije kazalište u Europi. Komadi velikih tragičara *Eshila*, *Sofokla* i *Euripida* izvođeni su ovdje upravo u Sokratovo doba. Spomenuo sam već tragediju o nesretnom kralju Edipu. Taj je komad ovdje praizveden. Ali, tu su se izvodile i komedije. Najpoznatiji pisac komedija bio je *Aristofan* koji je, među ostalim, napisao i zlobni komad o Sokratu kao lakrdijašu. Skroz straga vidiš kameni zid pred kojim su glumci glumili. On se zove *skene*, te je dao ime našoj riječi »scena«. Riječ *teatar* inače dolazi od starogrčke riječi za vidjeti«. Ubrzo ćemo se vratiti filozofima, Sofie. Pođimo oko Partenona, pa nadalje kroz svečani ulaz...

Maleni je čovjek krenuo oko Velikog hrama, tako da su mu se s desne strane našli neki manji hramovi. Ubrzo je počeo silaziti stubama između nekoliko visokih stupova. Kad je stigao do dna Akropoline uzvisine popeo se na mali brežuljak i pokazao na Atenu:

-Uzvisina na kojoj stojimo zove se *Areopag*. Ovdje je atenski vrhovni sud sudio u slučajevima umorstva. Mnogo stotina godina kasnije, tu je stajao apostol Pavao i govorio Atenjanima o Isusu i kršćanstvu. Tom ćemo se govoru vratiti kasnije. Dolje na lijevo vidiš ruševine starog atenskog trga. Osim velikog hrama posvećenog bogu-kovaču Hefestu, tu su ostali samo mramorni blokovi. Krenimo dolje...

Sljedećeg je trenutka osvanuo među starim ruševinama. Visoko pod oblacima, na samom vrhu Sofijinog ekrana, stršio je veliki Atenin hram na Akropolu. Učitelj filozofije sjedne na neki mramorni kamen. Ubrzo pogleda u kameru i reče:

- Sjedimo blizu starog trga u Ateni. Žalosno za pogledati, zar ne? Mislim danas. Oko nas su jednom bili ponosni hramovi, sudnice i druge javne zgrade, trgovine, koncertna dvorana, čak i velika gimnastička sala. Sve to oko samog trga koji je bio u obliku velikog četverokuta... Na ovom malom području udarena je osnova cijeloj europskoj civilizaciji. Riječi kao »politika« i »demokracija«, »ekonomija« i »povijest«, »biologija« i »fizika«, »matematika« i »logika«, »teologija« i »filozofija«, »etika« i »psihologija«, »teorija« i »metoda«, »ideja« i »sustav« i još mnogo, mnogo drugih potječu od jednog prilično malog naroda koji je svoje dane provodio oko ovog trga. Ovuda je Sokrat hodao i razgovarao s prolaznicima. Možda je dograbio kakvog roba koji je nosio vrč maslinova ulja te postavio sirotom čovjeku kakvo filozofsko pitanje. Jer, Sokrat je vjerovao da rob ima isti razum kao i plemić. Ili je pak vodio žustru raspravu s nekim od građana - ili opet tiho razgovarao sa svojim mladim učenicom Platonom. Čudno je o tome razmišljati. Još uvijek govori mo o »sokratskoj« ili »platonskoj« filozofiji, ali dosta je drukčije *biti* Platon ili Sokrat.

Naravno da se Sofiji činilo da je o tome čudno razmišljati. Ipak, možda je još čudnije bilo to da je filozof odjednom pripovijedao putem video-snimke koju je zagonetni pas donio u njezino tajno sklonište u vrtu.

Uskoro se filozof digne s mramornog bloka na kojem je sjedio. Tada reče prilično niskim glasom:

- Namjera mi je zapravo bila da ovdje prekinem, Sofie. Želio sam ti pokazati Akropolu i ruševine starog trga u Ateni. Ali još uvijek ne znam jesi li shvatila koliko je ova okolica bila veličanstvena u staro doba... tako da dolazim u iskušenje... otići još malo dalje. To je, naravno, potpuno protiv propisa... ali nekako vjerujem da će ostati između nas dvoje... Pa dobro, u svakom će slučaju biti dovoljan samo letimičan pogled...

Više nije ništa rekao, već je samo dugo zurio u kameru. U sljedećem se trenutku na ekranu pojavila posve druga slika. Iz ruševina se izdiglo nekoliko

visokih zgrada. Stare su se ruševine obnovile kao na dodir čarobnog štapića. Na obzorju se još uvijek vidjelo Akropolu, ali sada su i Akropola i građevine na trgu pod njom bile nove novcate. Bile su obložene zlatom i oličene jarkim bojama. Velikim četvrtastim trgom šetali su ljudi obučeni u odjeću vedrih boja. Neki su nosili mač, drugi vrč na glavi, dok je jedan pod rukom nosio svitak papirusa.

Tek je sada Sofie prepoznala učitelja filozofije. Još je uvijek na glavi nosio plavu beretku, ali je na sebi imao žutu tuniku, kao i ostali na snimci. Pošao je prema Sofiji, pogledao u kameru i rekao:

- Eto tako. Sada smo u antičkoj Ateni, Sofie. Znaš, htio sam da sama dođeš ovamo. Godina je 402. pr. Kr., samo tri godine prije Sokratove smrti. Nadam se da cijeniš ovaj ekskluzivni posjet; bilo je, naime, vrlo teško iznajmiti video-kameru...

Sofie osjeti vrtoglavicu. Kako se taj zagonetni čovjek odjednom mogao naći u Ateni od prije 2400 godina? Kako je mogla gledati snimku uživo iz posve drugog doba? Sofie je, naravno, znala da u starom vijeku nije bilo videa. Je li ovo onda igrani film? Ali sve su te mramorne građevine izgledale prave. Kad bi se cijeli stari atenski trg i, štoviše, cijela Akropola obnovili samo za potrebe jednog filma, bile bi to vrlo skupe kulise. Cijena bi, u svakom slučaju, bila pretjerana samo za to da bi Sofie naučila nešto o Ateni.

Čovjek s plavom beretkom ponovno je pogleda.

- Vidiš li ona dva čovjeka pod kolonadom?

Sofijin pogled padne na postarijeg čovjeka u dosta otrcanoj tunici. Imao je dugu neurednu bradu, plosnat nos, plave prodorne oči i bucmašte obraze. Kraj njega je stajao lijep, mlad muškarac.

- To su Sokrat i njegov mladi učenik, Platon. Shvaćaš li, Sofie? Ali čekaj, upoznat ćeš ih osobno.

Tada učitelj filozofije ode onoj dvojici koja su stajala pod visokim krovom. Kad im se potpuno približio, skine beretku te reče nešto što Sofie nije razumjela. To je sigurno grčki. Nedugo zatim opet pogleda u kameru i reče:

- Rekao sam im da bi ih jedna norveška djevojka željela upoznati. Sada će ti Platon postaviti nekoliko pitanja o kojima možeš razmišljati. No, moramo se požuriti kako nas stražari ne bi otkrili.

Sofie osjeti bubnjanje u sljepoočicama, jer sada je mladi čovjek istupio pred kameru.

- Dobro došla u Atenu, Sofie - reče blagim glasom. Govorio je s jakim stranim naglaskom. - Ja se zovem Platon i dat ću ti četiri zadatka. Prvo o čemu moraš razmisliti je: kako pekar uspijeva ispeći 50 potpuno jednakih

kolača. Onda se možeš upitati zašto su svi konji jednaki. Dalje, možeš razmisliti o tome ima li čovjek besmrtnu dušu. Na kraju moraš odgovoriti jesu li muškarci i žene jednako razumni. Sretno!

Sljedećeg je trenutka s ekrana nestalo slike. Sofie pokušava premotati film, ali na vrpici više nije bilo ničega.

Sofie se naprezala srediti svoje misli. No, čim bi počela s jednom mišlju prešla bi na nešto drugo daleko prije nego što bi uspjela domisliti prvu misao.

Da je učitelj filozofije originalan, već je dugo znala. Ali činilo joj se da prelazi svaku granicu kad koristi načine poduke koji krše sve poznate prirodne zakone.

Je li na ekranu zaista vidjela Sokrata i Platona? Naravno da nije, pa to je nemoguće. Ali to baš nije bio nekakav crtić.

Sofie izvadi kazetu iz videa pa otrči u svoju sobu. Tamo ju je gurnula na najgornju policu pokraj lego-kocki. Izmorena, spusti se na krevet i zaspi.

Nekoliko sati kasnije u sobu ude majka. Prodrma Sofie i reče:

- Pa dobro, što ti je, Sofie?

- Mmm...

- Zar si legla u haljini?

Sofie je tek malo otvorila oči.

- Bila sam u Ateni - reče.

Više nije ništa uspjela izustiti, samo se okrenula na drugu stranu i nastavila spavati.

PLATON

...čežnja za stvarnim stanom duše...

Sljedećeg se jutra Sofie trgne iz sna. Pogleda na sat. Tek je bilo prošlo pet. No, kako je bila sasvim budna, uspravi se u krevetu.

Zašto ima haljinu na sebi? Onda se sjeti svega. Popne se na stolčić i zaviri na najgornju policu ormara. Pa da - tamo je bila video-kazeta. Znači da ipak nije sanjala, barem ne sve zajedno.

Ali valjda nije stvarno vidjela Platona i Sokrata? Uh, o tome više nije mogla razmišljati. Možda mama ima pravo kad kaže da je u posljednje vrijeme malo izvan sebe.

Spavati više nije mogla. A da ode u Tjesnac i vidi je li pas donio novo pismo?

Sofie se tiho spusti stubama, obuje tenisice, pa izađe iz kuće.

U vrtu je sve bilo čudesno jasno i mirno. Ptičice su cvrkutale tako energično da se Sofie gotovo nasmijala. Travom se kotrljala jutarnja rosa u obliku majušnih kristalnih kapi.

Ponovno ju je ošinula pomisao da je svijet nepojmljivo čudo.

I u staroj je živici bilo malo vlažno. Sofie nije opazila nikakvo novo pismo od filozofa, ali je ipak obrisala jedan od debelih korijenova i sjela.

Sjetila se da joj je video-Platon dao nekoliko zadataka. Prvo je bilo nešto o tome kako pekar može ispeći 50 potpuno jednakih kolača.

Sofie je morala dobro razmisliti, jer joj se činilo da je to velik pothvat. Znalo se dogoditi da mama ispeče pladanj kolačića, ali oni nikad ne bi bili sasvim jednaki. Istina, ona nije pekar po struci; ponekad bi u kuhinji vladala prava pometnja. Ali, ni kolači iz trgovine nisu baš bili potpuno jednaki. Svaki je pojedini kolač posebno oblikovan u pekarovim rukama.

Odjednom se na njezinu licu pojavi lukav osmijeh. Sjetila se da su jednom ona i tata otišli u grad dok je mama pekla božično pecivo. Kad su se vratili, na kuhinjskom je stolu ležalo mnoštvo paprenjaka u obliku čovječuljaka. Iako svi nisu bili bez mane, na neki su način ipak bili potpuno jednaki. Zašto? Zato što je mama za sve kolačiće koristila isti *kalup*.

Sofie je bila toliko zadovoljna što su joj paprenjaci pali na pamet da je jednostavno zaključila da je gotova s prvim zadatkom. Pekar može napraviti 50 posve jednakih kolača zato što za sve kolače koristi jedan te isti kalup. I to je sve!

Zatim je video-Platon pogledao u skrivenu kameru i upitao zašto su svi konji isti. Ali to nije istina. Sofie je, naprotiv, mislila da su svi konji različiti, baš kao što se i svi ljudi razlikuju.

Baš kad je namjeravala odustati od tog zadatka, sjeti se kako je razmišljala o paprenjacima. Ni oni nisu potpuno jednaki; jedni su, naime, malo deblji od drugih, dok su drugi prepukli. Ipak je svakom jasno da su paprenjaci na neki način »posve jednaki«.

Možda je Platon htio upitati zašto je konj uvijek konj, a ne nešto između konja i svinje. Jer, iako su neki konji smeđi kao medvjed ili bijeli kao janje, svi imaju nešto zajedničko. Sofie još, recimo, nije vidjela konja sa šest ili osam nogu.

Nije Platon valjda smatrao da su svi konji jednaki zato što su napravljeni po istom kalupu?

Onda je Platon postavio jedno zaista važno i teško pitanje. Imaju li ljudi besmrtnu dušu? Na *to* Sofie nije bila sposobna odgovoriti. Znala je samo da se mrtvo tijelo može kremirati ili ukopati u zemlju, tako da ono ni u kojem slučaju nije imalo budućnosti. Ako čovjek ima besmrtnu dušu, onda se mora pretpostaviti da se sastoji od dva posve različita dijela: od tijela, koje je nakon nekoliko godina potpuno istrošeno, te od duše koja je manje-više neovisna o onom što se dogodi s tijelom. Baka je jednom rekla da osjeća da samo tijelo stari. Iznutra je zauvijek ostala djevojka.

Ovo s »djevojkom« dovelo je Sofie do posljednjeg pitanja: jesu li žene i muškarci jednako razumni? Zaista nije bila sigurna. Ovisi o tome što Platon smatra »razumnim«.

Istog se trena sjetila nečeg što je učitelj filozofije ispričao o Sokratu. Sokrat je ukazao na to da svi ljudi mogu spoznati filozofske istine, samo ako upotrijebe svoj razum. Osim toga, vjerovao je da rob ima isti razum za rješavanje filozofskih pitanja kao i plemić. Sofie je bila uvjerenjena da bi rekao da su žene i muškarci jednako razumni.

Dok je tako sjedila i mozgala, odjednom ču neko šuškanje u živici i shvati da nešto dahće kao parni stroj. Sljedećeg se trenutka žuti pas uvuče u Tjesnac. U njuški je imao veliku omotnicu.

- Hermes! - uzvikne Sofie. - Daj! Daj!

Pas ispusti omotnicu Sofiji u krilo; ona ispruži ruku i poče ga gladiti po vratu.

- Dobar dečko, dobar - reče.

Tada pas legne i dade se spremno maziti. Ipak, nakon nekoliko se minuta dignuo te otklipsao kroz živicu istim putem kojim je i došao. Sofie ga je slijedila sa žutom omotnicom u ruci. Ispuzala je iz tjesne živice i istog se trena našla izvan vrta.

Hermes je već tapkao prema rubu šume, a Sofie ga je slijedila s nekoliko metara razmaka. Pas se nekoliko puta okrenuo i zarežao, ali Sofie se nije predavala. Pronaći će filozofa, pa makar morala trčati sve do Atene.

Pas potrči malo brže pa uskoro skrene na neki mali puteljak. I Sofie zabrza, ali se, nakon nekoliko minuta trčanja, Hermes okrene i zalaje kao pas čuvar. Sofie se još nije predavala, već je iskoristila priliku da mu pritrči još bliže.

Hermes se strmoglavi puteljkom. Na kraju se Sofie morala pomiriti s time da ga nije mogla sustići. Dugo je tamo stajala i osluškivala kako se pas udaljava. Napokon je zavladała tišina.

Sofie je sjela na panj pred nekom malom šumskom čistinom. U ruci je držala veliku žutu omotnicu. Otvorila ju je, izvukla pregršt strojem otipkanih listova i počela čitati:

Platonova Akademija

Zahvaljujem na našem posljednjem susretu, Sofie. U Ateni, naravno. Time sam ti se barem predstavio. Budući da sam ti predstavio i *Platona*, možemo odmah početi.

Platon (427. - 347. pr. Kr.) je imao 29 godina kad je Sokrat bio prisiljen ispiti vrč otrova. Dugo je bio Sokratov učenik te je pažljivo pratio parnicu

protiv njega. Da je Atena osudila najplemenitijeg čovjeka u gradu, ne samo da je na njemu ostavilo neizbrisiv pečat, već je taj događaj označio putanju cijelog njegovog filozofskog djelovanja.

Platonu je Sokratova smrt jasno pokazala suprotnost između *činjeničnog* stanja stvari u društvu te *istinitog ili idealnog*. Prvo što je Platon učinio kao filozof bilo je objavljivanje Sokratove obrane. U njoj je prenio Sokrato-ve riječi upućene velikoj poroti.

Sjećaš se sigurno da sam Sokrat nije pisao. Mnogi predsokratovci jesu, ali je većina te pisane građe izgubljena. Sto se tiče Platona, vjerujemo da su sva njegova glavna djela sačuvana. (Pored Obrane Sokratove, napisao je zbirku pisama i 35 filozofskih dijaloga.) Da su ti spisi sačuvani povezano je u svakom slučaju s činjenicom da je Platon izvan Atene osnovao filozofsku školu. Ta se nalazila u vrtu nazvanom po legendarnom grčkom junaku Akademu. Zato je Platonova filozofska škola dobila ime Akademija. (Otada je osnovano na tisuće »akademija« širom svijeta. Nprestano govorimo o »akademicima« i »akademske predmetima«!)

Na Platonovoj Akademiji podučavala se filozofija, matematika i gimnastika, iako »podučavanje« nije baš prava riječ. Na Platonovoj Akademiji najvažniji je bio živi razgovor. Dakle, *dijalog* nije slučajno postao Platonovim pismenim izrazom.

Vječna istina, vječna ljepota i vječno dobro

U uvodu ovog tečaja rekao sam da je obično pametno upitati što je projekt svakog pojedinog filozofa. Pa sada pitam: što je Platon želio istražiti?

Ukratko, možemo zaključiti da je Platona zanimalo odnos između, s jedne strane, onog što je vječno i nepromjenjivo - i onog što »teče«, s druge. (Dakle, baš kao i predsokratovce!)

Zatim smo rekli da sofisti i Sokrat okreću leđa pitanjima prirodne filozofije te da ih više zaokupljaju čovjek i društvo. Ali ipak, i sofiste i Sokrata zanimalo je odnos između onog što je vječno i stalno te onog što »teče«. Ovo ih posebno zaokuplja u odnosu na ljudski *moral* i društvene *ideale* ili *vrline*. U grubim crtama, sofisti su smatrali da se poimanje dobra i zla mijenja s granicama gradova-država, te iz naraštaja u naraštaj. Pitanje dobra i zla je, dakle, nešto što »teče«. Sokrat ovo nije prihvaćao. On je vjerovao da postoje vječna i bezvremenska pravila koja određuju dobro i zlo. Koristeći razum, čovjek je sposoban doseći ove nepromjenjive *norme*, jer je sam čovječiji razum nešto vječno i nepromjenjivo.

Pratiš li, Sofie? Zatim stiže Platon. Njega zanima *oboje*: vječno i nepromjenjivo u prirodi te vječno i nepromjenjivo u odnosu na moral i društveni život. Štoviše, Platon to smatra jednim te istim. On pokušava dokučiti neku posebnu »stvarnost«, vječnu i nepromjenjivu. Istinu govoreći, zato valjda i imamo filozofe. Nije im cilj proglasiti najljepšu djevojku godine ni najjeftinije rajčice četvrtka. (Zato nisu uvijek tako omiljeni!) Filozofi se trude zažmiriti na takve »dnevne aktualitete«. Umjesto toga, pokušavaju ljudima pokazati što je vječna »istina«, vječna »ljepota« i vječno »dobro«.

Sada barem možemo naslutiti Platonov filozofski projekt. Od sada -jedno po jedno pitanje. Pokušat ćemo razumjeti ovaj čudesni način mišljenja koji je ostavio duboke tragove u svojoj kasnijoj europskoj filozofiji.

Svijet ideja

Empedoklo i Demokrit ukazali su na to da sve pojave u prirodi »teku«, ali da ipak postoji »nešto« što se nikad ne mijenja (»četiri korijena«, »atomi«). Platon se s njima slaže u pristupu problemu, ali na dosta drukčiji način.

Platon smatra da *sve* što možemo opipati i osjetiti u prirodi »teče«. Ne postoji, dakle, taj »element« koji se ne bi raspao. Sve što pripada »osjetilnom svijetu« napravljeno je od tvari koje nagrizava zub vremena. Ali sve je istodobno stvoreno po nekom bezvremenskom »kalupu«, koji je vječan i nepromjenjiv.

You see? Ne? Pa dobro...

Zašto su svi konji jednaki, Sofie? Možda misliš da uopće nisu. Ali ipak postoji nešto što je zajedničko svim konjima, zbog čega nam nikad nije teško izdvojiti konja iz grupe drugih životinja. Konj kao pojedinac »teče«, naravno. Može biti star i šepav, a vremenom će se razboljeti i umrijeti. Ali sam »oblik konja« je vječan i nepromjenjiv.

Platon, dakle, smatra da ono vječno i nepromjenjivo nije nekakva materijalna »pratvar«. Vječne i nepromjenjive su samo neke umne, apstraktne praslike po kojima su sve pojave stvorene.

Moram precizirati: predsokratovci su pružili dosta zadovoljavajuće objašnjenje prirodnih promjena, a da nisu morali pretpostaviti da se nešto zaista »mijenja«. Usred prirodnog ciklusa postoje neke vječne, stalne čestice koje se ne raspadaju, smatrali su. U redu, Sofie! Kažem: *u redu!* No, nisu na prihvatljiv način mogli objasniti *kako* se ove »čestice«, jednom grada nekog konja, uspijevaju slijepiti u novog »konja«, četiri ili pet stotina godina kasni-

je! Ili u slona, što se toga tiče, ili krokodila. Platon želi reći da Demokritovi atomi nikad ne mogu stvoriti »krokoslona« ili »slonodila«. Upravo je to pokrenulo njegovo filozofsko razmišljanje.

Ako već sada razumiješ što mislim, možeš preskočiti ovaj odlomak. Za svaki ću se slučaj izraziti malo točnije: iz hrpe lego-kocaka gradiš lego-konja. Onda rastaviš kocke pa ih staviš u kutiju. Ne možeš očekivati da će se tamo, samo ako protreseš kutiju, stvoriti potpuno novi konj. Ta i kako bi lego-koc-ke same od sebe pronašle put do novog konja? Ne, Sofie, *ti* si ona koja mora napraviti konja. A to ti uspijeva zato što u glavi imaš sliku konja. Lego-konj je, dakle, sačinjen po praslici, koja od konja do konja ostaje nepromijenjena.

Jesi li uspjela riješiti ono sa 50 jednakih kolačića? Pretpostavimo da si pala s nekog stranog planeta i nikad nisi vidjela pekarnicu. Zatim se nadeš u nekoj poprilično primamljivoj pekarnici i na stolu ugledaš 50 potpuno jednakih paprenjaka. Mislim da bi se češala po glavi i čudila kako su samo ispali toliko jednaki. Moguće je da jednom fali ruka, drugi je možda izgubio dio glave, dok treći ima malo ispupčen trbuščić. Ipak, nakon temeljitog razmišljanja zaključila bi da svi ti paprenjaci imaju *zajednički nazivnik*. Iako nijedan nije potpuno savršen, slutila bi da potječu iz *zajedničkog izvora*. Razumjela bi da su svi kolačići napravljeni prema istom kalupu. Štoviše, Sofie: obuzela bi te snažna želja da vidiš *taj* kalup. Jer, jasno je da je sam kalup neizrecivo savršeniji - i na neki način ljepši - nego bilo koja od ovih stravičnih kopija.

Ako si ovaj zadatak svladala potpuno sama, riješila si filozofski problem na isti način kao i Platon. Platon je, kao i većina drugih filozofa, »pao iz svemira«. (Popeo se na jednu od onih tankih dlaka na rubu zečjeg krzna.) Čudilo ga je da sve pojave u prirodi toliko nalikuju jedne drugima te je zaključio da je to stoga što postoji određen broj *kalupa*, koji se nalaze »iznad« ili »iza« svega što oko sebe vidimo. Te je kalupe Platon nazvao *idejama*. Iza svih konja, svinja i ljudi postoji »ideja konja«, »ideja svinje« te »ideja čovjeka«. (Tako i već spomenuta pekarnica može imati paprenjake u obliku ljudi, paprenjake u obliku svinja i paprenjake u obliku konja. Jer, prava pekarnica paprenjaka obično ima više od jednog kalupa. Ali, za svaku je *vrstu* paprenjaka dovoljan samo jedan kalup.)

Zaključak: Platon je mislio da se iza »osjetilnog svijeta« skriva neka druga zbilja. Tu je zbilju nazivao *svijetom ideja*. U njemu borave vječne i nepromjenjive »praslike« svih pojava na koje nailazimo u prirodi. Ovo izvanredno shvaćanje zovemo Platonovim *učenjem o idejama*.

Pravo znanje

Do sada si me možda uspjela slijediti, draga Sofie. Ali možda se pitaš je li Platon ovo ozbiljno mislio? Je li vjerovao da oblici *postoje* u nekoj posve drukčijoj zbilji?

Vjerojatno to nije shvaćao jednako doslovno cijelog života, ali barem se u nekim dijalozima vidi da ga moramo razumjeti na taj način. Pokušat ćemo slijediti njegovo obrazloženje.

Kako smo već rekli, filozof nastoji dokučiti ono što je vječno i nepromjenjivo. Na primjer, ne bi baš bilo korisno napisati filozofsku raspravu o životu mjehura sapunice. Kao prvo, ne bi ga se stiglo valjano proučiti prije nego što bi odjednom nestao. Kao drugo, vjerojatno bi bilo teško prodati filozofsku raspravu o nečemu što nitko nije vidio i što je, osim toga, postojalo samo pet sekundi.

Platon smatra da se sve što vidimo u prirodi, sve što možemo opipati i osjetiti, može usporediti s mjehurom sapunice. Jer, ništa od onog što postoji u osjetilnom svijetu ne traje. Ti, naravno, znaš da svi ljudi i životinje prije ili kasnije moraju umrijeti i nestati. Čak se i blok mramora mijenja, raspadajući se polako. (Od Akropole su ostale samo ruševine, Sofie! Skandalozno, ako mene pitaš. Ali, tako je to.) Platon naglašava da nikad sa sigurnošću ne možemo reći da o stvarima koje su stalno u mijeni nešto znamo. O onome što pripada osjetilnom svijetu - i što, dakle, možemo opipati i osjetiti - možemo gajiti samo nesigurna shvaćanja ili *pretpostavke*. Pravo je *znanje* moguće samo o onome što vidimo razumom.

Dobro, dobro, Sofie, objasnit ću to podrobnije: pojedini čovječuljak-pa-prenjak je možda toliko oštećen nakon sveg onog miješenja, dizanja i pečenja da nije lako reći što on točno predstavlja. Ali kad vidim 20-30 takvih paprenjaka koji su, dakle, manje-više savršeni, mogu s velikom sigurnošću reći kako izgleda kalup za kolače. To mogu zaključiti, iako nikad nisam vidio sam kalup. Nije čak sigurno da bih imao koristi od toga da kalup vidim golim okom. Jer, ne možemo uvijek imati povjerenja u osjetila. Vid se razlikuje od čovjeka do čovjeka. S druge strane, možemo vjerovati u ono što nam razum govori, jer razum je isti za sve ljude.

Ako sjediš u razredu sa 30 drugih učenika, te ako vas učitelj upita koja je dugina boja najljepša, sigurno je da će dobiti mnogo različitih odgovora. No, upita li koliko je 8 puta 3, cijeli bi razred trebao doći do istog odgovora. Naime, tada sudi razum, a razum je, na neki način, nešto sasvim suprotno pretpostavkama i osjećajima. Možemo reći da je razum vječan i općevažeci upravo zato što se izjašnjava samo o vječnim i općevažecim pitanjima.

Uopće, Platona je jako zanimala matematika, jer se matematički odnosi nikad ne mijenjaju. Zato je o njima moguće pravo znanje. Sad nam treba primjer: zamisli si da vani nađeš okrugli češer. Ti kažeš da je potpuno okrugao, dok Jorunn tvrdi da je s jedne strane malo spljošten. (I onda se počnete svađati!) Ali, o onom što vidite svojim očima ne možete ništa sigurno znati. Međutim, sa stopostotnom sigurnošću možete reći da suma kutova u krugu iznosi 360° . Tada govorite o *idealnoj* kružnici, koje možda nema u prirodi, ali koju, zauzvrat, možete dosta jasno vidjeti svojim unutarnjim okom. (Tvrđite nešto o skrivenom kalupu za kolače, a ne o konkretnom paprenjaku s kuhinjskog stola.)

Kratak sažetak: o onome što opažamo *osjetilima* moguća su samo nesigurna shvaćanja, dok se ono što *spoznajemo* razumom može znati sa sigurnošću. Suma kutova u trokutu bit će zauvijek 180° . Tako će i »ideja konja« uvijek stajati na četiri noge, čak i da svi konji osjetilnog svijeta ošepave.

Besmrtna duša

Vidjeli smo da Platon smatra da je zbilja podvojena.

Jedan je dio *osjetilni svijet* - o kojem možemo doseći samo približno, nesavršeno znanje, koristeći naših pet (približnih i nesavršenih) osjetila. Sve u osjetilnom svijetu »teče«, to jest ne traje. Ništa nije u osjetilnom svijetu, postoji samo gomila stvari koje su u neprestanoj mijeni.

Drugi je dio *svijet ideja* - o kojem je moguće pravo znanje, ako se koristi razum. Dakle, svijet ideja ne može se spoznati osjetilima. Zauzvrat su ideje (ili forme) vječne i nepromjenjive.

Prema Platonu je i čovjek podvojeno biće. Imamo *tijelo* koje »teče«. Ono je nerazrješivo povezano s osjetilnim svijetom, te ga čeka ista sudbina kao i sve u tom svijetu (npr. mjehur sapunice). Sva naša osjetila povezana su s tijelom, pa su prema tome nepouzdana. Ali mi još imamo besmrtnu *dušu* u kojoj boravi razum. Upravo stoga što nije materijalna, duša može promatrati svijet ideja.

Sad sam skoro gotov. Ali ima još, Sofie. Ponavljam: IMA JOŠ!

Platon dalje drži da duša postoji *prije* nego što se useli u neko tijelo. Jednom je duša boravila u svijetu ideja. (Ležala je na najgornjoj polici orma-

ra zajedno sa svim kalupima za kolače.) No, čim se duša probudi u tijelu nekog čovjeka, zaboravlja savršene ideje. Onda se nešto počne događati. Da, počinje čudesan proces. Kako čovjek postupno doživljava oblike u prirodi, u duši se javlja slabo sjećanje. Čovjek vidi konja, ali nesavršenog konja (ili čak paprenjak u obliku konja). To je dovoljno da se u duši pojavi slabašno sjećanje na savršenog »konja«, kojeg je jednom vidjela u svijetu ideja. Tako se budi čežnja za stvarnim stanom duše. Ovu čežnju Platon zove *erosom* -ljubavlju. Duša, dakle, osjeća »ljubavnu čežnju« za svojim stvarnim izvorom. Odsada doživljava tijelo i sve osjetilno kao nesavršeno i nevažno. Duša želi odletjeti »kući« na krilima ljubavi. Želi se osloboditi »zatvora tijela«.

Moram odmah naglasiti da Platon opisuje idealni životni tijek. Jer, nema mnogo onih koji uspijevaju osloboditi dušu i pustiti je na put prema svijetu ideja. Većina se ljudi pripija »odrazima« ideja u osjetilnom svijetu. Vide jednog konja pa onda još jednog, ali ne vide ono čega su svi konji samo loša imitacija. (Nasrnu u kuhinju i navale na paprenjake, a da uopće ne pitaju odakle paprenjaci stižu.) Platon opisuje put *filozofa*. Njegova se filozofija može promatrati kao opis filozofske djelatnosti.

Kada vidiš sjenku, Sofie, pomišljaš da nešto baca tu sjenku. Vidiš sjenku kakve životinje. Možda je to konj, misliš, ali ne možeš biti potpuno sigurna. Onda se okreneš i ugledaš pravog konja koji je, naravno, beskrajno ljepši i oštrijih obrisa od nestalne »sjenke konja«. TAKO JE I PLATON SMATRAO DA SU SVE POJAVE U PRIRODI SAMO SJENKE VJEČNIH OBLIKA ILI IDEJA. Velika je većina ljudi zadovoljna svojim životom među sjenkama. Ne misle da mora biti nečeg što te sjenke baca. Misle da su sjenke sve što jest -dakle, ne doživljavaju sjenke kao sjenke. Tako zaboravljaju i besmrtnost vlastite duše.

Uspon iz mračne spilje

Platon ovo prikazuje usporedbom. Obično je nazivamo usporedbom *sa spiljom*. Ispričat ću ti je svojim riječima.

Zamisli si da u nekoj podzemnoj spilji živi nekoliko ljudi. Sjede leđima okrenuti prema njenom otvoru, vezanih ruku i nogu, tako da mogu vidjeti samo zid spilje. Iza njih je visoka pregrada za kojom hodaju stvorovi slični ljudima te nose različite predmete tako da izviruju iznad ruba pregrade. Budući da iza njih gori lomača, predmeti bacaju trepereće sjenke na zid spilje. »Kazalište sjenki« je, dakle, jedino što stanovnici spilje mogu vidjeti. Od samog rođenja sjede u istom položaju, te stoga vjeruju da su sjenke jedino što postoji.

Zamisli onda da se jedan od stanovnika spilje uspije iskobeljati iz zatvo-renišтва. To počinje tako da samog sebe pita odakle stižu sjenke na zidu spilje. Na kraju uspijeva izboriti svoju slobodu. Što misliš da bi se dogodilo kad bi se okrenuo prema predmetima koji izviruju iznad pregrade? Prije svega bi ga, naravno, zaslijepila jaka svjetlost. Čak bi ga i pogled na te jasne predmete zaslijepio, jer je dotad vidio samo njihove sjenke. Kad bi uspio prijeći preko pregrade i proći pored ognja te izaći iz pećine u prirodu, svjetlost bi ga još više zaslijepila. Ali, nakon što bi protrljao oči, dirnula bi ga ljepota svega oko njega. Po prvi bi put vidio boje i oštre obrise. Vidio bi prave životinje i cvijeće kojih su predmeti u spilji bili samo loša kopija. No, on se i sada pita odakle stižu sve te životinje i cvijeće. Onda na nebu ugleda Sunce i shvati da ono daje život životinjama i cvijeću u prirodi, kao što je njemu vatra u pećini omogućavala da vidi sjene.

Taj je sretni sužanj mogao otrčati u prirodu i radovati se novostečenoj slobodi. Međutim, on misli na sve one koji su još uvijek u spilji. Zato se vraća natrag. Čim se nađe kod njih, pokušava ih uvjeriti da su sjenke na zidu samo trepereći odbljesak *pravih* stvari. Ali, nitko mu ne vjeruje. Pokazuju na zid i govore da je ono što vide sve što jest. Na kraju ga ubiju.

U usporedbi sa spiljom Platon prikazuje filozofov put od nejasnih predodžbi do stvarnih ideja koje se nalaze iza prirodnih pojava. Sigurno misli i na Sokrata kojeg su »stanovnici spilje« ubili zato što je čeprkao po njihovim uobičajenim shvaćanjima i zato što je htio pokazati put k pravoj spoznaji. Usporedba sa spiljom postaje tako slikom filozofove hrabrosti i odgojiteljske odgovornosti.

Platonova je poenta u sljedećem: odnos između mračne spilje i prirode izvan nje odgovara odnosu između prirodnih pojava i svijeta ideja. Mislio je da priroda sama po sebi nije mračna i sumorna, nego da je mračna i sumorna *u usporedbi* s jasnoćom ideja. Slika lijepe djevojke nije mračna i sumorna, baš suprotno. Ali, to je ipak samo slika.

Filozofska država

Platonovu usporedbu sa spiljom nalazimo u dijalogu »Država«. U njemu Platon predočava i sliku »idealne države«. To jest sliku uzorne države koju još zovemo »utopijskom« državom. Ukratko, možemo reći da Platon smatra da bi državom morali upravljati filozofi. Kad objašnjava zašto, polazi od građe Čovjekova tijela.

Prema Platonu se čovječje tijelo može podijeliti na tri dijela: *glavu, prsa* i *trbuh*. Svakom od ovih dijelova odgovara jedna duševna osobina. Glavi

pripada *razum*, prsima *volja*, a trbuhu želja ili *požuda*. Osim toga, ovim trima duševnim osobinama pripada po jedan ideal ili »vrlina«. Razum se proteže za *mudročću*, volja mora pokazati *hrabrost*, dok se žudnja mora držati na uzdi kako bi se čovjek odlikovao *umjerenošću*. Tek kad sva tri dijela djeluju kao cjelina, dobivamo usklađenog i »čestitog« čovjeka. U školi djeca najprije moraju naučiti obuzdavati požudu, a zatim se razvija hrabrost. Na kraju razum mora postići mudrost.

Platon si zamišlja državu sagrađenu točno kao čovjek, s istom podjelom na tri dijela. Kako tijelo ima »glavu«, »prsa« i »trbuh«, tako i država ima *vladare*, *čuvare* (ili vojnike) i *proizvoditelje* (na primjer, poljodjelce). Jasno se vidi da Platon ovdje koristi grčku medicinu kao uzor. Kako zdravo i usklađeno ljudsko biće pokazuje ravnotežu i umjerenost, tako je svojstvo pravedne države da svatko zna svoje mjesto u cjelini.

Platonova filozofija države, kao i ostatak njegove filozofije, nosi pečat *racionalizma*. Za stvaranje države odlučujuće je da njome upravlja *razum*. Kako glava upravlja tijelom, tako filozofi moraju ravnati društvom.

Pokušajmo na jednostavan način prikazati odnos između triju dijelova čovjeka i države:

<i>Tijelo</i>	<i>Duša</i>	<i>Vrlina</i>	<i>Država</i>
glava	razum	mudrost	vladari
prsa	volja	hrabrost	čuvari
trbuh	požuda	umjerenost	proizvoditelji

Platonova idealna država podsjeća malo na staro indijsko, kastinsko uređenje u kojemu je svatko imao određenu funkciju za dobrobit cjeline. Još od Platonova doba, a i ranije, indijsko se kastinsko uređenje temeljilo na toj podjeli na troje: na vladajuću kastu (»svećenstvo«), ratničku kastu i proizvo-diteljsku kastu.

Danas bismo možda Platonovu državu nazvali totalitarnom. No, važno je pribilježiti da je mislio kako i žene mogu postati vladarima države, baš kao i muškarci. Razlog tome je da *razum* osposobljava vladare da upravljaju gradom-državom. Smatrao je da žene imaju isti razum kao i muškarci, ako samo dobiju istu poduku te ako budu oslobođene brige o djeci i kućnih poslova. Platon je htio ukinuti obitelj i privatnu imovinu za vladare i čuvare države. Odgoj djece smatran je previše važnim da bi se prepustio pojedincu. Zato je država morala preuzeti odgovornost za odgoj djece. (On je prvi filozof koji se zauzimao za gradnju vrtića i cjelodnevno školovanje.)

Nakon što je doživio nekoliko velikih političkih razočaranja, Platon je napisao dijalog »Zakoni« u kojemu opisuje »zakonsku državu« kao drugu po vrijednosti. U tom dijalogu ponovno uvodi privatno vlasništvo i obiteljske veze. Tako je opet ograničena sloboda žene. Ali, Platon kaže da je država koja ne odgaja i ne ulaže u ženu kao čovjek koji vježba samo desnom rukom.

Uglavnom, može se reći da Platon ima pozitivno mišljenje o ženi, barem kad u obzir uzmemo doba u kojem je živio. Tako Sokrat u dijalogu »Gozba« svoju filozofsku spoznaju dobiva od žene *Diotime*.

I to je sve o Platonu, Sofie. Već više od dvije tisuće godina ljudi raspravljaju - i kritiziraju - njegovo čudnovato učenje o idejama. Prvi je kritičar njegov učenik s Akademije. On se zvao *Aristotel* - treći veliki filozof iz Atene. Ni riječi više!

Dok je Sofie sjedila na panju i čitala o Platonu, sunce se uspelo nad šumovite brežuljke na istoku. Sunčev se kolut pojavio na obzorju baš u trenutku kad je čitala o sužnju koji se pomalja iz spilje i škilji zbog jake svjetlosti.

Kao da se i sama uspela iz podzemne pećine. Sofiji se barem činilo da prirodu vidi sasvim novim očima nakon štiva o Platonu. Kao da je prije bila slijepa za boje. Nesumnjivo, vidjela je nekakve sjenke, ali jasne ideje nije vidjela.

Nije bila posve sigurna ima li Platon pravo u svemu što je rekao o vječnim praslikama, ali misao da je sve živo nesavršena kopija vjećnih oblika u svijetu ideja činila joj se lijepom. Zar možda nije istina da su svo cvijeće, drveće, ljudi i životinje »nesavršeni«?

Sve što je oko sebe vidjela bilo je tako lijepo i živo da je Sofie osjećala potrebu da protrlja oči. No, ništa od toga što vidi neće *potrajati*. Ipak, za stotinu godina isto će cvijeće i životinje opet biti ovdje. Iako će svaki cvijet i svaka životinja na neki način biti izbrisani i zaboravljeni, nešto se »sjeća« kako sve izgleda.

Sofie je promatrala sve stvoreno. Odjednom neka vjeverica skoči na borovo stablo. Zakovitla se nekoliko puta oko debla te nestane među granjem.

Tebe sam već jednom vidjela!, pomisli Sofie. Znala je, naravno, da nije vidjela baš tu vjevericu, ali vidjela je isti »oblik«. Tko zna, možda je Platon imao pravo; možda je jednom u svijetu ideja vidjela vječnu »vjevericu« prije nego što se njezina duša nastanila u tijelu.

Je li stvarno jednom prije živjela? Je li njezina duša postojala prije nego što joj je netko natovarilo tijelo? Je li istina da u sebi nosi mali grumen zlata, neki dragi kamen kojeg ne nagriza zub vremena, dušu koja živi i nakon što njezino tijelo ostari i umre?

MAJOROVA KOLIBA

*...kako je djevojčica u zrcalu zatreptala s
oba oka...*

Bilo je tek sedam i četvrt. Nije morala žuriti kući. Majka će joj sigurno spavati barem još dva sata; nedjeljom je uvijek bila tako lijena.

A da ode malo dublje u šumu i pokuša pronaći Alberta Knoxa? Zašto je pas na nju tako strogo režao?

Sofie ustane s panja i pode puteljkom kojim je Hermes otrčao. U ruci je držala žutu omotnicu s listovima o Platonu. Puteljak se nekoliko puta račvao; ona se držala šire staze.

Posvuda se čulo brbljanje ptičica - u drveću, zraku, grmlju i šipražju. Bile su vrlo zauzete jutarnjim spremanjem. Kod njih nije bilo razlike između radnih i neradnih dana. Ali, tko ih je sve to naučio? Da li u svakoj od njih postoji mali kompjutor, neki »program« koji im govori što da rade?

Ubrzo je puteljak prevalio nekakav brežuljak, te se strmoglavio među visoke borove. Šuma je bila tako gusta da je mogla vidjeti samo nekoliko metara ispred sebe.

Odjednom je među drvećem ugledala nešto sjajno. To je moralo biti neko jezero. Puteljak je skretao na drugu stranu, pa se Sofie uputila ravno između stabala. Nije zapravo znala zašto, ali tim su je putem noge vodile.

Jezerce nije bilo veće od nogometnog igrališta. Na drugoj je strani ugledala crveno oličenu kolibu koja se nalazila na maloj čistini okruženoj bijelim brezinim stablima. Iz dimnjaka se dizao tanak pramen dima.

Sofie pride rubu jezera. Posvuda naokolo bilo je vrlo vlažno, ali je uskoro opazila malen čamac na vesla. Bio je napola izvučen na obalu. U njemu su bila i dva vesla.

Sofie pogleda oko sebe. Bilo je nemoguće doći do kolibe suhih nogu, krene li se putem oko jezera. Ode odlučno do čamca i gurne ga u vodu. Zatim ude u nj, stavi vesla u rašlje te izvesla natraške. Ubrzo čamac udari o obalu na drugoj strani. Sofie izađe na suho i pokuša za sobom izvući čamac. Ova je obala bila puno strmija od one s koje je došla.

Samo se jedanput osvrnula preko ramena, a onda otišla do kolibe.

Bila je zaprepaštena svojim ponašanjem. Kako se samo usuđuje? Nije znala, kao da ju je »nešto« vodilo.

Sofie pride vratima i pokuca. Oстане neko vrijeme čekati, ali nitko ne otvori. Onda pažljivo pritisne kvaku i vrata se polako otvore.

- Kukuc! - reče. - Ima li koga?

Sofie ude u veliku sobu. Nije se usudila zatvoriti vrata za sobom.

Bilo je očito da tu netko živi. Sofie je čula pucketanje u staroj peći na drva. Dakle, ovdje je netko nedavno bio.

Na velikom stolu za blagovanje stajao je pisaći stroj, neke knjige, nekoliko olovaka i hrpa papira. Pred prozorom koji je gledao na jezero bio je stol i dvije stolice. Inače u sobi nije bilo puno namještaja, ali je jedan zid bio potpuno pokriven policom s knjigama. Iznad bijele komode visjelo je veliko, okruglo zrcalo, uokvireno masivnim okvirom od žute mjedi. Izgledalo je užasno staro.

Na jednom su zidu visjele dvije slike. Jedna je bila uljana i predstavljala je bijelu kuću koja je ležala nedaleko malog zaljeva s crvenim spremištem za čamce. Između kuće i spremišta spuštao se vrt s jabukovim stablom, nekoliko gustih grmova i stijena. Oko vrta se nizao gust vijenac breza. Ime slike bilo je »Bjerkelv«¹.

Pored ove slike bio je stari portret čovjeka s knjigom u krilu, posjednutog u stolicu pokraj prozora. I u pozadini ove slike bila je uvala, te drveće i stijenje. Slika je sigurno naslikana prije više stotina godina. Njezino je ime bilo »Berkelev«. Slikar se zvao Smibert.

Berkelev i Bjerkelv. Nije li to čudno?

Sofie nastavi, razgledavati kolibu. Iz sobe su jedna vrata vodila u malu kuhinju. Tu je netko upravo oprao suđe. Tanjuri i čaše bili su naslagani na

¹ Bjerkelv: dosi. "brezov zaklon" (prev.)

lanenu krpu; na nekoliko su se tanjura još mogli primijetiti neznatni ostaci sapunice. Na podu je bio limeni tanjur s ostacima hrane. Dakle, tu je živjela i neka životinja - pas ili mačka.

Sofie se vrati u sobu. Druga su vrata vodila u malu spavaću sobu. Ispred kreveta ležalo je nekoliko pokrivača smotanih u debeli zavežljaj. Sofie je na njima otkrila žute dlake. To je bio dokaz; sada je bila posve sigurna da su u kolibi živjeli Alberto Knox i Hermes.

Vrativši se u sobu, Sofie se postavi pred zrcalo nad komodom. Staklo je bilo bez sjaja i neravno, tako da ni odraz nije bio jasan. Sofie poče sama sebi praviti grimase, što je ponekad i kod kuće radila. Odraz je činio isto što i ona, drugo nije bilo za očekivati.

Odjednom se dogodi nešto neobično: jedanput - u jednoj jedinoj sekundi - Sofie vidje kako je djevojčica u zrcalu zatreptala s oba oka. Sofie je užasnuto uzmaknula jedan korak. Ako je sama trepnula očima, kako je uopće mogla *vidjeti* da je druga trepnula? I još nešto: izgledalo je kao da je djevojčica u zrcalu namignula baš Sofiji. Kao da je htjela reći: Vidim te, Sofie. Ja sam s druge strane.

Sofie osjeti kako joj srce lupa u grudima. Istodobno je u daljini čula lajanje psa. To je sigurno Hermes! Morala se istog trenu izgubiti.

Onda na komodi ispod zrcala primijeti zeleni novčanik. Sofie ga podigne i pažljivo otvori. U njemu je bila papirnata stotica, papirnata pedesetica... i školska potvrda. Na njoj je bila slika djevojčice plave kose. Pod slikom je pisalo: »Hilde Moller Knag«... i »Niža srednja škola u Lillesandu«.

Sofie osjeti da joj je lice hladno. Onda opet začu pseći lavež. Sada se stvarno morala izgubiti.

Prolazeći pored stola, pogled joj padne na malu bijelu omotnicu među papirima i knjigama. Na njoj je pisalo: »SOFIE«.

Prije nego što je stigla razmisliti, zgrabila je omotnicu i strpala je u onu veliku žutu s listovima o Platonu. Zatim je izletjela iz kolibe i zatvorila vrata za sobom.

Vani je čula psa kako laje još oštrije. Najgore je ipak bilo to što je čamac nestao. Trebala joj je sekunda-dvije dok ga nije ugledala kako pluta nasred jezera. Pokraj čamca je plutalo i jedno veslo.

To je bilo zato što nije uspjela izvući čamac na suho. Čula je da je pas ponovno zalajao, te da se nešto kreće među drvećem s druge strane jezera.

Sofie više nije razmišljala. S omotnicom u ruci potrčala je prema žbunju iza kolibe. Uskoro je morala prijeći neku močvaru; više je puta ugazila u

močvarno tlo tako da je stajala u vodi do koljena. Ali, morala je nastaviti trčati. Kući, kući.

Nakon stanovitog vremena našla se na nekom puteljku. Je li njime i stigla ovamo? Sofie je zastala i ožmikala haljinu; voda se u potocima slijevala na puteljak. Tek je tada počela plakati.

Kako je samo mogla biti tako glupa? Najgore od svega je čamac. Nije se mogla osloboditi slike čamca i vesla kako plutaju nasred jezera. Sve je skupa bilo tako glupo, tako sramotno...

Sad je sigurno i učitelj filozofije stigao do jezera. Čamac mu treba da dođe kući. Sofie se osjećala kao ološ. A zaista nije imala namjeru tako zabrljati.

Omotnica! To je možda još gore. Zašto ju je ponijela sa sobom? Zato što je na njoj pisalo njezino ime, naravno; zato što je bila djelomično njezina. Svejedno, osjećala se kao lopov. Štoviše, time je jasno i glasno dala do znanja da je *ona* posjetila kolibu.

Sofie iz omotnice izvuče listić. Na njemu je pisalo:

Što je prvo - kokoš ili ideja »kokoši«?

Ima li čovjek urođenih ideja?

Koja je razlika između biljke, životinje i čovjeka?

Zašto pada kiša?

Sto je potrebno da bi ljudi živjeli dobrim životom?

Sofie sada nije mogla razmišljati o tim pitanjima, ali je pretpostavljala da su se odnosila na sljedećeg filozofa. Kako se ono zvao -Aristotel?

Kad je nakon puno trčanja po šumi ugledala živicu, osjećala se kao da je isplivala na kopno nakon brodoloma. Bilo je neobično vidjeti živicu s druge strane. Tek kad se uvukla u Tjesnac, pogledala je na sat. Bilo je pola jedanaest. Veliku je omotnicu spremila u metalnu kutiju, zajedno s ostalim papirima. Listić s novim pitanjima skrila je u čarapu.

Majka je bila na telefonu, kad je ušla u kuću. Ugledavši ju, spustila je slušalicu.

- *Gdje si bila, Sofie?*

- Bila... sam malo... u šumi - promucala je.

- Zamisli, to se čak i vidi.

Sofie nije odgovorila, vidjela je da s haljine kapa voda.

- Morala sam nazvati Jorunn...

-Jorunn?

Majka nade nešto suhe odjeće. Sofie je jedva uspjela skriti papirić s pitanjima učitelja filozofije. Sjele su u kuhinju, mama je kuhala čokoladu.

- Jesi li bila s njim? - upita je ubrzo.

- S njim?

Sofie je mislila samo na učitelja filozofije.

- Da, 5 *njim*. S tim tvojim... »zecom«.

Sofie odmahne glavom.

- Što radite kad ste zajedno, Sofie? Zašto si tako mokra?

Sofie je sjedila posve ozbiljno, gledajući u stol, a ipak se nešto u nekom skrivenom unutarnjem pretincu smijalo. Jadna mama, sad se i o *tome* brinula. Ponovno je odmahнула glavom. Tada je navrla bujica pitanja.

- Sada želim čuti cijelu istinu. Jesi li noćas bila vani? Zašto si legla u haljini? Jesi li se išuljala čim sam otišla u krevet? Imaš samo četrnaest godina, Sofie. Zahtijevam da mi kažeš s kim izlaziš.

Sofie počne plakati. Onda je progovorila. Bilo ju je još uvijek strah, a kad je nekoga strah, uglavnom govori istinu.

Ispričala je da se probudila rano, te da je otišla u šetnju u šumu. Rekla je mami i o kolibi i čamcu, čak i o neobičnom zrcalu. Ali, zadržala je za sebe sve što je bilo povezano s tajnovitim dopisnim tečajem. Ni zeleni novčanik nije spomenula. Nije baš znala zašto, ali Hilde je *morala* zadržati za sebe.

Majka ju je zagrlila. Sofie je shvatila da joj mama sada vjeruje.

- Nemam ja nikakvog dečka, šmrcne. - To sam rekla samo onako jer si se toliko zabrinula zbog onog o bijelom zecu.

- I stvarno si otišla sve do Majorove kolibe... - reče majka zamišljeno.

- Majorove kolibe? - Sofie razrogači oči.

- Tu kolibicu, koju si danas posjetila, ljudi obično zovu »Majorova koliba« zato što je tamo prije mnogo, mnogo godina živio neki stari major. Bio je luckast, malo čudan, znaš. Ali nećemo sad o tome. Otada u kolibi nitko ne živi.

- To ti samo misliš. Sada tamo živi jedan filozof.

- No, no, nemoj mi opet fantazirati.

Sofie je sjedila u svojoj sobi i razmišljala o onom što je proživjela. Glava joj je bila kao bučni cirkus pun teških slonova, zabavnih klaunova, odvažnih u-mjetnika trapeza i dresiranih majmuna. Jedna joj se slika ipak stalno vraćala: mali čamac i veslo plutaju po jezeru duboko u šumi, a nekom treba čamac da dođe kući...

Bila je sigurna da joj učitelj filozofije ne bi učinio ništa nažao. Otkrije li da je Sofie bila u kolibi, sigurno će joj oprostiti. No, prekršila je dogovor. To mu je bilo hvala za to što je na sebe uzeo odgovornost za njezin filozofski odgoj. Kako da to ispravi?

Sofie izvadi ružičasti papir pa počne pisati:

Dragi filozofe. Ja sam bila u kolibi u nedjelju rano ujutro. Željela sam te tako rado sresti kako bismo pobliže raspravili neke filozofske probleme. Za sada sam ljubitelj Platona, ali nisam sigurna ima li pravo kad kaže da ideje ili praslike postoje u nekoj drugoj zbilji. One naravno postoje u našoj duši ali to je, po mom sadašnjem mišljenju, sasvim druga stvar. Nažalost, moram također priznati da još nisam posve uvjerena da je naša duša besmrtna. Osobno nemam nikakvih sjećanja iz prijašnjih života. Kad bi me uspio uvjeriti da je duši moje pokojne bake dobro u svijetu ideja, bila bih ti jako zahvalna.

Nisam ti zapravo zbog filozofije počela pisati ovo pismo koje ću staviti u ružičastu kuvertu s komadićem šećera. Htjela sam te moliti za oprostaj zato što sam bila neposlušna. Pokušala sam izvući čamac na obalu, ali očito nisam dovoljno jaka. Možda je, osim toga, naišao neki snažni val koji je povukao čamac natrag u vodu.

Nadam se da si kući stigao suhих nogu. Ako nisi, možeš se tješiti time da sam se i ja vratila mokra kao miš, te da ću se sigurno jako prehladiti. Ali tome sam sama kriva.

Nisam ništa dirala u kolibi, samo sam nesrećom pala u iskušenje i uzela sa sobom omotnicu s mojim imenom. Nisam ništa htjela ukrasti. No, kako je na omotnici bilo moje ime, pomislila sam u tih nekoliko trenutaka zbunjenosti da omotnica pripada meni. Iskreno molim za oprost i obećavam da te neću ponovno razočarati.

P.S. Dobro ću razmisliti o svim pitanjima, i to odmah.

P.S. P.S. Je li zrcalo od mjedi iznad bijele komode potpuno obično ili je začarano? Pitam samo zato jer baš ne običavam vidjeti da moj odraz trepće s oba oka.

Pozdravlja te tvoja istinski zainteresirana učenica, SOFIE.

Sofie je dvaput pročitala pismo prije nego što ga je stavila u omotnicu. Barem nije bilo toliko svečano kao prošlo. Prije nego što je otišla u kuhinju zdipiti komadić šećera, izvuče list s današnjim misaonim zadacima.

»Što je prvo - kokoš ili ideja 'kokoši'?« Pitanje je gotovo jednako teško kao ono staro o kokoši i jajetu. Bez jajeta nema kokoši, a bez kokoši nema jajeta. Zar je zaista toliko zamršeno odgovoriti na pitanje je li prva kokoš ili ideja »kokoši«? Sofie je znala što je Platon mislio. On je mislio da je ideja »kokoši« postojala u svijetu ideja daleko prije nego što se u osjetilnom svijetu našla ikakva kokoš. Prema Platonu je duša »gledala« ideju »kokoši« prije nego što se nastanila u tijelu. No, nije li Sofie zaključila da je Platon upravo ovdje griješio? Čovjek koji nikad u životu nije vidio živu kokoš ili pak sliku kokoši nema valjda niti »ideju« kokoši. Time je prešla na sljedeće pitanje:

»Ima li čovjek urođenih ideja?« Vrlo nevjerovatno, pomisli Sofie. Nije baš vjerovala da neko novorođenče obiluje idejama. Ali, naravno, to se ne može sigurno znati. To što dijete ne govori, ne mora značiti da mu u glavi nedostaje ideja. Valjda prvo moramo vidjeti stvari, a tek potom govoriti da o njima nešto znamo?

»Koja je razlika između biljke, životinje i čovjeka?« Sofie je znala da tu postoje dosta jasne razlike. Nije, na primjer, vjerovala da biljke imaju jako zamršen duševni život. Je li ikad čula da je ljubavna bol skrhalo kakav zvončić? Biljka raste, prima hranjive tvari i proizvodi sjeme kojim se može razmnožavati. Time je rečeno sve o biljci. Sofie je zaključila da se ono što se odnosi na biljke mora odnositi i na životinje i ljude. No, životinje imaju i neke druge osobine. Na primjer, mogu se kretati. (Je li ruža ikad istrčala 60 metara?) Bilo je malo teže naći razliku između čovjeka i životinje. Ljudi misle, ali to valjda čine i životinje? Sofie je bila uvjerenjena da mačak Sherekan zna misliti. Barem se ponekad ponašao dosta proračunato. No je li mogao razmišljati o filozofskim pitanjima? Može li mačak razmišljati o razlici između biljaka, životinja i ljudi? Ne baš. Mačke sigurno znaju biti i radosne i žalosne, ali pitaju li se postoji li Bog, odnosno imaju li besmrtnu dušu? Sofie je zaključila da je to silno nevjerovatno. Ovdje je, naravno, vrijedilo isto što i za bebe i urođene ideje. S mačkama i s novorođenčadi je o takvim pitanjima teško razgovarati.

»Zašto pada kiša?« Sofie slegne ramenima. Valjda zato što se more isparava i zato što se oblaci zgušnjavaju u kišu. Zar to nije naučila još u trećem razredu? Naravno, još se može reći da kiša pada kako bi biljke i životinje rastle. Međutim, je li to točno? Ima li kiša zapravo neku svrhu?

Posljednji je zadatak u svakom slučaju imao veze sa svrhom: »Sto je potrebno kako bi ljudi živjeli dobrim životom?« O ovome je učitelj filozofije pisao na samom početku tečaja. Svim je ljudima potrebna hrana, toplina, ljubav i njega. Takve su stvari barem prvi uvjet dobrog života. Zatim je ukazao na to da svi trebaju dokučiti odgovore na neka filozofska pitanja. Osim

toga, sigurno je dosta važno imati zanimanje koje voliš. Ako, na primjer, mrziš promet, teško da ćeš biti jako sretan kao vozač taksija. A ako mrziš pisati zadaće, nije baš pametno biti učitelj. Sofie je jako voljela životinje, tako da bi voljela biti veterinar. Barem nije vjerovala da je potrebno dobiti milijun na Lotu kako bi živjela dobrim životom. Naprotiv! Kaže se da je »dokolica izvor svakog zla«.

Sofie je ostala sjediti u svojoj sobi sve dok je mama nije pozvala na ručak. Napravila je govedske pržolice i pečeni krumpir. Izvrsno! Večera uz svijee. Za desert su imale planinske kupine sa šlagom.

Razgovarale su o svemu i svačemu. Majka ju je upitala kako želi proslaviti svoj petnaesti rođendan. Do njega je bilo još samo nekoliko tjedana.

Sofie slegne ramenima.

- Zar nećeš nikoga pozvati? Mislim, zar ne želiš zabavu?

- Možda...

- Možemo pozvati Marte i Anne Marie... i Hege. I Jorunn, naravno. Možda i Jorgena... Ali najbolje je da ti to odlučiš. Znaš, tako se dobro sjećam svog petnaestog rođendana. Čini mi se kao da je bilo jučer. Već sam se onda osjećala odraslom, Sofie. Zar to nije čudno? Čini mi se da se otada uopće nisam promijenila.

- Pa i nisi. Ništa se ne »mijenja«. Samo si se razvila, postala starija...

- Hm... govoriš kao odrasli. Čini mi se samo da je sve prošlo strašno brzo.

ARISTOTEL

*...brižljiv čovjek sa smislom za red, koji je htio
pročistiti ljudske pojmove...*

Dok je mama drijemala poslije ručka, Sofie je otišla u Tjesnac. Stavila je komadić šećera u ružičastu omotnicu i napisala na njoj: »Za Alberta«.

Novo pismo nije stiglo, ali je samo nakon nekoliko minuta kasnije Sofie čula kako se pas približava.

- Hermes! - uzviknula je. U sljedećem je trenu ovaj kliznuo u Tjesnac s velikom žutom omotnicom u njušci.

- Dobar peso!

Sofie ga obgrli jednom rukom; dahtao je kao lud. Uzme zatim ružičastu kovertu s kockicom šećera te mu je gurne u usta. On se izvuče iz Tjesnaca i odmagli prema šumi.

Sofie je bila malčice nervozna dok je otvarala pismo. Je li napisao nešto o kolibi i čamcu?

U pismu su bili uobičajeni listovi spojeni spajalicom. No, tu je bio i nekakav nepričvršćeni papirić. Na njemu je pisalo:

Draga gospođice Detektiv! Ili gospođice Provalnik, da se točnije izrazim. Djelo je već prijavljeno policiji...

Ma šalim se, nisam baš jako ljut. Ako si isto toliko radoznala što se tiče filozofskih zagonetki, to puno obećava. Glupo je samo što se sada

moram seliti. Ipak, to je naravno moja krivica. Trebao sam pretpostaviti da si jedna od onih koja stvari istražuje do samog kraja.

Pozdravlja te Alberto.

Sofic odahne. Ipak se nije ljutio. Ali zašto se morao seliti?

Uzme papire sa sobom pa otrči u svoju sobu. Najbolje je da bude u kući kad se mama probudi. Smjestivši se udobno u krevet, započne čitati o Aristotelu.

Filozof i znanstvenik

Draga Sofie. Sigurno te čudilo Platonovo učenje o idejama. Nisi prva. Ne znam je si li sve uzela zdravo za gotovo ili možda imaš kakvih primjedbi. Ako imaš čemu kritički prigovoriti, znaj da je iste primjedbe imao i *Aristotel* (384. - 322. pr. n. e.), koji je čitavih 20 godina bio učenik na Platonovoj Akademiji.

Aristotel nije bio Atenjanin. Bio je iz Makedonije, ali je Platonovoj Akademiji pristupio kad je Platon imao 61 godinu. Njegov je otac bio priznati liječnik - dakle, prirodoslovac. Već nam ovo nešto govori o Aristotelovu filozofskom projektu. Najviše ga je zaokupljala priroda. Nije bio samo posljednji veliki grčki filozof, već i prvi veliki europski biolog.

Tjerajući stvari u krajnost, mogli bismo reći da su Platona toliko zanimali vječni oblici, »ideje«, da nije pretjerano primjećivao promjene u prirodi. Aristotela su zanimale upravo promjene, to jest ono što danas zovemo prirodnim procesima.

Ako još malo više odemo u krajnost, možemo reći da je Platon okrenuo leđa osjetilnom svijetu, žmireći na sve što se oko nas vidi. (Htio je izaći iz spilje. Želio je promatrati vječni svijet ideja!) Aristotel je učinio upravo suprotno: ispružio se na sve četiri i proučavao ribe, žabe, šumarice i makove.

Slobodno možeš reći da je Platon koristio samo razum, dok je Aristotel koristio i osjetila.

Jasne razlike vidimo posebno u načinu na koji su ta dvojica pisali. Dok je Platon pjesnik i mitotvorac, Aristotelovi su spisi suhi i opsežni kao leksikon. Zauzvrat se iza velikog dijela njegovih spisa kriju vedra prirodna istraživanja.

U antici se spominje oko 170 naslova koje je Aristotel navodno napisao. Sačuvano je 47 spisa. Riječ je o nedovršenim knjigama. Uglavnom su Aristo-

telovi spisi bilješke za predavanja. Filozofija je čak i u njegovo doba uglavnom bila govorna djelatnost.

Aristotelovo značenje za europsku kulturu ogleda se i u tome što je stvorio stručni jezik kojim se znanosti i dan-danas koriste. On je bio veliki sistematičar, koji je osnovao i uredio različite znanosti.

Budući da je Aristotel pisao o svim znanostima, ja ću dodirnuti samo neka od najvažnijih područja. Kako sam ti već mnogo ispričao o Platonu, najprije ćeš čuti kako se Aristotel suprotstavlja Platonovu učenju o idejama. Dalje, pratit ćemo kako oblikuje svoju filozofiju prirode. Aristotel je onaj koji je sabrao sve što su filozofi prirode prije njega rekli. Vidjet ćemo kako je unio red u naše pojmove i kako utemeljuje logiku kao znanost. Na kraju ću reći nešto o Aristotelovu mišljenju o čovjeku i društvu.

Prihvataš li ove prijedloge, zasučimo rukave i počnimo.

Nema urođenih ideja

Kao i filozofi prije njega, Platon je želio dokučiti ono vječno i nepromjenjivo među svim promjenama. Tako je pronašao savršene ideje, uzdignute iznad osjetilnog svijeta. Štoviše, Platon je smatrao da su ideje stvarnije od ostalih pojava u prirodi. Najprije dolazi ideja »konja«, a zatim svi konji osjetilnog svijeta, kaskaju po zidu spilje kao sjenke. Ideja »kokoši« dolazi, dakle, prije kokoši i prije jajeta.

Aristotel drži da je Platon sve okrenuo naglavce. Slagao se s učiteljem u tome da pojedinačni konj »teče« te da nijedan konj ne živi vječno. Slagao se i da je sam oblik konja vječan i nepromjenjiv. No, ideja »konja« samo je pojam koji si ljudi stvore *nakon* što vide određen broj konja. »Ideja« ili »oblik« konja ne postoji dakle sama po sebi. »Oblik« konja su za Aristotela osobine konja - ono što se danas zove konjska *vrsta*.

Da preciziram: Aristotel pod »oblikom« konja razumijeva ono što je zajedničko svim konjima. Ovdje ga ne zadovoljava usporedba s kalupima za paprenjake, jer kalupi, kako znamo, postoje posve neovisno o pojedinim paprenjacima. Aristotel nije vjerovao da postoje oblici koji se, tako reći, odmaraju na svojoj polici izvan prirode. Aristotel smatra da se »oblici« nalaze *u* stvarima, kao njihove posebne osobine.

Dakle, on se ne slaže s Platonom u tome da ideja »kokoši« dolazi prije kokoši. Ono što Aristotel naziva »oblikom« kokoši prisutno je u svakoj od kokoši kao njezino posebno svojstvo - na primjer: da nese jaja. Tako su

sama kokoš i »oblik« kokoši jednako nerazdjeljivi jedno od drugog kao i duša od tijela.

Time smo zapravo rekli sve o Aristotelovoj kritici Platonova učenja o idejama. No, zapamti da govorimo o dramatičnom obratu u načinu mišljenja. Za Platona je najviši stupanj stvarnosti ono što *mislimo* razumom. Aristotel je pak smatrao očiglednim da je najviši stupanj stvarnosti ono što *opažamo* osjetilima. Platon smatra da je sve što vidimo u prirodi samo odbljesak nečeg što stvarnije postoji u svijetu ideja, a time i u ljudskoj duši. Aristotel misli upravo suprotno: u ljudskoj su duši samo odrazi prirodnih pojava. Dakle, priroda je stvarni svijet. Prema Aristotelu Platon je još rob mitološke slike svijeta koja ljudske predodžbe brka sa svijetom zbilje.

Aristotel upućuje na to da nema ničega u razumu što prije toga nije bilo u osjetilima. Platon bi možda rekao da nema ničega u prirodi što prije toga nije bilo u svijetu ideja. Zato Aristotel misli da je Platon »podvostručio broj stvari«. Pojedinačnog konja objašnjava upućujući na »ideju« konja. No, kakvo je to objašnjenje, Sofie? Mislim, odakle dolazi »ideja konja«? Možda postoji i treći konj, kojeg je ideja konja samo kopija?

Aristotel drži da sve misli i ideje dolaze u našu svijest posredstvom onog što vidimo i čujemo. Ali, imamo i prirodni razum. Usađena nam je sposobnost da sređujemo sve osjetilne dojmove u različite skupine i razrede. Tako nastaju pojmovi: »kamen«, »biljka«, »životinja« i »čovjek«. Tako nastaju pojmovi: »konj«, »jastog« i »kanarinac«.

Aristotel ne poriče da je razum prirodan čovjeku. Naprotiv, za nj je upravo *razum* najvažnija čovjekova oznaka. No, naš je razum potpuno prazan prije nego što nešto osjetimo. Dakle, čovjek nema urođenih »ideja«.

Kako sam već rekao, Aristotela zanimaju promjene u prirodi. »Tvar« je uvijek mogućnost postizanja određenog »oblika«. Možemo reći da se tvar napreže ostvariti neku urođenu mogućnost. Svaka je promjena u prirodi, prema Aristotelu, preoblika stvari iz »mogućnosti« u »zbilju«.

Dobro, dobro, Sofie, objasnit ću ja to. Možda ova zabavna priča pomogne: Bio jednom jedan kipar koji se sagibao nad ogromnim komadom granita. Svaki je dan udarao i ključao po tom bezobličnom kamenu, dok ga jednog dana nije posjetio neki dječčić. »Što ti to tražiš?«, upita ga dječak. »Pričekaj, pa ćeš vidjeti«, odgovori mu kipar. Nekoliko dana kasnije dječak se vrati i vidje da je kipar iz granita isklesao divnog konja. Dječak je zabezeknuto promatrao konja. Onda se okrenuo prema kiparu i rekao: »Kako si samo znao da je bio unutra?«

Zaista, kako? Kipar je, na neki način, vidio oblik konja u granitu. Jer, baš je taj granitni blok u sebi nosio mogućnost da se daje oblikovati u konja. Aristotel je vjerovao da sve stvari u prirodi imaju urođenu mogućnost da ostvare ili dovrše određeni »oblik«.

Vratimo se kokoši i jajetu. Kokošjem je jajetu prirođena mogućnost da bude kokoš. To ne znači da sva jaja postaju kokošima, jer neka završe za doručkom - kao meko kuhana jaja, omlet, ili pak kajgana - a da se jajetov prirođeni »oblik« ne ostvari. Isto je tako očito da kokošje jaje ne može postati guskom. *Te* mogućnosti nema u kokošjem jajetu. »Oblik« neke stvari kazuje, dakle, nešto o mogućnostima te stvari, ali i o njezinim ograničenjima.

Kad Aristotel govori o »oblicima« i »tvarima« stvari, ne misli samo na žive organizme. Kao što je »oblik« kokoši da kokodače, lepeće krilima i nese jaja, tako je i »oblik« kamena da pada na zemlju. Kokoš može izbjeći da kokodače isto toliko malo koliko i kamen da padne na zemlju. Naravno, kamen možeš baciti visoko u zrak, ali - kako je priroda kamena takva da pada prema tlu - nikad ga nećeš uspjeti baciti do Mjeseca. (Zapravo moraš malo paziti pri izvođenju ovog eksperimenta, jer ti se kamen lako može osvetiti. On traži najkraći put natrag na zemlju - i milost onome tko mu u tome zasmeta!)

Svrha - finalni uzrok

Prije nego što napustimo temu da sve žive i mrtve stvari imaju neki »oblik« koji kazuje nešto o mogućoj »djelatnosti« stvari, moram dodati da je Aristotel imao prilično neobičan pogled na uzročne odnose u prirodi.

Kada danas govorimo o »uzroku« ovog ili onog, mislimo na to *kako* se nešto zbiva. Prozor se razbio zato što je Petter hitnuo kamen u nj, cipela je nastala zato što ju je postolar sašio od komadića kože. No, Aristotel smatra da postoji više uzroka u prirodi. Sve u svemu, spominje četiri različita uzroka. Najvažnije je razumjeti što misli pod onim koji zove »finalnim uzrokom«.

Što se tiče razbijenog prozora, prirodno je upitati *zašto* je Petter bacio kamen u prozor. Pitamo dakle kakvu je namjeru imao. Nema sumnje da namjera ili »svrha« igra veliku ulogu i u slučaju izrade cipele. No, Aristotel je s finalnim uzrokom računao i kad su u pitanju podosta beživotni procesi u prirodi. Dovoljan nam je jedan primjer:

Zašto pada kiša, Sofie? U školi si sigurno naučila da kiša pada zato što se vodena para u oblacima rashlađuje i zgušnjava u vodene kapi koje na zemlju padaju zbog sile teže. Aristotel bi potvrdno kimao glavom. Ali, onda bi dodao da si dosad otkrila samo tri uzroka. »Tvarni uzrok« je taj da se vodena para (oblaci) našla tamo upravo u trenutku kad se zrak ohladio. »Djelotvorni uzrok« je taj da se vodena para hladi, a »formalni uzrok« taj da je »oblik« ili narav vode da pljušti na zemlju. Ako više ništa ne bi rekla, Aristotel bi dodao da kiša pada *zato* što je biljke i životinje trebaju za rast. To je nazvao »svrhovnim uzrokom«. Kao što vidiš, Aristotel je odjednom kapima vode dao životni zadatak, »svrhu«.

Mi bismo vjerojatno sve skupa okrenuli naopačke i rekli da biljke rastu zato što ima vlage. Primjećuješ li razliku, Sofie? Aristotel drži da svrhovitost postoji posvuda u prirodi. Kiša pada kako bi biljke rasle; naranče i grožđe rastu kako bi ih ljudi jeli.

Znanost danas tako ne razmišlja. Kažemo da su hrana i vlaga uvjet za život životinja i ljudi. Kad tih uvjeta ne bi bilo, ni mi ne bismo postojali. Ali, *svrha* vode ili naranči nije da nas hrane.

Što se tiče mišljenja o uzrocima, možemo doći u iskušenje da kažemo da je Aristotel pogriješio. No, nemojmo pre nagljivati. Mnogi ljudi vjeruju da je Bog stvorio svijet upravo onakvim kakav jest zato da bi ljudi i životinje mogli živjeti. Na osnovi toga može se, naravno, tvrditi da voda teče rijekama zato što ljudima i životinjama treba voda kako bi preživjeli. No, tada govorimo o *Božjoj* svrsi ili namjeri. Kišne kapi ili riječna voda ne žele nam same dobro.

Logika

Razlika između »oblika« i »tvari« igra veliku ulogu i kada Aristotel opisuje kako čovjek spoznaje stvari u svijetu.

Kad nešto spoznajemo, raspoređujemo stvari u različite skupine ili kategorije. Vidim jednog konja, onda drugog - pa još jednog. Konji nisu posve jednaki, ali *nešto* je zajedničko svim konjima, a upravo to što im je zajedničko jest »oblik« konja. Ono što je različito, individualno pripada »tvari« konja.

I tako mi ljudi švrljamo naokolo i razvrstavamo stvari po različitim policama. Smještamo krave u staju, konje u štalu, svinje u svinjac, kokoši u kokošinjac. Isto se zbiva kad Sofie Amundsen posprema svoju sobu. Stavljajući »knjige« na policu, »školske knjige« u školsku torbu, a časopise u ladicu komode. Odjeću uredno slaže i stavlja u ormar - gaćice na jednu policu, veste na drugu, čarape u poseban pretinac. Zapamti, isto činimo i u glavi: razlikujemo kamene stvari, vunene stvari i gumene stvari. Razlikujemo žive od mrtvih predmeta, te »biljke« od »životinja« i »ljudi«.

Pratiš li, Sofie? Aristotel je dakle htio temeljito pospremiti prirodinu sobu. Pokušao je pokazati da sve stvari u prirodi pripadaju raznim vrstama i podvrstama. (Hermes je živo biće, točnije rečeno životinja, točnije rečeno iz obitelji kralješnjaka, točnije rečeno sisavac, točnije rečeno pas, točnije rečeno labrador, točnije rečeno mužjak labradora.)

Podi u svoju sobu, Sofie. Podigni s poda bilo koji predmet. Štogod uzmeš, otkrit ćeš da to pripada nekom višem redu. Onog dana kad više ne bi mogla dijeliti stvari po vrstama, doživjela bi šok. Kad bi, naprimjer, jednog dana pronašla nekakvu sklupčanu stvar i kad ne bi sa sigurnošću znala ustvrditi pripada li biljnom svijetu, životinjskom ili pak mineralnom svijetu, mislim da se ne bi usudila ni taknuti tu stvar.

Biljni svijet, životinjski svijet i mineralni svijet, rekoh. Sjetio sam se one društvene igre gdje se jedna osoba (jadnik) pošalje u hodnik, dok se ostali dogovaraju što ovaj mora pogoditi kad se vrati u sobu. Društvo se naposljetku odluči misliti na mačka »Monsa« koji je u tom trenutku u susjedovu vrtu. Onda se jadniku dopusti da se vrati i počne pogađati. Društvo smije odgovoriti samo sa »da« ili »ne«. Ako je jadničak dobar aristotelovac - a onda zapravo nije jadan - razgovor bi se odvijao otprilike ovako: Je li to nešto konkretno? (Da!) Je li to mineral? (Ne!) Je li to nešto živo? (Da!) Je li to biljka? (Ne!) Je li to životinja? (Da!) Je li to ptica? (Ne!) Je li to sisavac? (Da!) Je li to cijela životinja? (Da!) Je li to mačka? (Da!) Je li to Mons? (Jeeeeeeee! Smijeh. . .)

Dakle, Aristotel je izumio tu društvenu igru. Platonu ćemo odati čast da je izumio »skrivača«. Demokritu je već dano priznanje za izum lego-kocaka.

Aristotel je bio brižljiv čovjek sa smislom za red, koji je htio pročistiti ljudske pojmove. On je također tvorac *logike* kao znanosti. Otkrio je nekoliko strogih pravila prema kojima se zaključci ili sudovi mogu računati logički valjanima. Jedan je primjer dovoljan: ako najprije ustvrdim: »Sva živa bića su smrtna« (1. premisa), a zatim: »Hermes je živo biće« (2. premisa), onda mogu izvesti sljedeći elegantan zaključak: »Hermes je smrtan«.

Primjer pokazuje da Aristotelova logika govori o odnosima među pojmovima, u ovom slučaju »živo biće« i »smrtan«. Iako se Aristotelu mora priznati da je gornji zaključak 100% istinit, moramo možda ustvrditi i to da nam on ne govori ništa novo. Unaprijed smo znali da je Hermes »smrtan«. (Ta on je pas, a svi su psi »živa bića«, te su stoga »smrtni«, za razliku od stijenja na Galhopiggenu¹.) Pa da, Sofie, to smo doista znali. No, nije točno da su odnosi među pojedinim grupama stvari uvijek jednako jasni. Ponekad je potrebno pročistiti naše pojmove.

Zadovoljit ću se jednim primjerom: je li zaista moguće da majušna mišja mladunčad siše majčino mlijeko baš kao ovce i svinje? Nema što, to se sigurno čini malo neobičnim, ali razmislimo: miševi ne legu jaja. (Kad sam zadnji puta vidio mišje jaje?) Dakle, rađaju živu mladunčad, baš kao svinje i ovce. Ali, životinje koje rađaju žive mlade nazivamo sisavcima - a sisavci su životinje koje sišu mlijeko svoje majke. Tako smo stigli do cilja. Odgovor je bio u glavi, samo smo malo morali promisliti. U trenutku smo zaboravili da miševi zaista piju majčino mlijeko. Možda zato što nikad nismo vidjeli da mišići dobivaju mlijeko. Razlog tome je, naravno, da se miševi malo srame ljudi kad se bave svojom djecom.

Ljestvica oblika

Kad Aristotel »unosni red« u sve što postoji, upućuje prije svega na to da se sve u prirodi može podijeliti u dvije velike skupine. S jedne strane imamo *beživotne stvari* naprimjer, kamenje, kapi vode, grumenje zemlje. Te stvari ne nose u sebi mogućnost promjene. Nežive stvari mogu se, prema Aristotelu, promijeniti samo uslijed vanjskog utjecaja. S druge strane imamo *žive stvari*, s prirodnom mogućnosti promjene.

¹ Calh0pigggen: najviši planinski vrhunac u Norveškoj - 2469 m (prev.)

Što se tiče »živih stvari«, Aristotel misli da se moraju podijeliti u dvije različite skupine. S jedne je strane *živo raslinje* (biljke), dok s druge strane imamo *živa bića*. Na kraju se i živa bića dijele na dvije podskupine - naime, na *životinje* i *ljude*.

Moraš priznati da je ova Aristotelova podjela jasna i pregledna. Postoji velika razlika između živih i neživih stvari, naprimjer između ruže i kamena. Raslinje i životinje se isto tako bitno razlikuju, naprimjer ruža i konj. Osim toga, mislim da i između konja i čovjeka mora postojati nekakva razlika. Ali u čemu se zapravo sastoje ove razlike? Možeš li mi na to odgovoriti?

Na žalost nemam vremena čekati da mi pošalješ odgovor u ružičastom pismu s komadićem šećera, pa ću odgovoriti sam: dijeleći prirodne pojave u različite skupine, Aristotel polazi od njihovih osobina, točnije rečeno od onoga što *mogu* ili onoga što *čine*.

Sve su »žive stvari« (biljke, životinje i ljudi) sposobne primati hranjive tvari, rasti i množiti se. Živa bića su, štoviše, sposobna doživljavati okolinu osjetilima i kretati se prirodom. Svi ljudi su, osim toga, u stanju razmišljati -to jest razvrstavati osjetilne dojmове u različite skupine i razrede.

U prirodi zapravo nema oštih granica. Vidimo da je prijelaz od jednostavnog raslinja prema savršenijim biljkama, od jednostavnih prema složenijim životinjama gladak. Na vrhu te »ljestvice oblika« nalazi se čovjek koji po Aristotelu u sebi sadrži cijeli život prirode. Čovjek raste i prima hranjive tvari kao i biljke, ima osjećaje i sposobnost da se kreće kao i životinje, ali osim toga ima sasvim posebnu osobinu koja ga odvaja od svega ostalog -naime, da razumno misli.

Zato čovjek u sebi nosi iskru božanskog razuma, Sofie. Da, da, rekao sam božanskog. Na nekim mjestima Aristotel naglašava da sigurno postoji Bog koji je začeo svo gibanje u prirodi. Bog je vrhunac ljestvice oblika.

Aristotel je zamišljao da gibanje zvijezda i planeta upravlja kretanjima na Zemlji. No, nešto mora pokretati i nebeska tijela. To »nešto« Aristotel zove »prvim pokretačem« ili »Bogom«. Prvi je pokretač sam nepokretan, ali on je ipak »prvi uzrok« kretanja nebeskih tijela, a time i sveg kretanja u prirodi.

Etika

Vratimo se čovjeku, Sofie. Čovječji se »oblik« prema Aristotelu, sastoji od »biljne duše«, »životinjske duše« i »razumne duše«. I sada pita: kako bi čovjek morao živjeti? Što je potrebno da bi ljudi živjeli dobrim životom?

Odgovorit ću kratko: čovjek je sretan samo ako koristi sve svoje sposobnosti i mogućnosti.

Aristotel smatra da postoje tri oblika sreće. Prvi je oblik sreće - život užitka i naslade. Drugi je oblik sreće život slobodnog i odgovornog građanina. Treći oblik sreće je život istraživanja i filozofije.

Aristotel naglašava da sve troje mora biti zastupljeno istovremeno kako bi čovjek živio sretnim životom. Odbacuje, dakle, svaku jednostranost. Da živi danas, možda bi rekao da osoba koja obožava samo svoje tijelo živi onoliko jednostrano koliko i ona koja samo koristi svoj razum. Obje su ove krajnosti izraz nastranog načina života.

Čak i u odnosu prema drugim ljudima Aristotel pokazuje na »zlatnu sredinu«: nemojmo biti kukavice, ali ni nepromišljeni - budimo *hrabri*. (Premalo hrabrosti je kukavičluk, dok je previše hrabrosti nepromišljenost.) Isto tako, nemojmo biti škrti ni rasipni, nego *darežljivi*. (Biti premalo darežljiv znači biti škrt, dok je prevelika darežljivost rasipništvo.)

To ti je kao s hranom. Opasno je premalo jesti, ali također je opasno jesti previše. Platonova i Aristotelova etika podsjećaju na grčku medicinu: samo se putem ravnoteže i umjerenosti može biti sretno, »skladno« ljudsko biće.

Politika

Da čovjek ne smije jednostrano obožavati neku stvar, vidljivo je i iz Aristotelova pogleda na društvo. Rekao je da je čovjek »političko biće«. Bez društva koje nas okružuje nismo pravi ljudi, smatrao je. Nalazi da obitelj i selo zadovoljavaju niže životne potrebe kao što su hrana, toplina, brak i odgoj djece. Najvišem obliku ljudskog zajedništva može udovoljiti samo država.

Onda dolazi pitanje kako državu organizirati. (Sjećáš se sigurno Platonove »filozofske države«?) Aristotel navodi tri oblika dobre države, jedan je *kraljevstvo* - državom vlada samo jedan vladar. Kako bi ovaj oblik ostao dobar, ne smije se pretvoriti u »tiraniju«, ne smije samodržac upravljati državom u vlastitu korist. Drugi je oblik dobre države *aristokracija*. U aristokraciji postoji manja ili veća skupina vladara. Ovaj se oblik mora čuvati da se ne pretvori u »oligarhiju« - vladavinu malog broja ljudi (danas bi se to možda nazvalo huntom.) Treći oblik dobre države Aristotel zove *politea*, što znači demokracija. No, i ovaj državni oblik ima svoju krivu stranu. Demokracija se časkom može razviti u »vladavinu rulje«. (Čak i da tiranin Hitler nije postao šefom države u Njemačkoj, svi oni mali nacisti ipak bi bili sposobni stvoriti groznu »vladavinu rulje«.)

Pogled na ženu

Na kraju moramo nešto reći i o Aristotelovu pogledu na ženu. Taj nažalost nije jednako ohrabrujući kao Platonov. Aristotel gotovo da je smatrao da ženi nešto nedostaje. Ona je »nepotpun muškarac«. Žena je pri razmnožavanju pasivna, ona koja prima, dok je muškarac aktivan, onaj koji daje. Jer, Aristotel je mislio da dijete nasljeđuje samo muškarčeve osobine. Vjerovao je da su sve djetetove osobine prisutne već u muškarčevu sjemenu. Žena je kao zemljište koje samo prima i donosi rod, dok je muškarac »sijač«. Rečeno aristotelovski: muškarac daje »oblik«, žena prilaže »tvar«.

Naravno, iznenađujuće je da je jedan inače tako razuman čovjek kao Aristotel mogao toliko pogriješiti što se tiče odnosa među spolovima, čak vrlo žalosno. Međutim, to pokazuje dvije stvari: kao prvo, Aristotel sigurno nije imao mnogo praktičnog iskustva o životu žena i djece. Kao drugo, vidi se gdje stvari mogu završiti kad se muškarcima dopusti da posve zavladaju filozofijom i naukom.

Aristotelov je pogrešan pogled na spolove zapravo još gori nego što se čini, i to zato što su njegovi nazori - a ne Platonovi - zagospodarili srednjim vijekom. Tako je i Crkva preuzela pogled na ženu koji zapravo nema nikakvog pokrića u Bibliji. Isus uopće nije bio ženomrzac!

Ní riječi više! Javit ću se opet.

Kad je Sofie pročitala poglavlje o Aristotelu jedan i pol puta, spremila je listove natrag u žutu omotnicu te stala promatrati svoju sobu. Vidjela je da je tu bilo jako neuredno. Po podu su bile raštrkane knjige i fascikli. Iz ormara su vijorile sokne, bluze, čarape i traperice. Na stolici ispred pisaćeg stola nagomilala se ogromna hrpa prljavog rublja.

Sofie je osjetila neodoljivu potrebu za *pospremanjem*. Najprije je izvukla svu odjeću iz ormara. Sve je zajedno gurnula na pod. Važno je početi iz temelja. Onda je strpljivo stala uredno presavijati odjeću, te je zatim raspoređivati po policama. Ormar je imao sedam polica. Jedna je bila za majice i gaćice, druga za sokne i čarape, treća za hlače. Tako je redom popunila sve police u ormaru. Nikad nije dvojila gdje će što spremići. Ono što se moralo oprati stavila je u plastičnu vrećicu koju je našla na najdonjoj polici.

Samo joj je jedna stvar zadavala teškoće. Bila je to neka bijela dokoljeni-ca. Teškoća nije bila samo u tome da drugu nije mogla naći, nego da joj ni ova nikad nije pripadala.

Stajala je tako neko vrijeme proučavajući bijelu dokoljenicu. Na njoj nije bilo imena, ali Sofie je slutila kome pripada. Zavatlala ju je na najgornju

policu ormara, gdje su već bili vrećica s lego-kockicama, video-kazeta i crveni svileni rubac.

Zatim je na red došao pod. Sofie je razvrstala knjige, fascikle, časopise i plakate točno onako kako je učitelj filozofije opisao u poglavlju o Aristotelu. Kad je završila s podom, pospremila je krevet, a onda se bacila na pisači stol. Na kraju je skupila sve stranice o Aristotelu u urednu hrpu. Pronašla je prazan fascikl i bušilicu za papir, probušila stranice, te ih lijepo složila u fascikl. Njega je također stavila na najgornju policu ormara, zajedno s bijelom dokoljenicom. Kasnije će iz Tjesnaca donijeti metalnu kutiju za kolače.

Odsad će ovdje vladati red. Sofie nije mislila samo na sobu. Poslije susreta s Aristotelom shvatila je da je važno svoje pojmove i predodžbe držati u redu. Za takva je pitanja pripremila posebnu policu u ormaru. To je bilo jedino mjesto u sobi nad kojim još nije imala potpun pregled.

Majka se već dva sata nije čula. Sofie je sišla u prizemlje. Prije nego što probudi mamu, morala je nahraniti svoje životinje.

U kuhinji se nagnula nad akvarij sa zlatnim ribicama. Jedna je ribica bila crna, druga narančasta, a treća bijelo-crvena. Zato ih je i nazvala Crni Petar, Zlatokosa i Crvenkapica. Sipajući ljuskice riblje hrane u akvarij, govorila im je:

- Vi pripadate živom dijelu prirode. Znači, primete hranjive tvari, rastete i razmnožavate se. Točnije rečeno: pripadate životinjskom svijetu. Znači da se možete kretati i gledati po sobi. Da se posve točno izrazim: vi ste ribe, znači da dišete škrgama i plivate amo-tamo u vodi života.

Sofie zatvori poklopac na ribljoj hrani. Bila je zadovoljna položajem riba na prirodnoj ljestvici; posebno joj je zadovoljstvo pružao izraz »voda života«. Onda su papigice došle na red. Sofie uspe malo sjemenja u njihovu zdjelicu i reče:

- Draga Točkice i Mrvice, vi ste sada male, slatke papigice zato što ste se razvile iz malih slatkih papigičinih jaja; zato što je oblik tih jaja bio takav da moraju postati papigicama, nisu od vas srećom nastali nekakvi brbljavi papa gaji.

Sofie ude u veliku kupaonicu. Tu je, u velikoj kutiji, ležala lijena kornjača. Mama bi, svaki treći ili četvrti put kad bi se tuširala, vikala na sav glas da će je jednog dana ubiti. Dosad su to bile prazne prijetnje. Sofie je iz velike staklenke za marmeladu izvukla list salate i spustila ga u kutiju.

- Draga Govinda - reče - ti se baš ne ubrajaš među najbrže životinje. Ali ipak si životinja, i kao takva možeš doživjeti djelić ovog velikog svijeta u kojem živimo. Tješi se time da nisi jedina koja ne može nadmašiti samu sebe.

Sherekan je sigurno vani i lovi miševe, jer takva je mačja narav. Sofie ode kroz dnevni boravak na putu u maminu spavaću sobu. Na stolu je bila vaza s narcisama. Kao da su se žuti cvjetovi naklonili s poštovanjem u času kad je prošla pored njih. Sofie zastane na trenutak i prijeđe prstima preko glatkih latica.

- I vi ste dio žive prirode - reče. - Tako imate malu prednost nad vazom u kojoj se nalazite. Ali nažalost, sami to niste sposobni doživjeti.

Sofie se prikrade majčinoj sobi. Majka je spavala dubokim snom, ali Sofie položi dlan na njezinu glavu:

- Ti si među najsretnijima - reče. - Jer, ne samo da si živa kao ljljani u dolu, ne samo da si živo biće kao Sherekan ili Govinda - ti si čovjek; opremljena si, dakle, rijetkom sposobnosti da znaš misliti.

- O čemu ti to *pričaš*, Sofie?

Majka se probudila malo brže nego obično.

- Kažem samo da sličiš mlitavoj kornjači. Inače te mogu obavijestiti da sam pospremila svoju sobu, i to filozofski temeljito.

Majka se napola pridigla u krevetu.

- Odmah stižem. Možeš li pristaviti kavu?

Sofie učini kako joj je rečeno, tako da su uskoro sjedile u kuhinji uz kavu, sok i čokoladu. Nakon nekog vremena Sofie reče:

- Mama, jesi li ikad razmišljala o tome zašto živimo?

- Oh, pa ti se stvarno ne predaješ.

- Baš da, jer sada znam odgovor. Ljudi žive na ovom planetu kako bi neki od njih hodali naokolo i nadijevali ime stvarima.

- Ozbiljno? O tome nisam nikad razmišljala.

- Onda imaš ozbiljan problem, jer čovjek je misaono biće. Ako ne misliš, nisi čovjek.

- Sofie!

- Zamisli da na svijetu postoje samo biljke i životinje. Onda ne bi bilo nikoga tko bi razlikovao između »mačaka« i »pasa« ili »ljljana« i »ogrozda«. Biljke i životinje su također žive, ali samo mi možemo raspoređivati stvari u različite skupine i razrede.

- Ti si zaista moja najneobičnija djevojčica! - izusti majka.

- Taman posla da nisam - reče Sofie. - Svi su ljudi manje-više neobični. Ja sam čovjek; dakle, ja sam manje-više neobična. Ti imaš samo jednu djevojčicu; dakle, ja sam najneobičnija.

JOSTEIN GAARDER

- Mislila sam reći da me ponekad plaši sva ta... priča s kojom si počela.
- Onda se daš lako preplašiti.

Kasnije tog poslijepodneva Sofie se ponovno našla u Tjesnacu. Uspjela je prokrijumčariti veliku metalnu kutiju u svoju sobu, a da mama nije ništa primijetila.

Najprije je listove posložila pravilnim redoslijedom, pa ih probušila, a onda ih stavila u fascikl ispred poglavlja o Aristotelu. Naposljetku je u desnom gornjem uglu svakog lista napisala broj stranice. Već je imala više od 50 stranica. Sofie se spremala načiniti svoju knjigu o filozofiji. Nije ju sama napisala, ali je zato ova bila napisana posebno za nju.

O zadaći za ponedjeljak nije stigla ni razmisliti. Možda će imati test iz vjeronauka, ali učitelj je običavao reći da cijeni zalaganje i mišljenje učenika. Sofie je osjećala da je polako gradila temelj za oboje.

HELENIZAM

...iskra iz ognja...

Učitelj filozofije slao je sada pisma u staru živicu, ali je Sofie, po starom običaju, ipak zavirila u sandučić u ponedjeljak ujutro.

Bio je prazan, drugo i nije bilo za očekivati. Sofie pode niz Djetelinsku ulicu.

Odjednom na tlu ugleda nekakvu fotografiju. Na njoj je bio bijeli džip s plavom zastavom. Na zastavi je pisalo: »UN«. Nije li to zastava Ujedinjenih naroda?

Sofie okrene sliku i tek onda shvati da je to zapravo razglednica. Za: »Hilde Moller Knag, c/o Sofie Amundsen...« S norveškom poštanskom markom i žigom »bataljuna UN-a«, udarenim u petak, 15. lipnja 1990.

15. lipnja! Pa tada je Sofijin rođendan!

Na razglednici je pisalo:

Draga Hilde. Pretpostavljam da još uvijek slaviš svoj petnaesti rođendan. Ili je već 'dan poslije'? Ma svejedno, ionako nije važno koliko će dugo poklon trajati. Na neki će način potrajati cijelog života. Dakle, ponovno ti čestitam. Sada možda razumiješ zašto dopisnice šaljem Sofiji. Siguran sam da će ti ih ona uručiti.

P.S. Mama mi je rekla da si izgubila novčanik. Obećajem ti da ću ti nadoknaditi onih 150 kruna. Novu školsku potvrdu ćeš sigurno moći dobiti prije ljetnih praznika. Voli te tata.

Sofie je bila kao slijepljena s asfaltom. Koji je samo datum stajao na prošloj razglednici? Nešto joj je iz dubine svijesti govorilo da i razglednica s plažom ima žig od lipnja - iako do tada ima još gotovo mjesec dana. Sigurno nije dobro vidjela...

Sofie pogleda na sat pa odjuri natrag kući. Danas će jednostavno morati zakasniti.

Sofie otključa vrata i potrči u svoju sobu. Našla je prvu razglednicu za Hilde pod crvenim rupcem. Pa da - i ova ima žig od 15. lipnja! Na Sofijin rođendan, dan prije početka ljetnih praznika.

Trčeći prema prehrambenom centru u susret Jorunn, napregnuto je razmišljala.

Tko je Hilde? Kako je samo njezin otac mogao uzeti zdravo za gotovo da će je Sofie uspjeti pronaći? Ipak, nema nikakvog smisla da razglednice šalje Sofiji umjesto ravno svojoj kćeri. Sofie je pretpostavljala da razlog tome ne može biti da čovjek ne zna adresu svoje rođene kćeri. A da sve skupa nije neka šala? Možda želi iznenaditi kćer za njezin rođendan tako da kao detektiva i pismonošu koristi potpuno stranu djevojčicu? Je li zato dobila mjesec dana prednosti? Možda ju je izabrao stoga što svojoj kćeri za rođendan želi pokloniti novu prijateljicu? Je li možda ona taj poklon koji će »potrajati cijelog života«?

Ako je taj neobični čovjek stvarno u Libanonu, kako je uopće dobio Sofijinu adresu? I još nešto: Sofiji i Hildi su barem dvije stvari zajedničke. Ako i Hilde ima rođendan 15. lipnja, onda su rođene istog dana. Osim toga, očevi im putuju po bijelom svijetu.

Sofie kao da je bila uvučena u nekakav magični svijet. Možda ipak nije besmisleno vjerovati u sudbinu. Pa dobro, ne smije prebrzo izvoditi takve zaključke, možda sve ima neko prirodno objašnjenje. Ali kako je Alberto Knox našao Hildin novčanik kad ova živi u Lillesandu? Donde ima mnogo, mnogo kilometara. I zašto je Sofie ovu razglednicu našla na zemlji? Je li ispala poštaru iz torbe prije nego što je došao do njezinog poštanskog sandučića? Ali zašto bi izgubio upravo ovu razglednicu?

- Ti si totalno luda! - uzvikne Jorunn kad je kod prehrambenog centra ugledala Sofie.

- Žao mi je.

Jorunn je pogleda strogo kao kakav učitelj.

- Nadam se da imaš dobru ispriku.

- To ima veze s UN, reče Sofie. - Zadržala me neprijateljska vojna policija iz Libanona.

- Pih! Zaljubila si se, eto što je. Trčale su prema školi sve u šesnaest.

Test iz vjeronauka za koji se Sofie nije stigla spremiti dobili su pod trećim satom. Na papiru je pisalo:

Životni stav i tolerancija

1. Načini popis stvari koje ljudi mogu znati. Zatim načini popis stvari u koje možemo samo vjerovati.
2. Ukaži na nekoliko čimbenika koji pridonose stvaranju životnih stavova u ljudi.
3. Što razumijevamo pod savjesti? Misliš li da svi ljudi imaju istu savjest?
4. Sto znači »prvenstvo po vrijednosti«?

Prije nego što je počela pisati, Sofie je dugo razmišljala. Možda može iskoristiti nešto od onog što je naučila od Alberta Knoxa? Gotovo da i mora, jer je prošlo mnogo dana otkako je zadnji put otvorila knjigu iz vjeronauka. Kad je jednom počela pisati, riječi su se samo slijevale na papir.

Sofie je napisala da možemo znati da Mjesec nije veliki sir, te da i na njegovoj stražnjoj strani ima kratera, da su i Sokrat i Isus bili osuđeni na smrt, da svi ljudi prije ili kasnije moraju umrijeti, da su veliki hramovi na Akropoli sagrađeni nakon perzijskih ratova u 5. stoljeću prije Krista i da je najvažnije proročište starih Grka bilo u Delfima. Kao primjere za vjeru navela je: ima li života na drugim planetima ili ne, postoji li Bog ili ne, postoji li zagrobni život ili ne, te je li Isus Sin Božji ili samo mudar čovjek. »U svakom slučaju, ne možemo znati odakle dolazi svijet«, napisala je na kraju. »Svemir se može usporediti s ogromnim zecom izvučenim iz velikog cilindra. Filozofi se pokušavaju uspeti po zečevim tankim dlakama kako bi Velikom Mađioničaru zavirili ravno u oči. Hoće li im to ikada uspjeti, otvoreno je pitanje. No, ako se jedan filozof popne na leda drugome, uspinjat će se sve više iz mekog zečevog krzna, a onda, po mom osobnom mišljenju, postoji izvjesna mogućnost da će jednog dana uspjeti. P.S. U Bibliji nalazimo ono što je možda bila jedna od tankih dlaka zečjeg krzna. Ta dlaka, koja se zove Babilonska kula, sravnjena je sa zemljom zato što se Mađioničaru nije svidjelo što su se male ljudske buhe počele penjati izvan bijelog zeca kojeg je on upravo stvorio.«

Onda je na red došlo sljedeće pitanje. »Ukaži na nekoliko čimbenika koji pridonose stvaranju životnih stavova u ljudi.« Vrlo važni čimbenici bili su, naravno, odgoj i okolina. Ljudi koji su živjeli u Platonovo doba imali su drukčiji pogled na život nego današnji ljudi, jednostavno zbog toga što su živjeli u drugo doba i u drugoj okolini. Inače, puno znači i to za kakva se iskustva pojedinac odluči. No čovjekov je razum također važan za izbor životnog stava. Razum nije uvjetovan okolinom, on je zajednički svim ljudima. Možda se okolina i društveni odnosi mogu usporediti sa stanjem koje je vladalo u dubini Platonove spilje. Pojedinac se, pomoću razuma, može iskobeljati iz mračne spilje. Međutim, taj pothvat zahtijeva poveliku dozu hrabrosti. Sokrat je dobar primjer čovjeka koji se pomoću razuma uspio osloboditi shvaćanja svog doba. Na kraju je napisala: »U naše doba ljudi iz različitih zemalja i kultura dolaze u sve tješnji dodir. Tako je moguće da u jednoj te istoj zgradi zajedno žive kršćani, muslimani i budisti. U tom je slučaju važnije tolerirati vjeru drugih, nego se pitati zašto svi ne vjeruju u isto.«

Pa da - Sofiji se činilo da je uspjela dotjerati dosta daleko s onim što je naučila od učitelja filozofije. Zatim je još dodala malo prirodnog razuma, te onog što je drugdje pročitala ili čula.

Bacila se na treće pitanje: »Što razumijevamo pod savjesti? Misliš li da svi ljudi imaju istu savjest?« O tome su mnogo pričali u razredu. Sofie je napisala: »Pod savjesti razumijevamo sposobnost čovjeka da reagira dobro ili zlo. Po mom osobnom mišljenju, svi su ljudi opremljeni ovom sposobnosti, to jest - savjest je urođena. Sokrat bi to također rekao. Ali što nam savjest točno govori prilično se razlikuje od čovjeka do čovjeka. Pitanje je nisu li sofisti ovdje nešto nanjušili. Naime, oni su smatrali da je shvaćanje dobra i zla ponajprije uvjetovano okolinom u kojoj pojedinac odrasta. Sokrat je, naprotiv, vjerovao da je savjest jednaka u svih ljudi. Možda obje strane imaju pravo. Iako sve ljude ne peče savjest kad se negdje razgolite, većina ima grižnju savjesti ako se prema nekom podlo ponese. Mora se još naglasiti da imati savjest nije isto što i koristiti je. Ponekad ljudi postupaju kao da u njima nema ni iskre savjesti, ali ja osobno mislim da i oni posjeduju nekakvu savjest, iako je ona u njih dobro skrivena. Isto mi se tako čini da neki ljudi nemaju ni tračak razuma, ali to je samo zato što ga ne upotrebljavaju. P.S. I razum i savjest možemo usporediti s mišićima. Ako neki mišić ne koristimo, on sve više i više slabi.«

Ostalo joj je još samo jedno pitanje: »Što znači prvenstvo po vrijednosti?« I o ovome su mnogo razgovarali u posljednje vrijeme. Vrijedno je, na primjer, voziti auto kako bi se brzo došlo s jednog mjesta na drugo. No, ako vožnja automobila vodi umiranju šuma i trovanju prirode, onda se čovjek

nalazi pred »vrijednosnim izborom«. Sofie je nakon temeljitog razmatranja došla do zaključka da zelene šume i čista priroda vrijede više od brzog dolaska na posao. Spomenula je još nekoliko primjera. Na kraju je napisala: »Moje je mišljenje da je filozofija vredniji predmet od engleske gramatike. Zato bi bilo razumno filozofiji dati prvenstvo po vrijednosti, te je uvesti u nastavni plan, dok bi se, s druge strane, moralo izbaciti nekoliko sati engleskog.«

Pod posljednjim odmorom učitelj povuče Sofie u stranu.

- Pročitao sam tvoj test iz vjeronauka - reče. - Bio je gotovo na vrhu.

- Nadam se da te potaknuo na razmišljanje.

- Pa baš sam o tome htio s tobom porazgovarati. U neku ruku je to vrlo zreo pismeni rad. Iznenadujuće zreo, Sofie. I samostalan. No, jesi li uopće otvorila knjigu?

Sofie se malo migoljila:

- Rekao si da je osobno vrednovanje važno.

- Pa dobro, jesam... ali granica negdje mora biti.

Sofie pogleda učitelja ravno u oči. Mislila je da si to može dopustiti nakon svega što je proživjela posljednjih dana.

- Počela sam učiti filozofiju - reče. - To je dobra podloga za vlastito mišljenje.

- Ali, meni zato nije lakše ocijeniti tvoj rad. Moram ti dati ili 2 ili 5.

- Zato što je odgovor ili potpuno točan ili potpuno pogrešan? Misliš li to reći?

- Neka bude 5 - reče učitelj. - Ali, sljedeći put moraš učiti.

Kad je Sofie tog poslijepodneva došla kući hitnula je torbu na stube i odmah otrčala u Tjesnac. Unutra je na debelom korijenju ležala žuta omotnica. Rubovi su bili potpuno suhi pa je zaključila da je sigurno prošlo dosta vremena od Hermesovog posjeta.

Uzela je omotnicu sa sobom i otključala kućna vrata. Prvo je nahranila životinje, a onda otišla u svoju sobu. Legla je na krevet, otvorila Albertovo pismo i počela čitati:

Helenizam

Opet smo skupa, Sofie! Do sada si se upoznala s filozofima prirode te sa Sokratom, Platonom i Aristotelom. Sada poznaješ sam temelj europske filo-

zofije. Odsad više nećemo imati uvodne zadatke za razmišljanje koji su ti bili uručivani u bijeloj omotnici. Zadataka, testova i sličnog sigurno imaš i previše u školi - mogu si zamisliti.

Pričat ću ti sada o dugačkom razdoblju koje traje od Aristotela, tj. od kraja 4. stoljeća pr. Kr. pa sve do početka srednjeg vijeka (oko 400. g. po Kr.). Obrati pažnju na to da danas bilježimo prije Krista i po Kristu. Jer, jedna od najvažnijih - i najčudesnijih - stvari ovog razdoblja upravo je kršćanstvo.

Aristotel je umro 322. g. pr. Kr; tada Atena gubi svoju vodeću ulogu. To je naročito bilo povezano s velikim političkim prevratima koji su bili posljedica osvajačkih pohoda Aleksandra Velikog (356. - 323.).

Aleksandar Veliki bio je kralj Makedonije. I Aristotel je rodom iz Makedonije; neko je vrijeme zapravo bio učitelj mladom Aleksandru. Aleksandar je bio taj koji je odnio posljednju, odlučujuću pobjedu nad Perzijancima. I još nešto, Sofie: svojim je vojničkim pothvatima povezo Egipt te cijeli Orijent sve do Indije s grčkom civilizacijom.

Sada počinje potpuno nova epoha u povijesti čovječanstva. Izraslo je svjetsko društvo u kojemu prevladavaju grčka kultura i grčki jezik. To se razdoblje, koje traje otprilike 300 godina, obično naziva *helenizmom*. Pod helenizmom razumijevamo dvije stvari: samo razdoblje, ali i kulturu kojom dominira Grčka, zemlja koja je gospodarila trima velikim helenističkim kraljevstvima - Makedonijom, Sirijom i Egiptom.

Oko 50. g. pr. Kr., Rim preuzima vojnu i političku prevlast. Ova nova velesila redom je osvojila sva helenistička kraljevstva, te su sada rimska kultura i latinski jezik zavlada područjem od Španjolske na zapadu pa sve do unutrašnjosti Azije. Time počinje *rimsko razdoblje*; obično se kaže i *kasni stari vijek*. No, primi na znanje da je - prije nego što su Rimljani stigli osvojiti helenistički svijet - sam Rim postao grčkom kulturnom provincijom. Na taj način grčka kultura - i grčka filozofija - nastavlja utjecati čak i onda kad je grčke političke važnosti potpuno nestalo.

Religija, filozofija i znanost

Obilježje je helenizma da su granice između pojedinih zemalja izbrisane. Ranije su Grci, Rimljani, Egipćani, Babilonci, Sirijci i Perzijanci obožavali svoje bogove unutar onog što zovemo »nacionalnom religijom«. Sada su se ove različite kulture izmiješale u vještičjem kotlu religioznih, filozofskih i znanstvenih shvaćanja.

Možda bismo mogli reći da je gradski trg zamijenjen svjetskom arenom. I na starom su gradskom trgu žuborili glasovi koji su na trg donosili čas raznu robu, čas razne misli i ideje. Novost je da su se sada trgovci napunili robom i idejama iz cijelog svijeta. Tako su glasovi žuborili na mnogo različitih jezika.

Već smo spomenuli da su grčka shvaćanja dosegla mnoge ljude daleko izvan starih grčkih kulturnih područja. No, sada se na sredozemnom području obožavaju i istočnjački bogovi. Nastalo je nekoliko novih religioznih oblika koji su svoje bogove i shvaćanja posuđivali od mnoštva starih naroda. Ovo je *sinkretizam*, miješanje religija.

Prije su ljudi osjećali snažnu pripadnost svojem narodu i gradu-državi. Kako su granice i crte razdvajanja malo-pomalo nestajale, mnogi su osjećali sumnju i nesigurnost u pitanjima životnih stavova. Uopće, kasni srednji vijek prožet je vjerskom sumnjom, kulturnim raspadanjem i pesimizmom. »Svijet je star«, govorilo se.

Zajedničko svim novonastalim religijama u helenizmu obično je to da imaju nekakvo učenje o tome kako se čovjek može spasiti od smrti. Ovo je učenje često bilo tajna. Obgrlivši takvo tajno učenje i izvodeći određene obrede, čovjek se mogao nadati da će postići besmrtnost duše i vječni život. Nekakva *spoznaja* o istinitoj prirodi svemira bila je jednako važna za spas duše kao i vjerski obredi.

Toliko o novim vjerama, Sofie. *Filozofija* se također sve više i više usmjeravala u pravcu »spasa« i životne utjehe. Filozofska spoznaja ne samo da je imala vrijednost sama po sebi, već se također smatralo da oslobađa od smrtne tjeskobe i pesimizma. Tako su izbrisane granice između religije i filozofije.

Općenito možemo reći da helenistička filozofija nije bila baš previše originalna. Nije se pojavio novi Platon ili Aristotel. Međutim, tri velika filozofa iz Atene bili su važan izvor nadahnuća drugim filozofskim strujanjima koja će malo kasnije skicirati.

Helenistička *znanost* također nosi pečat spoja različitih kulturnih iskustava. Egipatski je grad Aleksandrija igrao ključnu ulogu kao sastajalište Istoka i Zapada. Dok je Atena ostala glavni grad filozofije sa svojim filozofskim školama iz doba Platona i Aristotela, Aleksandrija je postala znanstvenim centrom. S velikom knjižnicom, ovaj grad je bio središte matematike, astronomije, biologije i medicine.

Helenistička se kultura može usporediti s današnjim svijetom. Dvadeseto stoljeće obilježava sve otvorenije svjetsko društvo. I u naše je doba to dovelo do velikih prevrata na polju religije i životnih stavova. Kako su se u Rimu

početkom naše ere mogle naći grčke, egipatske i istočnjačke predodžbe o Bogu, tako potkraj 20. stoljeća nalazimo vjerska shvaćanja svih kontinenata u svakom većem europskom gradu.

U naše se vrijeme također vidi da mješavina starih i novih religija te filozofije i znanosti može postati temeljem novih ponuda na »tržištu životnih stavova«. Mnogo je toga u »novoj spoznaji« zapravo staro, jer korijene ima, među ostalim, u helenizmu.

Kako sam već spomenuo, helenistička se filozofija nastavlja baviti pitanjima koja su postavili Sokrat, Platon i Aristotel. Zajedničko im je da čovjeku žele pokazati kako da najbolje živi i umre. Dakle, na dnevni red dolazi *etika*. U novom svjetskom društvu ona je najvažniji filozofski projekt. Pitanje je u čemu se sastoji prava sreća i kako se ona može postići. Pozabavit ćemo se četirima novim filozofskim strujanjima.

Cinici

Pripovijeda se da je Sokrat jednom zastao pred nekim prodajnim mjestom, gdje je bilo izloženo mnogo robe. Na kraju je uskliknuo: »Koliko mi stvari uopće ne treba!«

Ova se izjava može upotrijebiti kao naslov *cinicke filozofije* koju je u Ateni osnovao *Antisten* oko 400. g. pr. Kr. Bio je Sokratov učenik i prije svega se ugledao na njegovu umjerenost.

Cinici su naglašavali da se prava sreća ne nalazi u vanjskim stvarima kao što su materijalna raskoš, politička moć ili dobro zdravlje. Prava sreća znači biti neovisan o takvim sporednim, prolaznim stvarima. Upravo zato što sreća ne ovisi o njima, svatko je može postići. A kad je jednom postignuta, ne može se više izgubiti.

Najpoznatiji cinik bio je Diogen, Antistenov učenik. Priča se da je živio u bačvi i da nije posjedovao ništa do ogrtača, štapa i vrećice kruha. (Zbog toga mu nije bilo lako oduzeti sreću!) Dok se jednog dana sunčao ispred svoje bačve, u posjet mu dođe Aleksandar Veliki. Ovaj stane pred mudraca i upita ga želi li nešto, jer bi mu on odmah ispunio tu želju. A Diogen odgovori: - Želio bih da se makneš jedan korak u stranu, tako da mi ne zaklanjaš sunce. - Tako je Diogen pokazao da je bogatiji i sretniji od velikog vojskovođe. Ta imao je sve što je htio!

Cinici su smatrali da se ljudi ne moraju brinuti oko svojeg zdravlja. Čak ih ni patnja i smrt ne trebaju brinuti. Isto tako, ne smiju ih brinuti patnje drugih ljudi.

Danas se riječi »ciničan« i »cinizam« upotrebljavaju u značenju »neosjetljiv na patnje drugih ljudi«.

Stoici

Cinici su bili vrlo značajni za *stoičku filozofiju*, nastalu u Ateni oko 300. g. pr. Kr. Njezin osnivač bio je *Zenon*, podrijetlom s Cipra., ali se priključio atenskim cinicima poslije jednog brodoloma. Običavao je svoje slušatelje okupljati pod peristilom. Ime »stoički« dolazi od grčke riječi za peristil (stoa). Stoicizam je kasnije bio vrlo važan za rimsku kulturu.

Kao i Heraklit, stoici su smatrali da su svi ljudi dio istog svjetskog razuma — »logosa«. Mislili su da je svaki čovjek svijet u malom, »mikrokozmos«, koji je pak odbljesak »makrokozmosa«.

Ovo ih je navelo na pomisao da postoji neko općevažće pravo, takozvano »prirodno pravo«. Budući da se prirodno pravo temelji na ljudskom i svemirskom bezvremenskom razumu, ostaje posvuda i zasvagda isto. Tu su dakle stali na Sokratovu stranu, a protiv solista.

Prirodno pravo vrijedi za sve ljude, čak i za robove. Stoici su zakonske knjige raznoraznih država smatrali nesavršenim oponašanjem »prava« položenog u samu prirodu.

Kao što su izbrisali razliku između pojedinca i svemira, stoici su također poricali da postoji suprotnost između »duha« i »tvari«. Postoji samo jedna priroda, tvrdili su. Takvo se shvaćanje naziva »monizam« (suprotno, na primjer, Platonovu jasnom »dualizmu«, podvajanju zbilje).

Kao prava djeca svoga vremena, stoici su bili izraziti »kozmpoliti«. Dakle, bili su otvoreniji prema suvremenoj kulturi nego »filozofi s bačvama« (cinici). Upućivali su na važnost čovječanskog zajedništva, zanimala ih je politika, a neki su čak bili državnici - na primjer, rimski car *Marko Aurelije* (121. - 180.). Pridonijeli su širenju grčke kulture i filozofije Rimom, posebno govornik, filozof i političar *Ciceron* (106.-43. pr. Kr.). On je stvorio pojam »humanizam« - što znači životni stav koji u središte stavlja čovjeka--pojedinca. Stoik *Seneka* (4. pr. Kr. - 65. po Kr.) rekao je nekoliko godina kasnije da je »čovjek čovjeku nešto sveto«. To se ustalilo kao slogan sveg budućeg humanizma.

Stoici su, osim toga, naglašavali da svi prirodni procesi - bolest i smrt, na primjer - slijede nepovredive prirodne zakone. Čovjek se stoga mora naučiti pomiriti sa svojom sudbinom. Ništa se ne zbiva slučajno, držali su.

Sve se događa nužno, i malo pomaže da se čovjek žali kad sudbina pokuca na vrata. Sretne se životne okolnosti također moraju prihvatiti s najvećim mirom. Ovdje vidimo srodnost stoika s cinicima koji tvrde da su sve vanjske stvari beznačajne. I dan-danas se kaže »stoički mir«, kad se netko ne prepušta osjećajima.

Epikurejci

Već smo vidjeli da je Sokrat želio istražiti kako čovjek može živjeti dobrim životom. Cinici i stoici su držali da se čovjek mora osloboditi materijalne raskoši. No, Sokrat je imao još jednog učenika - *Aristipa*. On je mislio da je cilj života postići što više osjetilnog užitka. »Najviše dobro jest ugoda,« rekao je, »a najveće zlo - bol.« Želio je razviti takvo umijeće življenja koje bi izbjeglo svaki oblik boli. (Cilj cinika i stoika bio je *izdržati* sve oblike boli. Nešto je sasvim drugo naprezati se *izbjegnuti* bol.)

Oko 300. g. pr. Kr. *Epikur* (341. - 270.) osniva u Ateni filozofsku školu (tzv. epikurejci). On je razvio Aristipovu etiku ugode te je spojio s Demokri-tovim učenjem o atomima.

Priča se da su epikurejci boravili u nekom vrtu. Zato su ih i zvali »vrtnim filozofima«. Navodno je nad ulazom visio natpis: »Strance, ovdje će ti biti lijepo. Ovdje je ugoda najviše dobro.«

Epikur je naglašavao da se željeni rezultat nekog djela uvijek mora vagati zajedno s mogućim popratnim pojavama. Ako si se ikad prejela čokolade, znaš što mislim. Ako nisi, dajem ti sljedeću vježbu: uzmi svoju ušteđevinu i kupi čokolade za dvije stotine kruna. (Pretpostavljam da voliš čokoladu.) Za ovu je vježbu važno da odlučiš pojesti svu čokoladu odjednom. Otprilike pola sata nakon što je sva ukusna čokolada pojedena, shvatit ćeš što je Epikur razumijevao pod »popratnim pojavama«.

Epikur je također mislio da se željeni rezultat, kratkoročno gledajući, mora staviti na vagu s mogućnosti veće, dugotrajnije i intenzivnije ugode, dugoročno gledajući. (Moguće je, na primjer, da odlučiš ne jesti čokoladu godinu dana zato što želiš uštedjeti za novi bicikl ili skupo putovanje u inozemstvo.) Naime, suprotno životinjama, čovjek ima mogućnost planirati život. Ima sposobnost napraviti »proračun ugode«. Dobra čokolada ima nekakvu vrijednost, naravno, ali to također imaju bicikl i put u Englesku.

Epikur je naglašavao da »ugoda« nužno nije isto što i osjetilni užitak -npr. čokolada. Tu su također pripadale vrijednosti kao prijateljstvo i umjetnički doživljaji. Pretpostavke za uživanje života bili su, osim toga, stari grčki

ideali - uzdržanost, umjerenost i duhovni mir. Jer, žudnja se mora obuzdavati. A duhovni mir nam može pomoći da podnesemo bol.

Epikurov su vrt često posjećivali ljudi puni religiozne tjeskobe. U vezi s time, Demokritovo učenje o atomima bilo je korisno sredstvo protiv vjere i praznovjerja. Da bi se živjelo dobrim životom, osobito je važno pobijediti strah od smrti. Što se tiče ovog pitanja, Epikur je pribjegao Demokritovu učenju o »duševnim atomima«. Možda se sjećaš da je ovaj smatrao da zagrobnog života nema zato što se, kad umremo, »duševni atomi« rasprhnu na sve strane.

»Smrt nas se ne tiče«, rekao je Epikur jednostavno. »Jer, dokle god mi jesmo, nema smrti. A kad smrt dođe, onda više nema nas.« (Zapravo još nikog dosad nije mučilo što je mrtav.)

Epikur je kratko sažeo svoju oslobađajuću filozofiju u onome što je zvao »četirima ljekovitim biljkama«:

Bogova se ne treba bojati. Zbog smrti se ne treba brinuti. Dobro je lako postići. Strahotu je lako podnijeti.

Što se tiče Grka, nije ništa novo da zadatak filozofa uspoređuju s umijećem liječenja. Čovjek se mora opremiti »priručnom filozofskom apotekom« koja dakle ima četiri važna lijeka.

Suprotno stoicima, epikurejci se nisu jako zanimali za politiku i društveni život. »Živi u tajnosti!« bio je Epikurov savjet. Možda bismo njegov vrt mogli usporediti s današnjim komunama. U naše doba ima puno ljudi koji traže neki otok ili »sigurnu luku« daleko od društva.

Nakon Epikura mnogi su epikurejci nastavili u pravcu jednostrane bolesti uživanja. Moto im je bio »živi u trenutku«. Danas se riječ »epikurejac« obično koristi u pogrđnom smislu za nekog tko »zna živjeti«.

Novoplatonizam

Vidjeli smo kako korijeni cinika, stoika i epikurejaca sežu sve do Sokrata. Osim toga, oni su također pribjegavali predsokratovcima kao Heraklitu i Demokritu. Najneobičnije filozofsko strujanje starog vijeka bilo je, prije svega, nadahnuto Platonovim učenjem o idejama. Zato ga zovemo novoplatonizmom.

Najznačajniji je novoplatoničar bio *Plotin* (oko 205. - 270.), koji je filozofiju studirao u Aleksandriji, a kasnije se preselio u Rim. Bitno je zabi-

lježiti da dolazi iz Aleksandrije, grada koji je stoljećima bio stjecište grčke filozofije i orijentalne mistike. Sa sobom je u Rim donio nauku o spasu koji postaje ozbiljnim protivnikom kršćanstvu kad se ovo jednom počelo širiti. Ali, novoplatonizam također snažno utječe na kršćansku teologiju.

Sjećaš se sigurno Platonova učenja o idejama, Sofie. Sjećaš se da je razlikovao svijet ideja i osjetilni svijet, da je uveo oštru razliku između čovjekove duše i tijela. Čovjek se tako pretvara u podvojeno biće: naše se tijelo sastoji od zemlje i prašine kao i sve drugo u osjetilnom svijetu, ali imamo i besmrtnu dušu. Već je prije Platona ovo bilo rašireno mišljenje među Grcima. Plotin je, štoviše, poznao slična shvaćanja iz Azije.

Plotin drži da je svijet razapet između dva pola. Na jednom je kraju božanska svjetlost koju zove »Jedno«. Ponekad je naziva »Bog«. Na drugom je kraju potpuni mrak, gdje svjetlo »Jednog« nikad ne prodire. Plotinova je poenta u tome da mrak zapravo ne postoji. On je samo nedostatak svjetlosti - on *nije*. Jedino što postoji je »Bog«, »Jedno«, ali - kako se izvor svjetlosti postupno gubi u mraku - postoji granica koju božanske zrake ne mogu prijeći.

Prema Plotinu duša je ozračena svjetlosti »Jednog«, a tvar je mrak koji zapravo nije pravo postojanje. Ali, i oblici u prirodi slabašno odsijavaju »Jedno«.

Zamisli si da noću gori velika vatra, draga Sofie. Iz nje na sve strane skaču iskre. U širokom krugu oko vatre noć je osvijetljena, čak se s udaljenosti od mnogo kilometara vidi slabo svjetlo vatre koja je jako daleko. Da se još više udaljimo, vidjeli bismo samo sićušnu svijetleću točku, kao slabu svjetiljku u noći. Ako bismo se nastavili odmicati od vatre, svjetlo nas na kraju ne bi moglo doseći. Negdje se zrake svjetlosti gube u mraku; a kad je potpuno mračno, ništa ne vidimo - nema ni sjenki ni obrisa.

Zamisli sada da je stvarnost takva vatra. Ono što gori je Bog, a mrak naokolo je hladna tvar od koje su napravljeni ljudi i životinje. Najbliže Bogu stoje vječne ideje, praoblici svega stvorenog. Ponajprije je čovječja duša »iskra iz ognja«. Posvuda u prirodi sjaji nešto od te božanske svjetlosti. Vidimo to u svim živim bićima; čak u ruži i zvončiću ima malo božanskog sjaja. Najdalje od živog Boga jesu zemlja, voda i kamen.

Rekao sam da u svemu ima malo božanske tajne. Vidimo da nešto svjetluca u suncokretu i maku. Malo više ove nedokučive tajne slutimo u leptiru koji se podiže s grane ili u zlatnoj ribici koja pliva u akvariju. Ali, najbliže Bogu dolazimo u svojoj duši. Samo se tamo možemo sjediniti s velikom tajnom života. Da, da, katkad doživljavamo da smo *mi sami ta božanska tajna*.

Plotinove slike podsjećaju na Platonovu usporedbu sa spiljom: što se više bližimo otvoru spilje, to smo bliže onome od kojega sve postojeće potječe. No, suprotno Platonovu jasnom podvajanju zbilje, Plotinovo mišljenje nosi pečat cjelovitosti. Sve je jedno, jer sve je Bog. Čak i sjenke na dnu Platonove spilje slabašno odražavaju »Jedno«.

Plotin je za života nekoliko puta doživio stapanje duše s Bogom. Ovo obično zovemo *mističnim doživljajem*. Nije to samo Plotin iskusio. O tome mogu posvjedočiti ljudi svih vremena i kultura. Doživljaje opisuju na različite načine, ali mnogo je crta u tim opisima isto. Pogledajmo nekoliko tih zajedničkih osobina.

Mistika

Mistični doživljaj znači zapravo da čovjek doživljava jedinstvo s Bogom, »svjetskom dušom«. U mnogim se religijama naglašava da između Boga i svega stvorenog postoji jaz, a mistik je iskusio da tog jaza nema. On ili ona doživio je da je »ušao u Boga«, da se s Njim »stopio« u jedno.

Riječ je o tome da ono što inače zovemo »ja« nije naše stvarno ja. Na trenutke nam se čini da smo jedno s nekim većim »ja«. Neki mistici to zovu Bogom, drugi »svjetskom dušom«, »prirodom« ili »univerzumom«. Pri stapanju s Bogom, mistik doživljava da »gubi sebe«, da nestaje u Bogu ili da se u njemu gubi, kao što i kap vode »gubi samu sebe« kad se pomiješa s morem. Neki je indijski mistik to *izvalio* sljedećim riječima: »Dok sam ja bio, nije bio Bog. Sada Bog jest, a ja više nisam.« Kršćanski mistik *Silensius* (1624. -1677.) to je pak ovako rekao: »Morem bude svaka kap kad do mora stigne, tako i duša bude Bog kad se k Bogu digne.«

Možda misliš kako baš i nije ugodno »izgubiti samu sebe«. U redu, Sofie, razumijem što želiš reći. Ali, stvar je u tome da je ono što gubiš puno, puno manje od onog što dobivaš. Gubiš samo oblik koji imaš u ovom trenutku, ali istovremeno znaš da si zapravo nešto puno, puno veće. Ti si cijeli univerzum. Da, ti si »svjetska duša«, draga Sofie. Ti si Bog. Ako se moraš odreći sebe kao Sofie Amundsen, možeš se tješiti činjenicom da ćeš svoje »svakidašnje ja« ionako jednog dana izgubiti. Tvoje pravo ja - koje možeš spoznati samo ako se odrekneš same sebe - prema riječima mistika nalikuje čudesnoj vatri koja gori zauvijek.

Međutim, mistično iskustvo ne dolazi uvijek samo od sebe. Mistik u susret Bogu obično polazi »putem čišćenja i prosvjetljenja«. Taj se put sastoji u jednostavnom životu i različitim meditacijskim tehnikama. Tako mistik, našavši se odjednom na cilju, uzvikuje: »Ja sam Bog«, ili: »Ja sam Ti«.

Mistične pravce nalazimo u svim velikim svjetskim religijama. Opisi mističnih doživljaja, koje su mistici sami zapisali, svjedoče o napadnoj sličnosti unatoč kulturnim razlikama. Tek kad se mistik dade u vjersko ili filozofsko tumačenje svog mističnog doživljaja, pokazuje se i njegova kulturna pozadina.

U *zapadnoj mistici* - tj. židovstvu, kršćanstvu i islamu - mistik naglašava da susreće osobnog Boga. Iako je Bog prisutan i u prirodi i u čovjekovoj duši, on je također uzdignut visoko nad svijetom. U *istočnoj mistici* - tj. hinduizmu, budizmu i kineskoj religiji - obično se naglašava da mistik doživljava potpuno stapanje s Bogom ili »svjetskom dušom«. »Ja sam svjetska duša«, govori mistik, »ja sam Bog«. Jer, Bog ne samo da je prisutan u svijetu, drugdje ga i nema.

Posebno je u Indiji bilo mnogo mističkih strujanja - dugo prije Platona. Čovjek koji je pridonio tome da je Zapad upoznao hinduističku misao, *Stvarni Vivekananda*, rekao je jednom prilikom:

»Kao što neke religije u svijetu govore da je čovjek koji ne vjeruje u osobnoga Boga izvan sebe samog - ateist, tako mi kažemo da je čovjek koji ne vjeruje u sebe - ateist. Ne vjerovati u divotu vlastite duše ono je što mi zovemo ateizmom.«

Mistični doživljaj također može biti jako važan za etiku. Bivši predsjednik Indije Radhakrishnan rekao je jednom: »Ljubi bližnjega svoga kao sama sebe zato što si *ti* svoj bližnji. Ako misliš da je tvoj bližnji drukčiji od tebe, to je zabluda.«

Čak i moderni ljudi koji ne vjeruju u Boga mogu posvjedočiti mistične doživljaje. Odjednom su samo iskusili nešto što nazivaju »kozmičkom svijesti«, »oceanskim osjećajem«. Osjetili su se istrgnutim iz vremena, doživjeli su svijet »pod vidom vječnosti«.

Sofie se pridigne u krevetu. Morala je opipati ima li još uvijek tijelo...

Čitajući o Plodnu i mysticima, osjetila je kako je počela lebdjeti po sobi, van kroz prozor, visoko nad gradom. Vidjela je ljude dolje na trgu, ali je nastavila lebdjeti nad planetom na kojem je živjela, preko Sjevernog mora i Europe pa dolje preko Sahare i širokih afričkih stepa.

Taj je veliki planet odjednom postao živa osoba, bilo je kao da je ta osoba bila sama Sofie. Ja sam svijet, mislila je. Taj svemir, koji je Često smatrala

nedokučivim, koji joj je ulijevao strahopoštovanje - bio je njezino vlastito ja. Svemir je i sada bio ogroman i veličanstven, ali je ovaj put ona sama bila velika.

Neobičnog je osjećaja brzo nestalo, ali Sofie je bila sigurna da ga nikad neće zaboraviti. Kao da je nešto iskočilo kroz njezino čelo i pomiješalo se sa svime oko nje, kao što je kap boje dovoljna da oboji vrč vode.

Kad je sve bilo gotovo, kao da se probudila s glavoboljom nakon čudesnog sna. Ustanovila je s tračkom razočaranja da još uvijek ima tijelo koje se pokušavalo dići iz kreveta. Boljela su ju leđa zato što je ležala na trbuhu dok je čitala papire Alberta Knoxa. Ipak, doživjela je nešto što nikad neće zaboraviti.

Napokon je uspjela stati na pod. Probušila je papire pa ih pohranila u fascikl zajedno s prijašnjim lekcijama. Onda je odšetala u vrt.

Ptičice u vrtu su cvrkutale kao da je svijet upravo stvoren. Breze iza starih kaveza za zečeve bile su jarke svjetlozelene boje, tako da je izgledalo kao da Stvoritelj još nije gotov s miješanjem boja.

Je li zaista mislila da je sve neko božansko ja? Je li vjerovala da u sebi nosi dušu, »iskru iz ognja«? Ako je to istina, onda je i ona božansko biće.

RAZGLEDNICE

...nalazem si strogu cenzuru...

Prošlo je nekoliko dana, a Sofie nije dobila pismo od učitelja filozofije. U četvrtak je 17. svibnja¹. Ni 18. neće biti škole.

Na putu kući iz škole u srijedu, 16. svibnja, Jorunn bubne:

- Idemo kampirati!

Prvo što je Sofie pomislila bilo je da ne može na duže izbivati iz kuće. Ali suzdržala se.

- Može, zašto ne.

Nekoliko sati kasnije, Jorunn je bila kod Sofie s velikom naprtnjačom. I Sofie je spakirala svoju naprtnjaču; ona je imala šator. Inače su sa sobom nosile vreće za spavanje, toplo rublje, podlogu za ležanje, džepne svjetiljke, velike termosice s čajem i puno omiljene hrane.

Kad je Sofijina majka došla kući oko pet sati, uputila im je mnoštvo upozorenja o tome što smiju, a što ne smiju raditi. Osim toga, zahtijevala je da joj kažu gdje će se utaboriti.

Rekle su da će podići šator u blizini Tetrijebova vrha. Možda ujutro čuju zov tetrijeba.

Sofie je imala skrivenu namjeru u vezi s noćenjem na tom mjestu. Koliko je znala, od Tetrijebova vrha do Majorove kolibe nije bilo daleko. Nešto ju je

¹ 17. svibnja: norv. nacionalni praznik - Dan Ustava (prev.)

vuklo natrag, ali je bila prilično sigurna da se nikad ne bi usudila onamo otići sama.

Krenule su puteljkom od malog okretišta ispred Sofijine kapije. Jorunn i Sofie pričale su o svemu i svačemu, i Sofiji je godio odmor od svega što je imalo veze s filozofijom.

Već oko osam sati razapele su šator na otvorenoj čistini blizu Tetrijebova vrha. Uredile su ležaj i prostrle vreće za spavanje. Kad su pojele sendviče, Sofie reče:

-Jesi li čula za Majorovu kolibu?

- Majorovu kolibu?

- Ima jedna koliba tu negdje u šumi... pored jezerca. Jednom je tamo živio neki čudnovati major, zato se zove Majorova koliba.

- Živi li tko tamo?

- Idemo vidjeti?

- Gdje je to?

Sofie pokaže prema drveću.

Jorunn se malo protivila, ali su na kraju ipak krenule. Sunce je bilo nisko na nebu.

Prvo su se zaputile među visoke borove, a onda su morale krčiti put kroz šipražje. Napokon su se našle na nekom puteljku. Je li Sofie njime išla u nedjelju ujutro?

O da - uskoro je prstom uperila na nešto sjajno među drvećem s desne strane puteljka.

- Tamo dolje - reče.

Malo kasnije stajale su pored jezerca. Sofie je pogledom proučavala kolibu. Prozorski kapci bili su zatvoreni. Crvena kućica izgledala je potpuno napušteno.

Jorunn pogleda naokolo.

- Zar moramo hodati po vodi? - upita.

- Ma ne, preveslat ćemo na drugu stranu.

Sofie pokaže u trščak. Tamo je ležao čamac, baš kao i posljednji put.

- Jesi li već bila ovdje?

Sofie odmahne glavom. Stvari bi se jako zakomplicirale kad bi prijateljici ispričala o svom posjetu kolibi. Kako bi samo išta uspjela zatajiti o Albertu Knoxu i tečaju filozofije?

Šalile su se i smijale veslajući preko jezerca. Sofie se pobrinula da čamac izvuku skroz na kopno na drugoj obali. Uskoro su se našle pred vratima. Jorunn pritisne kvaku; bilo je očito da u kolibi nije bilo nikoga.

- Zaključano... Nisi valjda mislila da je otvoreno?

- Možda nađemo ključ - reče Sofie.

Počela je tražiti među kamenjem temeljnog zida.

- Uh, idemo natrag u šator - reče Jorunn nakon nekoliko minuta.

Ali Sofie odjednom povika:

- Imam ga, imam ga!

S pobjedničkim izrazom podigne ključ. Stavi ga u bravu i vrata se otvore.

Dvije su se prijateljice u kuću ušuljale kao da se približavaju nečem zabranjenom. Unutra je bilo hladno i mračno.

- Pa ništa se ne vidi! - reče Jorunn.

Ali Sofie je i na to mislila. Iz džepa izvuče kutiju sa šibicama pa zapali jednu. Prije nego što je šibica izgorjela, uspjele su vidjeti samo da je koliba potpuno prazna. Sofie zapali još jednu pa na kaminu opazi malu svijeću u svijećnjaku od kovanog željeza. Upali svijeću trećom šibicom - sobica je sada bila dovoljno osvijetljena da su je mogle razgledati.

- Zar nije neobično da ova mala svijeća može rasvijetliti toliko mraka? - reče Sofie.

Prijateljica kimne.

- Ali, negdje se svjetlo gubi u mraku - nastavi Sofie. - Zapravo mrak ne postoji sam po sebi. On je samo nedostatak svjetla.

- Uh, pričaš takve grozote. Hajdemo...

- Najprije moramo vidjeti zrcalo.

Sofie pokaza na mjedom uokvireno zrcalo, koje je visjelo nad komodom baš kao i posljednji put.

- Divno je...

- Ali, to je čarobno zrcalo.

- »Zrcalo, zrcalo, prijatelju moj, tko je najljepši u zemlji svoj?«

-Ja se ne šalim, Jorunn. Mislim da se kroz to zrcalo može vidjeti nešto s druge strane.

- Zar nisi rekla da ovdje nikad nisi bila? Usput, zašto uživaš u tome da me plašiš?

Na to pitanje Sofie nije mogla odgovoriti.

- Sorry!

Odjednom Jorunn otkrije da u kutu nešto leži na podu. Bila je to mala kutija. Jorunn ju podigne s poda.

- Razglednice! - reče.

Sofie od zaprepaštenja izgubi dah.

- Ne diraj ih! Čuješ me, da ih se nisi usudila dirnuti.

Jorunn se trgne. Ispusti kutiju kao da se opekla. Razglednice se prospu po podu. Nakon nekoliko sekundi poče se smijati.

- Pa to su samo razglednice.

Jorunn sjedne na pod i počne prikupljati razglednice. Ubrzo i Sofie sjedne.

- Libanon... Libanon... Libanon... Sve su datirane u Libanonu - ustanovi

Jorunn.

- Znam - Sofie gotovo da je grcala.

Jorunn se uspravi i pogleda Sofie ravno u oči.

- Znači da si *ipak* ovdje bila.

- Onda valjda jesam.

Sinulo joj je da će sve ići lakše prizna li da je tamo već bila. Nije moglo naškoditi dopusti li prijateljici da malo zaviri u zagonetne stvari koje je doživjela posljednjih dana.

- Nisam ti ništa htjela reći prije nego što dođemo ovamo.

Jorunn poče čitati razglednice.

- Sve je skupa za nekog tko se zove Hilde Moller Knag.

Sofie još nije bila dirnula nijednu razglednicu.

-Je li to potpuna adresa? Jorunn pročita:

- Hilde Moller Knag, c/o Alberto Knox, Lillevann, Norway.

Sofie odahne. Bojala se da je na ovim razglednicama također pisalo: c/o Sofie Amundsen. Tek ih sada počne pobliže proučavati.

- 28. travnja... 4. svibnja... 6. svibnja... 9. svibnja... Žig je udaren prije samo nekoliko dana.

- Ali, tu je još nešto... Svi su žigovi *norveški*. Vidi - »Bataljun UN-a«. I marke su norveške...

- Mislim da to oni tako rade. Kao - moraju biti neutralni, pa onda dolje imaju i norveški poštanski ured.

- Ali kako poštu šalju kući?

- Vojnim zrakoplovom, pretpostavljam.

Sofie stavi svijeću na pod. Tada dvije prijateljice počnu čitati što je pisalo na razglednicama. Jorunn ih je složila po redoslijedu. Ona je pročitala prvu razglednicu:

Draga Hilde. Ne mogu ti reći koliko se radujem povratku kući u Lillesand. Računam da ću sletjeti na Kjevik rano uvečer na Ivanjsku večer. Najradije bih došao na tvoj petnaesti rođendan, ali ipak sam pod vojnom komandom. Zauzvrat ti obećavam da ću se odsad potpuno posvetiti velikom poklonu koji ćeš dobiti za rođendan. Voli te tata, koji neprestano misli na budućnost svoje kćeri.

P.S. Kopiju ove razglednice šaljem našem zajedničkom poznaniku. Razumiješ me, Hilde. Jako sam zagonetan, ali ti me razumiješ.

Sofie uze sljedeću razglednicu:

Draga Hilde. Tu dolje živimo od danas do sutra. Ako se ičeg budem sjećao od ovih mjeseci u Libanonu, bit će to svo ovo čekanje. Ali, ja činim što mogu kako bi ti dobila najbolji mogući poklon za petnaesti rođendan. Zasad više ništa ne mogu reći. Nalažem si strogu cenzuru. Voli te tata.

Dvije su prijateljice sjedile uzbuđene i bez daha. Nijedna nije rekla ni riječ, samo su čitale što je pisalo na razglednicama:

Drago moje dijete. Najradije bih ti se povjerio preko bijele golubice. No, u Libanonu nije moguće nabaviti bijele golubice. Ako ova ratom opustošena zemlja nečeg nema, onda su to bijele golubice. Da bar UN jednom uspije uvesti mir u svijet.

P.S. Možda se tvoj poklon za petnaesti rođendan može podijeliti s drugim ljudima? O tome ćemo kad dođem kući. Ali, ti još i ne slutiš o čemu ja to pričam. Pozdrav od nekog tko ima vremena misliti na nas oboje.

Kad su pročitale šest razglednica, ostala je još samo jedna. Na njoj je pisalo:

Draga Hilde. Sada već gotovo pucam od svih tajni oko tvog rođendana tako da se više puta na dan moram zaustaviti kako te ne bih nazvao i sve ti ispričao. To samo raste i raste. I znaš, kad nešto postaje sve veće i veće, teško je to zadržati za sebe. Pozdrav od tate.

P.S. jednom ćeš upoznati djevojčicu po imenu Sofie. Kako biste imale mogućnost jedna o drugoj nešto doznati prije nego što se sretnete, počeo sam joj slati kopije svih razglednica koje ti dobivaš. Pitam se naslućuje li

već kako je sve ovo povezano, Hildice? Zasad ne zna ništa više od tebe. Sofie ima prijateljicu koja se zove Jorunn. Možda joj ona može pomoći?

Kad su Jorunn i Sofie pročitale posljednju razglednicu, ostale su sjediti i zuriti jedna u drugu. Jorunn čvrsto stegne Sofie oko ručnog zgloba.

- Bojim se - reče.

- I ja.

- Kad je udaren žig na posljednu razglednicu?

Sofie ju ponovno pogleda.

- 16. svibnja - reče. - To je danas.

- Nemoguće! - odgovori Jorunn; bila je gotovo ljuta.

Pažljivo su proučile žig; greške nije bilo. Pisalo je: »16-05-90«.

- To nije moguće! - ustrajala je Jorunn. - Osim toga, ne mogu shvatiti tko je to mogao napisati. To mora biti netko tko nas poznaje. Ali, kako je mogao znati da ćemo doći baš danas?

Jorunn se bojala više nego Sofie. Sofiji ovo s Hildom i njezinim ocem ipak nije bilo posve novo.

- Mislim da to ima nekakve veze s mjedenim zrcalom.

Jorunn se ponovno trgne.

- Valjda ne misliš da razglednice iskaču iz zrcala u istom trenutku kad im se udari žig u pošti u Libanonu?

- Možda ti to možeš bolje objasniti?

- Ne mogu.

- Ima tu još jedna zagonetna stvar.

Sofie ustane pa osvijetli svijećom dvije slike na zidu. Jorunn se nagne nad njih.

- »Berkelev« i »Bjerkely«. Što to znači?

- Nemam blage veze.

Svijeća je pomalo dogorijevala.

- Idemo - reče Jorunn. - Dođi!

- Samo da uzmem zrcalo.

Sofie otkvači veliko mjedeno zrcalo koje je visjelo iznad bijele komode. Jorunn se bunila, ali Sofie se nije dala zaustaviti.

Kad su izašle van, bilo je toliko mračno koliko to samo može biti u svibanjskoj večeri. Nebo je propuštalo upravo toliko svjetla da su se još vidje-

li jasni obrisi grmlja i drveća. Jezerce je izgledalo kao mali odraz neba iznad njega. Dvije su prijateljice polako preveslale na drugu obalu.

Nijedna nije rekla ništa posebno na putu do šatora, ali su obje mislile da je druga napregnuto razmišljala o onom što su vidjele. Pokatkad su uplašile kakvu pticu, a nekoliko se puta začula sova.

Čim su našle šator, uvukle su se u vreće za spavanje. Jorunn nije htjela pristati na to da zrcalo bude u šatoru. Prije nego što su zaspale, složile su se da je dovoljno jezivo da leži pred ulazom u šator. Sofie je sa sobom uzela i razglednice. Stavila ih je u vanjski džep naprtnjače.

Probudile su se rano sljedećeg jutra. Sofie je prva izašla iz vreće za spavanje. Obula je čizme pa izašla iz šatora. U travi je ležalo mjedeno zrcalo, pokriveno rosom. Sofie ga otre svojom vestom, te stane promatrati svoj odraz u zrcalu. Kao da se gledala prema gore i prema dolje istovremeno. Srećom, nije našla nikakvu novu razglednicu iz Libanona.

Otvorenom se čistinom iza šatora vukla rastrgana jutarnja magla u obliku pamučnih jastučića. Ptičice su energično cvrkutale, kakvu veću pticu nije vidjela ni čula.

Prijateljice su na sebe navukle dvije veste te doručkovale izvan šatora. Uskoro su počele razgovarati o Majorovoj kolibi i zagonetnim razglednicama.

Nakon doručka složile su šator i krenule kući. Sofie je čitavo vrijeme pod rukom nosila veliko mjedeno zrcalo. S vremena na vrijeme morala se odmoriti od nošenja, jer Jorunn ga nije htjela ni pipnuti.

Kad su se približile prvim kućama, čule su neko praskanje. Sofie se sjeti onog što je Hildin otac pisao o ratom opustošenom Libanonu. Pomislila je kako je sretna što živi u mirnoj zemlji. Praskanje je potjecalo od bezazlenih petardi.

Sofie je pozvala Jorunn na vruću čokoladu. Majka je pokušavala iskopati gdje su našle zrcalo. Sofie je rekla da su ga našle pred Majorovom kolibom. Majka je ponovila da je koliba pusta već mnogo, mnogo godina.

Kad je Jorunn otišla kući, Sofie obuče crvenu haljinu. Ostatak nacionalnog praznika protekao je prilično normalno. Na televiziji je u večernjim novostima bila reportaža o tome kako su norveške snage UN-a proslavile praznik u Libanonu. Sofijine su se oči prilijepile za ekran. Jedan od tih muškaraca mogao je biti Hildin otac.

Posljednje što je Sofie učinila 17. svibnja bilo je da objesi veliko mjedeno zrcalo u svoju sobu. Sljedećeg je prijepodneva našla novu žutu omotnicu u Tjesnacu. Rastrgala ju je i odmah počela čitati što je pisalo na bijelim stranicama.

DVA KULTURNA KRUGA

...samo se tako možeš spasiti od lebdenja prazninom...

Još malo pa ćemo se sresti, draga Sofie. Slutio sam da ćeš se vratiti u Majo-rovu kolibu; zato sam tamo i ostavio razglednice od Hildinog oca. Samo tako mogu stići do Hilde. Ti ne moraš razmišljati o tome kako će ona dobiti razglednice. Mnogo će još vode proteći do 15. lipnja.

Vidjeli smo da su filozofi helenističkog doba preživjeli starogrčke filozofe. Gotovo su ih proglasili utemeljiteljima religije. Plotinu je malo nedostajalo da slavi Platona kao spasitelja čovječanstva.

No, kao što znamo, jedan se drugi spasitelj rodio u razdoblju o kojem smo razgovarali i to izvan grčko-rimskog područja. Mislím na *Isusa iz Naza-reta*. U ovom ćemo poglavlju vidjeti kako je kršćanstvo postupno počelo prodirati u grčko-rimski svijet, otprilike kao što Hildin svijet postupno prodire u naš.

Isus je bio Židov, a Židovi pripadaju semitskom kulturnom krugu. Grci i Rimljani pripadaju indoeuropskom kulturnom krugu. Možemo, dakle, zaključiti da europska civilizacija ima dva korijena. Prije nego što se vratimo tome kako se kršćanstvo postupno miješalo s grčko-rimskom kulturom, promotrit ćemo ova dva korijena.

Indoeur opijani

Indoeuropljanima smatramo one narode i kulture koje govore indoeuropskim jezicima. Ti su jezici svi europski jezici osim ugrofinskih (laponski, finski, estonski i mađarski) te baskijskog. Većina indijskih i iranskih jezika također pripada indoeuropskoj jezičnoj porodici.

Prije otprilike 4000 godina pra-Indoeuropljani su živjeli oko Crnog i Kaspijskog mora. Indoeuropska su se plemena uskoro u velikim valovima počela širiti na jugoistok (prema Iranu i Indiji), na jugozapad (prema Grčkoj, Italiji i Španjolskoj), na zapad (kroz Srednju Europu prema Engleskoj i Erancuskoj), na sjeverozapad (prema Sjevernoj Europi) te na sjever (prema Istočnoj Europi i Rusiji). Gdje god su stigli, Indoeuropljani su se miješali s pred-indoeuropskim kulturama, ali su indoeuropska religija i indoeuropski jezik vremenom preuzeli vodeću ulogu.

Dakle, staroindijski vedski spisi, grčka filozofija, pa čak i *Snorrijeva* mitologija napisani su na srodnim jezicima. No, nisu samo jezici bili srodni. Srodne jezike obično slijede i srodne misli. Zato obično govorimo o indoeuropskom »kulturnom krugu«.

Kulturu Indoeuropljana obilježava prije svega vjera u mnogo različitih bogova. To se zove *politeizam*. Imena bogova te mnogo važnih vjerskih riječi i izraza nalazimo na čitavom indoeuropskom području. Evo nekoliko primjera:

Stari su Indijci obožavali boga neba *Dyausa*. Na grčkom se ovaj bog zove *Zeus*, na latinskom *Jupiter* (zapravo Iot'-pater, tj. »Otac lov«), a na staronordijskom *Tir*. Imena *Dyaus*, *Zeus*, *Jupiter* i *Tir* različiti su »dijalekatski« oblici iste riječi.

Sigurno se sjećaš da su vikinzi na Sjeveru vjerovali u bogove koje su zvali *aesir*. I ovu riječ za »bogove« nalazimo po cijelom indoeuropskom području. Na staroindijskom (sanskrtu) bogovi se zovu *asura*, a na iranskom *ahura*. Druga riječ za »boga« u sanskrtu je *deva*, u iranskom *daeva*, u latinskom *deus*, a u staronordijskom *tivurr*.

Na Sjeveru su, osim toga, vjerovali u posebnu skupinu bogova plodnosti (na primjer *Njord*, *Frey* i *Freya*). Ovi su bogovi bili poznati pod imenom *vanir*. Riječ je bliska latinskom imenu božice plodnosti *Venere*. U sanskrtu nalazimo srodnu riječ *vani* što znači »ugoda« ili »požuda«.

Čak i pojedini mitovi pokazuju međusobnu srodnost dijelova indoeuropskog područja. Kad *Snorri* pripovijeda o staronordijskim bogovima, neki mitovi podsjećaju na indijske mitove pripovijedane 2 - 3000 godina ranije.

Naravno, Snorrijevi¹ mitovi nose pečat skandinavskih prirodnih uvjeta, a indijski mitovi indijske prirode. No, srž mnogih mitova može se pripisati zajedničkom izvoru. To se najjasnije vidi u mitovima o napitku besmrtnosti, te u mitovima o borbi bogova protiv nemani kaosa.

U samom načinu mišljenja također se jasno vide zajedničke crte indoeuropskih kultura. Tipična je sličnost način na koji doživljavaju da je svijet kao drama gdje snage dobra i zla stoje u nepomirljivu sukobu. Zato su Indoeu-ropljani obično pokušavali »predvidjeti« kako će se sve završiti.

Može se reći da nije slučajno što se grčka filozofija javila upravo na indoeuropskom području. U indijskoj, grčkoj i skandinavskoj mitologiji nalazimo jasne zametke filozofskog ili »spekulativnog« razmatranja.

Indoeu-ropljani su pokušavali postići »uvid« u svjetske događaje. Zapravo možemo slijediti određenu riječ za »uvid« ili »znanje« od kulture do kulture po cijelom indoeuropskom području. Na sanskrtu se to zove *vidya*. Riječ je identična s grčkom riječi *ideja* koja je, kako se sjećaš, igrala važnu ulogu u Platonovoj filozofiji. U latinskom nalazimo riječ *video*, ali ona na rimskom području znači jednostavno »vidjeti«. (Tek je u naše doba »vidjeti« postalo istoznačno s buljenjem u TV-ekran.) U engleskom imamo riječi *twise* i *wisdom* (mudrost), a u njemačkom *wissen* (znati). U norveškom imamo riječ *viten* (znanje). Dakle, norveška riječ »viten« ima isti korijen kao indijska riječ »vidya«, grčka »ideja« te latinska »video«.

Općenito, možemo zaključiti da je *vid* bilo najvažnije osjetilo Indoeuro-pljana. Književnost Indijaca, Grka, Iranaca i Germana prožeta je velikim kozmičkim vizijama. (Evo ga opet: riječ »vizija« stvorena je upravo od latinskog glagola »video«.) Osim toga, među indoeuropskim kulturama bilo je vrlo rašireno stvarati slike ili kipove bogova i prizora iz mitova.

Napokon, Indoeu-ropljani su imali *ciklično* shvaćanje povijesti. To znači da su doživljavali da se povijest odvija kružno - ili u »ciklusu« -- baš kao što se godišnja doba smjenjuju iz ljeta u zimu. Ne postoji dakle nekakav početak ili svršetak povijesti. Često se govori o svjetovima koji nastaju i prolaze vječnoj mijeni rođenja i smrti.

Obje velike istočnjačke religije - hinduizam i budizam - indoeuropskog su podrijetla. To je i grčka filozofija, tako da uočavamo jasne paralele između hinduizma i budizma s jedne strane, te grčke filozofije s druge. I dan danas hinduizam i budizam nose izraziti pečat filozofskog razmišljanja.

¹ Snom Sturluson: island. pjesnik i povjesničar (1179-1241); sabrao Proznu Eddu, zbirku mitoloških i povijesnih pripovijesti, (prev.)

Nerijetko se u hinduizmu i budizmu ističe da je ono božansko prisutno u svemu (panteizam), te da čovjek može postići jedinstvo s Bogom putem vjerske spoznaje. (Sjeti se Plotina, Sofie!) Da bi se to postiglo, obično se zahtijeva jako udublivanje u sebe, meditacija. Na Istoku se pasivnost i po-vučenost stoga često smaraju vjerskim idealom. I na grčkom su području mnogi držali da čovjek mora živjeti asketski - u vjerskoj povučeniosti - kako bi se duša spasila. Iz ovih predodžbi grčko-rimskog svijeta može se ući u trag nekim stranama srednjovjekovnog redovništva.

Osim toga, vjera u seobu duša imala je istaknuto mjesto u mnogim indoeuropskim kulturama. Više od 2500 godina cilj je svakog Indijca da se spasi od seobe duša. Inače se sjećamo da je i Platon vjerovao u seobu duša.

Semiti

Latimo se sada Semita, Sofie. Riječ je o potpuno drukčijem kulturnom krugu i potpuno drukčijem jeziku. Semiti potječu s arapskog poluotoka, ali se-mitski se kulturni krug također proširio velikim dijelom svijeta. Više od dvije tisuće godina Zidovi su živjeli daleko od svoje prvobitne domovine. Se-mitska povijest i semitska religija najdalje su od svojih geografskih korijena doprli s kršćanstvom. Osim toga, semitska je kultura stigla daleko širenjem islama.

Sve tri zapadnjačke religije - židovstvo, kršćanstvo i islam - imaju se-mitsku pozadinu. Sveto pismo muslimana *Kuran* i *Stari zavjet* napisani su na srodnim semitskim jezicima. Jedna od starozavjetnih riječi za »boga« ima tako isti jezični korijen kao muslimanski *Alah*. (Riječ »allah« znači naprosto »bog«.)

Sto se tiče kršćanstva, slika je malo zamršenija. Naravno, i kršćanstvo ima semitsku pozadinu. Međutim, *Novi zavjet* napisan na grčkom, a kada je kršćanska teologija (ili nauk o vjeri) nastajala, pečat su joj udarili grčki i latinski jezik, time i helenistička filozofija.

Rekli smo da su Indoeuroljani vjerovali u mnoštvo različitih bogova. Što se tiče Semita, jednako je upadljivo da ih je prilično rano okupila vjera u jednog Boga. To se zove *monoteizam*. Osnovna je misao u židovstvu, kršćanstvu i islamu ta da postoji samo jedan Bog.

Druga stvar zajednička Semitima jest *linearno* shvaćanje povijesti. To znači da se povijest promatra kao crta. Jednom je Bog stvorio svijet; tada počinje povijest. No, povijest će se jednog dana završiti - to je »sudnji dan«, tada će Bog suditi živima i mrtvima.

Važno je obilježje triju velikih zapadnjačkih religija upravo uloga koju igra povijest. Riječ je o tome da se Bog upleće u povijest, štoviše da povijest postoji kako bi Bog izvršio svoju namjeru sa svijetom. Kako je jednom doveo Abrahama do »obećane zemlje«, tako čovječanstvo vodi kroz povijest sve do »sudnjeg dana«. Tada će svo zlo u svijetu biti uništeno.

Budući da su pridavali toliku važnost Božjem djelovanju u povijesti, Semiti su tisućljećima bili zaokupljeni pisanjem povijesti. Upravo povijesni korijeni srž su svetih spisa.

I danas je grad Jeruzalem važno vjersko središte Zidova, kršćana i muslimana. To nam također nešto govori o zajedničkoj povijesnoj pozadini triju religija. Tamo se nalaze važne (židovske) sinagoge, (kršćanske) crkve i (islamske) džamije. Zato je tragično da je baš Jeruzalem postao jabukom razdora - da, ljudi se ubijaju na tisuće zato što se ne mogu dogovoriti tko će zagospodariti »vječnim gradom«. Da bar UN jednog dana uspije učiniti Jeruzalem vjerskim sastajalištem svih triju religija. (Zasad više nećemo ništa reći o ovom praktičnom dijelu tečaja filozofije. Njega ćemo u cijelosti prepustiti Hildinom ocu. Valjda si razumjela da je on promatrač misije UN-a u Libanonu? Točnije, mogu ti reći da tamo služi kao major. Ako slutiš kakvu vezu, to je sasvim u redu. S druge strane, nemojmo preduhitravati događaje.)

Rekli smo da je najvažnije osjetilo Indoeuroljana bio vid. Jednako je uočljivo koliko je *sluh* važan na semitskom području. Nije slučajno da židovsko Vjerovanje počinje riječima: »Čuj, Izraele!« U Starom zavjetu čitamo kako su ljudi »slušali« riječ Božju, a židovski su proroci obično počinjali svoje propovijedi formulom: »Ovako govori Jahve (Bog)«. I u kršćanstvu se naglašava »slušanje« riječi Božje. Židovsko, kršćansko i muslimansko bogoslužje prije svega obilježava čitanje naglas, »recitacija«,

Zatim sam rekao da su Indoeuroljani oduvijek izrađivali slike i kipove bogova. Za Semite su karakteristične »zabrane slika«. Naime, nije dopušteno izrađivati slike i kipove Boga ili svetinja. U Starom zavjetu stoji da čovjek ne smije napraviti nikakvu sliku Boga. I dan-danas ovo vrijedi u islamu i židovstvu. U islamu čak postoji općenita nesklonost prema fotografiji i likovnoj umjetnosti. Stvar je u tome da se čovjek ne smije natjecati s Bogom u »stvaranju«.

Kršćanske su crkve pune slika Boga i Isusa, misliš si možda. I to je točno, Sofie, ali baš to pokazuje da je kršćanstvo prožeto grčko-rimskim svijetom. (U pravoslavnoj crkvi - dakle u Grčkoj i u Rusiji - postoji još uvijek zabrana izrade »rezbarenih« slika, tj. kipova i raspela, iz biblijske povijesti.)

Suprotno velikim istočnjačkim religijama, tri zapadnjačke religije naglašavaju da između Boga i svega stvorenog postoji jaz. Cilj nije spasiti se od

seobe duša, već od grijeha i krivice. Osim toga, vjerski se život odvija više u znaku molitve, propovijedi i čitanja svetih spisa, nego u znaku meditacije i samoudublivanja.

Izrael

Ne želim se natjecati s tvojim vjeroučiteljem, draga Sofie. Ipak, saberimo ukratko židovsku pozadinu kršćanstva.

Sve je počelo time da je Bog stvorio svijet. Kako se to dogodilo, možeš pročitati na prvim stranicama Biblije. Ali, zatim su se ljudi pobunili protiv Boga. Kazna za to nije samo da su Adam i Eva bili prognani iz vrta u Edenu; sada je i smrt došla na svijet.

Čovjekov neposluh prema Bogu provlači se kao crvena nit kroz cijelu Bibliju. Listamo li dalje, u Knjizi postanka možemo čitati o potopu i Noinoj korablji. Onda možemo doznati da je Bog sklopio savez s Abrahamom i njegovim potomstvom. Tim savezom ili dogovorom *Ahraham* i njegovo potomstvo obvezali su se vršiti Božje zapovijedi. Zauzvrat je Bog obećao da će zaštititi Abrahamove potomke. Kasnije je savez obnovljen po *Mojstijevom* primitku zakonskih ploča na Sinajskom brdu. To se dogodilo otprilike 1200. g. pr. Kr. U to su doba Izraelci bili u dugotrajnom ropstvu u Egiptu, ali je narod, s Božjom pomoći, odveden natrag u Izrael.

Oko 1000. g. pr. Kr. - daleko prije nastanka grčke filozofije - doznajemo o tri velika kralja u Izraelu. Prvi je bio *Šaul*, zatim *David*, a nakon njega *Salomon*. Tada je cijeli izraelski narod okupljen u jednom kraljevstvu, a posebno pod kraljem Davidom doživljava političku, vojnu i kulturnu slavu.

Pri ustoličenju kraljeva, narod bi ih pomazao. Tada bi dobili naziv *Mesija*, što znači »pomazanik«. U religioznom su se kontekstu kraljevi smatrali posrednicima između Boga i naroda. Kraljevi su zato mogli nositi ime »sin Božji«, a zemlja se mogla zvati »kraljevstvo Božje«.

Nije prošlo puno vremena prije no što je Izrael oslabio. Ubrzo je kraljevstvo bilo podijeljeno na sjeverno (Izrael) i južno (Judu). 722. godine Asirci su zauzeli sjeverno kraljevstvo, te je ono tako izgubilo svo političko i vjersko značenje. Ni jug nije bolje prošao. Južno su kraljevstvo zauzeli Babilonci godine 586. Hram je srušen, a većina naroda odvedena u Babilon. »Babilonsko sužanjstvo« trajalo je do 539. Tada je narodu dopušteno da se vrati u Jeruzalem, gdje su ponovno mogli izgraditi veliki hram. Ali, čitavo vrijeme do početka naše ere Zidovi su bili pod stranom vlasti.

Pitanje koje su si Zidovi postavljali bilo je *zašto* se Davidovo kraljevstvo raspalo, te *zašto* su se nesreće jedna za drugom stuštile na narod. Ta Bog je

obećao da će zaštititi Izrael. Ali, narod je isto tako obećao da će držati Božje zapovijedi. Malo-pomalo raširilo se vjerovanje da je Bog kaznio Izrael zbog neposluha.

Otprilike 750. g. pr. Kr. javlja se niz *proroka* koji propovijedaju Božju kaznu nad Izraelom jer narod ne vrši zapovijedi Gospodina. Jednom će Bog suditi Izraelu, govorili su. Takva proročanstva zovemo »proročanstvima o sudnjem danu«.

Uskoro su se pojavili proroci koji su propovijedali da će Bog spasiti nekolicinu izabranih te poslati »kneza mira«, kralja iz Davidova potomstva. On će podići staro Davidovo kraljevstvo, a narod će imati sretnu budućnost.

»Narod koji je u tmini hodio svjetlost vidje veliku«, rekao je prorok *Izaija*. »One što mrklu zemlju obitavahu svjetlost jarka obasja.« Ova proročanstva zovemo »proročanstvima o spasenju«.

Točnije rečeno: Izraelci su u vrijeme kralja Davida živjeli sretno. Budući da se stanje pogoršalo, proroci su propovijedali da će jednog dana stići novi kralj iz Davidova roda. Taj će »Mesija«, »Sin Božji« »spasiti« narod, ponovno podići Izrael kao velesilu, te uspostaviti »kraljevstvo Božje«.

Isus

OK, Sofie. Pretpostavljam da me slijediš. Natuknice su: »Mesija«, »Sin Božji«, »spasenje« i »kraljevstvo Božje«. U početku se sve skupa shvaćalo politički. U Isusovo doba bilo je mnogo onih koji su zamišljali da će novi »Mesija« doći u znaku političkog, vojnog i vjerskog vođe Davidova kalibra. »Spasitelj« je zamišljan, dakle, kao nacionalni osloboditelj koji će privesti kraju patnje Zidova pod rimskom vlašću.

Ipak, bilo je i onih koji su malo proširili vidokrug. Već dvjestotinjak godina prije Krista bilo je proroka koji su naviještali da će obećani »Mesija« biti spasitelj cijelog svijeta. Ne samo da je Izraelcima morao skinuti jaram stranačkog ropstva, već je sve ljude morao osloboditi grijeha i krivnje - a osobito smrti. Nada o takvu »spasenju« bila je raširena u cijelom helenističkom svijetu.

I onda dolazi Isus. Nije bio jedini koji je istupio kao obećani Mesija. On također koristi riječi »Sin Božji«, »kraljevstvo Božje«, »Mesija« i »spasenje«. Na taj način neprestano povezuje svoje riječi sa starim proročanstvima. On ujahuje u Jeruzalem i pušta da ga narod slavi kao spasitelja. Tako ponavlja obred kojim su se stari kraljevi ustoličavali - »obred uspinjanja na tron«.

Osim toga, daje se pomazati od naroda. »Došlo je vrijeme«, govorio je. »Blizu je kraljevstvo Božje.«

Sve je ovo važno zabilježiti. Ali, sada me moraš pažljivo slijediti: Isus se razlikovao od drugih »mesija« po tome što je jasno davao na znanje da nije nikakav vojni ili politički pobunjenik. Njegova je zadaća puno veća. Navi-ještao je spasenje i Božje oprostjenje svim ljudima. Znao je govoriti onima koje je susretao: »Oprošteni su ti grijesi.«

Dijeliti tako »oprost grijeha« bilo je nečuveno. Još je gore bilo to što je Boga nazivao »ocem« (abba). Bilo je to jedinstveno u židovskoj sredini u Isusovo doba. Zato nije prošlo puno vremena prije nego što se među učiteljima Zakona počelo mrmoriti protiv njega. Pomalo su se stali dogovarati kako će ga dati pogubiti.

Da preciziram: mnogi su u Isusovo doba iščekivali Mesiju koji će uz viku i galamu (čitaj: kopljem i mačem) uspostaviti »kraljevstvo Božje«. Sam izraz »kraljevstvo Božje« provlači se također kao crvena nit kroz Isusovo navi-ještanje, ali s vrlo proširenim značenjem. Isus je rekao da je »kraljevstvo Božje« ljubav prema bližnjemu, briga o slabijima i siromašnima te opraštanje onima koji su krenuli pogrešnim putem.

Riječ je o dramatičnom preoblikovanju značenja jednog starog i polu-vojničkog pojma. Narod je očekivao vojskovođu koji bi proglasio »kraljevstvo Božje«. A došao je Isus u tunici i sandalama koji govori da se »kraljevstvo Božje« - ili »novi savez« - sastoji u tome da »voliš svog bližnjeg kao sama sebe«. I još više, Sofie: rekao je da i naše neprijatelje moramo voljeti. Ako nas udare po jednom obrazu, ne smijemo im vratiti, o ne, moramo im »pružiti i drugi«. I moramo opraštati - ne sedam puta, nego sedamdeset i sedam puta sedam.

I vlastitim je životom Isus pokazao da nije sebe cijenio toliko da ne bi mogao razgovarati s bludnicama, korumpiranim carinicima i političkim neprijateljima naroda. Ide još dalje: kaže da je nekakav klippan koji je protratio cijelo očevo nasljeđe ili pak kakav podli carinik koji je pronevjerio novac pravedan pred Bogom ako Mu se samo obrati i zamoli za oprostjenje. Bog je u svojoj milosti neizmjerljivo darežljiv.

I on nastavlja, znaš - drži se čvrsto: ovi su »grešnici« *pravedniji* pred Bogom, tj. *dostojniji* Božjeg oprosta od bespriječnih farizeja i licemjera koji se ponose svojom savršenošću.

Isus je isticao da nitko ne može zaslužiti Božju milost. Sami se ne možemo spasiti. (Mnogi su Grci vjerovali da je to moguće!) Kad Isus postavlja stroge moralne zahtjeve u Govoru na gori, ne čini to samo zato da pokaže

što je Božja volja nego i zato da ukaže kako nijedan čovjek pred Bogom nije pravedan. Milost Božja je bezgranična, ali zato se moramo obratiti Bogu s molitvom za oprost.

Daljnje produbljivanje toga tko je Isus bio i na što se njegovo propovijedanje odnosilo prepuštam tvom vjeroučitelju. Njegova zadaća nije baš mala. Nadam se da će vam uspjeti pokazati da je Isus bio jedinstvena osoba. On na izvanredan način koristi jezik vremena, dok u isto vrijeme starim krilaticama daje novo i prošireno značenje. Nije nikakvo čudo da je završio na križu. Njegova radikalna poruka spasenja bila je u sukobu s toliko različitih interesa i faktora vlasti da su ga morali maknuti s puta.

Dok smo govorili o Sokratu, vidjeli smo koliko je opasno obraćati se ljudskom razumu. Kod Isusa vidimo koliko je opasno zahtijevati bezuvjetnu ljubav prema bližnjemu, te jednako bezuvjetno opraštanje. I danas u svijetu možemo posvjedočiti kako moćne države škripe u šavovima kad se nađu pred jednostavnim zahtjevima kao što su mir, ljubav, hrana za siromašne i opraštanje neprijateljima države.

Sjećaš se kako je Platon negodovao zbog toga što je najpravedniji čovjek u Ateni morao platiti životom za svoje riječi. Za kršćane je Isus jedini pravedan čovjek koji je ikad živio. Svejedno je bio osuđen na smrt. Kršćani drže da je on svoj život dao za sve ljude. Ovo se obično naziva Isusovim »otkupi-teljskim mukama«. Isus je bio »mučenički sluga« koji je na sebe uzeo grijeh svih ljudi, kako bismo se mi »pomirili« s Bogom te bili spašeni od Božje kazne.

Pavao

Nekoliko dana nakon što je Isus bio razapet i pokopan, krenule su glasine da je ustao iz groba. Time je pokazao da je bio nešto više od čovjeka, da je zaista »Sin Božji«.

Možemo reći da je kršćanska Crkva osnovana na Uskrs, i to glasinama o Isusovu uskrsnuću. To je već Pavao ustvrdio: »Ako li Krist nije uskrsnuo, onda je neosnovano naše propovijedanje, neosnovana je i vaša vjera.«

Sada su se svi ljudi mogli uzdati u »uskrsnuće tijela«. Ta Isus je bio razapet za naše spasenje. A sada si, draga Sofie, moraš pribilježiti da se ovdje, na židovskom području, ne radi o »besmrtnosti duše« ili bilo kojem obliku »seobe duša«. To je bila grčka, dakle indoeuropska misao. U kršćanstvu ništa čovjekovo (njegova duša, na primjer) nije besmrtno samo po sebi. Crkva vjeruje u »uskrsnuće tijela i vječni život«, ali čudo Božje upravo je to

da se možemo spasiti od smrti i »propasti«. To se ne događa našom zaslugom, i ne može se pripisati nikakvoj prirodnoj (ili urođenoj) osobini.

Prvi su kršćani na to počeli propovijedati »Radosnu vijest« o spasenju kroz vjeru u Isusa Krista. Njegovim djelom spasenja je »kraljevstvo Božje« na putu ozbiljenja. Sada je cijeli svijet mogao biti osvojen za Krista. (Riječ »Krist« grčki je prijevod hebrejske riječi »Mesija«, što znači »Pomazanik«.)

Samo nekoliko godina po Isusovoj smrti, farizej *Pavao* obratio se na kršćanstvo. Svojim je brojnim misijskim putovanjima po cijelom grčko-rim-skom svijetu kršćanstvo učinio svjetskom religijom. O tome možemo čuti u Djelima apostolskim. Pavlove propovijedi i upute kršćanima možemo upoznati u mnogim poslanicama koje je napisao prvim kršćanskim zajednicama.

Onda se pojavljuje u Ateni. Odlazi ravno do trga u glavnom gradu filozofije. I »silno se ozlojedi promatrajući grad pun idola«. Posjetio je židovsku sinagogu u Ateni te razgovarao s epikurejskim i stoičkim filozofima. Ovi su ga povelili na uzvisinu Areopag. Tu mu rekoše: »Možemo li znati kakva je to nova nauka koju propovijedaš? Čudnim nam tvrdnjama puniš uši. Zato bismo željeli znati što to znači.«

Možeš li si to zamisliti, Sofie? Odjednom je na trgu osvanuo neki Židov i počeo pričati o Spasitelju kojeg su razapeli na križu i koji je potom ustao iz groba. Već nam Pavlov posjet Ateni daje naslutiti sudar između grčke filozofije i kršćanskog nauka o spasenju. Ali, očito je da Pavao uspijeva navesti Atenjane na govor. Stojeći na Areopagu pod svim onim veličanstvenim hramovima na Akropoli, rekao je sljedeće:

»Atenjani!« *počeo je.* »Vidim da ste u svakom pogledu neobično pobožni. Prolazeći vašim gradom i promatrajući vaše svetinje, nađoh i žrtvenik na kojem je napisano: 'Nepoznatom Bogu'¹. Dakle, što vi ne znajući štujete, to vam ja navješćujem. Bog, Stvoritelj svijeta i svega što je u njemu, on koji je Gospodar neba i zemlje, ne prebiva u hramovima sagrađenim rukom niti ga poslužuju ljudske ruke, kao da bi trebao nešto on koji svima daje životni dah i sve ostalo. On je izveo sav ljudski rod od jednog čovjeka i nastanio ga po svojoj površini zemaljskoj, pošto je ljudima odredio ustaljena godišnja doba i međe postojbine njihove, s nakanom da traže Boga, ne bi li ga možda napipali i našli, jer zbilja nije daleko ni od jednog od nas. Po njemu, naime, živimo, mičemo se i jesmo, jer - kako su to rekli i neki vaši pjesnici - od njega potječemo'. Budući da potječemo od Boga, ne smijemo držati da je Božanstvo slično zlatnoj, srebrnoj ili kamenoj stvari - tvorevini ljudskog umijeća i mašte. A sada -zatvorivši oči nad vremenima neznanja - Bog poručuje ljudima da se svi

i svagdje obrate, jer je odredio dan kada će pravedno suditi svemu svijetu preko čovjeka koga odredi za to, i svima pruži jamstvo uskrisivši ga od mrtvih.«

Pavao u Ateni, Sofie. Govorimo o tome kako je kršćanstvo počelo prodirati u grčko-rimski svijet. Kao nešto drukčije, kao nešto sasvim drukčije od epi-kurejske, stoičke ili novoplatonske filozofije. Ipak, Pavao u ovoj kulturi nalazi sidrište. On upućuje na to da je traganje za Bogom težnja svih ljudi. To Grcima nije bilo novo. Ono što je novo u Pavlovu navješćivanju jest da se Bog ukazao ljudima, da im je zaista pošao u susret. On dakle nije samo neki »filozofski Bog« za kojim čovjek može tragati razumom. Niti je sličan »zlatnoj, srebrnoj ili kamenoj stvari« - toga ionako ima dosta i na Akropoli i dolje na trgu. No, Bog »ne prebiva u hramovima sagrađenim rukom«. On je osobni Bog koji se upleće u povijest i umire na križu za čovjeka.

Kad je Pavao završio govor na Areopagu, Djela apostolska pripovijedaju da su mu se neki rugali zbog toga što je rekao da je Isus uskrsnuo od mrtvih. A neki su od prisutnih rekli: »O tome ćemo te poslušati drugi put.« Osim toga, neki su se pridružili Pavlu i prigrlili kršćansku vjeru. Jedna od njih bila je žena po imenu *Damara* (to moramo zapamtiti). Naročito su se žene obraćale na kršćanstvo.

Tako je Pavao nastavio svoju misionarsku djelatnost. Nekoliko desetljeća nakon Isusa kršćanske su zajednice postojale u svim važnijim grčkim i rimskim gradovima - Ateni, Rimu, Aleksandriji, Efezu i Korintu. U roku od tri-četiri stotine godina cijeli je helenistički svijet bio pokršten.

»Vjerovanje«

Pavao nije za kršćanstvo bio važan samo kao misionar. I unutar kršćanskih zajednica imao je povelikog utjecaja. Potreba za duhovnim vodstvom bila je vrlo raširena.

Jedno od važnih pitanja prvih godina nakon Isusove smrti bilo je mogu li ne-Židovi postati kršćanima a da se prije ne obrate na židovsku vjeru. Mora li se, na primjer, Grk držati Mojsijeva zakona? Pavao je smatrao da to nije potrebno. Kršćanstvo je nešto više od židovske sekte. Ono se obraća svim ljudima s općom porukom spasenja. »Stari savez« između Boga i Izraela zamijenjen je »novim savezom« koji je između Boga i svih ljudi uspostavio Isus.

Međutim, kršćanstvo u to doba nije bila jedina religija. Vidjeli smo da je helenizam bio obilježen miješanjem religija. Zato je Crkva smatrala da je važno napraviti kratak sažetak kršćanskog nauka. To je bilo važno kako bi se ogradio od drugih vjera, a i kako bi se izbjegao razdor u kršćanskoj Crkvi. Tako su nastala prva »Vjerovanja«. »Vjerovanje« je molitva u kojoj su sabrane najvažnije kršćanske »dogme«, tj. načela vjere.

Jedno takvo načelo vjere jest da je Isus i Bog i čovjek. On dakle nije samo »Sin Božji« u svojstvu svoje djelatnosti. On je i sam Bog, ali i »istinit čovjek« - dijelio je ljudsku sudbinu i zaista trpio na križu.

Ovo možda zvuči proturječno. No, poruka Crkve bila je upravo ta da je *Bog postao čovjekom*. Isus nije bio »polubog« (tj. pola čovjek, pola bog). Vjera u polubogove bila je prilično raširena u grčkim i helenističkim religijama. Crkva je naučavala da je Isus »savršeni Bog, savršeni čovjek«.

Post scriptum

Pokušavam ti ispričati na koji je način sve povezano, Sofie. Kad kršćanstvo ulazi u grčko-rimski svijet, riječ je o dramatičnom susretu dvaju kulturnih krugova. No, riječ je i o jednoj od velikih kulturnih promjena u povijesti.

Pomalo izlazimo iz starog vijeka. Od prvih grčkih filozofa prošlo je gotovo tisuću godina. Pred nama je kršćanski srednji vijek. I on traje otprilike tisuću godina.

Njemački pjesnik Goethe rekao je jednom: »Tko ne zna crpiti iz izvora dubokog tri tisuće godina, živi od danas do sutra.« Ali, ja ne želim da ti budeš među njima. Učinit ću sve što je u mojoj moći kako bi upoznala svoje povijesne korijene. Samo tako možeš postati čovjekom. Samo tako možeš biti nešto više od golog majmuna. Samo se tako možeš spasiti od lebdenja prazninom.

»Samo tako možeš postati čovjekom. Samo tako možeš biti nešto više od golog majmuna...«

Sofie ostane sjediti promatrajući vrt kroz rupice u živici. Počela je shvaćati koliko je važno poznavati svoje povijesne korijene. To je barem izraelskom narodu bilo važno.

Ona nije drukčija ni od kojeg drugog čovjeka. No, bude li poznavala svoje povijesne korijene, ipak će biti malo drukčija.

Ona živi na ovom planetu samo nekoliko bijednih godina. Međutim, postane li povijest čovječanstva njezinom povijesti, život će joj na neki način trajati mnogo tisuća godina.

Sofie uze sa sobom sve stranice pa se izmigolji iz Tjesnaca. Poskakuće malo po vrtu, a onda otrči u svoju sobu.

SREDNJI VIJEK

*...proći dio puta nije isto što i poći krivim
putem...*

Prošlo je tjedan dana a Sofie nije dobila ni riječ od Alberta Knoxa. Niti je dobila novu razglednicu iz Libanona, ali je zato neprestano razgovarala s Jorunn o onima koje su našle u Majorovoj kolibi. Jorunn je bila izvan sebe. No, kako se više ništa nije dogodilo, prvi se užas izgubio u učenju i igranju bedmintonu.

Sofie je prečitavala Albertova pisma ne bi li otkrila nešto što bi bacilo malo svjetla na sve ono s Hildom. Tako joj se također pružila fina prilika da probavi antičku filozofiju. Više joj nije bilo teško međusobno razlikovati De-mokrita, Sokrata, Platona i Aristotela.

U petak, 25. svibnja, stajala je kraj štednjaka i kuhala ručak prije majčina povratka s posla. To je petkom bio uobičajen dogovor. Danas su imale riblju juhu s okruglicama od ribljeg mesa i mrkvom. Vrlo jednostavno.

Vani je počelo puhati. Miješajući po loncu, okrenula se i pogledala prema prozoru. Breze su se svijale kao klasje.

Odjednom nešto lupnu o prozor. Sofie se ponovno okrene i vidje da se nekakav kartončić priljubio o prozorsko okno.

Sofie pride k prozoru i vidje da je to razglednica. Pročita kroz staklo: »Hilde Moller Knag, c/o Sofie Amundsen...«

Mogla si je misliti. Otvorila je prozor i uzela razglednicu. Ta valjda nije doletjela gonjena vjetrom cijelim putem od Libanona?

I ova je razglednica datirana u petak 15. lipnja.

Sohe makne lonac s ploče i sjedne za kuhinjski stol. Na razglednici je pisalo:

Draga Hilde, ne znam hoće li ti biti još uvijek rođendan kad ovo budeš čitala. Nekako se tome nadam; u svakom se slučaju nadam da otada nije prošlo puno dana. Ako Sofiji prođe tjedan ili dva, ne mora značiti da i nama vrijeme protječe istom brzinom. Dolazim kući na Ivanjsku večer. Onda ćemo dugo sjediti u vrtnoj ljuljački i zajedno promatrati more, Hilde. Puno ćemo pričati. Voli te tata, koji je ponekad potišten zbog ovog tisućljetnog sukoba između Zidova, kršćana i muslimana. Neprestano moram samog sebe podsjećati da sve te tri religije potječu od Abrahama. A onda se sigurno mole istom Bogu? Ovdje Kain i Abel još nisu posve gotovi s međusobnim ubijanjem.

P.S. Mogu li te zamoliti da isporučiš moje pozdrave Sofiji? Siroto dijete, još nije shvatila kako je sve ovo povezano. Ali, ti možda jesi?

Izmoždena, Sofie se ispruži po stolu. Nema dvojbe da ne može shvatiti kakve veze ovo ima jedno s drugim. A Hilde dakle može?

Ako Hildin otac može zamoliti Hilde da je pozdravi, to znači da Hilde zna više o njoj nego ona o Hildi. Sve joj se činilo tako zamršeno da se vratila pripremanju ručka.

Razglednica koja je sama od sebe bubnula u prozor. Zračna pošta - i to doslovce...

Čim je vratila lonac na ploču, zazvoni telefon.

Možda je tata! Kad bi barem došao kući, ispričala bi mu sve što se dogodilo posljednjih tjedana. Ali, to je sigurno samo Jorunn, ili mama... Sofie se sjuri prema telefonskom aparatu.

- Sofie Amundsen.

- To sam ja - dođe s druge strane.

Sofie je bila sigurna u tri stvari: to nije tata. Glas je pripadao nekom muškarcu. Osim toga, bila je uvjerenjena da je taj glas već negdje čula.

- Tko je to? - upita.

- Alberto ovdje.

-O...

Sofie nije znala što kazati. Glasa se sjećala s videa o Ateni.

- Jesi li dobro?

- Da, naravno...
 - Odsad više nema pisama.
 - Ali nisam bila ni blizu kakve žabe, stvarno.
 - Moramo se vidjeti, Sofie. Hitno je.
 - Pa zašto?
 - Hildin će nas otac ubrzo opkoliti.
 - Kako opkoliti?
 - Sa svih strana, Sofie. Sada moramo surađivati.
 - Kako...
 - Međutim, nisi mi od prevelike pomoći prije nego što ti ispričam o srednjem vijeku. Moramo također proći renesansu i 17. stoljeće. Osim toga, Berkeley igra ključnu ulogu...
 - Je li to onaj čija slika visi u Majorovoj kolibi?
 - Da, baš taj. Možda će se bitka voditi upravo oko njegove filozofije.
 - Zvuči kao da se sprema rat?
 - Radije bih to nazvao duhovnom bitkom. Moramo pokušati probuditi Hildinu pažnju i pridobiti je na našu stranu prije nego što se njezin otac vrati u Lillesand.
 - Ništa ne razumijem.
 - Možda će ti filozofi otvoriti oči. Naći ćemo se u crkvi Sv. Marije sutra ujutro u 4 sata. Ali dođi sama, dijete moje.
 - Da dođem usred noći?
 - ... kvrc!
 - Halo?
- Koji nametljivac! Spustio je slušalicu. Sofie se zaleti prema štednjaku. Juha je skoro prekipjela. Ubaci riblje okruglice i mrkvu u lonac pa smanji vatru.
- U crkvi Sv. Marije? To je stara kamena crkva iz srednjeg vijeka. Sofie je mislila da su je koristili samo za koncerte i izvanredne mise. Ljeti je ponekad bila otvorena za turiste. Ali, usred noći valjda nije bila otvorena?
- Prije majčinog dolaska kući, Sofie je spremila razglednicu iz Libanona u ormar zajedno s ostalim stvarima od Alberta i Hilde. Poslije ručka ode k Jorunn.
- Moramo se nešto dogovoriti - rekla je prijateljici čim je ova otvorila vrata.
- Potom je šutjela sve dok za sobom nisu zatvorile vrata Jorunnine sobe.

- Malo je problematično - nastavi Sofie.
- No, reci!
- Moram reći mami da ću noćas prespavati kod tebe.
- Nema problema.
- To ću samo reći, razumiješ me. Zapravo ću biti na posve drugom mjestu.
- To je malo gore. Ima li to veze s dečkima?
- Ne, to ima veze s Hildom.

Jorunn tiho zviždukne, a Sofie je oštro pogleda u oči.

- Dolazim ovamo večeras - reče. - Ali oko tri sata se moram išuljati van.

Budi spremna da me štitiš dok se ne vratim.

- Gdje ideš? Što ćeš raditi, Sofie?
- Sorry. Naređeno mi je da šutim.

Prenočiti kod prijateljice nije predstavljalo nikakav problem, baš suprotno. Sofie je ponekad imala osjećaj da je majka voljela imati kuću samo za sebe.

- Dolaziš na kašu sutra prijepodne, zar ne? To je bilo jedino upozorenje koje joj je majka uputila pri odlasku iz kuće.

- Ako me nema, znaš gdje sam.

Zašto je to rekla? Upravo je to bila slaba točka cijelog plana.

Sofijin je posjet započeo, kao i većina prenoćivanja kod prijateljica, povjerljivim razgovorima do duboko u noć. Razlika je bila ta da je Sofie, kad su se napokon smirile oko jedan, navila sat da zvoni u tri i četvrt.

Jorunn jedva da je otvorila oči kad je Sofie zaustavila budilicu dva sata kasnije.

- Čuvaj se! - reče.

I tako je Sofie krenula. Do crkve Sv. Marije bilo je nekoliko kilometara hoda, ali — iako je spavala samo dva sata - bila je sasvim budna. Nad brežuljcima na istoku visjela je crvena vrpca.

Kad se našla pred ulazom u staru kamenu crkvu bila su četiri sata. Sofie gurnu teška vrata. Bilo je otvoreno!

Crkva je bila toliko prazna i tiha, koliko i stara. Kroz prozore od obojenog stakla prodiralo je plavkasto svjetlo, otkrivajući na tisuće zrnaca prašine u zraku. Kao da se prašina skupljala u obliku debelih zraka uzduž i poprijeko po cijeloj prostoriji. Sofie je sjela na klupu usred crkvenog broda. Stala je promatrati oltar i staro raspelo iznad njega, obojeno zagasitim bojama.

Prošlo je nekoliko minuta. Odjednom su se oglasile orgulje. Sofie se nije usuđivala okrenuti. Glazba je zvučala kao neki vrlo stari psalam, taj sigurno također potječe iz srednjeg vijeka.

Malo kasnije ponovno je zavladao tišina. Ubrzo je začula korake iza leđa. Da se okrene? Odlučila je upiljiti pogled u Isusa na križu.

Koraci su prošli pored nje; ugleda neku priliku koja hoda prema oltaru. Na sebi je imala smeđu redovničku halju. Sofie bi se mogla zakleti da je to bio nekakav redovnik iz srednjeg vijeka.

Bojala se, ali nije bila užasnuta. Pred oltarom redovnik polukružno skrene i popne se na posljetku na propovjedaonicu. Nagnuvši se, spusti pogled na Sofie i reče na latinskom:

- Gloria patri et filio et spiriti sancto. Sicut erat in principio et nunc et semper in saecula saeculorum.

- Govori naški, budalašu! - usklikne Sofie.

Riječi su odzvanjale starom kamenom crkvom.

Shvatila je da je redovnik bio Alberto Knox. Ipak, zažalila je što se tako neprikladno izrazila u jednoj staroj crkvi. Ali, bilo ju je strah, a kad se čovjek boji obično nalazi utjehu u tome da krši sve tabue.

- Pssst!

Alberto podigne ruku kao što svećenici obično čine kad žele vjernicima pokazati da mogu sjesti.

- Koliko je sati, dijete moje? - upita.

- Pet do četiri - odgovori Sofie, ne bojeći se više.

- Onda je kucnuo čas. Sada počinje srednji vijek.

- Srednji vijek počinje u četiri sata? - upita Sofie smeteno.

- Da, oko četiri sata. Onda je došlo pet sati, pa šest, pa sedam. Kao da se vrijeme zaustavilo. Sati je osam, pa devet, pa deset. Ali srednji vijek još uvijek traje, znaš. Vrijeme za ustajanje, misliš si možda. No da, razumijem što hoćeš reći. Ali vikend traje, znaš, jedan vrlo dugačak vikend. Došao je i jedanaesti sat, pa dvanaesti, pa trinaesti. Ovo doba zovemo kasnim srednjim vijekom. Tada su se u Europi gradile velike katedrale. Tek se oko četrnaest sati oglasio pokoji pijetao. I sada - tek je sada dugački srednji vijek počeo jenjavati.

- To znači da je trajao deset sati - reče Sofie.

Alberto zabaci glavu koja je izvirivala iz kukuljice na smeđem habitu, te prijede pogledom po župi koja se trenutačno sastojala od jedne četrnaestogodišnje djevojčice:

- Da, ako jedan sat traje stotinu godina. Možemo si zamisliti da je Isus rođen u ponoć. Pavao kreće na svoja misijska putovanja malo prije pola

jedan, te umire u Rimu petnaest minuta kasnije. Sve do tri sata kršćanska je Crkva bila manje-više zabranjena, ali 313. godine kršćanstvo postaje priznatom religijom Rimskog Carstva. Bilo je to u doba cara Konstantina. Samog su pobožnog cara pokrstili tek na samrti, mnogo godina kasnije. Godine 380. kršćanstvo postaje državnom religijom cijelog Rimskog Carstva.

- Zar se Rimsko Carstvo nije raspalo?

- Da, da, počelo je pucati po šavovima. Nalazimo se pred jednom od najvažnijih kulturnih promjena u povijesti. U 4. stoljeću Rimu prijete pleme na koja naviru sa sjevera, ali i unutarnji razdor. Car Konstantin seli 330. godine glavni grad Rimskog Carstva u Konstantinopol (Carigrad), kojeg je utemeljio na ulazu u Crno more. Ovaj su novi grad neki smatrali »drugim Rimom«. Godine 395. Rimsko Carstvo podijeljeno je na dva dijela – na Zapadno Rimsko Carstvo sa središtem u Rimu te na Istočno Rimsko Carstvo s novim Konstantinopolom kao glavnim gradom. Barbarska su plemena 410. g. opljačkala Rim, a 476. g. propala je cijela zapadnorimska država. Istočno Rimsko Carstvo trajalo je sve do 1453. g., kada su Turci osvojili Konstantinopol.

- I onda je grad dobio ime Istanbul?

- Točno. Druga godina koju moramo zapamtiti je 529. Tada je Crkva zatvorila Platonovu Akademiju u Ateni. Iste je godine osnovan red Sv. Benedikta. Bio je to prvi od velikih redova. Tako 529. godina stoji kao simbol toga da je kršćanska Crkva zauzdale grčku filozofiju. Otada samostani preuzimaju monopol nad poučavanjem, razmatranjem i produbljanjem. Bliži se pola šest...

Sofie je odavno shvatila što je Aiberto htio reći sa svim tim satima. Ponoć je nulta godina, jedan sat je 100. godina po Kristu, šest sati je 600. godina po Kristu, a četrnaest sati je 1400. godina po Kristu...

Aiberto nastavi:

- »Srednjim vijekom« zovemo zapravo razdoblje između dviju drugih epoha. Izraz je nastao u doba renesanse. Smatralo se da je srednji vijek bila duga »tisućljetna noć« koja se spustila nad Europu između starog vijeka i renesanse. Izraz »srednjovjekovni« prvobitno se koristio u pogrdom smislu za sve što je autoritarno i kruto. No, bilo je i onih koji su srednji vijek smatrali razdobljem »tisućljetnog rasta«. Na primjer, tada je nastao školski sustav. Rano u srednjem vijeku pojavile su se prve samostanske škole. U 12. stoljeću javljaju se crkvene škole u sklopu katedrala, a oko 1200. godine osnivaju se prva sveučilišta. I dan-danas dijelimo predmete u različite grupe ili »fakultete«, kao u srednjem vijeku.

- Tisuću godina je vrlo dugo razdoblje.

- Kršćanstvu je trebalo vremena da dopre do širokih narodnih slojeva. U srednjem vijeku izrasle su mnoge nacije s gradovima i tvrđavama, narodnom glazbom i narodnim pjesništvom. Što bi se dogodilo s bajkama i narodnim pjesamama da nije bilo srednjeg vijeka? Što bi Europa bila bez srednjeg vijeka? Rimska provincija? Srednji je vijek bunar bez dna koji odzvanja imenima kao što su Norveška, Engleska i Njemačka. Puno tustih riba pliva u tom bunaru, iako ih ne uspijevamo uvijek uočiti. Snorri je srednjovjekovni čovjek. I Sv. Olav također. Pa Karlo Veliki. Da ne govorimo o Romeu i Juliji, Benediktu i Arolilji¹, Olavu Astesonu² ili trolovima iz Heddal-šume³. I još mnogo gim, mnogim ponosnim kneževima, veličanstvenim kraljevima, hrabrim viteзовима, krasnim djevicama, nepoznatim stakloslikarima i genijalnim gradi teljima orgulja. A nisam ni spomenuo redovničku braću, križare i babe Jage.

- Nisi spomenuo ni svećenike.

- Imaš pravo. Do Norveške je kršćanstvo stiglo tek u 11. stoljeću, ali bilo bi pretjerano tvrditi da su Norvežani postali kršćanima nakon bitke na Stiklestadu⁴. Stara su poganska shvaćanja dalje živjela ispod kršćanske površine i mnogi su se predkršćanski elementi miješali s kršćanskima. Na primjer: u norveškom božićnom slavlju kršćanski i staronordijski običaji sklopili su brak koji je potrajao sve do danas. I ovdje vrijedi staro pravilo da bračni drugovi počinju nalikovati jedan drugome. Tako su božićni kolač, pivo i svinja počeli sličiti trima kraljevima i štalici u Betlehemu. Ipak se mora naglasiti da je kršćanski pogled na život na posljetku prevladao. Zato srednji vijek obično nazivamo kršćanskom »kulturom ujednačenosti«.

- Znači da sve nije bila samo tuga i žalost?

- Prva su stoljeća nakon 400. g. *zaista* bila doba kulturnog nazatka. Rimsko doba bilo je »doba procvata« s velikim gradovima koji su imali kanalizaciju, javne kupaonice i knjižnice. Cijela je ta kultura propala prvih stoljeća

1 Benedikt i Arolilja: likovi norv. nar. pjesme. Arolilja je kraljevska kći, Benedikt njezin udvarač- protiv kraljeve volje. Zato je pogubljen, a Arolilja umire od žalosti za njim. (prev.)

2 Olav Asteson: lik norv. nar. pjesme. Pada u san na Badnjak i budi se trinaest dana kasnije. U snu putuje paklom, čistilištem i rajem, te gleda posljednji sud. (prev.)

3 trolovi iz Heddal-šume: nadnaravna bića norv. nar. pripovijetke (iz zbirke Asbjornsen i Moea - norv. braće Crimm), žedna kršćanske krvi. Tri trola dijele jedno oko, koje im dva sirotana ukradu i zauzvrat traže zlata, srebra, te luk i strijele. Trolove nadvladava slabiji protivnik, a u Heddal-šumi ih više nitko nikad nije vidio, (prev.)

4 Stiklestad: mjesto gdje se 1030. g. odigrala bitka za kršćanstvo - kralj Olav Haraldsson nadvladao je norv. seljake koji nisu prihvaćali novu vjeru. Crkva je tako uspostavila svoju vlast u Norveškoj, a Olav se slavi kao *narodni svetac*, (prev.)

srednjeg vijeka. To također vrijedi za trgovinu i robno-novčanu privredu. U srednjem se vijeku na pozornicu vratila prirodna privreda, zasnovana na razmjeni robe. Privredu tada obilježava ono što zovemo feudalizam. To znači da je nekoliko feudalnih velmoža posjedovalo zemlju koju su ratari morali obrađivati kako bi zaradili korice kruha. Prirast stanovništva također je jako nazadovao prvih stoljeća. Mogu samo spomenuti da je Rim u starom vijeku bio milijunski grad. Već je u 7. stoljeću broj stanovnika u starom velegradu pao na 40.000, dakle na djelićak. To je maleno stanovništvo hodalo naokolo među ostacima veličanstvenih građevina iz slavni dana. Kad im je ustrebalo građevnog materijala, bilo je dovoljno starih ruševina koje su mogle poslužiti svrsi. Naravno, to živcira današnje arheologe koji bi željeli da su ljudi srednjeg vijeka ostavili staru baštinu netaknutu.

- Lako je biti general nakon bitke.

- Kao politička velesila, Rim je bio gotov već krajem 4. stoljeća. No, rimski je biskup uskoro postao poglavnikom cijele rimokatoličke crkve. Do bio je ime »papa« (»otac«), a nakon nekog vremena počeli su ga smatrati Isusovim namjesnikom na Zemlji. Rim je bio glavni grad Crkve u gotovo cijelom srednjem vijeku. I nije bilo mnogo onih koji su se usudili »proturječiti Rimu«. Ipak, pomalo su kraljevi i kneževi novih nacionalnih država dobili toliku moć da su se neki od njih usudili suprotstaviti velikoj i moćnoj Crkvi. Jedan od njih bio je naš kralj Sverre...

Sofie je promatrala učenog redovnika.

- Rekao si da je Crkva zatvorila Platonovu Akademiju u Ateni. Jesu li svi grčki filozofi pali u zaborav?

- Samo djelomice. Tu i tamo se znalo za pokoji Aristotelov ili Platonov spis. Staro se Rimsko Carstvo polako podijelilo na tri različita kulturna područja. U Zapadnoj smo Europi dobili *latinsku*, kršćansku kulturu sa središtem u Rimu. U Istočnoj je Europi nastala *grčka*, kršćanska kultura sa glavnim gradom Konstantinopolom. Kasnije je grad dobio grčko ime Bizant. Zato govorimo o »bizantskom srednjem vijeku« za razliku od rimokatoličkog srednjeg vijeka. Međutim, Sjeverna Afrika i Srednji istok pripadali su također Rimskom Carstvu. Na tom je području u srednjem vijeku nastala *arapska*, muslimanska kultura. Po Muhamedovoj smrti 632. godine, islam se proširio Srednjim istokom i Sjevernom Afrikom. Uskoro je i Španjolska postala dijelom muslimanskog kulturnog područja. Islam svoja svetišta ima u gradovima kao što su Meka, Medina, Jeruzalem i Bagdad. Zbog kulturno-povijesnih razloga vrijedi zabilježiti da su Arapi također preuzeli stari helenistički grad Aleksandriju. Tako su naslijedili velik dio grčke znanosti. Tijekom cijelog srednjeg vijeka Arapi su vodili u znanostima kao što su matematika, kemija,

astronomija i medicina. I dan-danas koristimo »arapske brojeve«. Dakle, na više je područja arapska kultura bila nadmoćna u usporedbi s kršćanskom. - Pitala sam kako je prošla grčka filozofija.

- Možeš li si zamisliti kako se jedna široka rijeka na neko vrijeme račva u tri različita toka, koji se poslije ponovno spajaju u jednu veliku rijeku?

- Mogu.

- Onda možeš zamisliti i to da je grčko-rimska kultura djelomično preživjela u rimokatoličkoj kulturi na Zapadu, dijelom u istočnorimskoj kulturi na Istoku, a dijelom u arapskoj kulturi na Jugu. Iako je to jako pojednostavljeno, mogli bismo reći da se novoplatonizam prenosio na Zapadu, Platon na Istoku, a Aristotel kod Arapa na Jugu. U sve tri rijeke bilo je od svega pomalo. Poenta je da se po završetku srednjeg vijeka sve tri rijeke *spajaju* u Sjevernoj Italiji. Arapski utjecaj pristiže od Arapa u Španjolskoj, a grčki iz Grčke i Bizanta. Tada počinje »renesansa«, u kojoj se »ponovno rađa« antička kultura. Na neki je način, dakle, antička kultura preživjela dugotrajni srednji vijek.

-Jasno mi je.

- No, nemojmo žuriti. Najprije ćemo malo razgovarati o srednjovjekovnoj filozofiji, dijete moje. I neću ti se više obraćati s katedre. Silazim dolje.

Sofie je u očima osjećala da je spavala samo nekoliko sati. Kad je vidjela da čudnovati redovnik silazi s propovjedaonice u crkvi Sv. Marije, bilo joj je kao da sanja.

Alberto je prišao oltaru. Najprije je pogledao na raspelo, a onda se okrenuo prema Sofiji, prišao joj polaganim koracima pa sjeo na klupu pored nje.

Bilo je čudno sjediti mu toliko blizu. Sofie je pod kukuljicom vidjela par smeđih očiju. Pripadale su sredovječnom čovjeku tamne kose, koji je imao kozju bradicu.

Tko si ti? mislila je. - Zašto se uplećeš u moj život?

- Znaš, već ćemo se mi vremenom bolje upoznati - rekao je kao da joj čita misli.

Dok su tako sjedili, a svjetlo koje je prodiralo kroz vitraje postajalo sve oštrije, Alberto Knox počeo pripovijedati o srednjovjekovnoj filozofiji.

- Da je kršćanstvo istinita vjera, nešto je što su filozofi srednjeg vijeka naprosto uzimali zdravo za gotovo - započne.

- Pitanje je samo moramo li *vjerovati* u kršćansku objavu ili se kršćanskim istinama također možemo približiti pomoću razuma. Kakav odnos postoji između grčkih filozofa i onog što piše u Bibliji? Stoje li Biblija i razum u

sukobu ili je vjeru i znanje moguće sjediniti? Gotovo cijela srednjovjekovna filozofija kruži oko ovog pitanja.

Sofie nestrpljivo zakima. Ta o vjeri i znanju pisala je na ispitu iz vjeronauka.

- Pogledat ćemo kako se prema ovom problemu odnose dvojica najznačajnijih srednjovjekovnih filozofa. Možemo početi s *Aurelijem Augustinom* koji živi od 354. do 430. g. U njegovu životu možemo proučavati prijelaz iz kasne antike u srednji vijek. Augustin se rodio u gradiću Tagasti u Sjevernoj Africi, ali je već kao šesnaestogodišnjak otputovao u Kartagu na studij. Kasnije je bio u Rimu i Milanu, a posljednje je godine života proveo kao biskup u gradu Hiponu, nekoliko desetaka kilometara zapadno od Kartage. Međutim, čitav život nije bio kršćanin. Iskušao je mnoge religiozne i filozofske struje prije nego što se pokrstio.

- Možeš li mi dati koji primjer?

- Neko je vrijeme bio *manihejac*. Manihejci su religiozna sekta karakteristična za kasnu antiku. Bila je to polureligiozna i polufilozofska nauka spašenja koja se temeljila na postavci da je svijet podvojen između dobra i zla, svjetla i tame, duha i tvari. Svojim se duhom čovjek može uzdići iznad svijeta tvari i tako izgraditi temelj za spas duše. Stroga razlika između dobra i zla nije Augustinu dala mira. Mladi Augustin bio je inače vrlo zaokupljen takozvanim »problemom zla«, tj. pitao se odakle zlo dolazi. Stanovito je vrijeme bio zaokupljen stoičkom filozofijom, a prema stoicima ne postoji jasna razlika između dobra i zla. Iznad svega je Augustin bio pod utjecajem drugog važnog filozofskog pravca kasne antike — novoplatonizma. U njemu nalazi misao da je sve što postoji božanske naravi.

- I tako je postao novoplatonističkim biskupom?

- Da, možda bismo to mogli reći. Najprije je postao kršćaninom, ali Augustinova je vjera pod velikim utjecajem platonizma. Zato, Sofie, moraš razumjeti da nije riječ o nekakvom dramatičnom prekidu s grčkom filozofijom čim se nađemo u kršćanskom srednjem vijeku. Puno je grčke filozofije preneseno u novo doba posredstvom crkvenih otaca kao što je Augustin.

- Misliš li reći da je Augustin pedeset posto kršćanin, a pedeset posto novoplatonist?

- Sam se, naravno, smatrao stopostotnim kršćaninom. No, nije vidio neku veću suprotnost između kršćanstva i Platonove filozofije. Mislio je da se Platonova filozofija i kršćanski nauk toliko podudaraju da je spekulirao nije li Platon možda poznao dijelove Starog zavjeta. Ovo je, naravno, vrlo nevjerojatno. Prije bismo mogli reći da je Augustin »pokrstio« Platona.

- Barem se nije pozdravio sa svime što ima veze s filozofijom, iako je prihvatio kršćansku vjeru?

- Ipak, ukazao je na to da postoje granice do kojih se razum može iste gnuti u pitanjima vjere. Kršćanstvo je također božanska tajna kojoj se možemo približiti samo posredstvom vjere. Vjerujemo li u kršćanstvo, Bog će »prosvijetliti« našu dušu tako da postignemo nekakav natprirodni oblik znanja o Njemu. Augustin je i sam shvatio da postoje granice do kojih se filozofija može istegnuti. Duša mu je našla mir tek kad se pokrstio. »Naše je srce nemirno dok ne nade mira u Tebi«, napisao je.

- Ne razumijem baš kako se Platonovo učenje o idejama može sjediniti s kršćanstvom - primijeti sada Sofie. - Što je s vječnim idejama?

- Istina, Augustin tvrdi da je Bog stvorio svijet ni iz čega, a to je biblijska misao. Grci su više naginjali mišljenju da je svijet oduvijek postojao. No prije nego što je Bog stvorio svijet, »ideje« su postojale u Njegovim mislima, smatra Augustin. Dakle, stavio je ideje u Boga i tako spasio cijelu platonsku zamisao o vječnim idejama.

- Vrlo dovitljivo.

- To pokazuje koliko su se Augustin i mnogi drugi crkveni oci naprezali kako bi sjedinili grčki i židovski način mišljenja. Na stanovit su način bili građani dviju kultura. U nazoru o zlu Augustin se također utječe novoplatonizmu. Kao Plotin, smatra da je zlo »nedostatak dobra«. Ono ne postoji samo po sebi, ono je nešto što nije. Jer, sve što je Bog stvorio zapravo je dobro. Zlo je posljedica čovjekova neposluha, drži Augustin. Ili: rečeno njegovim vlastitim riječima: »Dobra je volja Božje djelo, zla je volja napustiti Božje djelo.«

- Je li i on smatrao da čovjek ima božansku dušu?

- I da i ne. Augustin tvrdi da između Boga i svijeta postoji nepremostiv jaz. Tu čvrsto stoji na biblijskoj zemlji, odbacujući Plotinovo učenje o tome da je sve jedno. No, istovremeno naglašava da je čovjek duhovno biće. Ima materijalno tijelo koje nagriza moljac i rđa, ali i dušu koja može spoznati Boga.

- Što se događa s čovjekovom dušom nakon smrti?

- Prema Augustinu, cijelo je čovječanstvo propalo nakon istočnog grijeha. Ipak, Bog je odlučio da će se nekolicina spasiti od vječne propasti.

- Mislim da je isto tako mogao odlučiti da nitko neće propasti - prigovori Sofie.

- U toj točki Augustin otklanja mogućnost da čovjek ima ikakvo pravo kritizirati Boga. Upućuje na Pavlove riječi u poslanici Rimljanima:

O čovječe, ta tko si zapravo ti da se usuduješ prigovarati Bogu? Zar će rukotvorina reći svome rukotvorcu: 'Zašto si me ovako načinio?' Ili: zar lončar nema vlasti nad glinom da od istoga glinenog tijesta napravi jednu posudu za plemenitu, a drugu za neplemenitu upotrebu?

- Dakle, Bog sjedi na nebu i igra se ljudima? Čim je nezadovoljan nečim što je sam stvorio, baca to u smeće.

- Augustin želi reći da nijedan čovjek ne zaslužuje da ga Bog spasi. A ipak je Bog izabrao nekolicinu koja će se spasiti od propasti. Njemu nije nikakva tajna tko će se spasiti, a tko propasti. To je unaprijed određeno. Eto, mi smo glina u Božjoj ruci. Potpuno smo ovisni o njegovoj milosti.

- Onda se Augustin na neki način vraća staroj vjeri u sudbinu.

- Ima nečega u tome. No, Augustin ne oduzima čovjeku odgovornost za vlastiti život. Njegov je savjet da živimo tako da na vlastitom životnom toku možemo opaziti pripadnost izabranoj skupini. Jer, on ne niječe da imamo slobodnu volju. Ipak, Bog je »unaprijed vidio« kako želimo živjeti.

- Zar to nije malo nepravedno? - upita Sofie. - Sokrat je smatrao da svi ljudi imaju iste mogućnosti zato što imaju isti razum. Augustin pak dijeli čovječanstvo u dvije skupine. Jedna će biti spašena, a druga je osuđena na propast.

- Da, Augustinovu se teologijom malo udaljavamo od atenskog humanizma. Ipak, ne dijeli Augustin čovječanstvo u dvije skupine. On se oslanja na biblijski nauk o spasenju i propasti. To produbljuje u svom velikom djelu »O Božjoj državi«.

- Pričaj mi o tome!

- Izraz »Božja država« ili »kraljevstvo Božje« potječe, kako znamo, iz Biblije i Isusova naviještanja. Augustin je smatrao da je povijest neprestana borba »Božje države« i »zemaljske države«. Te dvije »države« nisu, slično političkim državama, strogo odijeljene. One se bore za vlast u svakom pojedinom »Božja« je država ipak manje-više prisutna u Crkvi, a »zemaljska« se država vidi u političkim državnim tvorevinama - na primjer, u Rimskom Carstvu koje se raspalo upravo u Augustinovu doba. Ovo je shvaćanje postajalo sve razgovjetnije kako su se Crkva i država borile za vlast tijekom srednjeg vijeka. »Izvan Crkve ne postoji spasenje«, govorilo se tada. Augustinova »Božja država« na posljetku je poistovjeđena s Crkvom kao organizacijom. Tek je u razdoblju reformacije u 14. stoljeću došlo do protesta protiv toga da čovjek mora u Crkvu kako bi se spasio.

- Ta bilo je i vrijeme.

- Možemo si isto tako približiti da je Augustin prvi filozof koji u svoju filozofiju uvlači i *povijest*. Borba između dobra i zla nije ni u kojem slučaju nešto novo. Novo je to da se borba odvija u povijesti. Kod Augustina se više ne vidi mnogo platonizma. Čvrsto se drži linearnog shvaćanja povijesti, koje susrećemo u Starom zavjetu. Zamisao je ta da je Bogu potrebna cijela povijest kako bi ostvario svoju »Božju državu«. Povijest je potrebna za odgoj ljudi i uništenje zla. Rečeno Augustinovim riječima: »Božja providnost vodi povijest čovječanstva od Adama do svršetka povijesti kao što se pripovijest o nekom čovjeku postupno raspreda od djetinjstva do starosti.«

Sofie pogleda na svoj ručni sat.

- Osam je sati — reče. - Uskoro moram ići.

- Ali, prije ti moram ispričati o drugom velikom srednjovjekovnom filozofu. Da sjednemo van?

Alberto ustane s klupe. Sklopi dlanove svojih ruku i poče hodati niz crkvenu lađu. Izgledalo je kao da se molio Bogu ili razmišljao o duhovnim istinama. Sofie ga je slijedila; činilo joj se da nema izbora.

Vani se iznad tla još uvijek vukao tanki sloj magle. Sunce je već odavno bilo izašlo, ali još nije prodrlo kroz jutarnju maglu. Crkva Sv. Marije nalazila se na periferiji starog dijela grada.

Alberto je sjeo na klupu ispred crkve. Sofie se pitala što bi se dogodilo da netko prođe onuda. Sjediti na klupi u osam sati ujutro čudno je samo po sebi, a stvar nije bila bolja stoga što je sjedila zajedno sa srednjovjekovnim redovnikom.

- Osam je sati - poče on. - Prošlo je otprilike četiri stotine godina od Augustina, a sada počinje dugi školski dan. Što se tiče nastave, do deset sati prevladavaju samostanske škole. Između 10 i 11 sati osnivaju se prve crkvene škole u sklopu katedrale, a oko 12 sati prva sveučilišta. Tada se, osim toga, grade velike gotičke katedrale. I ova je crkva izgrađena u 13. stoljeću — to se doba također zove zreli srednji vijek. Ovdje u gradu nisu si mogli priuštiti gradnju veće katedrale.

- To valjda nije ni bilo potrebno - dosjeti se Sofie. - Najgore mi je kad su crkve prazne.

- Ali, velike se katedrale nisu gradile samo da bi mogle primiti velik broj vjernika. Podizane su u Božju čast, te su same po sebi neka vrsta bogoslužja. Međutim, u srednjem se vijeku dogodilo još nešto što je posebno važno za nas filozofe.

- Hajde, reci!

Aiberto nastavi:

- Počeo se širiti utjecaj Arapa iz Španjolske. Arapi su tijekom cijelog srednjeg vijeka održavali aristotelovsku tradiciju u životu; krajem 12. stoljeća učenici Arapi dolaze u Sjevernu Italiju, odazivajući se na poziv talijanskih kneževa. Tako su mnogi Aristotelovi spisi postali poznati, a nakon stanovitog vremena i prevedeni s grčkog i arapskog na latinski. To je stvorilo novo zanimanje za prirodno-znanstvena pitanja. Osim toga, to je dalo nov život pitanju o odnosu kršćanske objave i grčke filozofije. U prirodnoznanstvenim pitanjima Aristotela se više nije zaobilazilo. No, što se događalo kada je trebalo slušati »filozofa«, držati se isključivo Biblije? Slijediš li me?

Sofie kimne pa redovnik nastavi:

- Najveći i najznačajniji filozof zrelog srednjeg vijeka bio je *Toma Akvinski*, koji je živio od 1225. do 1274. godine. Dolazi iz gradića Aquina između Rima i Napulja, ali je predavao i na Sveučilištu u Parizu. Ja ga zovem »filozof«, ali on je također bio teolog. Nekakve stvarne razlike između »filozofije« i »teologije« u to doba nema. Ukratko možemo reći da je Toma Akvinski »pokrstio« Aristotela, kao što je Augustin pokrstio Platona početkom srednjeg vijeka.

- Zar nije malo čudno pokrštavati filozofe koji su živjeli nekoliko stoljeća prije Krista?

- Moglo bi se reći. No, pod »pokrštavanjem« ove dvojice velikih filozofa razumijemo da su se tumačili i objašnjavali tako da više nisu bili prijetnja kršćanskoj nauki. O Tomi Akvinskom kaže se da je »uhvatio bika za rogove«.

- Zaista nisam znala da filozofija ima veze s borbom bikova.

- Toma Akvinski je bio među onima koji su pokušali sjediniti Aristotelovu filozofiju s kršćanstvom. Kažemo da je stvorio veliku sintezu vjere i znanja. To je postigao time što se udubio u Aristotelovu filozofiju i uhvatio ga za riječ.

- Ili za rogove. Nažalost, noćas nisam spavala, tako da se bojim da ćeš ovo morati pobliže objasniti.

- Toma Akvinski smatra da nije neophodan sukob između onog što nam govori filozofija ili razum, i onog što nam govori kršćanska objava ili vjera. Najčešće nam i vjera i filozofija govore isto. Zato pomoću razuma možemo doći do istih istina o kojima čitamo u Bibliji.

- Kako je to moguće? Zar nam razum može reći da je Bog stvorio svijet u šest dana? Ili da je Isus Sin Božji?

- Ne, te čiste »vjerske istine« dostupne su nam samo posredstvom vjere i kršćanske objave. No, Toma smatra da postoji niz »prirodnih teoloških istina«. Misli na istme do kojih se može *stići* i putem kršćanske objave i putem našeg urođenog ili »prirodnog« razuma. Takva je istina, na primjer, da Bog postoji. Toma drži da k Bogu vode dva puta. Jedan put je put vjere i objave. Drugi put ide kroz razum i osjetimo opažanje. Sigurniji je, doduše, put vjere i objave, jer je lako zalutati ako se čovjek oslanja samo na svoj razum. No, Tomina je poenta da filozof kao Aristotel i kršćanski nauk ne moraju stajati u sukobu.

- Dakle, svejedno je držimo li se Aristotela ili Biblije?

- Ne, ne. Aristotel je prošao samo dijelom puta zato što nije poznao kršćansku objavu. No proći dijelom puta nije isto što i poći krivim putem. Na primjer, nije krivo reći da se Atena nalazi u Europi, ali nije baš ni precizno. Ako ti neka knjiga kaže da je Atena europski grad, pametno je zaviriti i u kakvu zemljopisnu knjigu. Potpuna je istina: Atena je glavni grad Grčke, male zemlje na jugoistoku Europe. Imaš li sreće, možda doznaš i nešto o Akropoli. Da i ne spominjem Sokrata, Platona i Aristotela!

- Ali, i prvi je podatak o Ateni istinit!!

- Točno! Stvar je u tome da Toma želi pokazati da postoji samo jedna istina. Kad Aristotel ukazuje na nešto što mi razumom spoznajemo kao istinu, onda se to ne sukobljava s kršćanskom naukom. Jednom dijelu istine možemo se potpuno približiti pomoću razuma i osjetilnih dojmova; -Aristotel govori upravo o takvim istinama kad opisuje biljni i životinjski svijet. Drugi dio istine nam je kroz Bibliju objavio Bog. No, ta se dva dijela istine dodiruju u mnogim važnim točkama. Postoje pitanja na koja nam Biblija i razum daju iste odgovore.

- Na primjer, da postoji Bog?

- Baš tako. Aristotelova filozofija također pretpostavlja da postoji Bog - ili prvi uzrok — koji pokreće sve prirodne procese. No, on ne daje nikakav pobliži opis Boga. Tu se u potpunosti moramo držati Biblije i Isusova nauka.

- Ali, zar je sigurno da Bog zaista postoji?

- O tome se, naravno, može raspravljati. No, i dan-danas se većina ljudi slaže da čovječji razum nikako ne može dokazati da Bog ne postoji. Toma ide korak dalje. On misli da, na temelju Aristotelove filozofije, može dokazati postojanje Boga.

- Nije loše.

- Razumom također možemo spoznati da sve oko nas sigurno ima »prvi uzrok«, smatra on. Bog se, dakle, objavljuje ljudima kroz Bibliju i kroz ra-

zum. Zato postoji »objavljena teologija« i »prirodna teologija«. Tako je i na području morala. U Bibliji možemo pročitati kako Bog želi da živimo. Ali, Bog nas je opremio i savješću koja nam omogućuje razlikovanje dobra od zla na »prirodnoj« osnovi. Dakle, k moralnom životu također vode »dva puta«. Mi znamo da je krivo nekog povrijediti, čak i da nismo u Bibliji pročitali: »Kako želite da vama čine ljudi, tako činite i vi njima.« Međutim, i ovdje je sigurnije slijediti biblijske zapovijedi.

- Mislim da razumijem - reče Sofie. - To je kao kad vidimo da sijeva i čujemo grmljavinu pa znamo da je vani oluja.

- Točno. Čak i da smo slijepi, čuli bismo grmljavinu. A da smo gluhi, vidjeli bismo da sijeva. Najbolje je, naravno, i čuti i vidjeti. No, između onog što vidimo i onog što čujemo ne postoji nikakva *suprotnost*. Naprotiv, ta se dva dojma dopunjuju.

- Shvaćam.

- Dopusti mi da dodam još jednu usporedbu. Ako čitaš neki roman - na primjer, »Victoriju« Knuta Hamsuna...

- Taj sam zapravo pročitala...

- Zar onda, čitajući taj roman, ne doznaješ nešto o piscu koji ga je napisao?

- Mogu barem pretpostaviti da pisac koji je napisao knjigu postoji.

- Možeš li o njemu nešto više doznati?

- Ima prilično romantičan pogled na ljubav.

- Kada čitaš taj roman, Hamsunovu tvorevinu, možeš, dakle, malo upoznati i Hamsunovu prirodu. No, ne možeš očekivati da ćeš u knjizi naći osobne podatke o piscu. Možeš li, na primjer, u »Victoriji« pročitati koliko je godina pisac imao kad ju je napisao, gdje je živio ili koliko je, na primjer, djece imao?

- Naravno da ne.

- Ali te podatke možeš naći u Hamsunovoj biografiji. Samo u biografiji ili autobiografiji možeš поближе upoznati piščevu *osobu*.

- Da, to je točno.

- Takav je otprilike odnos između onog što je Bog stvorio i Biblije. Do voljno je prošetati prirodom kako bismo spoznali da Bog postoji. Možemo čak vidjeti da voli cvijeće i životinje, jer ih inače vjerojatno ne bi stvorio. No, podatke o Božjoj osobi nalazimo samo u Bibliji - dakle, u Božjoj »autobiografiji«.

- To ti je dobar primjer.

-Aha...

Alberto je prvi put ostao zamišljen i bez odgovora.

- Ima li ovo kakve veze s Hildom? - izleti Sofiji.

- Ta ne znamo čak ni to postoji li »Hilde« uopće.

- Ali znamo da za njom posvuda ostaje trag. Razglednice, svilena mara ma, zeleni novčanik, dokoljenica...

Alberto kimne:

- Čini se da Hildin otac odlučuje koliko će takvih tragova ostaviti. No, zasad znamo samo to da postoji osoba koja nam šalje razglednice. Želio bih da nam napiše i nešto o sebi. Ipak, o tom potom.

- Dvanaest je sati. Ja svakako moram poći kući prije nego što srednji vijek istekne.

- Završit ću s nekoliko riječi o tome kako je Toma Akvinski preuzeo Aristotelovu filozofiju sa svih područja gdje se nije suprotstavljala kršćanskoj teologiji. To se tiče Aristotelove logike, njegove spoznajne filozofije, a pose bice njegove filozofije prirode. Sjećaš li se, na primjer, da je Aristotel opisao ljestvicu oblika - od biljaka i životinja pa do ljudi?

Sofie zakima.

- Već je Aristotel smatrao da ta ljestvica vodi prema Bogu kao nekakvoj maksimalnoj egzistenciji. Shemu je bilo lako prilagoditi kršćanskoj teologiji. Toma uči da stupanj postojanja raste od biljaka i životinja do ljudi, od ljudi do anđela, te od anđela do Boga. Kao i životinje, ljudi imaju tijelo i osjetilne organe, ali čovjek također ima razum »kojim promišlja«. Anđeli nemaju tijelo ni osjetilne organe, ali zato imaju neposrednu, trenutačnu inteligenciju. Oni ne moraju »promišljati« kao ljudi, niti moraju nešto zaključivati iz nečeg drugog. Oni znaju sve što je i ljudima dano da znaju, a da ne moraju do toga doći stupnjevito kao mi. Budući da nemaju tijelo, anđeli nikad ne mogu umrijeti. Nisu vječni kao Bog, jer je i njih Bog jednom stvorio. Kako nemaju tijelo od kojeg se mogu rastaviti, nikad ne umiru.

- To zvuči divno.

-Ali nad anđelima kraljuje Bog, Sofie. On sve vidi i čuje u jednoj povezanoj viziji.

- Onda nas on sada vidi.

- Da, možda nas vidi, ali ne »sada«. Za Boga vrijeme ne postoji kao za nas. Naše »sada« nije i Božje »sada«. Ako nama prođe nekoliko tjedana, ne znači da i Bogu prolazi nekoliko tjedana.

- Baš je to jezivo! - izleti Sofiji.

Ona poklopi usta rukom. Alberto je pogleda, pa Sofie nastavi:

- Dobila sam još jednu razglednicu od Hildinog oca. Napisao je da ako Sofiji prođe tjedan ili dva, ne mora značiti da i nama vrijeme protječe istom brzinom. Ti si rekao gotovo istu stvar o Bogu!

Sofie je opazila da je licem pod smeđom kukuljicom prošla ljutita grimasa.

- Može ga biti sram!

Sofie nije razumjela što mu je to značilo, možda je to samo jezična figura. Alberto nastavi:

- Nažalost, Toma Akvinski je preuzeo i Aristotelov pogled na ženu. Sjećaš se možda da je Aristotel držao da je žena gotovo nekakav nesavršen muškarac. Osim toga, mislio je da djeca nasljeđuju samo očeve osobine. Jer, žena je pasivna, ona koja prima, a muškarac aktivan, onaj koji oblikuje. Po Tomi se to mišljenje slaže s Biblijom, gdje na primjer stoji da je žena stvorena od muškarčeva rebra.

- Glupost!

- Važno je dodati da su jajašca sisavaca pronađena tek 1827. godine. Zato možda i nije čudno što se vjerovalo kako je muškarac onaj koji daje oblik i život u procesu razmnožavanja. Osim toga, moramo zabilježiti da Toma smatra da je žena podložna muškarcu samo kao prirodno biće. Ženina duša ima istu vrijednost kao muškarčeva. U nebu vlada jednakost među spolovima iz jednostavnog razloga što sve tjelesne spolne razlike nestaju.

- I to mi je nekakva utjeha. Zar u srednjem vijeku nije bilo ženskih filozofa?

- Crkvenim životom srednjeg vijeka dominiraju muškarci. No, to ne znači da nije bilo ženskih mislilaca. Jedna od njih bila je *Hildegard od Bingena*...

Sofie razrogači oči:

- Ima li ona kakve veze s Hildom?

- Kakvo je pak to pitanje! Hildegard je živjela kao redovnica u dolini Rhine od 1098. do 1179. godine. Iako je bila žena, propovijedala je, pisala, bila liječnica, botaničarka i istraživačica prirode. Ona možda može biti sim bolom toga da su žene u srednjem vijeku obično razboritiji spol - da, čak i znanstveniji.

- Pitala sam ima li ona kakve veze s Hildom?

- Jedno od starih kršćanskih i židovskih shvaćanja bilo je da Bog nije samo muškarac. On ima i žensku stranu, »majku prirodu«. Jer, i žene su stvorene na Božju sliku. Na grčkom se ova ženska strana u Boga zove *Sophia*. »Sophia« ili »Sofie« znači »mudrost«.

JOSTEIN GAARDER

Sofie odmahne glavom kao da se predaje. Zašto joj to nitko nije rekao? I zašto nikad nije pitala? Alberto nastavi:

- Među Zidovima i pravoslavnima Sophia je, to jest Božja majka priroda, igrala izvjesnu ulogu tijekom srednjeg vijeka. Na Zapadu su je zaboravili. No, onda stiže Hildegard. Ona priča da joj se Sophia ukazivala u vizijama. Bila je obučena u zlatnu tuniku ukrašenu skupocjenim dragim kamenjem...

Sofie ustane s klupe. Sophia se ukazivala Hildegard u vizijama...

- Možda se i ja ukažem Hildi.

Ona sjedne natrag. Alberto po treći put položi ruku na njezino rame.

— O tome moramo dobro razmisliti. No, sada je skoro jedan sat. Moraš doručkovati, novo doba je na pomolu. Pozivam te na sastanak o renesansi. Hermes će doći po tebe u vrt.

Ustavši, čudnovati redovnik krene prema crkvi. Sofie ostane sjediti, razmišljajući o Hildegard i Sophiji, te o Hildi i Sofiji. Odjednom joj tijelom prođe trzaj. Ustane i povika za učiteljem filozofije preobučenim u redovnika:

- Je li u srednjem vijeku živio i neki Alberto?

Ovaj malo uspori hod, te reče, neznatno se osvrnuvši:

- Toma Akvinski imao je vrlo čuvenog učitelja filozofije. On se zvao Albert Veliki...

Zatim je, sagnuvši glavu, ušao u crkvu Sv. Marije i nestao.

No, Sofie se nije predavala. I ona ude natrag u crkvu. Međutim, ova je bila potpuno prazna. Da ga nije zemlja progutala?

Napuštajući crkvu, primijeti sliku Sv. Marije. Priđe joj posve blizu, te je stane pažljivo promatrati. Odjednom pod jednim okom na slici otkrije kapljicu vode. Je li to suza?

Sofie izleti iz crkve i otrči prema Jorunninoj kući.

RENEŠANSA

...o božanski rode u čovječjem ruhu...

Jorunn je bila u dvorištu ispred svoje žute kuće kad je Sofie, zapuhana, pristigla do vrtnih vrata oko pola dva.

- Nema te već više od deset sati! - uzvikne Jorunn.

Sofie odmahne glavom.

- Nema me već više od tisuću godina.

- Pa gdje si bila?

- Imala sam sudar s jednim srednjovjekovnim redovnikom. Baš je zaba-
van!

- Ti si luda. Tvoja je mama nazvala prije pola sata.

-Što si joj rekla?

- Rekla sam da si otišla u kiosk.

- I što je onda ona rekla?

- Da je nazoveš kad se vratiš. S mojima je bilo gore. Došli su oko deset u
sobu s kakaom i žemljama. A jedan krevet prazan.

- Što si im rekla?

- Bilo mi je užasno neugodno. Rekla sam da si otišla kući jer smo se
posvađale.

- Onda se pod hitno moramo ponovno sprijateljiti. A tvoji roditelji neka
ne razgovaraju s mojom mamom nekoliko dana. Misliš da će nam to uspjeti?

Jorunn slegne ramenima. Sljedećeg je trenutka u vrtu osvanuo Jorunnin otac s tačkama. Na sebi je imao kombinezon. Bilo je očito da se još nije pomirio s lišćem palim prošle godine.

- Gle, zar to nisu naše svađalice? - reče. - Sada više nema ni jednog lista na podrumskom kapku.

- Baš fino! - otpovrnu Sofie. - Onda možda možemo tamo popiti kakao umjesto u krevetu.

Jorunnin se otac usiljeno nasmija, a Jorunn se trgne. U Sofijinoj se kući malo nehajmje govorilo nego kod financijskog savjetnika Ingebrigtsena i njegove gospode.

- Žao mi je, Jorunn. Mislila sam da i ja moram malo pridonijeti zataška vanju.

- No, hoćeš li mi nešto ispričati?

- Ako me budeš pratila kući. To ionako nije za uši financijskih savjetnika ili ostarjelih Barbie-lutkica.

- Baš si grozna. Je li to gore od tonućeg braka koji jednog od partnera tjera na more?

- Sigurno nije. Ali, noćas gotovo uopće nisam spavala. Osim toga, počni njem se pitati *vidi* li Hilde sve što mi radimo.

Krenule su prema Djetelinskoj ulici.

- Misliš da je vidovita?

- Može biti. A možda i nije.

Bilo je očito da Jorunn nije oduševljena svom tom tajnovitosti.

- Međutim, to ne objašnjava zašto njezin otac šalje one lude razglednice u neku napuštenu kolibu u šumi.

- Priznajem da je to slaba točka.

- Zar mi nećeš reći gdje si bila?

I onda joj je rekla. Ispričala joj je i o zagonetnom tečaju filozofije. Zauzvrat je zahtijevala svečanu zakletvu da će sve ostati među njima.

Dugo su hodale bez riječi.

- Ne sviđa mi se to - reče Jorunn dok su se približavale Djetelinskoj 3.

Zaustavila se pred Sofijinim dvorišnim vratima; spremala se okrenuti.

- Nitko te nije ni molio da ti se sviđa. No, filozofija nije nekakva bezopasna društvena igra. Riječ je o tome tko smo i odakle smo. Misliš li da o tome dovoljno učimo u školi?

- Pa nitko ionako ne zna odgovor na ta pitanja.
- Mi ih ne učimo čak ni postavljati.

Kad je Sofie ušla u kuhinju, subotnja je kaša bila na stolu. Nije pala nikakva primjedba zbog toga što nije nazvala od Jorunn.

Nakon kaše rekla je da želi malo privilegijati. Priznala je mami da prošlu noć nije puno spavala. To nije bilo neobično nakon noćenja kod prijateljice.

Prije nego što je legla, stala je pred veliko mjedeno zrcalo koje je bila objesila na zid. Najprije je vidjela samo svoje blijedo i umorno lice. No trenutak kasnije, kao da se odjednom iza njezinog lica pojavio slabašan obris nekog drugog lica.

Sofie nekoliko puta duboko udahne. Još joj je samo trebalo da si počne svašta umišljati.

Vidjela je oštar odraz svog blijedog lica ovjenčanog crnom kosom, koja nije stvorena ni za što drugo nego za glatku, prirodom danu, »frizuru«. No, ispod njezinog lica pojavljivao se odraz neke druge djevojke.

Odjednom je nepoznata djevojka počela energično namigivati s oba oka. Kao da joj je htjela dati do znanja da zaista jest tamo s druge strane. Sve je trajalo samo nekoliko sekundi. Onda je nestala.

Sofie sjedne na krevet. Nije uopće sumnjala da je u zrcalu vidjela Hildino lice. Jednom je u Majorovoj kolibi na nekoliko sekundi vidjela njezinu sliku sa školske potvrde.

Nije li čudno da ovakve zagonetne stvari doživljava samo kad je mrtva umorna? A poslije se uvijek pita je li sve skupa samo plod mašte.

Položivši odjeću preko stolice, Sofie se zavuče pod pokrivač. Zaspala je istog trena. Dok je spavala, usnila je neobično snažan i jasan san.

Sanjala je da se našla u velikom vrtu okrenutom prema crvenom spremištu za čamce. Na molu kraj spremišta sjedila je djevojčica svijetle kose i promatrala more. Sofie joj je prišla i sjela kraj nje. No, nepoznata djevojčica kao da je nije primjećivala, »ja se zovem Sofie«, predstavila se. Ova je nije ni čula ni vidjela. »Ti si izgleda i gluha i slijepa«, reče Sofie. Strana se djevojčica zaista bila oglušila na Sofijine riječi. Odjednom je Sofie čula kako netko viče: »Hildice!«. Tada je djevojčica poskočila s mola i potrčala prema kući. Znači da ipak nije ni gluha ni slijepa. Iz kuće je u susret djevojčici dotrčao sredovječni čovjek. Na sebi je imao uniformu i plavu beretku. Nepoznata mu se djevojčica bacila oko vrata pa ju je muškarac nekoliko puta zavrtio oko sebe. Tada je Sofie na molu, tamo gdje je djevojčica sjedila, opazila lančić sa zlatnim križićem. Podigla ga je i stavila na svoj dlan. Onda se probudila.

Sofie pogleda na sat. Spavala je otprilike dva sata. Uspravila se u krevetu i razmišljala o čudnovatom snu. Bio je tako snažan i jasan da joj se činilo da ga je zaista doživjela. Sofie je bila sigurna da kuća i pristanište iz sna negdje zaista postoje. Zar ne sliče onoj slici koja visi u Majorovoj kolibi? U svakom slučaju, djevojčica iz sna je nesumnjivo Hilde Moller Knag, a muškarac njezin otac koji se vratio iz Libanona. U snu ju je malo podsjećao na Alberta Knoxa...

Kad je Sofie ustala i počela pospremati krevet, primijetila je pod jastukom zlatni lančić s križem. Na stražnjoj strani križića bila su ugravirana tri slova: »HMK«.

Istina, Sofie nije jednom sanjala da je našla vrijedne stvari. No, ovo joj je prvi put da je iz sna uspjela istrgnuti nekakvu vredninu.

- K vragu! - reče naglas.

Bila je tako ljuta da je otvorila vrata ormara i šiknula lančić ravno na najgornju policu, gdje su već bili svileni rubac, bijela dokoljenica i razglednice iz Libanona.

Kad se Sofie probudila u nedjelju ujutro, čekao ju je veliki doručak - vruće pecivo i juice od naranče, jaja i francuska salata. Dogodilo bi se ponekad da se mama nedjeljom probudi prije nje. Tada bi svoju čast ulagala u to da napravi solidan doručak prije nego što bi probudila Sofie. Za vrijeme doručka majka reče:

- U vrtu je nekakav pas. Cijelog se prijepodneva šulja oko stare živice. Da mi je samo znati što radi ovdje.

- Aha! - uzviknu Sofie, ali se istog trenutka ugrize za usne.

-Je li i prije dolazio?

Sofie je već bila na nogama. Otišla je do prozora u dnevnoj sobi koji je bio okrenut prema velikom vrtu. Baš kao što je mislila: Hermes je ležao pred tajnim ulazom u Tjesnac.

Što sada kazati mami? Majka se našla kraj nje prije nego što je uspjela domisliti odgovor.

- Kažeš da je već dolazio?

- Sigurno je tamo zakopao neku kost. Pa je sada došao po svoje blago. I psi imaju sjećanje...

- Možda, Sofie. Ti si bolji životinjski psiholog od mene.

Sofie je napregnuto razmišljala.

- Otpratit ću ga kući - reče.

- Znači da znaš gdje živi?

Ona slegne ramenima.

- Sigurno oko vrata ima ogrlicu s adresom vlasnika.

Nekoliko minuta kasnije, Sofie je bila na putu u vrt. Kad ju je Hermes ugledao, dotrčao je do nje divlje mašući repom, pa onda skočio na nju.

- Dobar dečko, Hermes.

Znala je da mama stoji kraj prozora. Samo da Hermes ne pode kroz živicu! No, pas potrči prema šljunčanom puteljku pred kućom, proleti dvorištem i skoči na ogradu.

Kad su za sobom zatvorili vrata, Hermes nastavi hodati nekoliko koraka ispred Sofie. Slijedio je dugačak put kroz naselje. Nisu jedino Sofie i Hermes bili na nedjeljnom izletu. Mnogo je obitelji šetalo naokolo. Sofie osjeti ugriz zavisti.

Dogodilo se da je Hermes njuškao po drugim psima ili po grabama uz put, ali čim bi Sofie rekla: »Ovamo«, on bi joj se vratio.

Uskoro su prešli zapušteni pašnjak, veliko sportsko igralište i park. Našli su se na prometnijem području. Uputili su se prema središtu grada širokom makadamskom cestom kojom su vozili trolejbusi.

Kad su se našli u centru, Hermes prijeđe preko Velikog trga pa krene Crkvenom ulicom. Došli su u stari dio grada, pun ogromnih zgrada s prijeloma stoljeća. Bližilo se pola dva.

Nalazili su se u posve drugom dijelu grada. Ovamo Sofie nije često dolazila. Jednom je, kad je bila mala, posjetila staru tetu u jednoj od ovih ulica.

Ubrzo su stigli na mali trg među starim zgradama. Zvao se »Novi trg«, iako je sve bilo jako staro. Ta i grad je vrlo star - osnovan je u srednjem vijeku.

Hermes se uputio prema ulazu broj 14, zastao pred njim i čekao da Sofie otvori vrata. Ona je u utrobi osjećala neugodu.

U ulazu je visjelo mnogo zelenih poštanskih sandučića. Sofie otkri da je na jedan u najgornjem redu bila nalijepljena razglednica. Na njoj je poštar ostavio poruku da je primalac nepoznat. Primalac je: »Hilde Mtaller Knag, Novi trg 14...«. Žig je otisnut 15. lipnja. Do tada je ostalo još dva tjedna, ali čini se da to poštaru nije upalo u oči.

Sofie skine razglednicu sa sandučića i pročita je:

Draga Hilde, Sofie upravo stiže u kuću učitelja filozofije. Ona će uskoro napuniti petnaest godina, ali ti si ih još jučer napunila. Ili je to možda

danas, Hildice ? Ako je danas, onda je sigurno jako kasno. Ali, naši satovi nisu uvijek usklađeni. Jedna generacija stari dok druga cvjeta. U međuvremenu povijest ide svojim putem. Jesi li ikad razmišljala o tome da se povijest Europe može usporediti sa životom čovjeka? Stari je vijek djetinjstvo Europe. Onda dolazi dugotrajni srednji vijek - to je Europin školski dan. Potom stiže renesansa. Dugački školski dan završava i mlada se Europa uzbuđeno i nestrpljivo baca u ralje života. Možda smijemo reći da je renesansa Europin petnaesti rođendan. Sredina je lipnja, dijete moje -divno je živjeti!

P.S. Žao mi je čuti da si izgubila svoj zlatni križić. Moraš malo bolje paziti na svoje stvari! Voli te tata - koji je odmah iza ugla.

Hermes se već počeo uspinjati stubama. Sofie uze razglednicu i pode za njim. Morala je trčati kako bi ga sustigla; divlje je mahao repom. Prošli su drugi, treći, četvrti i peti kat. Odatle su dalje vodile uske stube. Ta neće valjda skroz do krova? No, Hermes nastavi tim tijesnim stubama. Zaustavi se pred uskim vratima te stane grepsti po njima.

Ubrzo Sofie začu da se iznutra približavaju koraci. Vrata se otvore i ona ugleda Alberta Knoxa. On je promijenio kostim, ali je i danas bio preobučen. Imao je bijele dokoljenice, široke crvene hlače, te žuti kaputić s vrećastim ramenima. Podsjećao je Sofie na džokera iz snopa karata. Ako ne griješi, bio je u tipičnom renesansnom odijelu.

- Lakrdijašu jedan! - uzvikne Sofie, gurajući ga u stranu i ulazeći u stan.

Ponovno je sirotog učitelja filozofije učinila žrtvom svog straha pomiješanog sa sramežljivosti. Sofie je također bila uzrujana zato što je u ulazu našla onu razglednicu.

- Ne tako naglo, dijete moje - reče Alberto zatvorivši vrata.

- Evo i pošte - reče Sofie i doda mu razglednicu, kao da je on za sve bio odgovoran.

Alberto pročita što je pisalo, te se zamisli odmahujući glavom.

- Postaje sve bezobrazniji. Sigurno nas koristi kao neku vrstu rođendan ske zabave za svoju kćer.

S tim riječima razdere razglednicu u bezbroj komadića. Onda sve baci u košaru za otpatke.

- lamo je pisalo da je Hilde izgubila svoj zlatni križić - reče Sofie.

- Vidio sam.

- A taj sam križić ja našla u svom krevetu. Možda znaš kako je tamo dospio?

Alberto je pogleda u oči sa svečanim izrazom na licu.

- Možda ti to djeluje primamljivo. No, to je samo jeftin trik koji ga ne stoji nimalo truda. Usredotočimo se radije na velikog zeca koji se izvlači iz crnog cilindra svemira.

Ušli su u sobu koja je bila čudnija od svega što je Sofie ikad vidjela.

Alberto je živio u velikom potkrovnom stanu s kosim stropom. Na stropu je bio prozor koji je u sobu puštao jako svjetlo ravno s neba. Soba je imala još jedan prozor, okrenut prema gradu. Kroz taj je prozor Sofie vidjela krovove starih kuća.

Sofie je najviše čudilo ono što se nalazilo u velikoj sobi. Bila je puna namještaja i predmeta iz potpuno različitih povijesnih razdoblja. Sofa je možda potjecala iz tridesetih godina, stari pisaci stol s prijeloma stoljeća, a jedna od stolica bila je stara barem nekoliko stotina godina. No, namještaj je samo jedna stvar. Po policama i ormarima bilo je starih ukrasnih i upotrebnih predmeta. Tu su bili stari satovi i vrčevi, mužari i retorte, noževi i lutke, pera i podupirači za knjige, oktanti i sekstanti, kompasi i barometri. Čitav jedan zid bio je pokriven knjigama, ali ne onakvim kakve se mogu vidjeti u knjižari. Zbirka kao da je također bila presjek stoljetne proizvodnje knjiga. Na zidovima su visjeli crteži i slike. Neke su slike sigurno nastale posljednjih desetljeća, ali većinom su bile vrlo stare. Osim toga, na zidovima je bilo i nekoliko starih karata. Međutim, vidjela je da barem jedna od njih, koja je prikazivala Norvešku, nije baš jako točna.

Sofie je nekoliko minuta stajala bez riječi. Obazirala se naokolo sve dok sobu nije vidjela iz svih mogućih kutova.

- Vidim da skupljaš svakakvu starudiju — reče na kraju.

- No, no. Pomisli samo na to koliko je stoljeća povijesti sačuvano u ovoj sobi. Ne bih to baš nazvao starudijom.

- Imaš li starinarnicu ili nešto takvo?

Albertovo lice poprimi gotovo sjetan izraz.

- Ne dopuštaju svi da ih preplavi rijeka povijesti, Sofie. Neki zastaju i kupe sa sobom ono što rijeka ispere na obalu.

- To je baš čudno rečeno.

- Ali istinito, dijete moje. Mi ne živimo samo u našem dobu. Sa sobom nosimo i svoju povijest. Nemoj zaboraviti da su stvari u ovoj sobi jednom bile nove novcate. Ovu je drvenu lutkicu iz 16. stoljeća možda netko napravio za peti rođendan neke djevojčice. Možda njezin stari djed... Onda je ona postala tinejdžer, Sofie. Pa je odrasla i udala se. Možda je i sama dobila kćer, pa joj

dala lutkicu u nasljeđe. Onda je ostarila te jednog dana umrla. Zacijelo je imala dug život, ali je ipak umrla. I nikad se više nije vratila. Zapravo je ovdje bila samo u kratkom posjetu. Njezina lutka, eto, stoji tamo na polici.

- Sve zvuči tako tužno i svečano.

-Ali, život *jest* u isto vrijeme tužan i svečan. Pušteni smo u čudesni svijet u kojem susrećemo jedni druge, pozdravljamo se - i zajedno smo jedno vrijeme. Onda se gubimo i nestajemo isto tako naglo i neopravdano kao što smo jednom i došli.

- Smijem li te nešto upitati?

- Više se ne igramo skrivača.

- Zašto si se uselio u Majorovu kolibu?

- Zato da ne budemo daleko jedno od drugog u ono vrijeme kad smo razgovarali samo putem pisama. Znao sam da je ta stara koliba bila prazna.

- I onda si se samo uselio?

- I onda sam se samo uselio.

- Onda mi možda možeš objasniti kako je Hildin otac znao da si to učinio.

- Ako sam u pravu, on zna gotovo sve.

- Ipak, ne razumijem kako je moguće nagovoriti poštara da donese poštu duboko u šumu?

Alberto se lukavo nasmiješi.

- Čak je i to Hildinom ocu samo malenkost. Jeftini hokus-pokus, bez načajna obmana. Mi možda živimo pod najstrožim nadzorom na svijetu.

Sofie je postajala ljuta.

- Ako ga ikad sretnem, iskopat ću mu oči.

Prišavši sofi, Alberto sjedne. Sofie pode za njim i zavalila se u duboki naslonjač.

- Samo nas filozofija može približiti Hildinu ocu - reče tada. - Danas ću ti pričati o renesansi.

- Samo ti počni.

- Nekoliko godina nakon Tome Akvinskog, kršćanska se kultura ujednačenosti počela raspadati. Filozofija i znanost sve su se više odvajale od crkvene teologije, što je pridonijelo da se vjerski život počeo slobodnije od nositi prema razumu. Sve je više ljudi naglašavalo da se Bogu ne možemo približiti razumom, jer je Bog - bez obzira na sve - misaono nepojmljiv. Za čovjeka nije najvažnije razumjeti kršćansku tajnu, već podložiti se Božjoj volji.

- Razumijem.

- To da su vjerski život i znanost bili slobodniji jedno prema drugom, popločilo je put novoj znanstvenoj metodi, ali i novoj vjerskoj revnosti. Tako su položeni temelji dvama značajnim prevratima 15. i 16. stoljeća, naime *renesansi* i *reformaciji*.

- Uzmimo te prevrate jedan po jedan, može?

- Pod renesansom smatramo opsežan kulturni procvat koji se javlja krajem 14. stoljeća. Počela je u Sjevernoj Italiji, ali se brzo proširila na sjever u 15. i 16. stoljeću.

- Zar nisi jednom rekao da »renesansa« znači »preporod«?

- Jesam, a ono što preporada je umjetnost i kultura antike. Obično govorimo i o »renesansnom humanizmu«, zato što je polazna točka ponovno čovjek, za razliku od dugotrajnog srednjeg vijeka koji je sve životne prilike promatrao u božanskom svjetlu. Nova je parola: poći »k izvorima«, što prije svega znači k antičkom humanizmu. Iskapati starovjekovne skulpture i spise postalo je gotovo narodnim sportom. U modi je također bilo učenje grčkog, što je otvorilo put novom proučavanju grčke kulture. Proučavanje grčkog humanizma imalo je ponajprije pedagoški cilj. Studij humanističkih predmeta pružao je »klasičan odgoj« i razvijao ono što bismo mogli nazvati »ljudskim osobinama«. »Konji se rađaju«, govorilo se, »ali ljudi ne - oni se odgajaju.«

- Dakle, nas se mora odgojiti kako bismo bili ljudi?

- Da, to je bila zamisao. No, prije nego što pobliže promotrimo ideje renesansnog humanizma, moramo reći nešto o političkoj i kulturnoj pozadi ni renesanse.

Alberto ustane i počne tumarati po sobi. Uskoro je zastao i pokazao na jedan vrlo star instrument na jednoj od polica.

- Što je to? - upita.

- Izgleda kao stari kompas.

- Točno.

Zatim pokaže na staru pušku koja je visjela na zidu iznad sofe.

- A ovo?

- Puška nekog starog godišta.

- Vrlo dobro - a ovo?

Alberto je s police skinuo veliku knjigu.

- To je neka stara knjiga.

- Da se malo točnije izrazimo - inkunabula.

- Inkunabula?

- To zapravo znači »djetinjstvo«. Riječ se koristi za knjige koje su tiskane u djetinjstvu tiskarstva, što će reći - prije 1500. godine.

- Zar je zaista tako stara?

- Da, tako je stara. I upravo ova tri otkrića koja sam ti pokazao (kompas, barut i tiskarstvo) važne su pretpostavke novog doba koje se zove renesansa.

- To moraš malo bolje objasniti.

- Kompas je omogućio lakšu navigaciju. Drugim riječima, bio je važna osnova velikih geografskih otkrića. To je, u neku ruku, bio i barut. Novo je oružje učinilo Europljane vojno nadmoćnima u odnosu na američke i azijske kulture. No, i u Europi je barut bio jako važan. Tiskarstvo je bilo važno za širenje novih misli renesansnih humanista. Ono je osobito pridonijelo tome da Crkva gubi svoju staru sjevlast kao prenositelj znanja. Uzastopce su slije dili novi instrumenti i pomagala. Jedan od važnih instrumenata bio je, na primjer, dalekozor. On je astronomiji otvorio posve nove mogućnosti.

- Na kraju su došle svemirske rakete i sonde za spuštanje na Mjesec!?

- Malo si se požurila. Ipak, u renesansi je počeo proces koji je na kraju doveo ljude do Mjeseca. Do Hirošime i Černobila također. No, sve je počelo nizom promjena na kulturnom i ekonomskom području. Važan preduvjet bio je prijelaz s prirodne na robno-novčanu privredu. Potkraj srednjeg vijeka razvili su se gradovi sa živim obrtom i trgovinom novim proizvodima, te robno-novčanom privredom i bankarstvom. Tako je izrastao građanski stalež koji si je stvorio stanovitu slobodu u odnosu na prirodne uvjete. Životne su se potrepštine mogle kupovati novcem. Tako je razvoj nagrađivao radišnost, maštu i domišljatost ljudi. Pojedinaac se našao pred posve novim zahtjevima.

- To me malo podsjeća na postanak grčkih gradova dvije tisuće godina prije.

- Imaš pravo. Rekao sam ti da se grčka filozofija istrgnula iz mitološke slike svijeta vezane uz seosku kulturu. Na isti su se način građani renesanse stali oslobađati feudalnih velikaša i crkvene moći. U isto vrijeme budi se zanimanje za grčku kulturu kao posljedica prisnijeg dodira s Arapima iz Španjolske te s bizantskom kulturom na Istoku.

- Tri antička toka slijevaju se u jednu veliku rijeku.

- Ti si pažljiva učenica. No, ovdje ćemo završiti priču o renesansnoj pozadini. Moram ti pričati o novim mislima.

- Samo izvoli, ali moram stići kući do ručka.

Alberto tek tada sjedne natrag na sofu. Pogleda Sofie u oči:

- Prije svega, renesansa je dovela do *novog pogleda na čovjeka*. Renesansni su humanisti njegovali posve novu vjeru u čovjeka i njegovu vrijednost, koja je u oštrom sukobu sa srednjovjekovnim jednostranim naglašavanjem griješne ljudske prirode. Čovjeka tada smatraju beskrajno velikim i vrijednim. Jedna od središnjih ličnosti renesanse bio je *Ficino*. On je uskliknuo: »Spoznaj sama sebe, o božanski rode u čovječjem ruhu!« *Pico della Mirandola* je, pak, napisao »Pohvalu ljudskom dostojanstvu«. Takvo što bilo bi neza misljivo u srednjem vijeku. Tijekom čitavog srednjeg vijeka polazilo se od Boga. Renesansni su humanisti polazili od samog čovjeka.

- Ali, to su činili i grčki filozofi.

- Zato i govorimo o »preporodu« antičkog humanizma. No, renesansni je humanizam puno više prožet *individualizmom* nego što je to bila antika. Mi nismo samo ljudi, već i pojedinci koji se međusobno razlikuju. Ova je misao ponekad vodila gotovo neobuzdanom kultu genija. Ideal je bio ta kozvani »renesansni čovjek«, to jest čovjek koji sudjeluje u svim područjima života, umjetnosti i znanosti. Novi je pogled na čovjeka našao izraz i u zanimanju za ljudsku anatomiju. Kao u antici, poneki su secirali mrtvace kako bi otkrili građu ljudskog tijela. To je bilo važno za medicinsku znanost, kao i za umjetnost. U umjetnosti je ponovno, nakon tisuću godina čednosti, uobičajeno prikazivati golog čovjeka. Čovjek se opet usuđivao biti prirodan. Nije se više imao čega sramiti.

- Zvuči kao opijenost - reče Sofie, nagnuvši se preko stolića između nje i učitelja filozofije.

- Bez sumnje. Nov pogled na čovjeka doveo je do *novog životnog ugođaja*. Čovjek ne postoji samo zbog Boga. Bog je stvorio čovjeka i zbog njega samog. Tako je čovjek mogao ovdje i sada uživati u životu. A kad je čovjeku omogućen slobodan razvoj, on onda ima neograničene mogućnosti. Cilj je prekoračiti sve granice. Ovo je također novo u odnosu na antički humanizam. Ta antički su humanisti naglašavali da čovjek mora sačuvati duhovni mir, umjerenost i uzdržanost.

- Renesansni su humanisti izgubili uzdržanost?

- U svakom slučaju nisu bili posebno umjereni. Imali su osjećaj da se cijeli svijet ponovno probudio. Razvili su snažnu svijest o vlastitoj epohi i stvorili riječ »srednji vijek« za stoljeća između antike i njihova doba. Sva područja obilježava jedinstven procvat. To vrijedi za umjetnost, arhitekturu, književnost, glazbu, filozofiju i znanost. Spomenut ću jedan konkretan primjer. Govorili smo o antičkom Rimu, kojeg su s ponosom nazivali »gradom gradova« 1 »pupkom svijeta«. U srednjem je vijeku grad polako propadao, a godine 1417. stari je milijunski grad brojio 17.000 stanovnika.

JOSTEIN GAARDER

- Ne puno više od Lillesanda, tamo gdje živi Hilde.

- Ponovno podići Rim bio je kulturno-politički cilj renesansnih humanista. Najprije su počeli graditi veliku Crkvu sv. Petra nad grobnicom apostola Petra, i to bez imalo umjerenosti i uzdržanosti. Na najvećem građevnom projektu svijeta bilo je uposljeno nekoliko velikih renesansnih ličnosti. Rado vi su započeli 1506. godine i trajali 120 godina, a prošlo je još pedeset godina prije nego što je veliki Trg Sv. Petra bio gotov.

- Ta crkva je sigurno ogromna!?

- Dugačka je preko 200 metara, visoka 130 metara, a površina joj je više od 16.000 kvadratnih metara. No, dovoljno smo rekli o smjelosti renesansnog čovjeka. Iako je važno i to što je renesansa donijela *novi pogled na prirodu*. Da se čovjek u svom životu osjećao kao kod kuće - to jest, da život na Zemlji nije smatrao samo pripremom za život na nebu - uvjetovalo je novi stav prema fizičkom svijetu. Priroda je dobila nov, pozitivan smisao. Mnogi su vjerovali da je Bog prisutan u njoj. Ta on je beskonačan, znači i sveprisutan. Takvo se shvaćanje zove *panteizam*. Srednjovjekovni su filozofi obično naglašavali da između Boga i njegova stvorenja postoji nepremostiv jaz. U renesansi se govorilo da je priroda božanske naravi, čak da je »Božja plodnost«. Ove nove misli Crkva nije milostivo prihvaćala. Dramatični izraz ovog stanja sudbina je *Giordana Bruna*. On nije samo tvrdio da je Bog prisutan u prirodi, već je tvrdio i da je svemir beskonačan. Zbog toga su ga vrlo oštro kaznili.

- Kako?

- Spaljen je na lomači na Cvjetnom trgu u Rimu 1600. godine...

- Grozno... i glupo. I to je tebi humanizam?

- Ne, ne to. Bruno je bio humanist, a ne njegovi krvnici. Međutim, tijekom renesanse razvilo se nešto što bismo mogli nazvati »antihumanizmom«. Mislim na autoritarnu crkvenu i državnu vlast. Tijekom renesanse cvjetao je progon vještica, spaljivanje heretika na lomači, magija, praznovjere, krvavi vjerski ratovi, i najzad, surovo osvajanje Amerike. No, pozadina humanizma oduvijek je bila tamna. Nijedno vremensko razdoblje nije samo dobro ili samo loše. Dobro i zlo dvije su niti cijele povijesti čovječanstva koje se često prepleću. Posebno se to tiče naše sljedeće ključne riječi. Pričat ću ti malo o *novoj znanstvenoj metodi*, nastaloj u renesansno doba.

- Jesu li tada izgrađene prve tvornice?

- Ne baš odmah. Ipak, preduvjet tehničkog napretka nakon renesanse bila je nova znanstvena metoda. To znači da se pojavilo posve novo razumijevanje znanosti. Tehnički su plodovi te metode pristigli malo kasnije.

- U čemu se sastoji ta metoda?

- Sastoji se prije svega u tome da se priroda proučava vlastitim osjetilima. Već se u 14. stoljeću javlja dosta onih koji upozoravaju na slijepo vjerovanje u stare autoritete. Takvi su autoriteti crkvene dogme, ali i Aristotelova filozofija prirode. Osim toga, upozoravalo se da se problemi ne mogu riješiti čistim razmišljanjem. Pretjerana vjera u važnost razuma vladala je tijekom cijelog srednjeg vijeka. U renesansi se govori da se prirodna istraživanja moraju graditi na promatranju, iskustvu i eksperimentu. To se zove empirijska metoda.

- Što to znači?

- To znači da se znanje gradi na vlastitom iskustvu, a ne na prašnjavim spisima ili izmišljotinama. Ljudi su se u starom vijeku također bavili empirijskom znanosti. Pogotovo Aristotel koji je zabilježio mnoga važna prirodna opažanja. Ipak, sustavno izvođenje *eksperimenata* nešto je posve novo.

- Sigurno nisu imali sve tehničke sprave kao danas?

- Naravno, nisu imali računala i elektronske vage. No, imali su matematiku i obične vage. Osobito je naglašavano da je važno izreći znanstvena opažanja točnim matematičkim jezikom. »Mjeri ono što se daje izmjeriti, a ono što se ne da izmjeriti, učini mjerljivim«, rekao je *Galileo Galilei*, jedan od najvažnijih znanstvenika 17. stoljeća. Također je rekao da je »knjiga prirode napisana matematičkim jezikom«.

- A pokusi i mjerenja otvorili su put novim otkrićima?

- Prva je faza bila nova znanstvena metoda. Ona je omogućila tehničku revoluciju, a tehnički je uspjeh omogućio kasnija otkrića. Može se reći da su se ljudi stali oslobađati prirodnih uvjeta. Priroda nije više nešto čega je čovjek samo dio. Ona je nešto što se može koristiti i iskorištavati. »Znanje je moć«, rekao je *Francis Bacon*, engleski filozof. Na taj je način naglasio praktičnu korist znanja, što je također novost. Ljudi su se ozbiljno počeli upletati u prirodu u namjeri da njome zavladaju.

- Ali ne samo s dobrim rezultatima?

- Ne, bili smo već načeli tu temu o dobroj i lošoj niti koje se prepleću u svakoj stvari koju čovjek čini. Tehnički uspjeh, začet u renesansi, doveo je do tkalačkog stana i nezaposlenosti, do lijekova i novih bolesti, do djelotvornog ratarstva i iscrpljenja prirode, do novih praktičnih pomagala kao što su perilica i hladnjak, ali i do zagađenja okoline. Zbog velikih ekoloških prijetnji kojima smo danas svi svjedoci, mnogi smatraju da se tehnički napredak opasno udaljio od prirodnih uvjeta. Govori se da su ljudi započeli proces koji više nisu u stanju kontrolirati. Oni koji su malo više optimistični kažu da još

uvijek živimo u doba tehničkog djetinjstva. Dobro, tehnička je civilizacija imala neke dječje bolesti, ali ljudi će malo-pomalo naučiti vladati prirodom, a da joj istovremeno ne prijete smrću.

- Što ti misliš?

- Da u oba pogleda ima nešto istine. Ljudi bi se na nekim područjima morali prestati upletati u prirodu, dok na drugima to mogu činiti s uspjehom. Jedno je, međutim, sigurno - povratka u srednji vijek nema. Od renesanse nadalje, čovjek više nije samo dio svega stvorenog. On i sam utječe na prirodu, oblikuje je na svoju sliku. To nam govori kako je čovjek zapravo čudnovato biće.

- Stigli smo čak i na Mjesec. Nijedan srednjovjekovni čovjek ne bi povjeroval da je takvo što moguće?

- Ne, u to možeš biti posve sigurna. To nas vodi *novoj slici svijeta*. U srednjem vijeku ljudi su šetali pod kapom nebeskom i promatrali Sunce, Mjesec, zvijezde i planete. No, nitko od njih nije sumnjao u to da je Zemlja središte svemira. Nijedno promatranje nije posijalo sumnju da Zemlja miruje, te da se zapravo »nebeska tijela« kreću putanjom oko nje. To se zove »geocentrična slika svijeta«, što će reći da se sve kreće oko Zemlje. Kršćanska predodžba prema kojoj Bog kraljuje nad svim nebeskim tijelima također je pridonijela održanju takve slike svijeta.

- Kad bi sve barem *bilo* tako jednostavno.

- Ali 1543. godine objavljena je knjižica: »O revolucijama nebeskih tijela«. Napisao ju je poljski astronom *Kopernik*, koji je umro istog dana kad je knjiga izašla. Kopernik je tvrdio da se Sunce ne kreće putanjom oko Zemlje, već obrnuto. Smatrao je da je to u svakom slučaju moguće, polazeći od opažanja nebeskih tijela. Ljudi su vjerovali da se Sunce okreće oko Zemlje samo zato što se Zemlja okreće oko vlastite osi, mislio je. Upozorio je da bi se promatranja nebeskih tijela mogla puno lakše shvatiti pretpostavi li se da se Zemlja i ostali planeti kreću u kružnoj putanji oko Sunca. Ovo se zove *heliocentrična slika svijeta*, što znači da se sve vrti oko Sunca.

- I ta je slika svijeta točna?

- Ne potpuno. Njegova je glavna misao - dakle, da se Zemlja kreće oko Sunca - naravno, točna. No, on također tvrdi da je Sunce središte svemira. Danas znamo da je Sunce samo jedna od bezbroj zvijezda, i da sve zvijezde oko nas čine samo jednu od mnogo milijardi galaksija. Kopernik je, osim toga, vjerovao da se Zemlja i drugi planeti kreću oko Sunca u kružnicama.

- Zar to nije točno?

- Ne, za ta kružna kretanja nije imao nikakav drugi dokaz do starog shvaćanja da su nebeska tijela posve okrugla te da se kreću u kružnicama samo zato što su »nebeska«. Još su od Platonova doba kugla i kružnica smatrane savršenim geometrijskim oblicima. Međutim, početkom 17. stoljeća njemački je astronom *Johannes Kepler* mogao pokazati rezultate opsežnih promatranja, koja su dokazala da se planeti kreću u eliptičnim — ili ovalnim — putanjama sa Suncem u jednom fokusu. Također je ukazao da je brzina planeta najveća kad su najbliži Suncu. Na kraju je rekao da se planet kreće to sporije što je njegova putanja udaljenija od Sunca. Tek je Kepler rekao da je Zemlja planet kao i svaki drugi. On je, osim toga, naglasio da isti fizički zakoni vrijede posvuda u svemiru.

- Kako je u to mogao biti siguran?

- Tako što je vlastitim osjetilima istražio kretanja planeta, umjesto da slijepo vjeruje starovjekovnoj predaji. Otprilike u isto vrijeme kad i Kepler, živio je talijanski znanstvenik Galileo Galilei. I on je pomoću dalekozora promatrao nebeska tijela. Proučavao je Mjesečeve kratere i tvrdio da na Mjeseću postoje brda i doline kao i na Zemlji. Galilei je također dokazao da planet Jupiter ima četiri mjeseca. Zemlja dakle nije jedini planet koja ima Mjesec. Ipak, najvažnije je reći da je Galilei sročio takozvani *zakon tromosti*.

- A on glasi?

- Galilei ga je ovako formulirao: »Tijelo će strogo održavati brzinu kojom se kreće dok se ne umiješaju vanjski uzroci akceleracije ili retardacije.«

- Kad ti tako kažeš.

- No, ta je opservacija vrlo važna. Još je od starog vijeka jedan od najvažnijih argumenata protiv Zemljina kruženja oko vlastite osi bio taj da bi se Zemlja onda kretala tako brzo da bi kamen bačen ravno u zrak pao mnogo, mnogo metara dalje od mjesta s kojeg je bačen.

- A zašto se to ne događa?

- Zamisli da sjediš u vlaku i da ti iz ruke ispadne jabuka - ona ne pada unatrag, iako se vlak kreće. Pada ravno na pod. To je zbog zakona tromosti. Jabuka zadržava istu brzinu koju je imala prije nego što ti je ispala iz ruke.

- Mislim da razumijem.

- U Galilejevo doba nije bilo vlakova. No, zakotrljaš li kuglu po podu - pa je odjednom pustiš...

- ... kugla se i dalje kotrlja...

- ... zato što zadržava svoju brzinu i kad je pustiš.

- Ali bi se na kraju zaustavila, samo kad bi soba bila dovoljno dugačka.

- To je zato što druge sile usporavaju njezino kretanje. Kao prvo, kočica je pod, pogotovo ako je hrapav i drven. Sila teže će također prije ili kasnije zaustaviti kuglu. Ali čekaj, pokazat ću ti nešto.

Alberto Knox ustane i ode do starijeg pisanih stola. Iz jedne ladice nešto izvuče. Vrativši se, na salonski stolić stavi ni manje ni više nego drvenu dasku, na jednom kraju debelu nekoliko milimetara, a na drugom posve šiljastu. Pored daske, koja je pokrivala gotovo čitav stol, stavi zelenu špe-kulu.

- Ovo se zove kosina - reče napokon. - Što misliš da će se dogoditi ako špekulu zakotrljam odavde gdje je kosina najdeblja?

Sofie malodušno uzdahne.

- Kladam se u deset kruna da će se otkotrljati na stol, a zatim na pod.

- Da vidimo.

Alberto ispusti kuglicu, i ova učini upravo kako je Sofie rekla. Otkotrljala se na stol, nastavila preko površine stola, pala muklim udarcem na pod, te se na kraju zabušila u prag hodnika.

- Zadivljujuće - reče Sofie.

- Zar ne? Znaš, Galilei se bavio upravo takvim eksperimentima.

-Je li stvarno bio toliko glup?

- Samo polako. On je sve želio istražiti vlastitim osjetilima, a mi smo tek počeli. Najprije mi reci zašto se špekula otkotrljala niz kosinu.

- Počela se kotrljati zato što je teška.

- Dobro. A što je zapravo težina, dijete moje?

- Stvarno pitaš gluposti.

- Ne pitam gluposti ako nisi u stanju odgovoriti. Zašto se kuglica otkotrljala na pod?

- Zbog sile teže.

- Točno! - Ili gravitacije, kako to još zovemo. Težina, dakle, ima nekakve veze sa silom teže. Upravo *ta* sila pokrenula je špekulu.

Alberto je već bio podignuo špekulu s poda. Ponovno se nagnuo nad kosinu.

- Sad ću pokušati zakotrljati kuglicu po širini kosine - reče. - Moraš dobro pratiti kako će se kretati.

Sagnuo se malo više i naciljao. Onda je pokušao zakotrljati kuglicu preko kose ploče. Sofie je vidjela da je kuglica ubrzo skrenula i otkotrljala se niz kosinu.

- Što se dogodilo? - upita Alberto.
- Otkrotrljala se ukoso zato što je ploča nakošena.
- Sada ću kuglicu obojiti flomasterom... onda ćemo možda moći točno

istražiti što znači »ukoso«.

Tada uze flomaster pa oboji cijelu špekulu u crno. Onda je ponovno zakotrlja. Sofie je točno mogla vidjeti kojim se putem kuglica kotrljala po kosini, jer je za njom na ploči ostajala crna crta.

- Kako bi sad opisala kretanje kuglice?
- U obliku luka... izgleda kao dio kruga.
- Tako je!

Alberto je pogleda uzdignutih obrva:

- Iako ne baš kao krug. Ta se krivulja zove parabola.
- Nemam ništa protiv.
- No *zašto* se kuglica kreće upravo na taj način?

Sofie dobro razmisli pa na kraju reče:

- Budući da je daska nakrivljena, sila teže vuče kuglicu prema podu.
- Tako je, zar ne? Ovo je manje-više senzacija. Ja tu dovedem neku djevojčicu na tavan, a ona zaključuje isto što i Galilei nakon samo jednog pokušaja.

I on zaplješće. Sofie se za trenutak poboja da je skrenuo pameću. On nastavi:

- Vidjela si što se događa kada *dvije sile* istovremeno djeluju na isti predmet. Galilei je otkrio da ista stvar vrijedi i za topovsku kuglu. Ona je ispaljena u zrak, nastavlja svoj bijeg iznad zemlje, ali je tlo nakon nekog vremena privlači prema dolje. Njezina putanja odgovara putanji špekule niz kosinu. To je u Galilejevo doba zapravo bilo veliko otkriće. Aristotel je vjerovao da projektil, izbačen u koso, najprije putuje u obliku luka, ali na kraju pada ravno na zemlju. To, dakle, nije točno, ali nitko nije mogao znati da je Aristotel pogriješio prije nego što se to *zorno prikazalo*.

- U redu. No - je li to jako važno?

-Je li važno! To je od kozmičke važnosti, dijete moje. Od svih znanstvenih otkrića u povijesti čovječanstva, to je jedno od najvažnijih.

- Pretpostavljam da ćeš mi sada reći zašto.

- Kasnije stiže engleski fizičar *Isaac Newton*, koji živi od 1642. do 1727. godine. On je definitivno opisao Sunčev sustav i gibanje planeta. Nije samo opisao kako se planeti kreću oko Sunca, već je točno objasnio i *zašto* to čine. Među ostalim to mu je omogućila takozvana Galilejeva dinamika.

- Zar su planeti kuglice na kosini?

- Da, tako nešto. No, strpi se malo, Sofie.

- Čini se da nemam izbora.

- Već je Kepler bio pokazao da mora postojati sila koja uzrokuje među sobno privlačenje nebeskih tijela. Morala je to, na primjer, biti neka Sunčeva sila koja planete zadržava u njihovim putanjama. Ta je sila, štoviše, mogla objasniti zašto se planeti u svojoj putanji oko Sunca kreću to polaganije što su od njega više udaljeni. Kepler je, osim toga, mislio da su plima i oseka - dakle, dizanje i spuštanje površine mora - uzrokovane nekom silom s Mjeseca.

- Pa to i jest tako.

- Da, to je točno. Ali Galilei je to poricao. Rugao se Kepleru da je »pristajao uz ideju da Mjesec vlada vodama«. To je zato što Galilei nije prihvaćao misao da gravitacijske sile mogu djelovati na velike daljine; dakle, između različitih nebeskih tijela.

- Onda je pogriješio.

- Da, u ovome je pogriješio. To je gotovo čudno, jer je inače bio vrlo zaokupljen Zemljinom silom teže i tijelima u slobodnom padu. Također je utvrdio kako nekoliko sila može upravljati kretanjem nekog tijela.

- Počeo si s Newtonom?

- Da, onda je stigao Newton. On je formulirao *univerzalni zakon gravitacije* koji kaže da svako tijelo privlači drugo tijelo silom koja raste proporcionalno veličini tijela, a smanjuje se proporcionalno udaljenosti između njih.

- Mislim da razumijem. Na primjer, dva se slona međusobno više privlače nego dva miša. Zatim, privlačnost između dva slona u jednom te istom zoološkom vrtu veća je nego između indijskog slona u Indiji i afričkog slona u Africi.

- Znači, to si razumjela. Sada dolazi najvažnije. Newton je kazao da je ova privlačnost - ili »gravitacija« - opća. To znači da vrijedi posvuda, čak i u svemiru među nebeskim tijelima. Priča se da mu je to palo na pamet dok je jednom sjedio pod jabukovim stablom. Vidjevši jabuku kako pada sa stabla, upitao se privlači li ista sila Mjesec prema Zemlji, ili kruži li Mjesec zbog toga vječno oko Zemlje.

- Pametna zamisao. No, ipak ne jako pametna.

- Zašto ne, Sofie?

- Ako je sila koja privlači Mjesec prema Zemlji ista ona koja čini da jabuka pada na tlo, onda bi valjda i Mjesec na kraju pao na Zemlju, umjesto da kruži oko nje kao mačka oko vruće kaše...

- Bližimo se Newtonovim zakonima o gibanju planeta. Što se tiče toga kako Zemljina sila teže privlači Mjesec, pedeset si posto u pravu, a pedeset posto u krivu. Zašto Mjesec ne pada na Zemlju, Sofie? Jer, zaista je točno da Zemljina gravitacija privlači Mjesec silovitom snagom. Pomisli samo kolika je sila potrebna da bi se more za plime podiglo metar ili dva.

- Ništa mi nije jasno.

- Sjeti se Galilejeve kosine. Što se dogodilo kad sam kuglicu zakotrljao poprijeko?

- Na Mjesec djeluju dvije različite sile?

- Upravo tako. Kad je Sunčev sustav jednom nastajao, Mjesec je ogromnom silom bio zavrtan daleko od Zemlje. Tu će silu vječno zadržati zato što se kreće u zrakopraznom prostoru bez otpora...

- Ali, istovremeno ga Zemlja privlači uslijed svoje sile teže?

- Točno. Obje su sile nepromjenjive i obje djeluju istovremeno. Zato će Mjesec nastaviti kružiti u putanji oko Zemlje.

- Zar je to zaista toliko jednostavno?

- Baš tako; kod Nevvtona je riječ baš o »jednostavnosti«. Pronašao je da mali broj zakona vrijedi posvuda u svemiru. Što se tiče gibanja planeta, upotrijebio je ona dva prirodna zakona koja je Galilei ustanovio prije njega. Prvi je zakon tromosti, koji je Newton ovako oblikovao: »Svako tijelo ostaje u stanju mirovanja ili jednolikog gibanja po pravcu, dok ga vanjska sila ne prisili da to stanje promijeni.« Drugi je zakon Galilei dokazao s kuglicama na kosini: »Ako na tijelo istovremeno djeluju dvije sile, ono se može gibati po elipsi, hiperboli ili paraboli.«

- I tako je Nevvton objasnio zašto se planeti kreću oko Sunca.

- Točno. Planeti se oko Sunca kreću eliptičnom putanjom, što je posljedica dvaju pravaca: pravolinijskog pravca koji su dobili pri nastanku Sunčevog sustava, i pravca prema Suncu koji je posljedica gravitacije ili sile teže.

- Vrlo domišljato.

- Da, vrlo. Nevvton je dokazao da zakoni o gibanju tijela vrijede u cijelom svemiru. Tako je maknuo s puta stare srednjovjekovne predodžbe da »na nebu« vrijede drugi zakoni nego na Zemlji. Heliocentrična slika svijeta definitivno je potvrđena i objašnjena.

Alberto ustane pa pospremi kosinu u ladicu iz koje ju je bio uzeo. Sa-gnuvši se, podigne i špekulu s poda, ali nju odloži na stolic između njih.

Sofie nije mogla vjerovati koliko su toga uspjeli izvući iz nakošene drvene ploče i špekule. Sjedeći i gledajući zelenu špekulu - koja je još uvijek bila malo crna od flomastera - nije mogla ne misliti na zemaljsku kuglu. Reče:

- I ljudi su se jednostavno morali pomiriti s mišlju da žive na nekakvu sporednom planetu u velikom svemiru?

- Da, nova je slika svijeta na stanovit način ljudima bila veliko optećenje. To se može usporediti sa stanjem nastalim kada je Darvvin kasnije dokazao da su se ljudi razvili iz životinja. U oba su slučaja ljudi izgubili nešto od svog posebnog položaja među svim stvorenim. U oba se slučaja Crkva glasno suprotstavljala.

- To je bar lako razumjeti. Jer, gdje se Bog u svemu ovome izgubio? Bilo je nekako jednostavnije živjeti kad je Zemlja bila u središtu, a Bog i sva nebeska tijela na katu iznad.

- Ipak, nije to bio najveći izazov. Kada Newton tvrdi da isti fizički zakoni vrijede posvuda u svemiru, netko bi mogao reći da time poljuljava vjeru u Božju svemoć. No, Newton se nije dao pokolebati u svojoj vjeri u Boga. Prirodne je zakone smatrao svjedočanstvom velikog i svemoćnog Boga. Loši je je prošla čovjekova predodžba o samom sebi.

- Što to znači?

- Od renesanse nadalje čovjek se morao navikavati da svoj život živi na sporednom planetu u ogromnom nebeskom prostoru. Ne znam jesmo li se do danas na to uspjeli posve naviknuti. No, već se u renesansi govorilo da je čovjek dobio puno centralnije mjesto nego što je prije imao.

- Ne razumijem.

- Prije je Zemlja bila središte svijeta. Međutim, kad su astronomi pokazali da u svemiru ne postoji nikakvo apsolutno središte, nastalo je toliko novih središta koliko je ljudi.

-Jasno mi je.

- Renesansa je također dovela do *novog odnosa prema Bogu*. Kako su se filozofija i znanost pomalo oslobađale teologije, rasla je nova kršćanska pobožnost. Onda je stigla renesansa sa svojim individualističkim pogledom na čovjeka. To je također bilo jako važno za vjerski život. Pojedinčev osobni odnos prema Bogu postao je važniji od odnosa prema Crkvi kao organizaciji.

- Na primjer, osobna večernja molitva?

- Da, i to. U srednjovjekovnoj katoličkoj crkvi latinska su liturgija i crkvene obredne molitve bile kičma bogoslužja. Bibliju su čitali samo svećenici i redovnici, jer je bila pisana samo na latinskom. Od renesanse nadalje, Biblija je prevedena na narodne jezike. To je važno za ono što zovemo *reformacijom*.

- Martin Luther...

- Da, *Luther* je bio važan, ali nije on bio jedini reformator. Bilo je crkve njih reformatora koji su odlučili ostati unutar Rimokatoličke crkve. Jedan od njih je bio *Erazmo Rotterdamski*.

- Luther je raskinuo s Katoličkom crkvom zato što nije htio kupovati oprost od grijeha?

- Među ostalim, da, ali radilo se o nečem puno važnijem. Prema Lutheru nije potrebno da čovjek prima Božji oprost posredovanjem Crkve ili njezinih svećenika. Božje oprostjenje zavisi još manje od toga da se za nj plati Crkvi. Takozvana trgovina oprosnim pismima zabranjena je i u Katoličkoj crkvi od sredine 16. stoljeća.

- Mislim da je to Bogu bilo drago.

- Luther se uopće udaljio od mnogih religioznih običaja i vjerskih istina nastalih u srednjem vijeku. Želio se vratiti izvornom kršćanstvu, onom koje nalazimo u Novom zavjetu. »Jedino Sveto pismo«, rekao je. Tom se parolom Luther htio vratiti »k izvorima« kršćanstva, kao što su se renesansni humanisti željeli vratiti antičkim izvorima umjetnosti i kulture. Preveo je Bibliju na njemački i time utemeljio njemačko pismo. Svatko je mogao čitati Bibliju i na neki način biti svoj svećenik.

- Svoj svećenik? Da to nije malo previše?

- Mislio je zapravo da svećenici nemaju posebno mjesto u odnosu na Boga. U luteranskim su se vjerskim zajednicama iz praktičnih razloga također zapošljavali svećenici kako bi držali mise i bavili se tekućim crkvenim zadacima. On je smatrao da Bog čovjeku ne oprašta grijeha putem crkvenih obreda. Čovjek prihvaća spasenje jedino kroz svoju vjeru, potpuno »besplatno«, rekao je. Do toga je došao čitajući Bibliju.

- Znači da je Luther također bio tipičan renesansni čovjek?

- I da i ne. Njegova je tipična renesansna crta da naglašava važnost poje dinca te njegov osobni odnos prema Bogu. Zatim je u dobi od 35 godina naučio grčki i počeo prevoditi Bibliju na njemački. Ovo je također tipično za renesansu - narodni jezik preuzima mjesto latinskog. No, Luther nije bio humanist kao Ficino ili *Leonardo da Vinci*. Osim toga, humanisti kao Erazmo Rotterdamski su mu se suprotstavljali zbog toga što su smatrali da ima suviše nepovoljan pogled na čovjeka. Naime, Luther je naglašavao da je čovjek nakon istočnog grijeha potpuno uništen. Čovjek se samo Božjom milošću može »opravdati«, mislio je. Jer, sudbina grijeha je smrt.

- Istina je, to baš tužno zvuči.

Albcrto Knox ustane. Sa stola podigne zeleno-crnu špekulu pa je stavi u džep prsluka.

JOSTEIN GAARDER

- Prošlo je četiri sata! - usklikne Sofie.

- A sljedeća velika epoha u povijesti čovječanstva je barok. No, to ćemo ostaviti za drugi puta draga Hilde.

- Što si rekao?

Sofie poskoči iz stolice na kojoj je sjedila.

- Rekao si: »draga *Hilde*.«

- Govorna omaška.

- Govorne omaške nikad nisu posve slučajne.

- Možda imaš pravo. To nam sigurno Hildin otac počinje stavljati riječi u usta. Mislim da iskorištava priliku kad vidi da smo umorni. Onda nam se nije lako braniti.

- Rekao si mi da ti nisi Hildin otac. Zaklinješ li se da je to istina?

Alberto kimne.

- Ali, jesam li ja možda Hilde?

- Sada sam umoran, Sofie. Moraš to razumjeti. Sjedimo već više od dva sata, a gotovo cijelo vrijeme samo ja govorim. Zar ne moraš kući na ručak?

Sofie je osjećala da je želi izbaciti van. Izlazeći u hodnik, napregnuto je razmišljala zašto mu se onako ornakla riječ. Alberto ju je slijedio.

Pod malom policom za odijela, gdje je visjelo mnogo čudne odjeće koja je podsjećala na kazališne kostime, spavao je Hermes. Alberto pokaže glavom na psa i reče:

- On će doći po tebe.

- Hvala ti na današnjoj lekciji - reče Sofie.

Podigla se na prste i zagrlila Alberta.

- Ti si najbolji i najljubazniji učitelj filozofije kojeg sam ikada imala.

Zatim otvori ulazna vrata. Zatvarajući ih za njom, Alberto reče:

- Uskoro ćemo se ponovno vidjeti, Hilde.

Nakon tih riječi Sofie je bila prepuštena sama sebi.

Albertu se ponovno omakla riječ, lopov jedan! Sofie je gotovo ponovno pokucala na vrata, ali nešto ju je zadržalo.

Na ulici se sjetila da sa sobom nije ponijela novac. Zbog toga mora propješačiti put do kuće. K vragu! Majka će sigurno biti ljuta i preplašena dotle li kući tek oko šest sati.

Nije prošla puno metara kad je na pločniku opazila kovanih deset kruna. Autobusna karta s prijelazom stajala je točno deset kruna.

Sofie nade autobusnu stanicu. Čekala je autobus do Velikog trga. Odande je imala autobus gotovo do kućnog praga.

Tek kad je stigla na Veliki trg i čekala drugi autobus, pomislila je da je imala sreće našavši deset kruna baš kad ih je trebala.

Valjda ih nije Hildin otac tamo ostavio? Bio je majstor u podmetanju različitih predmeta na vrlo prikladna mjesta.

Ali, kako je to moguće ako se on nalazi u Libanonu?

A Albertove govorne omaške? Ne samo jedna, već dvije.

Sofie osjeti kako je podilaze žmarci.

BAROK

... ista tvar od koje su snovi tkani...

Prošlo je nekoliko dana, Alberto se nije javio Sofiji. Ona je, ipak, nekoliko puta na dan pogledom tražila Hermesa po vrtu. Mami je rekla da je pas sam našao put kući, te da ju je njegov vlasnik, neki stari učitelj fizike, pozvao unutra. On je Sofiji pričao o Sunčevom sustavu i novoj znanosti procvaloj u 16. stoljeću.

Jorunn je ispričala nešto više. Ispričala joj je o posjetu Albertu, o razglednici u ulazu i o deset kruna koje je našla na putu kući. Za sebe je zadržala san o Hildi i zlatnom križiću.

U utorak, 29. svibnja, Sofie je u kuhinji brisala posude, dok je majka u dnevnoj sobi gledala *Dnevnik*. Kad su uvodni tonovi zamrli, do kuhinje je doprla vijest da je jednog majora iz norveškog bataljuna UN-a ubila granata.

Sofie baci lanenu krpnu na kuhinjski stol pa odjuri u sobu. Na nekoliko je sekundi vidjela sliku vojnika UN-a na ekranu - potom se *Dnevnik* nastavi.

- O, ne! - uskliknu.

Majka se okrenu prema kćeri.

- Da, rat je zlo...

Tada se Sofie rasplače.

- Molim te, Sofie. Pa to valjda nije toliko grozno.

- Jesu li rekli kako se zove?

-Jesu... ali ne sjećam se više. Mislim da je iz Grimstada.

- Zar to nije isto što i Lillesand?

- Ne, pa ti se šališ.

- Ali, ako je netko iz Grimstada, onda možda ide u školu u Lillesand.

Prestala je plakati. Sad je na mami bio red da reagira. Digla se sa stolice i isključila televizor.

- Kakve su ovo gluposti, Sofie?

- Ma ništa, ništa...

- Kako ništa! Imaš nekakvog dečka, a ja počinjem sumnjati da je puno stariji od tebe. Odgovori mi: poznaješ li nekog muškarca koji je trenutano u Libanonu?

- Ne, ne baš...

- Onda si upoznala *sina* nekog muškarca koji je sada u Libanonu?

- Ma nisam, čuješ li me. Nisam upoznala čak ni njegovu kćer.

- Koju »njegovu«?

- Ti s time nemaš ništa.

- Ma nemoj?

- A da ja tebe malo počnem ispitivati? Zašto tata nikad nije kod kuće? Je li to samo zato što nemate hrabrosti za razvod? Možda ti imaš nekog dragana o kome ni tata ni ja ništa ne znamo? I tako dalje, i tako dalje. Možemo rado ispitivati jedna drugu.

- Mislim da u svakom slučaju moramo malo porazgovarati.

- Može biti. No, ja sam toliko umorna i pospana da sada idem na kat malo prileći. Osim toga, dobila sam mjesečnicu.

I otrči u svoju sobu s knedlom u grlu.

Čim je izašla iz kupaonice i zavukla se pod pokrivač, u sobu je ušla majka.

Sofie se pretvarala da spava, iako je znala da mama u to ne vjeruje.

Shvatila je da mama također zna da Sofie zna da mama ne vjeruje da ona spava. Ipak, majka se također pretvarala da misli da Sofie spava. Sjedila je na rubu kreveta i gladila je po kosi.

Sofie je razmišljala o tome koliko je zamršeno postalo živjeti dva života istovremeno. Radovala se završetku tečaja filozofije. Možda će biti gotov do njezinog rođendana - ili barem do Ivanja; onda i Hildin otac stiže iz Libanona...

- Htjela bih prirediti zabavu za rođendan - reče.

- Baš fino. Koga ćeš pozvati?

-Mnogo ljudi... Smijem li?

- Naravno. Ta imamo veliki vrt... Možda i vrijeme bude ovako lijepo. -
Najradije bih ga proslavila na Ivanjsku večer.

- Dobro, onda ćemo to i učiniti.

- Taj je dan vrlo važan - reče Sofie, ne misleći samo na svoj rođendan.

-O da...

- Čini mi se da sam jako odrasla u posljednje vrijeme.

- Zar to nije lijepo?

- Ne znam.

Sofie je svo to vrijeme ležala s glavom zaronjenom u jastuk. Majka reče:

- Sofie, reci mi zašto si tako... neuravnotežena u posljednje vrijeme.

- Zar ti nisi bila neuravnotežena kad si imala petnaest godina?

- Sigurno jesam. No, valjda znaš o čemu govorim.

Sofie se okrene prema mami:

- Pas se zove Hermes - reče.

-Da?

- I pripada muškarcu po imenu Alberto.

- Dobro.

- On živi dolje u Starom gradu.

- Zar si pratila psa tako daleko?

- Pa to bar nije opasno.

- Rekla si da je taj pas već puno puta bio ovdje.

- Ozbiljno?

Morala je malo razmisliti. Htjela je mami ispričati što je više mogla, ali ipak ne sve.

- Tebe gotovo nikad nema kod kuće - počela je.

- Ne, previše sam zauzeta.

- Alberto i Hermes su puno puta bili ovdje.

- Ali zašto? Zar si ih pustila u kuću?

- Možeš li barem postavljati jedno po jedno pitanje? Nisu ulazili u kuću, ali često šetaju šumom. Je li to toliko zagonetno?

- Ne, to nije nimalo zagonetno.

- Kao i svi drugi, prolaze pored vrata našeg vrta kad idu u šetnju. Jednog dana, nakon škole, srela sam Hermesa. Tako sam upoznala i Alberta.

- A ono s bijelim zecom i svim ostalim?

- To mi je Alberto rekao. On je, naime, pravi filozof. Pričao mi je o svim filozofima.

- Onako preko vrtne ograde?

- Pa valjda smo sjedili, kako ti nije jasno. Osim toga mi je pisao, zapravo vrlo često. Ponekad je pisma donosio poštar, a ponekad ih je sam ubacivao u sandučić na putu u šumu.

- Znači to je ono »ljubavno pismo« o kojem smo pričale?

- Samo što nije bilo ljubavno.

- Je li ti pisao jedino o filozofima?

- Da, zamisli. I više sam naučila od njega nego u svih ovih osam godina škole. Na primjer, jesi li čula za Giordana Bruna koji je 1600. godine spaljen na lomači? Ili za Nevvtonov opći zakon gravitacije?

- Ne, ja puno toga ne znam...

- Ako te dobro poznajem, ne znaš čak ni zašto se Zemlja okreće oko Sunca - iako je to tvoj planet.

- Koliko on otprilike ima godina?

- Nemam pojma. Sigurno pedeset.

- Ali, kakve on ima veze s Libanomom?

To je bilo malo gore. Sofie je razmišljala o deset stvari odjednom. Onda je izabrala jedinu moguću:

- Alberto ima brata koji je major u bataljunu UN-a. On je iz Lillesanda. Možda se pokaže da je on jednom živio u Majorovoj kolibi.

- Alberto? Nije li to ime malo čudnovato?

- Može biti.

- Zvuči talijanski.

- Znam. Gotovo sve što je važno dolazi iz Grčke ili Italije.

- Ali, on govori norveški?

- O da, tečno.

- Znaš što, Sofie? Da ti jednom pozoveš tog tvog Alberta kući? Još nikad nisam upoznala pravog filozofa.

- Vidjet ćemo.

- Možda ga možemo pozvati na tvoju zabavu. Fino je kad se generacije miješaju. Onda možda i ja smijem ostati? Mogla bih barem posluživati? Zar to nije pametno?

- Ako on pristane. S njim je barem puno zanimljivije razgovarati nego s dečkima iz razreda. Ali...

-Da?

- Onda će sigurno svi misliti da je Alberto tvoj novi dečko.

- Pa ćeš im ti reći da to nije istina.

- Dobro, vidjet ćemo.

- Da, vidjet ćemo. Još nešto, Sofie. Istina je da između tate i mene sve nije uvijek onako kako bi trebalo biti, a nikad nije bilo nekog drugog...

- Hoću sada spavati. Trbuh me užasno boli.

- Želiš li aspirin?

- Može.

Kad se majka vratila s tabletom i čašom vode, Sofie je već zaspala.

31. svibnja bio je četvrtak. Sofie je s mukom izdržala posljednje školske sate. Neke je predmete bolje svladavala otkako je počeo tečaj filozofije. Obično je u većini predmeta lebdjela između trojke i četvorke, ali u posljednjih mjesec dana dobila je čistu četvorku iz ispita iz društvenih znanosti i jednog domaćeg pismenog rada. No matematika joj je išla malo lošije.

Posljednji su sat pisali zadaću. Sofie je pisala o temi »Čovjek i tehnika«. Napisala je puno o renesansi i proboju znanosti, o novom pogledu na prirodu, o Francisu Baconu koji je rekao: »Znanje je moć«, te o novoj znanstvenoj metodi. Potrudila se naglasiti da je empirijska metoda došla prije tehničkih otkrića. Zatim je pisala o raznoraznim stvarima koje su joj pale na pamet o nepovoljnim stranama tehnike. Na kraju je napisala: sve što čovjek čini može se okrenuti i na dobro i na zlo. Dobro i zlo su kao bijela i crna nit koje se neprestano isprepleću. Ponekad su te dvije niti tako isprepletene da ih nije moguće razlikovati.

Kad im je učitelj vratio zadaćnice, kradomice je pogledao Sofie i lukavo joj namignuo.

Dobila je plus vrlo dobar, i primjedbu: »Odakle ti sve ovo?«

Sofie uze flomaster i napiše velikim slovima u zadaćnicu: »Učim filozofiju.«

U trenutku kad je htjela zatvoriti bilježnicu, iz sredine nešto ispadne. Bila je to razglednica iz Libanona.

Sofie se ispruži preko klupe i pročita što je na njoj pisalo:

Draga Hilde. Kad ovo budeš čitala, već smo bili razgovarali telefonom o ovdašnjem tragičnom smrtnom slučaju. Dogodi se da se upitam bi li se rat i nasilje mogli izbjeći kad bi ljudi malo više razmišljali. Možda bi najbolje

sredstvo protiv rata i nasilja bio kratak tečaj filozofije. Sto kažeš na »Filozofsku knjižicu Ujedinjenih naroda« - primjerak koje bi svi novi svjetski građani dobili na materinjem jeziku? Predložiti ću to glavnom tajniku UN-a.

Na telefon si mi rekla da sada puno bolje paziš na svoje stvari. Drago mi je, jer ti si zaista najneurednije stvorenje koje sam ikada vidio. Tratim si rekla da je jedino što si izgubila od našeg posljednjeg razgovora deset kruna. Učinit ću sve što mogu da ti ih pomognem naći. Iako sam daleko od kuće, imam tu i tamo kojeg pomagača u domovini. (Ako nađem deseticu, priložit ću je tvome rođendanskom poklonu.) Voli te tata koji osjeća da se već pomalo vraća kući.

Sofie je taman pročitala razglednicu kad je zvonilo za svršetak posljednjeg sata. U glavi joj je ponovno divljala oluja misli.

U školskom je dvorištu kao obično našla Jorunn. Na putu kući, Sofie otvori školsku torbu pa pokaže prijateljici razglednicu.

- Kad joj je udaren žig? - upita Jorunn.

- Sigurno 15. lipnja...

- Ne, čekaj... piše 30. 05. 1990.

- To je bilo jučer... dan poslije nesreće u Libanonu.

- Sumnjam da razglednica iz Libanona može stići do Norveške za jedan dan - nastavi Jorunn.

- Pogotovo ako uzmemo u obzir ovu neobičnu adresu: »Hilde Moller Knag, c/o Sofie Amundsen, Niža srednja škola 'Furulia'... «

- Misliš da je stigla poštom? I da ju je zatim učitelj jednostavno stavio u tvoju zadaćnicu?

- Nemam blage veze. Niti ga se usuđujem upitati.

O razglednici više nije bilo govora.

- Na Ivanje ću napraviti ogromnu vrtanu zabavu - reče Sofie.

- S dečkima?

Sofie slegne ramenima.

- Ne moramo baš pozvati najveće kretene.

- Ali Jorgena ćeš sigurno pozvati?

- Ako hoćeš. Nije loše imati vjevericu na vrtnoj zabavi. Može se dogoditi da pozovem i Alberta Knoxa.

- Ti si potpuno luda.

— Znam.

Razgovor je dotle dogurao prije nego što su se rastale kod prehrambenog centra.

Prvo što je Sofie učinila kad je stigla kući bilo je da u vrtu potraži Hermesa. I danas je tumarao naokolo među jabukama.

— Hermes!

Pas se u sekundi potpuno zaustavio. Sofie je točno znala što se događalo u toj sekundi: pas je čuo da ga Sofie zove, prepoznao njezin glas pa htio vidjeti je li ona tamo odakle je glas stigao. Tada ju je ugledao te odlučio potrčati prema njoj. Na kraju su se njegove četiri noge zaletjele kao batići za bubnjanje.

Puno toga u samo jednoj sekundi.

- Dobar dečko, Hermes! Pa da, da... ne, nemoj me lizati, čuješ me. Sjedni dolje, tako!

Sofie otključa kućna vrata. Odjednom i Sherekan iskoči iz grmlja. Bio je malo nepovjerljiv prema nepoznatoj životinji. Međutim, Sofie mu stavi hrane u zdjelicu, ptičicama naspe sjemenja, kornjači u kupaonici dade list salate, a mami napiše poruku.

Napisala je da Hermesa vodi kući, te da će je nazvati ako ne stigne kući do sedam sati.

I tako su krenuli kroz grad. Sofie je ovaj put uzela novac sa sobom. Pitala se da li da ona i Hermes idu na autobus; no zaključila je da je bolje s time pričekati dok ne čuje što Alberto misli.

Dok je tako hodala s Hermesom ispred sebe, razmišljala je što je zapravo životinja.

Kakva je razlika između čovjeka i životinje? Sjetila se što je o tome rekao Aristotel. On je tvrdio da su ljudi i životinje prirodna živa bića s mnogo zajedničkih crta. No, između njih postoji jedna bitna razlika - čovjekov razum.

Kako je mogao biti siguran u ovu razliku?

Demokrit je, s druge strane, smatrao da su ljudi i životinje prilično slični, jer su i jedni i drugi građeni od atoma. On je, osim toga, mislio da ni ljudi ni životinje nemaju besmrtnu dušu. Po njemu je duša također izgrađena od malenih atoma koji se, čim čovjek umre, rasprše na sve strane. Dakle, vjerovao je da je čovječja duša neraskidivo povezana s mozgom.

No, je li moguće da se duša sastoji od atoma? Ta duša se ne može opipati i osjetiti kao ostatak tijela. Ona je nešto »duhovno«.

Prošli su Veliki trg i približavali se starom dijelu grada. Stigavši do pločnika gdje je našla kovanu deseticu, Sofie instinktivno pogleda dolje. I tu - na istom mjestu gdje se prije nekoliko dana sagnula i pokupila deset kruna - tu je sada ležala neka razglednica sa slikom okrenutom prema gore. Na slici je bio vrt s palmama i narančinim drvećem.

Sofie se sagne i podigne razglednicu. Istovremeno Hermes počne režati. Kao da mu se nije svidjelo što je Sofie uzela razglednicu.

Na njoj je pisalo:

Draga Hilde. Život se sastoji od dugog lanca slučajnosti. Nije posve nezamislivo da je desetica koju si izgubila završila upravo ovdje. Možda ju je na trgu u Lillesandu našla neka stara gospoda, koja je čekala autobus za Kristiansand. Iz Kristiansanda je dalje putovala vlakom u posjet svojoj unučadi pa je mnogo, mnogo sati kasnije možda izgubila deseticu ovdje na Novom trgu. Latim je vrlo moguće da je istu deseticu kasnije tog dana pokupila djevojčica kojoj je deset kruna trebalo za autobus do kuće. Nikad se ne zna, Hilde, ali ako je doista tako, moramo se upitati ne stoji li za svim tim nekakva Božja providnost. Voli te tata koji je u duhu već kod kuće, na molu u Lillesandu.

P.S. Zar ti nisam napisao da ću ti pomoći pronaći tvojih deset kruna?

Adresa je bila: »Hilde Moller Knag, c/o slučajni prolaznik...« Razglednica je nosila žig od 15. lipnja.

Sofie se požurila za Hermesom uza stube. Čim je Alberto otvorio vrata, ona reče:

- Makni se, starkeljo. Stiže poštar.

Činilo joj se da ima dobar razlog za mrzovolju.

On je pusti unutra. Hermes legne pod policu za odijela kao i prošli put.

-Je li nam major ostavio novu posjetnicu, dijete moje?

Sofie ga pogleda. Tek je sada vidjela da je bio u drugom kostimu. Prvo što je primijetila bilo je da je na glavu navukao dugačku kovrčastu periku. Na sebi je imao široko, vrećasto odijelo s puno čipke. Oko vrata je imao upadljiv svileni rubac, a preko odijela mu je visio crveni ogrtač. Na nogama je imao par bijelih čarapa te lagane lakirane cipele s mašnicom. Cijeli je kostim podsjećao Sofie na slike koje je vidjela s dvora Louisa XIV

- Kicošu jedan! - reče, pružajući mu razglednicu.

- Hm... i zaista si našla deset kruna na istom mjestu gdje je ostavio razglednicu?

- Točno.
- Postaje sve drskiji. Možda je to dobro.
- Zašto?
- Zato što ga je tako lakše raskrinkati. No, ova je priredba pompozna i neukusna. To mi smrdi po jeftinom parfemu.
- Parfemu ?
- To nesumnjivo izgleda elegantno, ali sve skupa je samo laž. Vidiš da svoj prljavi nadzor nad nama uspoređuje s Božjom providnosti?
- Pokazao je na razglednicu. Zatim ju je razderao u sto komadića, kao i prošli put. Da ga ne oneraspoloži još više, Sofie mu nije spominjala razglednicu koju je našla u školskoj zadaćnici.
- Sjednimo u sobu, draga učenice. Koliko je sati?
- Četiri.
- Danas ćemo govoriti o 17. stoljeću.

Ušli su u sobu s kosim stropom i otvorom na krovu. Sofie je primijetila da je Alberto uklonio neke od predmeta koji su tamo stajali prošli put. Umjesto njih stavio je neke druge.

Na stolu je bila škrinjica s pravom zbirkom različitih stakala za naočale. Pokraj škrinjice ležala je otvorena knjiga. Bila je vrlo stara.

- Što je to?
- To je prvo izdanje Descartesove čuvene knjige »Rasprava o metodi«. Objavljena je 1637. godine, a ubrajam je među najdraže što imam.
- A škrinjica...
- ... je ekskluzivna zbirka leća, ili optičkih stakala. Izbrusio ih je nizozemski filozof Spinoza negdje sredinom 17. stoljeća. Puno su me koštale, ali su također moje najdragocjenije blago.
- Sigurno bih bolje shvatila koliko knjiga i škrinjica vrijede kad bi mi rekao tko su taj tvoj Spinoza i Descartes.
- Naravno. Ali, najprije se malo uživimo u njihovo doba. Sjednimo.
- Zatim su sjeli kao i prošli put; Sofie u duboki naslonjač, a Alberto na sofu. Između njih se nalazio stolić s knjigom i škrinjicom. Kad su sjeli, Alberto skine periku i odloži je na pisaći stol.
- Govorit ćemo o 17. stoljeću koje se obično naziva *barok*.
- Barok? Nije li to ime malo čudno?
- Riječ »barok« dolazi od riječi koja zapravo znači »nepravilno zrno biser«. Za baroknu su umjetnost tipični kontrastni oblici, suprotno renesansnoj

umjetnosti koja je bila jednostavnija i skladnija. 17. je stoljeće općenito prožeto napetošću između nepomirljivih suprotnosti. S jedne strane nastavlja se optimistično životno raspoloženje renesanse, dok s druge strane mnogi odlaze u drugu krajnost svojim životom u vjerskoj povučenosti i nijekanju svjetovnih stvari. U umjetnosti, kao i u stvarnosti, susrećemo pompozne i raskošne oblike izraza. Istovremeno su nastajali redovnički pokreti koji su okretali leđa svijetu.

- Dakle, veličanstveni zamci i skriveni samostani.

- Moglo bi se i tako reći. Jedna od parola baroka bio je latinski izraz »carpe diem« - što znači: »iskoristi dan«. Drugi latinski izraz koji se često upotrebljavao, bio je »memento mori« — što znači: »sjeti se da ćeš umrijeti«. U slikarstvu jedna te ista slika može prikazivati prilično raskošan stil života, dok se istovremeno u kutu nazire kostur. Na više je područja barok prožet *taštinom*, gizdavošću. No, mnoge je zanimala i stražnja strana medalje, to jest *prolaznost* svih stvari. To znači da je sva ljepota oko nas osuđena na smrt i propast.

- To je točno. Zapravo je tužno da ništa ne traje.

- Razmišljaš upravo kao mnogi ljudi 17. stoljeća. Barok je i u politici doba velikih suprotnosti. Kao prvo, Europu razdiru ratovi. Najgori je bio »tridesetogodišnji rat« koji je haračio velikim dijelovima kontinenta od 1618. do 1648. g. Radilo se zapravo o cijelom nizu ratova, u kojima je posebno nastradala Njemačka. Najveća posljedica »tridesetogodišnjeg rata« bilo je to da je Francuska malo-pomalo preuzela ulogu vodeće europske velesile.

- Zbog čega su se borili?

- Prije svega to je bila borba protestanata i katolika. No, radilo se i o političkoj prevlasti.

- Otprilike kao u Libanonu.

- Inače je 17. stoljeće prožeto velikim klasnim razlikama. Sigurno si čula o francuskom plemstvu i dvoru u Versaillesu. Ne znam jesi li isto toliko naučila o siromaštvu naroda. Svako *očitovanje raskoši* pretpostavlja nekakvo *očitovanje moći*. Često se kaže da se političko stanje u doba baroka može usporediti s njegovom umjetnosti i arhitekturom. Značajka je baroknih građevina mnogo kićenih kutaka i zavijutaka. Političku situaciju obilježavaju ubojstva iz zasjede, zavjere i spletke.

- Nije li jedan švedski kralj ustrijeljen u kazalištu?

- Misliš na *Gustava III*. On je doista dobar primjer. To se dogodilo tek 1792. g, ali prilike oko ubojstva su dosta barokne. Ubijen je za vrijeme ve likog bala pod maskama.

- Mislila sam da se to dogodilo u kazalištu.

IOSTEIN GAARDER

- Veliki se maskenbal održavao u Operi. Može se reći da švedski barok završava tek ubojstvom Gustava III. Pod njim je vladao »prosvijećeni apsolutizam«, kao i pod Louisom XIV gotovo stotinu godina ranije. Gustav III. bio je također izrazito tašt; obožavao je sve francuske ceremonijale i izraze što vanja. Osim toga, volio je kazalište...

- To ga je i ubilo.

- Ipak, barokno je kazalište bilo nešto više od umjetničkog izraza. Ono je bilo najistaknutiji simbol toga doba.

- Simbol čega?

- Života, Sofie, života. Ne znam koliko su puta tijekom 17. stoljeća ljudi rekli: »Život je kazalište.« U svakom slučaju mnogo. Upravo u baroku nastalo je moderno kazalište - sa svim kulisama i kazališnim strojevima. U kazalištu se na pozornici stvarao privid - kako bi se zatim razotkrilo da je gluma na pozornici samo privid. Kazalište je tako bilo slika ljudskog života općenito, prikazivalo je da »oholost propada«. Tako je nemilosrdno raskrinkalo čovjekovu bijedu.

-je li *Shakespeare* živio u baroku?

- Svoje je velike drame napisao oko 1600. g. Na taj način jednom nogom stoji u renesansi, a drugom u baroku. No, *Shakespeareova* djela vrve od tvrdnji da je život kazalište. Želiš li čuti nekoliko primjera?

- Rado.

- U komadu »Kako vam se sviđa« kaže:

*Sav svijet je pozornica; A ljudi, žene u njoj glumci
santo, Što dolaze i odlaze sa scene; I mnogo život
uloga mu pruža*¹

A u »*Macbethu*« kaže:

*"Život je samo sjen što luta, bijedni glumac
Sto se na pozornici razmeće, prodrhti
Svoj sat, i ne čuje se više; on je bajka
Koju idiot priča, puna buke i bijesa,
A ne znači ništa."*²

1 Prijevod Slavka Ježića, Matica hrvatska, Zagreb 1951.

2 Prijevod Josipa Torbarine, Matica hrvatska, Zagreb 1969.

- Kakvo beznade!

- Bio je vrlo obuzet time da je život kratak. Možda si čula najpoznatiji citat iz Shakespearea?

- »To be or not to be - that is the question.«

- Da, to su Hamletove riječi. Danas smo ovdje na Zemlji, a sutra nas više nema.

- Hvala lijepo, to mi već pomalo sviće.

- Kada život ne uspoređuju s kazalištem, barokni ga pjesnici uspoređuju sa snom. Shakespeare je, na primjer, rekao: »Mi smo ista tvar od koje su snovi tkani, a naš je život okružen snom... «

- To je baš poetično.

- Španjolski pjesnik *Calderon*, rođen 1600. g., napisao je dramu »Život je san«. U njoj kaže: »Sto je život? Ludilo. Što je život? Privid, sjenka, izmišljotina, a najviše dobro malo vrijedi, jer sav je život san...«

- Možda ima pravo. U školi smo čitali jednu dramu. Zove se »Jeppe na brijegu«.

- Aha, *Ludviga Holberga*. Skandinavija u njemu ima sjajnog književnika s prijelaza baroka u prosvjetiteljstvo.

- Jeppe pada u san u grabi... a zatim se budi u barunovu krevetu. Stoga misli da je samo sanjao da je zapravo siromašni težak. Opet ga, dok spava odnose u grabu te se tamo budi. Onda misli da je sanjao da leži u barunovu krevetu.

- Holberg je ovaj motiv posudio od Calderona, a Calderon ga je pak posudio iz starih arapskih bajki iz »Tisuću i jedne noći«. Ipak, taj motiv, gdje se život uspoređuje sa snom, nalazimo još ranije u povijesti - naročito u Indiji i Kini. Na primjer, stari kineski mudrac *Chuang-tzu* rekao je: »Jednom sam sanjao da sam leptir, a sad više ne znam da li sam Chuang-tzu, koji je sanjao da je leptir, ili leptir koji sanja da je Chuang-tzu.«

- U svakom je slučaju nemoguće dokazati što je istina.

- Norveška je također imala pravog pravcatog baroknog pjesnika; zvao se *Petter Dass*. On je živio od 1647. do 1707. g. S jedne je strane želio opisivati život ovdje i sada, a s druge je naglašavao da je satno Bog vječan i nepromjenjiv.

- »Bog je Bog i da su sve zemlje puste, Bog je Bog i da su svi ljudi mrtvi...«

- A u istom psalmu također opisuje prirodu Sjeverne Norveške - piše o grdobini, mrkom bakalaru i drugoj ribi. Ovo je karakteristično za barok. U jednom tekstu opisuju se istovremeno zemaljske stvari, sadašnjost i nebeske stvari, onkraj života. Sve to podsjeća na Platonovo odvajanje konkretnog, osjetilnog svijeta od nepromjenjivog svijeta ideja.

- Što je s filozofijom?

- I ona je obilježena natezanjem između potpuno suprotnih načina mišljenja. Kao što smo već rekli, mnogi su mislili da je život u osnovi duševne ili duhovne prirode. Takvo se gledište zove *idealizam*. Njegova suprotnost je *materijalizam*. Naziv označava filozofiju koja drži da se sve pojave u životu mogu izvesti iz konkretnih, fizičkih veličina. Materijalizam je u 17. stoljeću imao mnoge glasnogovornike. Od njih je možda najutjecajniji bio engleski filozof *Thomas Hobbes*. Svi se fenomeni - uključujući ljude i životinje - sastoje isključivo od materijalnih čestica, smatrao je on. Čak i ljudska svijest ili ljudska duša dolazi od gibanja sićušnih čestica u mozgu.

- Onda smatra isto što je i Demokrit smatrao dvije tisuće godina ranije.

- »Idealizam« i »materijalizam« provlače se kao crvena nit kroz cijelu povijest filozofije. No, rijetko kad su ta dva shvaćanja istovremeno bila prisutna istom jačinom kao u baroku. Materijalizam je neprestano dobivao svježu hranu posredstvom nove prirodne znanosti. Newton je dokazao da isti zakoni gibanja vrijede za cijeli svemir. Držao je da su uzroci svih prirodnih promjena na Zemlji i u nebeskom prostoru zakon sile teže te zakoni gibanja tijela. Svime dakle upravlja ista nepromjenjiva zakonitost - to jest, ista *mehanička*. Stoga je, u načelu, svaku prirodnu promjenu moguće proračunati s matematičkom točnošću. Tako je Newton upotpunio takozvanu *mehaničku sliku svijeta*.

- On si je svijet zamišljao kao veliki stroj?

- Tako je. Riječ »mehanički« dolazi od grčke riječi »mechane«, što znači stroj. No, važno je pribilježiti da ni Hobbes niti Newton nisu vidjeli nikakvu suprotnost između mehanističke slike svijeta i vjere u Boga. Materijalisti 18. i 19. stoljeća nisu baš uvijek dijelili njihovo mišljenje. Francuski liječnik i filozof *La Mettrie* napisao je sredinom 18. stoljeća knjigu »L'homme machine« (»Čovjek - stroj«). Kao što noga ima mišiće za hodanje, tako i mozak ima »mišiće« za razmišljanje. Kasnije se francuski matematičar *Laplace* sljedećom izjavom pokazao izrazito mehanističkim u svome mišljenju: Ako bi nekakav razum u određeno vrijeme poznao položaj svih materijalnih čestica, »ništa ne bi bilo nesigurno, a budućnost bi mu, kao i prošlost, ležala na dlanu.« Želio je zapravo reći da je sve što se događa predodređeno. Drugim riječima, »pisano je« što će se dogoditi. Ovaj pogled nazivamo *determinizmom*.

- Onda čovjek nema slobodnu volju.

- Ne, sve je posljedica mehaničkih procesa, čak i naše misli i snovi. Njemački su materijalisti 19. stoljeća rekli da se misaoni tokovi odnose prema mozgu na isti način kao mokraća prema bubrezima ili žuč prema jetri.

- Ali, mokraća i žuč su tvari. Misli nisu.

- Dotakla si se nečeg važnog. Ispričaj ću ti priču u kojoj se radi o istoj stvari. Bili su jednom ruski astronaut i ruski neurokirurg. Raspravljali su o vjeri. Neurokirurg je bio kršćanin, a astronaut nije. »Bio sam mnogo puta u svemiru«, hvalio se astronaut, »ali nikad nisam vidio ni Boga ni anđele.« »A ja sam operirao mnogo pametnih mozgova«, odgovori drugi, »ali nikad ni sam vidio niti jednu misao.«

- No, to ne znači da misli ne postoje.

- Time se naglašava da su misli nešto sasvim drugo nego tvari koje se mogu operirati ili dijeliti na sve manje dijelove. Na primjer, nije lako operacijom odstraniti zabludu. Ona je predobro ukorijenjena za takvo što. Jedan važan filozof 17. stoljeća, po imenu *Leibniz*, rekao je da je najveća razlika između onog što je sačinjeno od *materije*, i onog što je sačinjeno od *duha*, upravo to da se materija može dijeliti na sve manje dijelove. Duša se ne može raspoloviti.

- Ne, kakav bi nam nož za to trebao?

Alberto samo odmahnu glavom. Zatim pokaže na stol između njih i reče:

- Dvojica najvažnijih filozofa 17. stoljeća bili su Descartes i Spinoza. I oni su se bavili pitanjima o odnosu »duše« i »tijela«. Tim ćemo se filozofima pokušati malo više približiti.

- Samo ti poeni. Ako ne budemo gotovi do sedam sati, moram nazvati mamu.

DESCARTES

*...on s gradilišta želi odstraniti sve
krhotine...*

Alberto ustane i skine sa sebe crveni ogrtač. Položi ga preko stolice pa se smjesti natrag na sofu.

- *Rene Descartes* rodio se 1596. g., te je po Europi živio lutalačkim životom. Od mladosti je snažno želio postići sigurnu spoznaju o prirodi čovjeka i svemira. No, nakon studija filozofije postao je jedino svjesniji vlastita neznanja.

- Otprilike kao Sokrat?

- Da, otprilike kao on. Kao i Sokrat, bio je uvjeren da je sigurna spoznaja nešto što nam samo razum može pružiti. Nikad ne možemo vjerovati onome što piše u starim knjigama. Čak ne možemo vjerovati u ono što nam osjetila govore.

- To je i Platon mislio. Smatrao je da nam samo razum može pružiti sigurno znanje.

- Baš tako. Baština Platona i Sokrata prelazi preko Augustina na Descartesa. Svi su bili izraziti racionalisti. Mislili su da je razum jedini sigurni izvor spoznaje. Po završetku opširnih studija, Descartes je zaključio da znanju prenesenom iz srednjeg vijeka nije za vjerovati. Možemo ga usporediti sa Sokratom koji nije vjerovao ustaljenim shvaćanjima koja je susretao na trgu u Ateni. I što da se radi, Sofie? Znaš li odgovor?

- Počinje se filozofirati na vlastitu ruku.

- Točno. Descartes je odlučio putovati Europom - kao što je i Sokrat život proveo u razgovorima s Atenjanima. On sam kaže da će odsad tražiti samo onu mudrost koju može naći ili u sebi samom ili u »velikoj knjizi svijeta«. Zato se prijavio na vojnu dužnost, te na taj način boravio na nekoliko mjesta u Srednjoj Europi. Kasnije je nekoliko godina proboravio u Parizu, ali je 1629. g. otišao u Nizozemsku, gdje je živio gotovo 20 godina radeći na svojim filozofskim spisima. 1649. g. ga je kraljica Kristina pozvala u Švedsku. Posjet toj, po njegovim riječima, »zemlji medvjeda, leda i krša« završio je tako da je navukao upalu pluća i umro zimi 1650. g.

- Imao je samo 54 godine.

- Međutim, i nakon smrti snažno je utjecao na filozofiju. Nije pretjerano reći da je Descartes utemeljio novovjeku filozofiju. Nakon opojnog otkrića čovjeka i prirode u renesansi, ponovno se javila potreba za sažimanjem misli tog vremena u obliku suvislog filozofskog sustava. Prvi je veliki graditelj sustava bio Descartes; nakon njega slijede Spinoza i Leibniz, Locke i Berkeley, Hume i Kant.

- Što znači »filozofski sustav«?

- To znači filozofija izgrađena iz temelja, koja pokušava naći nekakvo rješenje svih važnih filozofskih pitanja. Stari je vijek velike graditelje sustava imao u Platonu i Aristotelu. Srednji je vijek imao Tomu Akvinskog, koji je želio sagraditi most između Aristotelove i kršćanske filozofije. Zatim je stigla renesansa - čisti metež starih i novih misli o prirodi i znanosti, o Bogu i čovjeku. Tek je u 17. stoljeću filozofija pokušala sabrati te nove misli u jasan filozofski sustav. Prvi je bio Descartes. On je naznačio ono što je za kasnije naraštaje postalo najvažnijim filozofskim projektom. Prije svega ga je zaoku pljalo što se može znati; dakle, pitanje *pouzdanosti naše spoznaje*. Drugo važno pitanje kojim se bavio bio je *odnos između duše i tijela*. Oba ova problema prožimat će filozofsku raspravu sljedećih 150 godina.

- Onda je bio ispred svoga doba.

- Ipak su ta pitanja pripadala njegovu vremenu. Što se tiče pitanja o nalaženju sigurne spoznaje, mnogi su izražavali potpun filozofski *skeptici zam*. Mislili su da se čovjek mora pomiriti s time da ništa ne zna. No, Descartes se s time nije mirio. Da je to učinio, ne bi bio pravi filozof. Ponovno možemo povući paralelu sa Sokratom koji se nije mirio sa skepsom sofista. Nova prirodna znanost razvila je baš u Descartesovo vrijeme metodu po moću koje su se prirodni procesi mogli pouzdano i točno opisati. Descartes se tada upitao ne postoji li i za filozofsko razmišljanje nekakva pouzdana, točna metoda.

- Shvaćam.

- No, to je samo jedno. Nova je fizika, osim toga, pokrenula pitanje o prirodi materije, to jest o onome što upravlja fizičkim procesima u prirodi. Sve je više ljudi zagovaralo mehanicističko shvaćanje prirode. Što se više širilo mehanicističko shvaćanje fizičkog svijeta, to je neodgovornije postajalo pitanje o odnosu između duše i tijela. Prije 17. stoljeća, duša je obično bila razumijevana kao nekakav »životni dah« koji struji svim živim bićima. Izvor no značenje riječi »duša« i »duh« i jest »životni dah«, »disanje«. To vrijedi za gotovo sve europske jezike. Aristotelu je duša nešto što se nalazi posvuda u organizmu, kao »životni princip« organizma — dakle, nešto što se ne može zamisliti odvojeno od tijela. Zato je i govorio o »biljnoj duši« i »životinjskoj duši«. Filozofi su tek u 17. stoljeću strogo razgraničili »dušu« od »tijela«. Razlog je tome da su svi fizički predmeti - uključujući životinjsko i čovječje tijelo - objašnjeni kao mehanički proces. Ali, čovjekova duša nije mogla biti dio ove »tjelesne mašinerije«. Što je onda duša? Osobito se moralo objasniti kako nešto »duhovno« uspijeva pokrenuti mehaničke procese.

- Dosta čudna misao.

- Kako to misliš?

- Odlučim podignuti ruku - i eto, ruka se digne. Ili, hoću potrčati za autobusom; u sljedećem trenutku noge trče brzo kao bubnjarski batići. Dru gom prilikom mislim na nešto tužno; odjednom mi se suze počnu slijevati niz obraze. Stvarno mora postojati neka zagonetna veza između tijela i svijesti.

- Upravo je ovaj problem naveo Descartesa na razmišljanje. Kao i Platon, bio je uvjeren da između »duha« i »materije« postoji jasna granica. No, Platon nije imao nikakav odgovor na pitanje kako tijelo utječe na dušu - ili duša na tijelo.

- Nemam ni ja, pa se pitam do kakvog je zaključka došao Descartes.

- Pođimo putem njegovih misli.

Alberto pokaže na knjigu koja je ležala na stoliću između njih:

- U knjižici »Rasprava o metodi« Descartes pokreće pitanje o metodi koju bi filozof morao koristiti pri rješavanju nekog filozofskog problema. Prirodna je znanost već bila dobila novu metodu...

- To si već rekao.

- Descartes najprije ustvrđuje da ništa ne prihvaćamo kao istinito dok to posve jasno i razgovijetno ne spoznamo kao istinito. Kako bi se to postiglo, potrebno je svaku složenu teškoću raščlaniti na toliko jednostavnih dijelova koliko je moguće. Zatim se počinje s najjednostavnijim mislima. Moglo bi se reći da se svaka misao mora »vagati i mjeriti« - kao što je Galilei htio da se sve mjeri, te da se ono što se ne može izmjeriti učini mjerljivim. Descartes je smatrao da filozof mora poći od jednostavnog prema složenom. Tako je

moguće izgraditi novu spoznaju. Na kraju sve mora pobrojati i provjeriti kako bi bio siguran da ništa nije izostavio. Tek je tada filozofski sud nadohvat ruke.

- Zvuči kao nekakav račun.

- Da, Descartes je i u filozofskom razmišljanju htio koristiti »matematičku metodu«. Filozofske istine htio je dokazati gotovo na isti način kako se dokazuju matematički teoremi. Dakle, želio je upotrijebiti isto oruđe koje nam treba kad se bavimo brojevima, naime — *razum*. Jer, samo nam razum može pružiti pouzdanu spoznaju. Vjerovati osjetilima nije sigurno. Već smo upozorili na sličnost s Platonom. I on je tvrdio da nam matematika i odnosi među brojevima pružaju sigurniju spoznaju od svjedočanstva osjetila.

- No, je li tako moguće rješavati filozofska pitanja?

- Vratimo se Descartesovu rasuđivanju. Cilj mu je, dakle, doći do sigurne spoznaje o prirodi života. On počinje tvrdnjom da se u sve mora posumnjati. Naime, on svoj filozofski sustav ne želi graditi na pjeskovitom tlu.

- Jer, ako temelji popuste, ruši se cijela kuća.

- Hvala na pomoći, dijete moje. Descartes ne misli da je opravdano u sve posumnjati, već da je to u načelu moguće. Kao prvo, nije sigurno da ćemo čitajući Platona ili Aristotela napredovati u našem filozofskom traženju. Tako tek proširujemo naše poznavanje povijesti, ali ne i spoznaju o svijetu. Descartes smatra da je važno osloboditi se svih starih misli prije nego što se počne s filozofskim istraživanjem.

- On je s gradilišta želio odstraniti sve stare krhotine prije nego što započne graditi novu kuću?

- Da, a kako bi bio posve siguran da će se nova misaona zgrada održati, htio je upotrijebiti samo novu, svježiju građu. Međutim, Descartesova sumnja puno je dublja. Smatrao je da ne možemo vjerovati čak ni u ono što nam osjetila govore. Ona nas možda varaju.

- Kako je to moguće?

- Čak i kad sanjamo, mislimo da doživljavamo nešto stvarno. Postoji li uopće nešto što razdvaja naše osjećaje u budnom stanju od onih u snu? »Razmišljajući pažljivo o tome, ne nalazim ni jednu osobinu koja jasno razdvaja budno stanje od sna«, piše Descartes. I nastavlja: »Kako možeš biti siguran da cijeli tvoj život nije san?«

- Jeppe je mislio da je samo sanjao da leži u barunovu krevetu.

- A dok je ležao u barunovu krevetu mislio je da je njegov život siro mašnog težaka bio samo san. Descartes na kraju sumnja apsolutno u sve. Ovdje su također mnogi filozofi prije njega završili svoje filozofsko razmatranje.

- Onda baš nisu daleko dogurali.

- Descartes se pokušao pomaknuti s te nulte točke. Zaključio je da u sve sumnja, i da je to jedino u što može biti posve siguran. I tada mu je sinulo: unatoč svemu, u jedno je siguran, a to je da sumnja. Dok sumnja, sigurno je da misli, a dok misli, sigurno je da je misaono biće. Njegovim riječima: »Cogito, ergo sum.«

-A to znači?

- »Mislim, dakle jesam.«

- Ne čudi me baš previše da je došao do tog zaključka.

- Istina. No, moraš pribliježiti s kakvom neposrednom sigurnošću on odjednom sebe razumijeva kao misaono biće. Možda se sjećaš da je Platon mislio da je ono što shvaćamo razumom stvarnije od onog što shvaćamo osjetilima. Descartes se s tim slaže. Ne samo da shvaća da je misaono biće, već istovremeno razumijeva da je to misaono biće stvarnije od fizičkog svijeta koji doživljavamo osjetilima. A odatle ide dalje, Sofie. Ni u kojem slučaju nije gotov sa svojim filozofskim istraživanjem.

- Samo i ti nastavi.

- Descartes se potom pita spoznaje li s istom neposrednom sigurnošću nešto drugo osim toga da je misaono biće. Zaključuje da si jasno i razgovijetno može predočiti savršeno biće. Tu je predodžbu oduvijek imao, i on misli da je očigledno da ta predodžba ne dolazi od njega. Ideja o savršenom biću ne potječe od nečeg nesavršenog, tvrdi on. Dakle, ideja o savršenom biću dolazi od samog savršenog bića - drugim riječima, od Boga. Na taj je način Descartesu jednako očigledno to da Bog postoji kao i to da postoji onaj koji misli.

- Čini mi se da je sada malo prebrz u donošenju zaključaka. Bio je nekako pažljiviji u početku.

- Da, mnogi su rekli da je ovo Descartesova najslabija točka. Ti kažeš zaključak. Zapravo nije riječ ni o kakvim dokazima. Descartes jednostavno misli da svi imamo neku ideju o savršenom biću, i da sama ta ideja uključuje postojanje savršenog bića. Jer, savršeno biće ne bi bilo savršeno kad ne bi postojalo. Osim toga, mi ne bismo imali nikakvu ideju o savršenom biću kad ga ne bi bilo. Jer, mi smo nesavršeni; dakle, ideja savršenog bića ne potječe od nas. Ideja o Bogu je prema Descartesu, urođena - utisnuta je u nas od rođenja, »kao što umjetnik potpisom udara žig svome djelu.«

- Međutim, iako ja imam ideju o »krokoslunu«, to ne znači da »krokoslun« postoji.

- Descartes bi rekao da pojmu »krokoslun« nije svojstveno da postoji. Pojmu »savršeno biće«, međutim, svojstveno je da takvo biće postoji. Descar-

tes smatra da je ovo jednako sigurno kao što je ideji kružnice svojstveno da su sve točke na kružnici jednako udaljene od središta. Dakle, ne može se govoriti o kružnici ako ona ne udovoljava ovom zahtjevu. Isto tako, ne može se govoriti o »savršenom biću« kojem nedostaje najvažnije od svih svojstava, naime - da postoji.

- Taj je način razmišljanja jako poseban.

- To je izrazito racionalistički način mišljenja. Kao Sokrat i Platon, Descartes je smatrao da postoji neka veza između misli i postojanja. Što je nešto očiglednije za misao, to je sigurnije postojanje tog »nečeg«.

- Zasad je zaključio da je misleća osoba, te da postoji neko savršeno biće.

- I s te polazne točke ide dalje. Sto se tiče ideja koje imamo o vanjskoj zbilji (na primjer, o Suncu i Mjesecu) moglo bi se zamisliti da je sve skupa samo san. Ipak, vanjska zbilja također ima neke osobine koje se daju spoznati razumom. To su matematički odnosi, to jest stvari koje se mogu mjeriti, naime - dužina, širina i dubina. Takve »kvantitativne« osobine razumu su jednako jasne i razgovijetne kao da sam ja misaono biće. »Kvalitativne« osobine, naprotiv, kao boja, miris i okus povezane su s našim osjetilnim aparatom, pa zapravo ne opisuju vanjsku zbilju.

- Znači da priroda ipak nije san?

- Ne, ovdje Descartes ponovno uvlači našu predodžbu o savršenom biću. Kad naš razum nešto spoznaje posve jasno i razgovijetno, kao što je slučaj s matematičkim odnosima vanjske zbilje, onda to tako mora biti. Jer, savršeni Bog nas nikad ne bi prevario. Descartes se poziva na »Božju garanciju« da ono što spoznajemo razumom zaista odgovara nečemu stvarnom.

- Ostavimo stvar na tome. Dosad je zaključio da je misaono biće, da postoji Bog, te da postoji vanjska zbilja.

- No, vanjska se zbilja bitno razlikuje od misaone zbilje. Descartes tvrdi da postoje dva oblika zbilje, ili dvije »supstancije«. Jedna je *mišljenje*, »duša«, a druga je *protežnost*, »materija«. Duša je čista svijest, ona ne zauzima nikakav prostor te se stoga ne može dijeliti na manje dijelove. Materija je, naprotiv, čista protežnost, zauzima prostor i uvijek se može podijeliti na još manje dijelove - ali ona nije svjesna. Prema Descartesu, obje supstancije potječu od Boga, jer samo Bog postoji neovisno o svemu drugom. Tako »mišljenje« i »protežnost« potječu od Boga, te su supstancije potpuno neovisne jedna o drugoj. Misao uživa potpunu slobodu u odnosu na materiju, i obratno: materijalni se procesi odvijaju posve neovisno o misli.

- I tako je svo Božje stvarjenje podijeljeno na dvoje.

- Točno. Kažemo da je Descartes *dualist*, što će reći da provodi oštro podvajanje zbilje: na misleću i protežnu. Na primjer, samo čovjek ima dušu.

Životinje potpuno pripadaju protežnoj zbilji. Njihov život i kretanje posve su mehanički. Descartes je životinje smatrao svojevrsnim složenim automatima. Što se tiče protežne zbilje, on dosljedno zagovara mehanicističko shvaćanje -baš kao i materijalisti.

- Jako sumnjam u to da je Hermes naprosto stroj ili automat. Descartes sigurno nikad nije volio neku životinju. A što je s nama? Zar smo i mi automati?

- I da i ne. Descartes je zaključio da je čovjek *podvojeno biće* koje isto dobnom misli i zauzima prostor. Dakle, čovjek ima i dušu i protežno tijelo. Nešto su slično rekli već Augustin i Toma Akvinski. Oni su držali da čovjek ima tijelo kao životinje, a dušu kao anđeli. Prema Descartesu, čovječje je tijelo primjer fine mehanike. Međutim, čovjek također ima dušu koja djeluje posve neovisno o tijelu. Tjelesni procesi nemaju tu slobodu, oni slijede vlastite zakone. Kad mislimo razumom, to se ne događa u tijelu, nego u duši koja je potpuno slobodna u odnosu na protežnu zbilju. Dodat ću još da Descartes nije odbacivao mogućnost da i životinje mogu misliti. No, ako imaju tu sposobnost, onda podvojenost između »mišljenja« i »protežnosti« vrijedi i za njih.

- O tome smo već govorili. Odlučim li potrčati za autobusom, cijeli se »automat« počinje kretati. Ako unatoč tome ne stignem na autobus, počnu mi curiti suze.

- Ni Descartes nije mogao nijekati da duša i tijelo neprestano utječu jedno na drugo. Mislio je da je duša za svog boravka u tijelu s njime povezana pomoću posebnog moždanog organa, koji je nazvao »češerovom žlijezdom«. Tu »duh« i »materija« djeluju jedno na drugo. Stoga se duša često daje zbuniti osjećajima i afektima vezanima uz potrebe tijela. Ali, duša se također može osloboditi »niskih« poticaja te djelovati neovisno o tijelu. Cilj je dopustiti razumu da preuzme upravljač. Jer, iako me trbuh jako boli, suma kutova u trokutu uvijek je 180°. Na taj način se misao može uzdići iznad tjelesnih potreba, ponašati se »razumno«. Stoga je duša moćnija nego tijelo. Naše kosti s vremenom postaju stare i krhke, kralješnica se krivi, zubi nam mogu poispadati, ali 2 + 2 jest i ostaje 4 dokle god je u nama razuma. Jer, razum ne stari i ne krivi se. Samo naše tijelo stari. Descartesu je upravo razum - »duša«. Niži afekti i duhovna stanja kao žudnja i mržnja blisko su vezani uz tjelesne funkcije — dakle, uz protežnu zbilju.

-Još ne mogu shvatiti zašto je Descartes naše tijelo uspoređivao sa strojem i automatom.

- Usporedba izvire iz opčinjenosti ljudi Descartesova doba strojevima i satovima, stvarima koje su naizgled funkcionirale same od sebe. Riječ »automat« označava upravo nešto što se samo od sebe pokreće. Naravno da je to

bio privid. Astronomska su sat, na primjer, ljudi sastavili i navijali. Descartes je naglasio da umjetni aparati imaju vrlo jednostavno ustrojstvo, te da su - u usporedbi s količinom kostiju, živaca, žila i vena u ljudskom i životinjskom tijelu - sastavljeni od prilično malog broja dijelova. Zašto Bog ne bi mogao napraviti životinjsko ili ljudsko tijelo prema zakonima mehanike?

- Danas se puno govori o »umjetnoj inteligenciji«.

- Misliš na automate *našeg* vremena. Stvorili smo strojeve koji nas ponekad znaju prevariti da mislimo da su zaista inteligentni. Takvi bi strojevi sigurno prestravili Descartesa. Možda bi posumnjao da je čovječji razum onoliko slobodan i samostalan koliko je on mislio. Jer, ima filozofa koji smatraju da je čovjekov duševni život neslobodan kao i tjelesni procesi. Na ravno, čovječja je duša beskrajno zamršenija od bilo kojeg kompjutorskog programa, ali neki misle da smo, u načelu, jednako neslobodni kao ti programi. Dođi, Sofie, da ti nešto pokažem.

Alberto pokaza rukom na veliki pisaći stol u drugom kraju sobe. Na njemu je stajao mali kompjutorski ekran. Ustavši, uputi se prema njemu, a Sofie pode za njim.

Alberto uključi kompjutor, i uskoro se na vrhu ekrana pokaže C:. On napiše »Laila«, govoreći:

- To je jedan napredni konverzijski program.

Uskoro se na ekranu pojavi sljedeći tekst:

»Zdravo, ja sam Laila. Sjediš li udobno?«

Sofie ukuca dva slova:

»Da«, napisala je, iako još nije bila sjela. No, Alberto joj privuče jednu stolicu.

»Kako se zoveš?«, pojavi se na ekranu.

»Sofie Amundsen«, napiše Sofie, a stroj odgovori:

»Djetelinska ulica 3. Drago mi je da smo se upoznale, Sofie. Raduješ li se svom 15. rođendanu?«

Sofie se nato trgne. Alberto položi ruku na njezino rame i reče:

- Ja sam joj dao tvoje ime, adresu i datum rođenja. To ti je kao da se nekome predstavljaš. Obično se neki podaci znaju unaprijed.

»Nije loše«, napisala Sofie.

»Ma valjda ti nije loše, Sofie? Pokušaj govoriti u potpunim rečenicama.«

»Hvala, odlično sam. Mogu li te nešto upitati?«

»Dobro je da si odlično. Izvoli, upitaj me nešto.«

»Koliko si stara?«, napisa Sofie.

»Konstruirana sam u Atlanti 8. kolovoza 1988, a na norveški sam prevedena na Norveškoj višoj tehničkoj školi 28. ožujka 1990.«

»Gosh!«

»Rekla sam da moraš govoriti u potpunim rečenicama.«

»Samo sam rekla 'gosh'!«

»Ne razumijem žargon. Znam preko 100.000 riječi, ali najbliže riječi 'gosh' je 'gospel'.«

»To znači evanđelje.«

»Jesi li ti kršćanka, Sofie?«

»Ne znam.«

»U pravilu je neznanje razvojni stupanj na putu prema novoj spoznaji.«

»Sokrat bi rekao istu stvar. Sto se toga tiče, i Descartes.«

»Sokrat je bio grčki filozof koji je živio od 470. do 399. prije Krista. Želiš li doznati nešto više, pritisni F7. Descartes je bio francuski filozof koji je živio od 1596. do 1650. g. Želiš li doznati nešto više, pritisni F8.«

»Hvala, ovo je dovoljno. Mogu li te upitati nešto drugo?«

»Dobro je da je to dovoljno. Samo pitaj nešto drugo!«

Alberto je brundao od smijeha. Sofie napisa:

»Tko je Hilde Meller Knag?«

»Hilde Moller Knag živi u Lillesandu, a stara je točno koliko i Sofie Amundsen.«

»Kako znaš?«

»Ne znam kako, našla sam to negdje na hard-disku.«

Sofie osjeti ruku na ramenu.

- Dao sam joj ono malo podataka koje imamo o Hildi.

»Znaš li nešto više o Hildi?«

»Hildin je otac u Libanonu kao promatrač Ujedinjenih naroda. Po činu je major, i stalno šalje razglednice svojoj kćeri.«

»Hoću da ga nadeš!«

»To ne mogu učiniti. On nije ni na jednom od mojih dokumenata, a ja nisam priključena ni na koju drugu bazu podataka.« »Rekla sam: Nađi ga!!!!!!«

»Jesi li ljuta, Sofie? Toliki broj uskličnika u svakom slučaju je jasan pokazatelj jakih osjećaja.«

»Želim razgovarati s Hildinim ocem!«

»Imaš problema s obuzdavanjem svoje volje. Ako želiš razgovarati o svom djetinjstvu, pritisni F9.«

Alberto ponovno položi ruku na Sofijino rame.

- U pravu je. To nije nikakva kristalna kugla, dijete moje. »Laila« je naprosto kompjutorski program.

»Zaveži!« napisala Sofie.

»Kako hoćeš, Sofie. Naše je poznanstvo trajalo samo 13 minuta i 52 sekunde. Zapamtiću sve što smo rekle. Sada prekida program.« Na ekranu se ponovno pojavi znak C:.

- Pa da sjednemo natrag? - reče Alberto.

No, Sofie je već ukucala nekoliko novih slova.

»Knag«, napisala je.

Sljedeće sekunde na ekranu se pojavi sljedeća poruka:

»Evo me.«

Ovaj put se Alberto trgnuo.

»Tko si ti?«, napisala Sofie.

»Major Albert Knag, na vašoj usluzi. Stižem ravno iz Libanona. Što zapovijedate?«

- Ovo premašuje svaku mjeru - zastenja Alberto. - Taj se lopov sada uvukao u hard-disk.

On izgura Sofie sa stolice pa sjedne za tastaturu. »Kako si dovruga uspio ući u moje računalo?«, napisala.

»Čista malenkost, dragi kolega. Ja sam uvijek tamo gdje se poželim ukazati.«

»Odvratni kompjutorski viruse!«

»Samo polako! Trenutačno sam samo rođendanski virus. Mogu li poslati jedan specijalni pozdrav?«

»Ne hvala, već nam ih je dosta.«

»Ali bit ću brz: Sve je ovo u tvoju čast, draga Hilde. Nanovo ti srdačno čestitam tvoj 15. rođendan. Oprosti na okolnostima, ali želio bih da moje čestitke rastu oko tebe gdje god se našla. Voli te tata koji čezne za tvojim zagrljajem.«

Prije nego što je Alberto uspio napisati nešto više, znak C: se vratio na ekran.

Alberto ukuca »dir knag *.*«, a na ekranu se pojavi sljedeća poruka:

knag.lib	147.643	15.06.1990.	12.47
knag.lil	326.439	23.06.1990.	22.34

Alberto tada napiše: »erase knag *.*« pa isključi stroj.

- Tako, sad sam ga izbrisao - reče. - Ali nemoguće je reći gdje će se opet pojaviti.

Gledajući na kompjutorski ekran, doda:

- Najgore od svega je njegovo ime. Albert Knag...

Sofie je tek sada zamijetila sličnost među imenima. Albert Knag i Alberto Knox. No, Alberto je bio toliko izvan sebe da se nije usudila reći ni riječ. Smjestili su se natrag kraj stolića.

SPINOZA

...Bog nije lutkar...

Dugo su tako sjedili. Na kraju Sofie progovori kako bi Alberta navela na druge misli:

- Descartes je sigurno bio čudnovat čovjek. Je li bio poznat?

Alberto nekoliko puta teško uzdahne prije nego što odgovori:

- Imao je golem utjecaj. Njegovo je značenje možda najvažnije u odnosu na drugog velikog filozofa. Mislím na Nizozemca *Barucha Spinozu* koji je živio od 1632. do 1677. g.

- Hoćeš li mi i o njemu pričati?

- Da, barem sam namjeravao. Nećemo dopustiti da nas zaustave vojničke provokacije.

- Pretvorila sam se u uho.

- Spinoza je pripadao židovskoj zajednici u Amsterdamu, ali su ga prokleli i izopćili odande kao krivoučitelja. Malo je filozofa novijeg doba bilo toliko izrugivano i proganjano kao ovaj čovjek. Čak je bio izložen pokušaju ubojstva. Razlog tome bio je da je kritizirao službenu vjeru. Smatrao je da jedino krute dogme i vanjski obredi održavaju kršćanstvo i židovstvo na životu. On je bio prvi koji je na Bibliju primijenio »povijesno-kritičko« tumačenje.

- Objasni!

- Odbacivao je tumačenje da je Biblija sve do najmanjeg slova nadahnu ta Bogom. Kad čitamo Bibliju, moramo stalno imati na umu doba u kojem je napisana. Takvo »kritičko« čitanje otkriva niz proturječja između pojedinih spisa. Ispod površine Novog zavjeta, međutim, nalazimo Isusa koji se može nazvati Božjim glasnogovornikom. Jer, Isusovo naviještanje predstavlja oslo bađanje od krutog židovstva. Isus je propovijedao »razumnu vjeru« koja iz nad svega cijeni ljubav. Spinoza misli na ljubav i prema Bogu i prema čovjeku. No, kršćanstvo se i samo ukrutilo u svojim ukočenim dogmama i vanjskim obredima.

- Jasno mi je da takve misli nije bilo lako progutati ni u crkvi ni u sinagogi.

- Kad je zaista zagustilo, Spinozu je iznevjerila čak i njegova obitelj. Pokušali su ga razbaštiniti zbog njegova krivoučenja. Paradoksalno u svemu tome je to da nema osobe koja se snažnije od Spinoze zauzimala za slobodu riječi i vjersku snošljivost. Otpor koji je susretao kod ljudi učinio je da je Spinoza živio povučeno, te da se potpuno posvetio filozofiji. Kako bi se prehranio, brusio je optička stakla. Nekoliko tih leća došlo je i u moje ruke.

- Zadivljujuće.

- U tome da je živio od brušenja leća ima i nešto simbolike. Ta filozofi moraju pomoći ljudima sagledati život iz nove perspektive. Jezgra Spinozine filozofije upravo je promatranje stvari »pod vidom vječnosti«.

- Pod vidom vječnosti?

- Da, Sofie. Možeš li svoj život vidjeti u kozmičkom kontekstu? Na neki način moraš škiljiti na sebe i svoj život ovdje i sada...

- Hm... to baš nije lako.

- Sjeti se da je tvoj život samo sićušni dio života čitave prirode. Dakle, ti si dio ogromne cjeline.

- Mislim da razumijem.

- Možeš li to doživjeti? Možeš li odjednom obuhvatiti čitavu prirodu (čitav svemir) jednim jedinim pogledom?

- To je pitanje. Možda mi treba nekoliko optičkih stakala.

- Ne mislim samo na beskrajni prostor, već i na beskrajno vrijeme. Jed nom, prije trideset tisuća godina, živio je u dolini Rhine neki dječaćić. Bio je samo djelić sveukupne prirode, valić na beskrajno velikom moru. Tako i ti, Sofie, živiš samo malen dio života prirode. Između tebe i dječćaka nema nika kve razlike.

- Ja barem živim sada.

- U redu, ali upravo smo prema tome htjeli zaškiljiti. Tko si za trideset tisuća godina?

-Je li ovo krivoučenje?

- Pa... Spinoza ne samo da je rekao da je sve što postoji priroda, nego je, štoviše, izjednačio Boga s prirodom. Vidio je Boga u svemu što jest, a sve što lest vidio je u Bogu.

- Onda je bio pantcist.

- Točno. Spinozi Bog nije netko tko je stvorio svijet, a onda istupio iz svega stvorenog. Ne, Bog *jest* svijet. Ponekad se izražava malo drukčije. Na glašava da je svijet *u* Bogu. Tu se poziva na Pavlov govor Atenjanima na Areopagu. »Po njemu, naime, živimo, mičemo se i jesmo«, rekao je Pavao. No, podimo stopama Spinozina rasuđivanja. Njegova se najvažnija knjiga zove: »Etika, geometrijskim redom izložena«.

- Etika... i geometrijski red?

- Možda to danas zvuči malo čudno. Pod etikom filozofi razumijevaju učenje o tome kako se moramo ponašati kako bismo živjeli dobrim životom. Riječ koristimo u tom značenju kad govorimo, na primjer, o Sokratovoj ili Aristotelovoj etici. U naše je doba etika sužena na pravila o tome kako da čovjek živi ne stajući drugima na prste.

- Zato što je sebično misliti samo na svoju sreću?

- Tako nešto. Kad Spinoza koristi riječ »etika«, onda ju je jednako pravilno prevesti i kao umijeće života i kao moral.

-Ali ipak... »umijeće života izloženo geometrijskim redom«?

- Geometrijski red odnosi se na jezik, ili oblik izlaganja. Sjećaš se da je Descartes želio primijeniti matematičku metodu na filozofsko razmatranje. Pod tim je mislio na filozofsko razmišljanje koje se temelji na strogim, misao no nužnim sudovima. Spinoza također pripada racionalističkoj tradiciji. U svojoj etici želio je pokazati da je ljudski život određen prirodnim zakonima. Stoga se moramo osloboditi osjećaja i afekata. Smatrao je da samo tako možemo naći mir i biti sretni.

- Valjda nama ne upravljaju samo prirodni zakoni?

- Ah, Spinozu nije lako shvatiti, Sofie. Krenimo redom. Sjećaš se da je Descartes mislio da se zbilja sastoji od dvije strogo odvojene supstancije - »mišljenja« i »protežnosti«?

- Kad bih to samo stigla zaboraviti?

- Riječ »supstancija« može se prevesti kao ono od čega se nešto sastoji, ono što je jezgra nečega, na što se sve svodi. Descartes se, dakle, služio dvjema supstancijama. Smatrao je da je sve ili »mišljenje« ili »protežnost«.

- Ne trebaš mi to ponavljati.

- Međutim, Spinoza nije prihvaćao ovu razliku. On je mislio da postoji samo jedna supstancija. Smatrao je da se sve što jest može svesti na jednu te istu stvar. Tu je stvar nazvao jednostavno *Supstancijom*. Ponekad je zove Bog ili priroda. Dakle, Spinoza s Descartesom ne dijeli »dualističko« shvaćanje zbilje. Kažemo da je on »monist«. To znači da cijelu prirodu i sve životne prilike svodi na jednu jedinu supstanciju.

- Veće nesloge među filozofima vjerojatno ne može biti.

- Razlika između Descartesa i Spinoze nije toliko velika koliko se obično tvrdi. Descartes je također smatrao da jedino Bog postoji sam po sebi. No, u trenutku kad izjednačuje Boga s prirodom - to jest Boga sa svim stvorenim - Spinoza se udaljava od Descartesa, ali i od židovskog ili kršćanskog shvaćanja.

- Jer Bog *jest* priroda, i točka.

- Kada Spinoza kaže »priroda«, ne misli samo na protežnu prirodu. Pod *Supstancijom*, *Bogom* ili *prirodom* on smatra sve što jest, također ono duhovno.

- Dakle, i »mišljenje« i »protežnost«.

- Da, upravo tako. Prema Spinozinu učenju, ljudi poznaju dva Božja svojstva, tj. oblika nastupa. Spinoza ih zove Božjim atributima, a ta su dva atributa baš Descartesovi »mišljenje« i »protežnost«. Bog - priroda - nastupa dakle ili kao mišljenje ili kao protežne stvari. Može biti da Bog ima beskrajno mnogo drugih svojstava osim »mišljenja« i »protežnosti«, ali ljudi poznaju smo ova dva atributa.

- Dobro, ali to je rečeno na vrlo zamršen način.

- Da, gotovo da nam trebaju dlijeto i čekić kako bismo se probili kroz Spinozin jezik. Ipak, utjeha je da čovjek na kraju nalazi misao koja je jasna kao kakav dijamant.

- Čekam s nestrpljenjem.

- Dakle, sve što postoji u prirodi jest ili mišljenje ili protežnost. Pojedine pojave na koje nailazimo u svakodnevnom životu — na primjer, cvijet, ili pjesma Henrika Wergelanda - različiti su *modusi* atributa mišljenja i atributa protežnosti. Modus je, dakle, način na koji se *Supstancija*, *Bog* ili *priroda* izražava. Cvijet je modus atributa protežnosti, dok je pjesma o tom cvijetu modus atributa mišljenja. Oboje je, u osnovi, izraz *Supstancije*, *Boga* ili *prirode*.

- Oh, zaboga, koji je to tip.

- Ipak, samo je njegov jezik zamršen. Pod ukočenim izrazima krije se čudesna spoznaja koja je tako strašno jednostavna da joj svakidašnji jezik nije dovoljan.

- Mislim da ipak više volim svakidašnji jezik.

- U redu. Počnimo od tebe. Kad te boli trbuh, što onda trpi bol?

- Pa sam si rekao. To sam ja.

- Istina. A kad se kasnije sjetiš da te jednom bolio trbuh, što se onda sjeća?

- Isto ja.

- I to zato što si samo jedna osoba, koju čas boli trbuh, a čas prožima kakav duhovni ugođaj. Spinoza misli da svi sve fizičke stvari, koje oko nas rastoje ili se događaju, izraz Boga ili prirode. Isto tako su sve misli koje se misle misli Boga ili prirode. Jer, sve je jedno. Postoji samo jedan Bog, jedna priroda, jedna supstancija.

- Ali kad nešto mislim, onda *ja* mislim. I kad se krećem, *ja* se krećem. Zašto u to moraš miješati Boga?

- Sviđa mi se tvoje zalaganje. Ali tko si ti? Ti si Sofie Amundsen, ali si također izraz nečeg beskrajno većeg. Možeš reći da *ti* misliš, ili da se *ti* krećeš, ali zar se ne može isto tako reći da priroda misli tvoje misli, ili da se priroda u tebi kreće? To gotovo da je pitanje kroz kakve leće promatraš svijet.

- Želiš li reći da ja ne upravljam samom sobom?

- Hm. Možda imaš nekakvu slobodu pokretati palac onako kako hoćeš, a on se može pokretati samo u skladu sa svojom prirodom. Ne može skočiti s ruke pa trčati po sobi. Tako i ti imaš svoje mjesto u cjelini, dijete moje. Ti si Sofie, ali si također jedan prst na Božjem tijelu.

- Znači, Bog odlučuje o svemu što ja radim?

- Ili priroda, ili prirodni zakoni. Spinoza je mislio da je Bog - ili prirodni zakoni - *unutarnji uzrok* svega što se događa. On nije vanjski uzrok, jer Bog se očituje kroz prirodne zakone, i samo kroz njih.

- Nisam sigurna vidim li razliku.

- Bog nije lutkar koji poteže konce, upravljajući svime što se događa. Pravi »majstor lutaka« upravlja lutkama izvana; on je, dakle, »vanjski uzrok« njihovih pokreta. No, Bog ne upravlja svijetom na taj način. Bog upravlja svijetom pomoću prirodnih zakona. Na taj je način Bog - priroda - »unutarnji uzrok« svega što se događa. To znači da se u prirodi sve događa nužno. Spinozin pogled na život prirode je deterministički.

- Mislim da si nešto slično već rekao.

- Možda misliš na *stoike*. Oni su također naglašavali da se sve odvija nužno. Zato je njima važno sa »stoičkim mirom« poći u susret svemu što se događa. Čovjek ne smije dopustiti da se zanese vlastitim osjećajima. To je ukratko i Spinozina etika.

- Mislim da shvaćam što želi reći. No, ne sviđa mi se misao da ja ne vladam nad sohom.

- Vratimo se onom dječaku iz kamenog doba, koji je živio prije trideset tisuća godina. Rastući polako, bacao je koplje za divljim životinjama, zavolio jednu ženu koja mu je rodila djecu; osim toga, možeš biti sigurna da je obožavao plemenske bogove. Na što misliš kad kažeš da je on o svemu sam odlučio?

- Ne znam.

- Ili, pomisli na lava u Africi. Misliš li da je on odlučio živjeti kao zvijer? Baca li se zato na hromu antilopu? Možda bi, umjesto toga, morao biti vege tarijanac?

- Ne, lav živi u skladu sa svojom prirodom.

- Ili u skladu s prirodnim zakonima. A tako i ti, Sofie, jer i ti si priroda. Sada naravno možeš, uz Descartesovu podršku, prigovoriti da je lav životinja, a ne čovjek sa slobodnim duhovnim sposobnostima. No, pomisli na novo rođeno dijete. Ono vrišti i izvodi; ne dobije li mlijeka, cucla prst. Ima li novorođenče slobodnu volju?

-Ne.

- Kada onda djevojčica dobiva slobodnu volju? Kao dvogodišnjakinja trčkara naokolo i prstom upire na sve i svašta oko sebe. Tri godine stara, gnjavi mamu, a u četvrtoj se odjednom boji mraka. Gdje je sloboda, Sofie?

- Ne znam.

- Navršivši petnaestu godinu, ona stoji pred zrcalom i eksperimentira sa šminkom. Odlučuje li tada samostalno, radi li sve što hoće?

- Shvaćam što misliš.

- Ona je Sofie Amundsen, naravno. No, ona također živi u skladu s prirodnim zakonima. Stvar je u tome da ona to ne uviđa, i to zato što iza svake stvari koju čini postoji užasno mnogo užasno zamršenih uzroka.

- Mislim da više od toga ne želim doznati.

- Svejedno moraš odgovoriti na moje posljednje pitanje. Dva jednako stara drveta rastu u velikom vrtu. Jedno drvo raste na sunčanom mjestu, u zemlji punoj hranjivih tvari i vlage. Drugo drvo raste u lošoj zemlji, na sjeno-

vitom mjestu. Što misliš - koje je drvo veće? I koje od ta dva drveta donosi najviše ploda?

- Ono koje ima bolje uvjete rasta, naravno.

- Prema Spinozi je to drvo slobodno. Ima potpunu slobodu razviti pri rođene mogućnosti. Ipak, ako je to drvo jabuka, onda nema mogućnost do nositi kruške ili šljive. Tako je i s nama ljudima. Možemo biti zaustavljeni u razvoju i osobnom rastu, zbog političkih uvjeta na primjer. Vanjska sila nas na taj način sputava. Samo onda kad smo u stanju »slobodno« razviti svoje prirodene mogućnosti, živimo kao slobodni ljudi. Mi smo određeni unutar najbližim sklonostima i vanjskim uvjetima toliko koliko i dječak iz kamenog doba u dolini Rhine, lav u Africi ili jabuka u vrtu.

- Uskoro se predajem.

- Spinoza naglašava da jedino biće koje je u potpunosti »uzrok sama sebe« može djelovati posve slobodno. Jedino Bog ili priroda predstavljaju takvo slobodno i »neslučajno« djelovanje. Čovjek se bori za slobodu, kako bi živio bez pritiska vanjske sile. Međutim, nikad ne može postići »slobodnu volju«. Mi sami ne odlučujemo o svemu što se događa s našira tijelom - koje je modus atributa protežnosti. Niti »biramo« o čemu ćemo misliti. Čovjek dakle nema »slobodnu dušu«; ona kao da je zatvorena u mehaničkom tijelu.

- To mi je malo teško shvatiti.

- Spinoza je mislio da strasti - na primjer, častohleplje i požuda - onemogućuju čovjeka na putu do prave sreće i sklada. No, spoznamo li da se sve događa nužno, možemo postići intuitivnu spoznaju prirode kao cjeline. Možda dopremo do kristalno jasnog doživljaja da je sve povezano, da je sve jedno. Cilj je jednim pogledom zahvatiti sve što jest. Tek tada postizemo najvišu sreću i duhovni mir. Ovo je Spinoza nazvao: promatrati sve »sub specie aeternitatis«.

- Što znači?

- Promatrati sve »pod vidom vječnosti«. Zar nismo s tim i počeli?

- Tu moramo i završiti. Moram požuriti kući.

Alberto ustane pa sa police skine veliku zdjelu s voćem. Stavi je na stol.

- Zar nećeš barem uzeti malo voća prije odlaska?

Sofie uzme bananu, a Alberto zelenu jabuku.

Ona prelomi vrh banane pa je stane guliti.

- Tu nešto piše — reče odjednom.

- Gdje?

- Tu, na unutarnjoj strani kore. Čini se da je napisano crnom tintom...

Sofie se nagne prema Albertu da mu pokaže bananu. On pročitao naglas: »*Evo me opet, Hilde. Ja sam posvuda, dijete moje. Sretan rođendan!*«

- Jako zabavno - reče Sofie.

- Sve je prepređeniji.

- Ali, nije li to... posve nemoguće. Uzgajaju li se banane u Libanonu?

Alberto odmahnu glavom.

- Ja je u svakom slučaju neću pojesti.

- Onda je ostavi. Onaj tko šalje rođendanske čestitke u unutrašnjosti neoguljene banane, svakako je poremećena osoba. No, čini se da je i prilično oštrouman...

- Da, oboje je točno.

- Onda ovog trena možemo zaključiti da Hilde ima oštroumnog oca? On zaista nije glup.

- Pa rekla sam ti. Može biti da te on naveo da me nazoveš Hilde kad sam posljednji put bila ovdje. Možda nam on stavlja riječi u usta.

- Ništa ne možemo isključiti. No, u sve također moramo posumnjati.

- Koliko znamo, možda je čitav naš život samo san.

- Nemojmo žuriti. Možda za sve ovo postoji neko jednostavno objašnjenje.

- Svejedno, moram požuriti kući. Mama me čeka.

Alberto otprati Sofie do vrata. Dok je izlazila, reče:

- Vidimo se uskoro, draga Hilde.

U sljedećem se trenu vrata zatvore za njom.

LOCKE

*...prazna i besadržajna kao ploča
prije učiteljeva ulaska u razred...*

Sofie je stigla kući u pola devet. Sat i pol nakon dogovora koji zapravo i nije bio dogovor. Jednostavno je preskočila ručak i mami ostavila poruku da se vraća najkasnije u sedam sati.

- Ovako dalje ne ide, Sofie. Morala sam zvati informacije i pitati postoji li u Starom gradu neki Alberto. Ismijali su me.

- Nije baš bilo lako otići. Mislim da se nalazimo pred rješenjem velike zagonetke.

- Glupost!

- Ma ne, stvarno.

- Jesi li ga pozvala na vrtnu zabavu?

- O, ne, zaboravila sam.

- Želim ga upoznati. I to sutra. Nije zdravo da mlada djevojka vida nekog starijeg muškarca na taj način.

- Kad je u pitanju Alberto, nemaš razloga za zabrinutost. Druga je stvar s Hildinim ocem.

-Koja Hilde?

- Kći onog tipa koji je u Libanonu. On je, čini se, velika lopuža. Možda nadzire cijeli svijet...

- Ako me istog trena ne upoznaš s tim tvojim Albertom, zabranit ću ti da ga vidiš. Ne mogu u njega biti sigurna dok barem ne vidim kako *izgleda*.

JOSTEIN GAARDER

Sofiji sada nešto padne na pamet. Otrča u svoju sobu.

- Ma što ti je odjednom? - povika majka za njom.

Sofie se uskoro vrati u dnevnu sobu.

- Odmah ćeš vidjeti kako izgleda. A onda ćeš me, nadam se, ostaviti na miru.

Zamahne video-kazetom pa ode prema videu.

- Zar ti je dao video-kazetu?

- Iz Atene...

Uskoro su se na ekranu pokazale slike Atene. Majka je zanijemjela od čuđenja kad je Alberto istupio i obratio se Sofiji.

Sofie je tada primijetila nešto što je bila zaboravila. Na Akropoli je vrvje-lo ljudima iz različitih putničkih agencija. Usred jedne skupine isticao se malen plakat, na kojem je pisalo: »HILDE«...

Alberto je nastavio lutati Akropolom. Uskoro se spustio svečanim ulazom, te zastao na Areopagu, gdje je Pavao održao svoj govor Atenjanima. Zatim je na starom trgu nastavio pripovijedati Sofiji.

Majka je sjedila i nepotpunim rečenicama komentirala video:

- Nevjerojatno... zar je *to* Alberto? Evo opet onog zeca... Ali... da, on to zaista tebi priča, Sofie. Nisam znala da je Pavao bio u Ateni...

Video se približavao trenutku kada stara Atena odjednom izrasta iz ruševina. Sofie se u posljednjem trenutku požurila zaustaviti vrpcu. Predstavila je mami Alberta, ali joj nije bilo potrebno predstavljati i Platona.

U sobi je zavladao potpuna tišina.

- Zar nije prilično zgodan? - reče Sofie, zafrkavajući.

- To mora da je nekakav čudak kad se tako dade snimati u Ateni samo da bi film poslao curici koju gotovo i ne poznaje. *Kad* je bio u Ateni?

- Nemam pojma.

- Ipak, ima tu još nečeg...

- Da?

-Jako slični onom majoru koji je nekoliko godina živio u šumskoj kolibici.

- Možda to i jest on, mama.

- No, nitko mu nije vidio ni sjenu već više od petnaest godina.

- Možda se selio naokolo. U Atenu, na primjer.

Majka odmahne glavom.

- Kad sam ga vidjela u sedamdesetima, nije bio ni dan mladi od Alberta kojeg sam danas gledala. Imao je strano prezime...

- Knox?
- Možda, Sofie, možda se zvao Knox.
- Ili Knag?
- Oh, stvarno se ne sjećam... O kojem ti to Knoxu ili Knagu pričaš?
- Jedan je Alberto, a drugi Hildin otac.
- Mislim da mi se počinje vrtjeti u glavi.
- Ima li što za jelo?
- Podgrij si kosane odreske.

Prošlo je točno dva tjedna otkako je Sofie razgovarala s Albertom. Dobila je novu rođendansku čestitku za Hilde. No, iako se i njezin rođendan približavao, nije dobila ni jednu čestitku.

Jednog poslijepodneva otišla je u Stari grad i pokucala na Albertova vrata. Nije ga bilo kod kuće, ali na vratima je visio nekakav papirić. Na njemu je

Sretan rođendan, Hilde! Na pragu smo velikog prevrata. Trenutak istine, dijete moje. Gotovo svaki put kad na to mislim, toliko se smijem da se skoro popiškim. To ima veze s Berkeleyem, naravno; čvrsto se drži.

Sofie ždere poruku s vrata, te je pri izlasku ubaci u Albertov poštanski sandučić.

Kvrugu! Valjda nije ponovno otputovao u Atenu? Kako je mogao ostaviti Sofie samu s tolikim neodgovorenim pitanjima?

Kad je u četvrtak, 14. lipnja došla iz škole, po vrtu je tumarao Hermes. Sofie potrča prema njemu, a on prema njoj u velikim skokovima. Ona ga obgrli kao da on može riješiti sve njezine zagonetke.

Ponovno je mami ostavila poruku, ali ovaj put je napisala i Albertovu adresu.

Dok su hodali kroz grad, Sofie je razmišljala o sutrašnjem danu. Nije toliko razmišljala o svom rođendanu; ionako ga neće slaviti prije Ivanja. Međutim, sutra je i Hildin rođendan. Sofie je bila sigurna da će se dogoditi nešto izvanredno. U svakom slučaju mora prestati dobivati rođendanske pozdrave iz Libanona.

Kad su prošli Veliki trg i krenuli prema Starom gradu, prošli su pored nekog parka s igralištem. Hermes je zastao pred klupom; činilo se da je htio da Sofie sjedne.

Ona sjedne pa stane gladiti žutog psa po vratu, gledajući ga ravno u oči. Životinjom prođe nekoliko snažnih trzaja. Sigurno će sada početi lajati, pomisli Sofie.

Odjednom mu se vilica zatrza, ali niti je zarežao niti zalajao. Otvorio je usta i rekao:

- Sretan ti rođendan, Hilde!

Sofie je sjedila kao okamenjena. Je li to pas nešto rekao?

Ne, to joj se sigurno samo učinilo zato što je cijelo vrijeme mislila na Hilde. No, ipak je u dubini duše znala da je Hermes izgovorio te četiri riječi. Izrekao ih je dubokim, zvučnim basom.

Sljedećeg je trenutka sve bilo kao prije. Hermes je nekoliko puta demonstrativno zalajao, kao da je htio prikriti da je progovorio ljudskim glasom, a zatim odšvrljao u pravcu Albertove kuće. Ulazeći u kuću, Sofie baci pogled na nebo. Vrijeme je cijelog dana bilo lijepo, ali sada su se u daljini stali gomilati tmurni oblaci.

Kad je Alberto otvorio vrata, Sofie reče:

- Bez učtivosti, molim. Ti si jedna velika budala, a to i sam znaš.

- Što je sad, dijete moje?

- Major je Hermesa naučio *govoriti*.

- Za Boga miloga! Zar je dotle došlo?

-Vjerovao ili ne.

- I što je rekao?

- Hajde pogodi.

- Možda »sretan rođendan« ili nešto slično.

- Bravo.

Alberto pusti Sofie unutra. Danas se također preobukao u novi kostim. Nije se toliko razlikovao od prošlog, ali ovaj put na sebi nije imao toliko masnica, vrpce i čipaka.

- Ima još nešto - reče Sofie.

- Kako to misliš?

- Nisi li našao poruku u sandučiću?

- Ah, to! Bacio sam je istog časa.

- Neka on samo piški svaki put kad misli na Berkeleva. No, što je to s upravo tim filozofom što navodi na takve stvari?

- Moramo se malo strpjeti.

- Danas ćeš govoriti o njemu, zar ne?

- Da, danas.

Alberto sjedne i raskomoti se. Zatim reče:

- Kad smo prošli put ovdje sjedili, pričao sam ti o Descartesu i Spinozi. Složili smo se da im je jedna važna stvar zajednička. Naime, obojica su izraziti *racionalisti*.

- A racionalist je osoba koja snažno vjeruje u važnost razuma.

- Da, racionalist vjeruje da je razum izvor znanja. On obično misli da su čovjeku prirodene određene ideje - dakle, da postoje u njegovoj svijesti i prethode svakom iskustvu. Što je ideja ili predodžba jasnija, to je sigurnije da odgovara nečemu zbiljnom. Sjećaš se da je Descartes imao jasnu i razgovijetnu ideju »savršenog bića«. Zbog nje je potom zaključio da Bog zaista postoji.

- Nisam baš zaboravna.

- Racionalističko razmišljanje karakteristično je za filozofiju 17. stoljeća. Bilo je također snažno u srednjem vijeku, a sjećamo ga se i u Platona i Sokrata. U 18. stoljeću pogađa ga sve dublja kritika. Mnogo je filozofa zauzelo stajalište da u našoj svijesti nema nikakvog sadržaja prije nego što nešto neiskusimo osjetilima. Takav pogled zovemo *empirizmom*.

- Danas ćeš govoriti o empiristima?

- Pokušat ću. Najznačajniji empiristi - filozofi iskustva - bili su Locke, Berkeley i Hume, sva trojica Britanci. Najutjecajniji racionalisti 17. stoljeća bili su Francuz Descartes, Nizozemac Spinoza, te Nijemac Leibniz. Zato obično razlikujemo *britanski empirizam* i *kontinentalni racionalizam*.

- U redu, ali previše je tu riječi. Možeš li ponoviti što znači »empirizam«?

- Empirist svoje znanje o svijetu želi izvesti iz onoga što mu govore osjetila. Klasična formulacija empirističkog shvaćanja potječe od Aristotela. On je rekao da »nema ničega u razumu što prije toga nije bilo u osjetilima«. Ovo mišljenje sadrži namjernu kritiku Platona, koji je mislio da je čovjek iz svijeta »ideja« ponio sa sobom komplet urođenih ideja. Locke ponavlja Aristotelove riječi, ali ih upravlja protiv Descartesa.

- Nema ničega u razumu... što prije toga nije bilo u osjetilima?

- Nemamo nikakvih prirodnih ideja ili predodžbi o svijetu. O svijetu na koji dolazimo ne znamo ama baš ništa prije nego što ga *vidimo*. Ako imamo predodžbu ili ideju o nečemu što se ne može povezati s iskustvenim činjenicama, onda je ta ideja lažna. Kada, na primjer, koristimo riječi kao »Bog«, »vječnost« ili »supstancija«, razum hoda na prazno. Jer, nitko nije *iskusio* ni Boga, ni vječnost, niti ono što filozofi nazivaju »supstancijom«. Pišu se mnoge učene rasprave koje na kraju krajeva ne sadrže nikakvu novu spoznaju.

Pažljivo razrađen filozofski sustav možda izgleda zadivljujuće, ali zapravo je samo plod mašte. Filozofi 17. i 18. stoljeća naslijedili su niz takvih učenih rasprava te su ih stavili pod povećalo kako bi ih oprali od ispraznih misli, Možemo to usporediti s ispiranjem zlata. Uglavnom se vidi pijesak i ilovača, ali ponekad zablješti i zrnca zlata.

- 1 ta zrnca zlata su pravo iskustvo?

- Ili barem misli povezane s ljudskim iskustvom. Britanskim je empiristima važno ispitati sve ljudske predodžbe, kako bi otkrili mogu li ih potkrijepiti pravim iskustvom. No, uzmimo ih jednog po jednog.

- Počni!

- Prvi je bio Englez *John Locke*, koji je živio od 1632. do 1704. g. Njegova najznačajnija knjiga zove se »An Essay Concerning Human Understanding«; objavljena je 1690. g. U njoj pokušava razjasniti dva pitanja: 1. odakle ljudi dobivaju svoje misli i ideje i 2. možemo li vjerovati u ono što nam osjetila govore.

- Kakav projekt!

- Pođimo redom. Locke je uvjeren da je svaka naša misao i ideja samo odsjaj onoga što smo vidjeli i čuli. Prije nego što nešto osjetimo, naša je svijest kao »tabula rasa« - »neispisana ploča«.

- Drži se ti našeg jezika!

- Dakle, prije nego što nešto osjetimo, naša je svijest prazna i besadržajna kao ploča prije učiteljeva ulaska u razred. Locke uspoređuje svijest i s nenamještenom sobom. No, onda počinjemo osjećati. Promatramo svijet oko nas, njušimo, kušamo, dodirujemo, slušamo. Nitko to ne radi bolje od male djece. Tako nastaje ono što Locke zove *jednostavnim osjetilnim idejama*. Međutim, svijest vanjske dojmove ne prihvaća pasivno. U njoj se također nešto događa. Jednostavne osjetilne ideje prerađuju se mišljenjem, zaključivanjem, vjerovanjem i sumnjanjem. Tako nastaje ono što Locke naziva *refleksivnim idejama*. On, dakle, razlikuje »osjetilnost« i »refleksiju«. Jer, svijest nije naprosto pasivni primalac. Ona uređuje i prerađuje sve osjetilne dojmove. Upravo ovdje moramo biti na straži.

- Na straži?

- Locke naglašava da jedino što do nas dopire putem osjetila, jesu *jednostavni dojmovi*. Na primjer, kada jedem jabuku, ne osjećam cijelu »jabuku« u jednom jedinom dojmju. Zapravo primam niz »jednostavnih dojmova« -kao: nešto je zeleno, svježeg mirisa, sočnog i kiselkastog okusa. Tek nakon što sam mnogo puta pojeo jabuku, mislim da sada jedem »jabuku«. Locke kaže da smo si stvorili *složenu predodžbu* o »jabuci«. Kad smo kao mali kušali jabuku

prvi put nismo imali nikakvih složenih predodžbi. Ipak, vidjeli smo nešto zeleno, žvakali nešto sočno i osvježavajuće, mljac... u redu, možda malo kiselo. Nakon nekog vremena, mnogo osjetilnih dojmova skupljamo u jedan snop, te stvaramo pojmove kao što su »jabuka«, »kruška« i »naranča«. Sav materijal našeg znanja o svijetu na kraju krajeva dolazi kroz naš osjetilni aparat. Spoznaja koja ne potječe od jednostavnih osjetilnih dojmova, lažna je, i mora se stoga odbaciti.

- Barem možemo biti sigurni da ono što vidimo, čujemo, njušimo i kušamo zaista jest takvo kakvim ga doživljavamo.

- I da i ne. To je drugo pitanje na koje Locke pokušava odgovoriti. Prvo je odgovorio na to odakle dolaze naše ideje i predodžbe. A onda se pita je li svijet zaista onakav kakvim ga doživljavamo osjetilima? To, naime, nije baš očito, Sofie. Ne smijemo pre nagljivati. To je jedino što pravi filozof ne smije.

- Šutim kao riba.

- Locke razlikuje »primarne« i »sekundarne« osjetilne kvalitete. Ovdje pruža ruku filozofima koji mu prethode - na primjer, Descartesu.

- Objasni!

- Pod *primarnim osjetilnim kvalitetama* razumijevamo protežnost stvari, težinu, oblik, pokretljivost i broj. Što se tiče ovih svojstava, možemo biti sigurni da osjetila prikazuju stvarna svojstva stvari. No, osjetilima spoznaje mo i druga svojstva. Kažemo da je nešto slatko ili kiselo, zeleno ili crveno, toplo ili hladno. Locke ovo zove *sekundarnim osjetilnim kvalitetama*. Takvi osjetilni dojmovi - boja, miris, okus ili zvuk - ne prikazuju stvarna svojstva onoga što je u tijelima. Oni samo opisuju kako vanjska zbilja utječe na naša osjetila.

- O ukusima ne valja raspravljati.

- Točno. O prvotnim svojstvima (kao veličini i težini) svi se mogu složiti zato što su dio samih stvari. Međutim, drugotna svojstva (kao boja i okus) razlikuju se od životinje do životinje, te od čovjeka do čovjeka, ovisno o tome kako je opremljen osjetilni aparat pojedinca.

- Kada Jorunn jede naranču, izgleda kao da jede limun. Obično ne može pojesti više od jedne kriške. »Kiselo je«, kaže. Meni se obično čini da je ta ista naranča baš taman slatka i fina.

- I nijedna nema niti pravo, niti krivo. Opisujete naprosto kako naranča djeluje na vaša osjetila. Isto vrijedi i za boje. Možda ti se ne sviđa neka nijansa crvene boje. Ako je Jorunn upravo kupila haljinu te boje, bilo bi pametno zadržati svoje mišljenje za sebe. Boju doživljavate različito, ali haljina nije ni lijepa ni ružna.

- Ali, svi se slažu da je naranča okrugla.
- Da, ako imaš okruglu naranču, nitko ne može »misliti« da je četvrtasta. Možeš »misliti« da je slatka ili kisela, ali ne da je teška osam kilograma ako teži samo 200 grama. Možda možeš »vjerovati« da teži nekoliko kilograma, ali onda bi se moglo reći da si malo zabrazdila. Ako nekoliko osoba pogađa koliko neko tijelo teži, jedan je uvijek bliže istini od drugih. To vrijedi i za količinu stvari. U boci ili *ima* 986 zrna graška, ili ne. Isto vrijedi i za pokretljivost. Automobil se ili kreće ili ne.

-Jasno mi je.

- Što se tiče »protežne« zbilje, Locke se dakle slaže s Descartesom da ona zapravo ima neka svojstva koja je čovjek u stanju spoznati razumom.

- S time se valjda nije toliko teško složiti.

- I na drugim je područjima Locke bio otvoren za ono što je zvao intuitivnim ili »demonstrativnim« znanjem, na primjer, mislio je da su određene etičke smjernice dane svim ljudima. Dakle, zagovara takozvani *prirodni zakon*, a to je racionalistička osobina. Druga Lockeova racionalistička crta jest ta da misli da je u ljudski razum usađeno da Bog postoji.

- Možda je u pravu.

- U vezi s čim?

- Da Bog postoji.

- Može biti, naravno. No, on to ne smatra pitanjem vjere. Drži da spoznaja Boga potječe iz ljudskog razuma. *To* je racionalistička crta. Moram dodati da je zagovarao slobodu duha i toleranciju. Osim toga, bio je zaokupljen jednakošću među spolovima. Da je žena podređena muškarcu, misao je koju on smatra stvorenom od čovjeka. Stoga je ljudi mogu i promijeniti.

- Nije da se ne slažem.

- Locke je jedan od prvih filozofa novijeg doba koji se zanima za tipično ponašanje spolova. Snažno je utjecao na svog imenjaka *Johna Stuarta Milla* koji je igrao veliku ulogu u borbi za jednakost među spolovima. Locke je uopće uranio s mnogim liberalnim mislima koje su procvale kasnije, u doba francuskog prosvjetiteljstva u 18. stoljeću. On je, na primjer, među prvima zagovarao *princip podjele vlasti*...

- Što znači da se državna vlast dijeli na nekoliko različitih ustanova.

- Sjećaš li se koje su to ustanove?

- To su: »zakonodavna vlast« ili narodna skupština. Onda »sudska vlast«, to jest sudovi. I na kraju »izvršna vlast« ili vlada.

- Ova trodjelna podjela potječe od francuskog prosvjetiteljskog filozofa *Montesquieua*. Locke je, prije svega, naglašavao da se zakonodavna i izvršna vlast moraju odijeliti kako bi se izbjegla tiranija. Živio je istodobno s Louisom XIV, koji je svu vlast položio u ruke jedne osobe. »Država, to sam ja«, rekao je. Kažemo da je to samovlada. Danas bi se možda reklo: »bespravno stanje«. Kako bi se osigurala pravna država, narodni zastupnici moraju donositi zakone, a kralj i vlada izvršavati ih, smatrao je Locke.

HUME

...bacite je onda u vatru...

Alberto je sjedio i gledao u stol između njih. Jedanput se okrenuo i pogledao kroz prozor.

- Oblači se - reče Sofie.
- Da, sparno je.
- Hoćeš li mi sada pričati o Berkeleyu?

- On je drugi od trojice britanskih empirista. Budući da pripada vlastitoj kategoriji, najprije ćemo se pozabaviti *Davidom Humeom*, koji je živio od 1711. do 1776. g. Njegova se filozofija pamti kao najvažnije empirističko mišljenje. Bitno je značenje dobio također zbog toga što je dao pravac istraživanjima velikog filozofa Immanuela Kanta.

- A to da mene više zanima Berkeleyeva filozofija ne igra nikakvu ulogu?

- Ne, nikakvu. Hume je odrastao blizu Edinburgha u Škotskoj. Obitelj se nadala da će postati pravnik, ali on je rekao da je »osjećao nepobjedivu odbojnost prema svemu drugom osim filozofiji i učenju«. Živio je u jeku prosvjetiteljstva, istovremeno kad i veliki francuski mislioci *Voltaire* i *Rousseau*, i mnogo je putovao po Europi prije no što se potkraj života smirio u Edinburghu. Njegovo najznačajnije djelo, »Istraživanje o ljudskom razumu«, izašlo je kad je Humeu bilo 28 godina. Tvrдио je da je ideju za tu knjigu dobio kao petnaestogodišnjak.

- Vidim da moram požuriti.

- Već si na putu.
- Kad bih ja pisala svoju filozofiju, ona bi se razlikovala od svega što sam dosad čula.
- Što ti posebno nedostaje?
- Kao prvo, svi su filozofi o kojima sam slušala muškarci. A muškarci, čini se, žive u svijetu za sebe. Mene više zaokuplja stvarni svijet. Cvijeće, životinje, djeca koja se rađaju i rastu. Tvoji filozofi stalno govore o »čovjek«; sada prelazimo na raspravu o »ljudskom razumu«. Izgleda da je taj »čovjek« neki sredovječni muškarac. Život ipak počinje trudnoćom i porodom. Čini mi se da smo dosad premalo čuli o pelenama i dječjem plaču. Možda je također premalo ljubavi i prijateljstva.
- Potpuno si u pravu, naravno. Možda je upravo Hume filozof koji razmišlja malo drukčije. On više nego itko drugi polazi od svakidašnjeg svijeta. Štoviše, mislim da Humea jako zanima kako djeca (to jest, novi svjetski građani) shvaćaju život.
- Bolje da onda pripazim.
- Kao empirist, Hume je mislio da mu je zadaća urediti sve nejasne pojmove i misaona ustrojstva, izmišljene od tih tvojih muškaraca. U pismu i govoru plutale su olupine iz srednjeg vijeka, ali i iz racionalističke filozofije 17. stoljeća. Hume se želi vratiti čovjekovu neposrednom opažanju svijeta. Nikakva nas filozofija »neće dovesti iza kulisa svakidašnjeg iskustva, niti nam dati pravila ponašanja različita od onih do kojih dolazimo razmišljajući o svakodnevnom životu«, rekao je.
- Zasad zvuči primamljivo. Imaš li kakav primjer?
- Vjerovanje u anđele bilo je vrlo rašireno u Humeovo doba. Anđeo je muška pojava s krilima. Jesi li ikad vidjela takvo biće, Sofie?
- Ne.
- Ali vidjela si mušku pojavu?
- Pitaš gluposti.
- A vidjela si i krila?
- Naravno, ali ne na čovjeku.
- Prema Humeu, »anđeo« je »složen pojam«. Sastoji se od dva različita iskustva, koja u stvarnosti nisu viđena zajedno, ali su ipak spojena u čovjekovo mašti. Drugim riječima, ta je predodžba lažna i mora se baciti preko palube. Tako moramo pročitati sve naše misli i predodžbe. Tako moramo pospremiti i naše knjižnice. Hume je rekao: »Uzmite bilo koju knjigu u ruke i upitajte se: Sadrži li kakvo apstraktno zaključivanje o veličinama ili broju?

Ne. Sadrži li kakvo zaključivanje osnovano na iskustvu o činjenicama i postojanju? Ne. Bacite je onda u vatru, jer ona ne može sadržavati ništa osim obmane i plodova mašte.«

- Prilično žestoke riječi.

- Ipak, ostaje nam svijet. Svježiji, oštrijih obrisa nego ikad prije. Hume se želi približiti dječjem shvaćanju svijeta u kojemu misli i razmatranja još nisu zauzela mjesto u svijesti. Zar nisi rekla da većina filozofa o kojima si čula živi u svijetu za sebe, a da tebe više zanima stvarni svijet?

- Tako nešto, da.

- Hume bi to također rekao. No, promotrimo pobliže njegovo rasuđivanje.

-Ja nikud ne idem.

- Hume počinje tvrdnjom da čovjek ima dvije vrste predodžbi. To su *dojmovi i ideje*. Pod »dojmom« razumijeva neposredno opažanje vanjske zbilje. Pod »idejom« razumijeva sjećanje na takvo opažanje.

- Molim primjer!

- Ako se opečeš na vruću peć, imaš neposredni »dojam«. Kasnije se može prisjetiti da si se opekla. To Hume zove »ideja«. Razlika je da je »dojam« snažniji i življi od sjećanja o tom dojamu. Možemo reći da je osjetilni dojam original, dok je »ideja« ili sjećanje na osjetilni dojam samo blijeda kopija. Jer, »dojam« je neposredni uzrok »ideje« koja se čuva u svijesti.

- Kopčam, zasad.

- Zatim, Hume naglašava da »dojam« i »ideja« mogu biti *jednostavni ili složeni*. Sjećaš se da smo u vezi s Lockeom govorili o jabuci. Neposredno iskustvo jabuke je »složeni dojam«. A predodžba svijesti o jabuci je »složena ideja«.

- Oprosti što prekidam, no je li ovo jako važno?

-Je li važno?! Iako su filozofi ponekad zaokupljeni lažnim problemima, ne smiješ se povlačiti kad je riječ o gradnji jednog suda. Hume bi se sigurno složio s Descartesom da se mišljenje mora izgraditi iz temelja.

- Predajem se.

- Humeova je poenta da ponekad sastavljamo »ideje« na način na koji ne postoje u zbilji. Tako nastaju lažne ideje i predodžbe, kojih u prirodi nema. Već smo spomenuli anđele. Prije toga smo govorili o »krokoslonovima«. Još jedan primjer je »Pegaz«, to jest - krilati konj. Moramo priznati da u svim tim slučajevima svijest izrezuje i lijepi na svoju ruku. Krila uzima od jednog doma, a konja od drugog. Svi su dijelovi jednom opaženi, dakle, ušli su u

Kazalište svijesti kao pravi »dojmovi«. Svijest zapravo ništa ne izmišlja. Ona -amo izrezuje i lijepi, te na taj način gradi lažne »ideje« ili predodžbe.

- Shvaćam. Sad mi je jasno da ovo također može biti važno.

- Dobro. Dakle, Hume želi istražiti svaku predodžbu kako bi vidio nije li sastavljena na način koji ne postoji u zbilji. On pita: od kojih dojmova potvče ova predodžba? Najprije mora otkriti od kojih je »jednostavnih ideja« neki pojam sastavljen. Ima kritičku metodu za analizu ljudskih predodžbi. Na raj način želi urediti naše misli i pojmove.

- Imaš li koji primjer?

- U Humeovo vrijeme bilo je mnogo ljudi koji su imali jasne predodžbe o nebu« ili »Novom Jeruzalemu«. Možda se sjećaš da je Descartes tvrdio da »jasne i razgovijetne« predodžbe same po sebi mogu biti garancija da u zbilji takvo što postoji.

- Već sam ti rekla da nisam zaboravna.

- Odmah nam je jasno da je predodžba »neba« vrlo složena. Spomenimo samo nekoliko elemenata: u nebu postoje »biserna vrata«, tamo su »ulice od zlata«, »anđela« ima na gomile - i tako dalje. No, još uvijek nismo sve raščlanili na pojedine faktore. Jer, »biserna vrata«, »zlatne ulice« i »anđeli« su također složene predodžbe. Tek kad utvrdimo da se naša predodžba neba sastoji od jednostavnih predodžbi kao što su »biser«, »vrata«, »ulica«, »zlato«, »pojava u bijelom« i »krila«, možemo upitati jesmo li zaista iskusili odgovarajuće »jednostavne dojmove«.

- Jesmo. No, onda smo sve »jednostavne dojmove« izrezali i slijepili u sliku iz sna.

- Našla si pravu riječ. Jer, ako čovjek išta čini kad sanja, onda se služi škarama i ljepilom. Hume naglašava da je sav materijal od kojeg sastavljamo naše slike iz sna jednom ušao u svijest kao »jednostavan dojam«. Tko nikad nije vidio »zlato«, neće si moći zamisliti zlatnu ulicu.

- Baš je on pametan. Što je s Descartesom i njegovom jasnom i razgovijetnom predodžbom o Bogu?

- Hume i na to ima odgovor. Recimo da Boga zamišljamo kao beskrajno "inteligentno, mudro i dobro biće«. Imamo, dakle, »složenu ideju« koja se sastoji od nečeg beskrajno inteligentnog, beskrajno mudrog i beskrajno do brog. Ako nikad nismo doživjeli inteligenciju, mudrost i dobrotu, nikad ne bismo mogli složiti takav pojam Boga. Možda je u našu predodžbu Boga uključeno i to da je On »strog, ali pravedan otac« - predodžba je, dakle, sastavljena od »strog«, »pravedan« i »otac«. Nakon Humea, mnogi su kritičari religije ukazali da takva predodžba o Bogu može potjecati upravo od

načina na koji smo, kao djeca, doživjeli oca. Predodžba o ocu vodi do predodžbe o »Ocu na nebesima«, govorilo se.

- Možda je to istina. No, ja nikad nisam prihvaćala da Bog nužno mora biti muškarac. Mama ponekad Boga zove Božena, ravnoteže radi.

- Dakle, Hume napada sve misli i predodžbe koje ne potječu od odgovora rajućih osjetilnih dojmova. On želi, kako sam kaže, »prognati svo besmisleno brbljanje koje je toliko dugo vladalo metafizičkim razmišljanjem i dovelo ga na zao glas«. Međutim, u svakidašnjem životu također koristimo složene pojmove, ne razmišljajući o njihovoj vrijednosti. To se, na primjer, tiče predodžbe o našem »ja«, o srži osobnosti. Ta je predodžba bila temelj Descartesove filozofije. Oko te jasne i razgovijetne predodžbe sagrađena je cijela njegova filozofija.

- Nadam se da Hume nije pokušao zaniijekati da sam ja - ja. Onda je i on brbljivac.

- Sofie, ako postoji jedna stvar koju bih te želio naučiti tijekom ovog tečaja filozofije, onda je to da ne smiješ prebrzo donositi zaključke.

-Nastavi.

- Ne, pomoću Humeove metode možeš sama analizirati ono što shvaćaš svojim »ja«.

- Onda prvo moram upitati je li predodžba o mome »ja« jednostavna ili složena.

- I što zaključuješ?

- Moram priznati da mi se čini da sam dosta složena. Na primjer, prilično sam promjenjivog raspoloženja. Cesto se teško odlučujem za nešto. Osim toga, ista mi se osoba može istodobno sviđati i ne sviđati.

- Dakle, predodžba o tvome »ja« je »složena ideja«.

- U redu. Onda se moram upitati jesam li iskusila odgovarajući »složeni dojam« moga »ja«. A to sigurno jesam? To osjećam stalno, zar ne?

- Zašto si nesigurna?

- Stalno se mijenjam. Danas nisam ista ona osoba koja sam bila kao četverogodišnjakinja. Moje raspoloženje i shvaćanje same sebe mijenja se iz trenutka u trenutak. Ponekad osjećam da sam »nov čovjek«.

- Dakle, osjećaj da imamo nepromjenjivu srž osobnosti je lažna predodžba. Predodžba o našem »ja« zapravo je dugačak niz pojedinačnih dojmova, koje nikad ne doživljavamo *istovremeno*. Ona nije ništa drugo do »snop, zbirka različitih shvaćanja koja jedno drugo slijede nevjerovatnom brzinom i koja su u neprestanoj mijeni i pokretu«, kaže Hume. Svijest je kao »kazalište,

u kojemu se razna shvaćanja pokazuju jedno za drugim, prolaze, vraćaju se, blijede ili se miješaju u beskrajnom mnoštvu stanja i prizora.« Humova je glavna točka da »osobnost« ne postoji u pozadini, to jest ispod ili iza shvaćanja i duševnih stanja koja dolaze i prolaze. To je kao sa slikama na filmskom platnu: budući da se brzo izmjenjuju, ne vidimo da je film »sastavljen« od pojedinačnih slika. One su zapravo nepovezane. Film je zapravo suma trenutaka.

- Predajem se.

- Znači li to da napuštaš predodžbu o nepromjenjivoj srži osobnosti?

- Pa valjda da.

- A samo časak prije mislila si nešto drugo! Moram dodati da je Humeova analiza čovjekove svijesti te odbacivanje ideje da je čovjekova srž osobnosti nepromjenjiva iznijeta gotovo 2500 godina prije na sasvim drugom kraju svijeta.

- Tko je to učinio?

- *Buddha*. Gotovo da je neugodno koliko se ta dvojica jednako izražavaju. Buddha je ljudski život promatrao kao neprekidan niz mentalnih i fizičkih procesa koji čovjeka mijenjaju iz trena u tren. Novorođenče nije isto kad odraste, a ja nisam isti kao jučer. Ni o čemu čovjek ne može reći: »Ovo je moje«, kaže Buddha, i ni o čemu ne može reći: »To sam ja.« Dakle, ne postoji nikakvo »ja«, nikakva nepromjenjiva srž osobnosti.

- Stvarno, to nevjerojatno sliči Humeu.

- U produžetku ideje o nepromjenjivom ja, mnogi su racionalisti uzimali zdravo za gotovo da čovjek ima besmrtnu »dušu«.

- I to je lažna predodžba?

- Da, i to prema obojici. Znaš li što je Buddha rekao svojim učenicima na samrti?

- Ne, kako bih mogla znati?

- »Prolazno je sve što je složeno.« Možda bi i Hume rekao isto. Ili Demokrit. U svakom slučaju znamo da je Hume odbacivao svaki pokušaj dokazivanja besmrtnosti duše i postojanja Boga. To ne znači da on te stvari isključuje; no vjerovati da se vjera može dokazati ljudskim razumom, racionalistička je glupost. Hume nije bio kršćanin, ali ni uvjereni ateist. On je nešto što zovemo *agnostičarom*.

- Što to znači?

- Agnostičar je osoba koja ne zna postoji li Bog. Humea je na samrti posjetio neki prijatelj, upitao vjeruje li u postojanje zagrobnog života. Hume

je navodno odgovorio: »Također je moguće da komad ugljena, stavljen u vatru, ne gori.«

- Ma nemoj...

- Odgovor je tipičan za njegovu bezuvjetnu slobodu od predrasuda. Kao istinito prihvaćao je samo ono o čemu je imao pouzdano osjetilno iskustvo. Prema svim drugim mogućnostima bio je otvoren. Nije odbacivao ni kršćansku vjeru ni vjeru u čuda. Obje stvari govore o vjeri, a ne o znanju ili razumu. Obično se kaže da je Humeova filozofija rastopila posljednji spoj između vjere i znanja.

- Kažeš da nije odbacivao čuda.

- To ne znači da je u njih vjerovao, upravo suprotno. Riječ je o tome da ljudi, čini se, imaju jaku potrebu vjerovati u ono što bismo danas možda nazvali »natprirodnim« događajima. Dosta je tipično da su se sva čuda o kojima se priča dogodila negdje daleko ili prije mnogo, mnogo vremena. Hume odbacuje čuda iz jednostavnog razloga jer ih nikad nije iskusio. Međutim, nije iskusio niti da se čuda ne mogu dogoditi.

- To moraš pobliže objasniti.

- Čudo je, prema Humeu, prekršaj prirodnih zakona. Besmisleno je reći da smo *iskusili* prirodne zakone. Iskustveno doživljavamo da kamen, kad ga ispustimo, pada na zemlju, a kad ne bi pao - pa, onda bismo to iskusili.

- Ja bih rekla da je to čudo nešto natprirodno.

- Ti, dakle, misliš da postoje dvije prirode, »prirodna« i »natprirodna«. Zar nisi na putu u mutne vode racionalizma?

- Možda, ali mislim da će kamen pasti na zemlju svaki put kad ga ispusti mo.

- Zašto?

- Baš si odvratan.

- Nisam odvratan, Sofie. Filozof uvijek ima pravo pitati. Sada možda govorimo o najvažnijoj točki Humeove filozofije. Odgovori mi, kako možeš biti sigurna da će kamen uvijek pasti natrag na zemlju?

- To sam toliko puta vidjela da mogu biti sigurna.

- Hume bi rekao da si mnogo puta iskusila da kamen pada na zemlju. Međutim, nisi iskusila da će pasti *svaki put*. Obično se kaže da kamen pada na zemlju zbog »zakona sile teže«. No, taj zakon nikad nitko nije iskusio. Iskusili smo samo da stvari padaju.

- Zar to nije isto?

- Ne posve. Rekla si da misliš da kamen pada na zemlju zato što si to puno puta vidjela. Upravo je to Humeova glavna misao. Toliko si se navikla

da jedno slijedi drugo da na kraju očekuješ da će se isto dogoditi svaki put kad baciš kamen. Tako nastaju predodžbe o onome što zovemo »nepovredivim zakonima prirode«.

- Zar stvarno misli da je moguće da kamen neće uvijek pasti na zemlju?

- Vjerojatno isto toliko koliko i ti misliš da hoće. Međutim, on kaže da nije iskusio *zašto* se kamen tako ponaša.

- Zar se nismo ponovno udaljili od djece i cvijeća?

- Zapravo i nismo. Djeca bi mogla biti Humeovi svjedoci istine. Sto misliš tko bi se više iznenadio ugledavši da kamen sat-dva lebdi nad zemljom: ti ili jednogodišnje dijete?

-Ja bih se više iznenadila.

- Zašto, Sofie?

- Vjerojatno zato što bi meni, više nego tom malom djetetu, bilo jasno koliko je to protuprirodno.

- A zašto dijete ne bi razumjelo da je to protuprirodno?

- Zato što još nije naučilo kakva je zapravo priroda.

- Ili zato što mu priroda još nije postala *navikom*.

- Vidim što hoćeš reći. Hume je želio da ljudi izoštre svoja osjetila.

- Evo ti jedna vježbica: ako ti i malo dijete gledate nekog velikog mađioničara - koji, na primjer, može učiniti da stvari lebde zrakom - tko bi se od vas više zabavljao tijekom mađioničarske predstave?

- Mislim zapravo da bih se ja više zabavljala.

-A zašto?

- Zato što bih znala da je to nemoguće.

- U redu. Malo dijete ne uživa gledati kako se prirodni zakoni krše prije nego što ih je upoznalo.

- Može se i tako reći.

-Još smo uvijek u središtu Humeove filozofije iskustva. On bi dodao da dijete još nije postalo robom navike. Djetešće, dakle, ima manje predrasuda nego ti. Pitanje je nije li dijete bolji filozof. Naime, dijete je potpuno oslobođeno unaprijed stvorenih sudova. A to je, moja draga Sofie, najveća vrlina filozofije. Dijete opaža svijet kao takav, a stvarima ne pridaje značenja osim onih koje opaža.

- Žao mi je svaki put kad imam predrasuda.

- Raspravljajući moć navike, Hume se usredotočava na »načelo uzročnosti«. To načelo tvrdi da sve što se događa mora imati neki uzrok. Hume kao

primjer koristi dvije bilijarske kugle. Ako crnu kuglu zakotrljaš prema bijeloj koja stoji mirno, što će se dogoditi s bijelom kuglom?

- Ako crna kugla pogodi bijelu, onda će se i ona početi kotrljati.

- U redu, ali zašto?

- Zato što ju je crna kugla pogodila.

- U tom slučaju možemo reći da je udarac crne kugle uzrok gibanja bijele kugle. No, ne smijemo zaboraviti da sigurnima možemo nazvati samo one stvari koje smo sami iskusili.

- Zapravo sam to iskusila mnogo puta. Jorunn ima bilijarski stol u po drumu.

- Hume kaže da jedino što si iskusila jest da crna kugla udara bijelu, a zatim da se bijela kugla počinje kotrljati po stolu. Uzrok kotrljanja bijele kugle nisi iskusila. Doživjela si da jedna pojava vremenski slijedi drugu, a ne da se druga pojava događa *zbog* prve.

- Nije li to cjepidlačenje?

- Ne, ovo je važno. Hume naglašava da se očekivanje - da jedna stvar slijedi drugu - ne nalazi u samim stvarima, već u našoj svijesti. A očekivanje, kako smo vidjeli, ima veze s navikom. U ovom slučaju također vrijedi da malo dijete ne bi razrogačilo oči kad bi vidjelo da jedna kugla pogađa drugu i da obje poslije toga miruju. Kada govorimo o »prirodnim zakonima«, ili o »uzroku i posljedici«, zapravo govorimo o ljudskoj navici, a ne o nečem »razumnom«. Prirodni zakoni nisu ni razumni, ni nerazumni: oni jedno stavno jesu. Očekivati da će se bijela kugla početi gibati kad je crna kugla pogodi nije nešto urođeno. Općenito, nismo rođeni s paketom očekivanja o tome kako svijet izgleda, ili kako se stvari u njemu ponašaju. Svijet je onakav kakav jest, on je nešto što doživljavamo malo-pomalo.

- Opet mi se čini da ovo nije baš tako važno.

- Važno je ako nas naše očekivanje tjera da prebrzo donosimo zaključke. Hume ne niječe da nepovredivi prirodni zakoni postoje, ali - kako ih nismo u stanju iskusiti - prijeti nam opasnost da se prenačimo u zaključku.

- Imaš li kakav primjer?

- Iako pred sobom vidim krdo crnih konja, to ne znači da su svi konji crni.

- Tu si potpuno u pravu.

- Iako sam cijelog života viđao samo crne vrane, to ne znači da ne postoji bijela vrana. Važno je da ni filozof ni znanstvenik ne odbacuju mogućnost da bijela vrana postoji. Gotovo možemo reći da je lov na »bijelu vranu« naj važniji zadatak znanosti.

- Razumijem.
- Što se tiče odnosa između uzroka i posljedice, možda mnogi misle da je munja uzrok gromu, zato što grom uvijek dolazi nakon munje. Ovaj se primjer puno ne razlikuje od onog s bilijarskim kuglama. No, je li *stvarno* tako da je munja uzrok gromu?
 - Ne baš, jer zapravo grmi i sijeva istovremeno.
 - Munje i gromovi nastaju zbog električnog pražnjenja, lako uvijek doži vjlovamo da grmljavina stiže iza munje, to ne znači da je munja uzrok gromu. Zapravo postoji treći faktor, koji je uzrok i jednog i drugog.
 - Jasno mi je.
 - Empirist našeg stoljeća, *Bertrand Russel*, poslužio se malo grotesknijim primjerom. Kokica koja svakog dana vidi da joj čuvar kokošinjca donosi hranu, na kraju će zaključiti da postoji uzročno-posljedična veza između ču varena prolaska dvorištem i stavljanja hrane u zdjelicu.
 - No, jednog dana kokica ne dobije hranu?
 - Jednog dana čuvar kokošinjca dođe u dvorište pa kokici zakrene vratom.
 - Grozno!
 - Ako stvari vremenski slijede jedna drugu, to ne znači da je nužno riječ o »uzročno-posljedičnoj vezi«. Upozoravati ljude da ne donose prebrzo za ključke, jedan je od najvažnijih zadataka filozofije. Zapravo postoji nekakav uzrok mnogih oblika praznovjerja.
 - Kako to?
 - Vidiš da preko puta prelazi crna mačka. Malo kasnije padneš i slomiš ruku. Međutim, to ne znači da između tih dvaju događaja postoji uzročno-posljedična veza. Osobito je u znanstvenim krugovima važno ne žuriti. Iako mnogi ljudi ozdravljaju nakon uzimanja određenog lijeka, to ne znači da je lijek ono što im je pomoglo. Stoga je važno imati veliku kontrolnu skupinu koja misli da dobiva isti lijek, a zapravo dobiva brašno i vodu. Ozdrave li i oni, zaključiti je da im je pomogao neki treći faktor - na primjer, vjera u djelovanje lijeka.
 - Mislim da počinjem shvaćati što empirizam znači.
 - Hume se buni protiv racionalističkog mišljenja i u etici i u moralu. Racionalisti su smatrali da je razlika između dobra i zla položena u ljudski razum. Ovu misao o takozvanom prirodnom pravu susreli smo u mnogih filozofa između Sokrata i Lockeja. Međutim, prema Humeu, razum nije ono što odlučuje što da kažemo ili radimo.

- Nego što?
- Naši *osjećaji*. Ako odlučiš pomoći nekome kome treba pomoć, na to te tjeraju tvoji osjećaji, a ne razum.
- Što ako ne želim pomoći?
- To također ovisi o tvojim osjećajima. Nije razumno ni nerazumno uskratiti pomoć nekome kome pomoć treba, ali može biti da je nisko.
- Negdje valjda ipak postoji granica. Svi *znaju* da nije u redu ubiti drugog čovjeka.
- Prema Humeu, svi ljudi osjećaju što je dobro za druge ljude. Dakle, sposobni smo se sažaliti. Međutim, ništa od ovoga nema veze s razumom.
- Baš ne znam slažem li se s tim.
- Nije uvijek tako nerazumno nekoga maknuti s puta, Sofie. Želiš li nešto postići, takva ti odluka može pomoći.
- Ma molim te! Protestiram!
- Možda mi možeš pokušati objasniti zašto ne smiješ ubiti nekog nezgodnog čovjeka.
- Taj čovjek također voli živjeti. Zato ga ne smiješ ubiti.
- Je li to logički dokaz?
- Ne znam.
- Svoj si zaključak izvela iz *opisne tvrdnje* - »taj čovjek također voli živjeti« - u ono što zovemo *normativnom tvrdnjom* — »zato ga ne smiješ ubiti«. Sa stajališta razuma, to je besmislica. Isto tako možeš reći: »puno ljudi vara poreznu službu, zato bih i ja morala varati poreznu službu«. Hume je ukazao da se nikad ne može zaključivati iz *biti-tvrdnji* u *morati-tvrdnje*. Ipak je baš to veoma uobičajeno, osobito u novinskim člancima, partijskim programima te govorima u parlamentu. Želiš li nekoliko primjera?
- Rado.
- »Sve je više ljudi koji žele putovati zrakoplovom. Zato bismo morali sagraditi više zračnih luka.« Misliš li da je ovaj sud dobar?
- Ne, blesav je. Moramo misliti i na okoliš. Mislim da bi bilo bolje proširiti željezničku mrežu.
- Ili kažu: »Gradnja novih naftnih polja poboljšat će životni standard zemlje za 10%. Zato bismo što prije morali izgraditi nova naftna polja.«
- Glupost. Opet moramo misliti na okoliš. Osim toga, norveški je životni standard dovoljno visok.
- Ponekad se kaže: »Ovaj je zakon prihvaćen u Parlamentu, zato se svi građani zemlje moraju ravnati prema njemu.« Ali, nerijetko se prihvaćeni zakoni kose s najdubljim ljudskim uvjerenjima.

- Shvaćani.

- Utvrdili smo, dakle, da razumom ne možemo dokazati kako se moramo ponašati. Ponašati se odgovorno znači izoštriti ne svoj razum, nego svoje osjećaje za dobro drugih. »S razumom se ne kosi to da netko radije želi uništiti cijeli svijet nego porezati svoj prst«, rekao je Hume.

- Ružna tvrdnja.

- Možda je još gore miješati karte. Znaš da su nacisti ubili milijune Židova. Sto kažeš, je li zakazao njihov razum ili njihovi osjećaji?

- Rekla bih da prije svega nešto nije bilo u redu s njihovim osjećajima.

- Mnogi su od njih bili vrlo bistri. Često se iza najbezosjećajnijih odluka skriva ledena proračunatost. Nakon rata mnogi su nacisti kažnjeni, ali ne zato što su bili »nerazumni«. Kažnjeni su zato što su bili okrutni. Događa se da ljudi koji nisu skroz pri sebi budu oslobođeni kazne za ono što su učinili. Kažemo da su »trajno oštećenih duševnih sposobnosti« ili da su bili »neuračunljivi u trenutku prijestupa«. Još se nije dogodilo da su nekog oslobodili jer je bio bezosjećajan.

- Samo bi još to trebalo!

- No, ne moramo birati najnakaznije primjere. Ako poplava ugrozi mnoge ljude, naši osjećaji odlučuju hoćemo li im priskočiti u pomoć. Kad bismo prepustili odluku »hladnom razumu«, možda bismo pomislili kako je dobro da nekoliko milijuna ljudi umre u svijetu koji je ionako prenapučen.

- Gotovo me ljuti da netko tako može misliti.

- Ono što se ljuti nije tvoj razum, znaš.

- Da, primijetila sam.

BERKELEY

*..kao osamućen planet oko gorućeg
Sunca...*

Ustavši, Alberto priđe prozoru koji je gledao na grad. Sofie stane pokraj njega.

Dok su tako stajali, nad krovovima proleti mali zrakoplov. Za njim se vijorio transparent. Sofie je mislila da je na platnu koje se za zrakoplovom vuklo kao rep pisalo nešto o nekakvom velikom koncertu ili nečem sličnom. Kada se približio, vidjela je da je pisalo nešto sasvim drugo.

»SRETAN TI PETNAESTI ROĐENDAN, HILDE!«

- Nametljivo - bio je jedini Albertov komentar.

S brežuljaka na jugu stali su se iznad grada valjati tmurni oblaci. Mali se zrakoplov izgubi u jednom od teških oblaka.

- Bojim se da će biti oluje - reče Alberto.

- Onda ću kući autobusom.

- Samo da se iza oluje ne krije naš major.

- Pa valjda nije svemoguć?

Alberto ne odgovori. Prođe natrag kroz sobu pa sjedne na stolicu kraj salonskog stolića.

- Moramo malo govoriti o Berkeleyu - reče nakon nekog vremena.

Sofie je već bila sjela. Uхватила se kako grize nokte.

- *George Berkeley* bio je irski biskup; živio je od 1685. do 1753. g., počeo je Alberto - ali zatim dugo nije ništa rekao.

- Berkeley je bio irski biskup - ponovi Sofie.
- Međutim, bio je i filozof...
- Aha?
- Osjećao je da filozofija i znanost njegova doba prijete kršćanskom životnom stavu, da sve dosljedniji materijalizam prijete kršćanskoj vjeri u Boga kao Stvoritelja i Održavatelja svega u prirodi...
- Da?
- Istovremeno je Berkeley bio najdosljedniji od svih empirista.
- Mislio je da o svijetu ne možemo znati više od onoga što opažamo?
- I više od toga. Berkeley je smatrao da su stvari u svijetu upravo onakve kako ih opažamo, ali da nisu »stvari«.
- To mi moraš malo bolje objasniti.
- Sjećam se da je Locke rekao da ne možemo suditi o »drugotnim svojstvima« tijela. Ne možemo reći da jabuka *jest* zelena i kisela. To samo mi tako doživljavamo jabuku. Međutim, Locke je također rekao da »prvotna svojstva« - kao čvrstoća i težina - zaista pripadaju zbilji oko nas. Dakle, vanjska je zbilja fizička »supstancija«.
- Sjećanje me još uvijek služi. Osim toga, čini mi se, Locke je tu uočio važnu razliku.
- U redu, Sofie, kad bi to samo tako bilo.
- Nastavi!
- Locke je dakle mislio, kao Descartes i Spinoza, da je fizički svijet stvaran.
- Da?
- Berkeley upravo u to sumnja, držeći se dosljednog empirizma. On kaže da je ono što opažamo jedino što postoji. Ali, ne opažamo »materiju«, »tvar«. Ne opažamo stvari kao opipljive »stvari«. Pretpostavljati da iza onoga što opažamo postoji kakva »supstancija« značilo bi stvarati prenegao, pogrešan zaključak. Nemamo apsolutno nikakav iskustveni dokaz za tu tvrdnju.
- Glupost. Evo, vidi!
- Sofie udari šakom o stol.
- Jao! - uzvikne, tako je jako udarila. - Zar ovo nije dokaz da je stol zaista stol, materijalna, tvarna stvar?
- Što si osjetila?
- Osjetila sam da je tvrd.
- Dobila si jasan dojam nečeg tvrdog, ali nisi osjetila samu *tvar* stola. Isto tako možeš sanjati da si se udarila u nešto tvrdo, ali u snu valjda nema ničeg tvrdog?

- Ne u snu.
- Čovjeku se, osim toga, može sugerirati da »osjeća« bilo što. Čovjeka se može hipnotizirati da osjeća toplinu i hladnoću, nježan dodir i teške udarce.
- No, ako stol nije tvrd, što je uzrok da ga tako doživljavam?
- Berkeley je smatrao da je to »volja ili duh«. Mislio je da se uzrok svih naših ideja nalazi izvan svijesti, i da taj uzrok nije materijalne prirode. On je duhovan.

Sofie opet počne gristi nokte. Alberto nastavi:

- Prema Berkeleyu, moja duša može biti uzrokom mojih predodžbi - kao kad sanjam - ali samo neki drugi duh ili volja može biti uzrokom ideja koje čine naš »materijalni« svijet. Svemu je »uzrok duh koji proizvodi 'sve u svemu', i 'u kojem sve stvari postoje'«, rekao je.

- Kakav bi to »duh« mogao biti?
- Naravno, Berkeley misli na Boga. Rekao je da »čak možemo tvrditi da se postojanje Boga opaža razgovijetnije od postojanja čovjeka«.
- Zar nije sigurno čak ni to da postojimo?

- Pa... Sve što vidimo i osjećamo »posljedica je Božje moći«, rekao je Berkeley. Jer, Bog je »prisno prisutan u našoj svijesti, gdje izaziva preobilje ideja i osjeta kojima smo stalno izloženi.« Sva priroda oko nas, cijelo naše postojanje počiva, dakle, u Bogu. On je jedini uzrok svega što jest.

- Zaprepaštena sam, blago rečeno.
- »Biti ili ne biti« zato nije potpuno pitanje. Pitanje je također *što* smo. Jesmo li stvarni ljudi od krvi i mesa? Sastoji li se naš svijet od pravih stvari ili smo okruženi sviješću?

Sofie počne nanovo gristi nokte. Alberto nastavi:

-Jer, Berkeley ne sumnja samo u materijalnu stvarnost. On sumnja i u to da »vrijeme« i »prostor« postoje apsolutno, tj. samostalno. Možda se naš doživljaj vremena i prostora također nalazi u našoj svijesti. Nama tjedan ili dva ne mora značiti isto što i Bogu...

- Rekao si da je, »što se tiče Berkeleyva«, duh u kojem sve počiva Bog kršćanstva.

- Pa valjda jesam. Ali što se tiče nas...
- Da?
- ...što se nas tiče, »volja ili duh« koja »proizvodi sve u svemu« također može biti Hildin otac.

Sofie je od silnog čuđenja potpuno zanijemjela. Istovremeno je izgledalo kao da joj je nešto sinulo.

- Ozbiljno?
- Ne vidim drugu mogućnost. Možda je jedino tako moguće objasniti ono što smo doživjeli. Sve one razglednice i znakovi na najrazličitijim mjestima... Hermes koji počinje govoriti... moje nehotične govorne omaške.
- Ja...
- Zamisli da sam te nazvao Sofie, Hilde! Ta cijelo sam vrijeme znao da se ne zoveš Sofie.
- Ma što ti je? Mislim da ti se mozak počinje vrtjeti.
- Da, vrti se, vrti, dijete moje. Kao ošamućen planet oko gorućeg Sunca.
- A to Sunce je Hildin otac?
- Moglo bi se reći.
- Misliš da je on nama nekakav Bog?
- Priznajem, i to bez srama. No, njega bi moralo biti sram!
- A Hilde?
- Ona je anđeo, Sofie.
- Anđeo?
- Hilde je ona kojoj se »duh« obraća.
- Misliš da Albert Knag Hildi priča o nama?
- Ili piše. Jer, mi ne možemo opaziti tvar od koje je stvarnost napravljena, toliko smo barem naučili. Ne možemo znati čine li našu zbilju zvučni valovi ili papir i pismo. Berkeley kaže da jedino možemo znati da postojimo vi duhu.
- A Hilde je anđeo...
- Da, ona je anđeo. Neka to bude posljednja riječ. Sretan ti rođendan, Hilde!

Sobu odjednom ispuni plavičasto svjetlo. Nekoliko sekundi kasnije začula se hropuća grmljavina, i cijela se kuća zatresla.

Alberto je sjedio gledajući u prazno.

- Moram kući - reče Sofie. Ustala je i pojurila prema izlazu. Otključavajući vrata, probudila je Hermesa, koji je spavao pod garderobom. Kao da joj je na odlasku nešto rekao:

- Dovidjenja, Hilde!

Ona se strovali niza stube pa istrči na ulicu. Vani nije bilo nijednog čovjeka. Možda zato što je kiša lijevala kao iz kabla.

Nekoliko automobila oralo je mokri asfalt, ali autobusu nije bilo ni traga. Sofie potrči preko Velikog trga pa nastavi kroz grad. Dok je trčala, po glavi joj se vrmala samo jedna misao.

Sutra mi je rođendan, mislila je. Zar ne ispunjava posebnom gorčinom spoznaja da je život san dan prije tvog petnaestog rođendana? To je kao da sanjaš da si dobio milijun kruna, a onda, u trenutku kad se veliki dobitak treba isplatiti, shvatiš da je sve samo san.

Sofie potrča preko velikog sportskog igrališta. Tada ugleda da prema njoj netko trči. Bila je to njezina majka. Ljutite munje probadale su grad.

Kad su se susrele, majka je zagrlila.

- Što se to događa s nama, dijete moje?

- Ne znam - plakala je Sofie. - Sve je samo ružan san.

BJERKELY

*...staro čarobno zrcalo, koje je
prabaka kupila od neke
Ciganke...*

Hilde Moller Knag probudila se u tavanskoj sobici stare kapetanske vile izvan Lillesanda. Pogledala je na sat — bilo je tek šest. Ipak, svanulo je. Širok pojas jutarnjeg sunca pokrivao je gotovo čitav zid.

Ustane iz kreveta i približi se prozoru. Usput se nagne nad pisaći stol i otrgne list sa stolnog kalendara. Četvrtak, 14. lipnja 1990. Zgužva papirić i baci ga u košaru za otpatke.

Petak, 15. lipnja 1990. - pisalo je sada na kalendaru, svijetlilo joj je u lice. Već je u siječnju na tom listu napisala: »15 GODINA«. Mislila je da je još ljepše što je punila 15 godina petnaestog u mjesecu. To više nikad neće doživjeti.

15 godina! Nije li ovo prvi dan njezinog »života odrasle osobe«? Nije mogla jednostavno leći natrag u krevet. Osim toga, bio je to posljednji dan škole prije početka praznika. Danas jedino moraju doći u crkvu u jedan sat. I još nešto: za tjedan dana stiže tata iz Libanona. Obećao je da će se do Ivanja vratiti kući.

Hilde stane kraj prozora pa pogledom prijede po vrtu sve do mola i crvenog spremišta za čamce. Motorni čamac još nije izvučen van, ali je zato za mol bio privezan stari čamac na vesla. Ne smije ga zaboraviti isprazniti od vode nakon one obilne kiše. Promatrajući mali zaljev, sjetila se kako se jednom, kada je imala 6 - 7 godina, uspuzala u čamac i izveslala dosta daleko u zaljev. Onda je pala iz čamca - jedva se uspjela izvući na kopno. Provukla se

kroz gusto žbunje, mokra kao miš. Kad se našla u vrtu pred kućom, do nje je dotrčala mama. Čamac i oba vesla ostali su plutati u zaljevu. Još uvijek bi ponekad sanjala taj napušteni čamac, nošen strujom, prepušten sam sebi. Sraman doživljaj.

Vrt nije bio posebno bujan ni posebno njegovan. No, bio je velik, i bio je Hildin. Jedna propupala jabuka i nekoliko grmova bobica, koji gotovo nisu nosili ploda, jedva da su preživjeli teške zimske oluje.

Stara vrtna ljuljačka nalazila se na malom travnjaku između kamenja i šipražja. Onako osamljena, izgledala je jako zapušteno na jarkom jutarnjem svjetlu. I još gore nego inače, jer su jastuci bili unijeti u kuću. Čini se da je mama trčala po njih kasno prošle noći kako bi ih spasila pred olujom.

Veliki vrt okruživale su breze, koje su ga barem malo štitile od naleta vjetra. Zbog njih je posjed prije više od stotinu godina dobio ime »Bjerkelv« — Brezov zaklon.

Kuću je uoči prijelaza stoljeća sagradio Hildin pradjed. On je bio kapetan na jednom od posljednjih velikih jedrenjaka. Mnogi su i dan-danas kuću zvali »kapetanova vila«.

Ovog su se jutra u vrtu također mogli vidjeti znaci sinoćnjeg snažnog pljuska. Hilde je nekoliko puta probudila grmljavina. Sada na nebu nije bilo oblaka.

Nakon ljetnih pljuskova uvijek je tako svježje. Posljednjih je tjedana vrijeme bilo suho i toplo, čak su i breze po svom lisnatom ogrtaču dobile ružne žute mrlje. Svijet je izgledao kao opran. Osim toga, činilo joj se kao da je oluja ovog jutra sa sobom odnijela cijelo njezino djetinjstvo.

»Zacijelo boli kada pup izbija...« Nije li nešto slično rekao neki švedski pjesnik? Ili možda finski?

Hilde sjedne pred veliko mjedeno zrcalo koje je visjelo nad starom praba-kinom komodom.

Je li lijepa? Barem nije ružna? Možda je negdje između...

Imala je dugu, plavu kosu. Hildi se oduvijek činilo da bi joj kosa mogla biti ili malo svjetlija ili malo tamnija. Ovako između izgledala je tako beznačajno. Plus su joj, po njezinu mišljenju, bile meke kovrče. Mnoge su joj se prijateljice mučile s dugom kosom kako bi malo bolje padala, a Hridina je kosa uvijek imala prirodni pad. Među pluseve je računala i svoje zelene oči; bile su jarkozelene. »Zar su stvarno posve zelene?« pitali su obično tete i ujaci naginjući se nad nju.

Razmišljala je o tome je li odraz koji je proučavala odraz djevojčice ili mlade žene. Zaključila je da nije ni jedno ni drugo. Tijelo i nije bilo toliko neženstveno, ali njezino je lice podsjećalo na nezrelu jabuku.

Bilo je nečeg u tom starom zrcalu što ju je uvijek tjeralo da misli na tatu. Prije je visjelo dolje u »ateljeu«. Očev atelje nalazio se iznad spremišta za čamce; bio je kombinacija knjižnice, durionice i pišćeve radne sobe. Albert - kako ga je Hilde zvala kad je bio kod kuće - uvijek je želio napisati nešto veliko. Jednom je pokušao napisati roman, ali sve je ostalo na pokušaju. Jedan je časopis s vremena na vrijeme objavljivao njegove pjesme i skice obližnjeg otočja. Hilde bi svaki put kad bi vidjela njegovo ime u tisku bila gotovo jednako ponosna. ALBERT KNAG. To je ime barem u Lillesandu zvučalo posebno. Pradjed se također zvao Albert.

Zrcalo. Prije mnogo godina tata se šalio da čovjek sam sebi može namignuti u zrcalu, ali da si ne može namignuti s oba oka. Jedina je iznimka bila ovo mjedeno zrcalo, staro čarobno zrcalo koje je prabaka kupila od neke Ciganke odmah nakon udaje.

Hilde je dugo pokušavala, ali namignuti sebi s oba oka jednako je teško kao pobjeći od svoje sjene. Sve se završilo time da je starinu dobila u nasljeđe. Tijekom cijelog djetinjstva povremeno je pokušavala svladati nemogući trik.

Nije nikakvo čudo da je danas malo zamišljena. Niti je čudno da danas misli samo na sebe. 15 godina...

Tek je sada bacila pogled na noćni ormarić. Na njemu je bio velik paket s prekrasnim nebeskoplavim papirom i crvenom svilenom vrpcom. To je sigurno rođendanski poklon!

Je li to »poklon«? Je li to tatin veliki POKLON, onaj oko kojeg je bilo toliko tajnovitosti? Dao joj je naslutiti puno čudnih stvari u onim razglednicama iz Libanona. No, bio si je »naložio strogu cenzuru«.

Taj je poklon nešto što je »raslo i raslo«, bio je napisao. Onda joj je dao mig da će upoznati neku djevojčicu kojoj je poslao kopije svih razglednica upućenih njoj. Hilde je pokušala iz mame izvući nešto više, ali ni ona nije imala pojma.

Najčudniji je bio nagovještaj da je poklon nešto što se možda »može podijeliti s drugim ljudima«. Nije bez razloga radio za UN. Kad bi Hildin otac imao samo jednu fiks-ideju (a imao ih je mnogo), ta bi bila da UN mora postati nekom vrstom svjetske vlade. »Da barem UN-u jednom uspije povezati čovječanstvo«, napisao je na jednoj razglednici.

Smije li otvoriti poklon prije nego što mama dođe u sobu s pecivom, sokom, rođendanskom pjesmom i norveškom zastavicom? Sigurno smije, valjda je zato i bio tamo.

Hilde se došulja do ormarića pa podigne paket. Bio je težak! Našla je čestitku: »Hildi na 15. rođendan, od tate.«

Sjedne na krevet i počne pažljivo razvezivati crvenu svilenu vrpču. Ubrzo je mogla odmotati papir.

Unutra je bio veliki fascikl!

Je li to poklon? Zar je to dar za 15. rođendan, o kojem je bilo toliko govora? Je li to poklon koji je »rastao i rastao« i koji se, osim toga, može podijeliti s drugima?

Brzim je pogledom otkrila da je fascikl bio pun strojem ispisanih stranica. Hilde je prepoznala slova tatinog pisaćeg stroja koji je uzeo sa sobom u Libanon.

Zar joj je napisao knjigu?

Na prvoj stranici bio je rukom ispisan veliki naslov: SOFIJIN SVIJET.

Malo ispod bilo je nekoliko riječi napisanih strojem:

*ŠTO JE SUNCE CRNOJ ZEMLJI,
TO JE PRAVA PODUKA ZEMALJSKOME RODU.*

N. E. S. Grundtvig.

Hilde okrene stranicu. Na vrhu sljedeće stranice počinjalo je prvo poglavlje. Naslov je bio: »Rajski vrt«. Hilde se udobno namjesti u krevetu, osloni fascikl na noge i počne čitati.

Sofie Amundsen se vraćala kući nakon škole. Prvi dio puta išla je s Jorunn. Razgovarale su o robotima. Jorunn je rekla da je čovječji mozak kao komplicirani kompjutor. Sofie nije baš bila sigurna bi li se s time mogla složiti. Pa čovjek mora biti nešto više od stroja.

Hilde je nastavila čitati, ubrzo je zaboravila na sve drugo, čak je zaboravila da joj je bio rođendan. Ponekad se među retke njezinog štiva ipak uspjela uvući pokoja mala misao:

Zar je tata napisao roman? Zar se ipak vratio svojoj zamisli o pisanju velikog romana, koji je onda dovršio u Libanonu? Mnogo se puta žalio da im tamo vrijeme sporo prolazi.

Sofijin je otac također puno putovao. Izgleda da je to djevojčica koju je Hilde trebala upoznati...

Tek kad bi je obuzeo snažan osjećaj da je jednog dana više neće biti, shvatila je da je život zapravo neprocjenjivo vrijedan... Odakle dolazi svijet?... Na kraju krajeva, nešto je jednom moralo nastati ni iz čega. No, je li to moguće? Zar nije i to jednako nezamislivo kao i to da svijet oduvijek postoji?

Hilde je čitala bez prestanka; skočila je iz kreveta od zbunjenosti kad je pročitala da je Sofie Amundsen dobila razglednicu iz Libanona. »Hilde Møller Knag, c/o Sofie Amundsen, Djetelinska ulica 3...«

Draga Hilde. Srdačne čestitke za tvoj petnaesti rođendan. Kao što znaš, želim ti pokloniti nešto uza što se možeš usavršiti. Oprosti što sam kartu poslao Sofiji. Tako je bilo najlakše. Lijep pozdrav, tata.

Podlac jedan! Hilde je mislila kako je tata oduvijek bio lisac, ali danas ju je stvarno iznenadio. Umjesto da čestitku priloži paketu, on ju je upisao u poklon.

Ali, jedna Sofie! Bila je posve zbunjena:

Zašto bi neki otac poslao rođendansku čestitku na Sofijinu adresu kad bi je očito trebalo poslati na sasvim drugo mjesto? Koji bi otac uskratio kćeri rođendansku čestitku tako da je pošalje na krivo mjesto? Kako to može biti »najlakše«? I prije svega: kako da ona uspije pronaći Hilde?

Stvarno, kako bi je pronašla?

Hilde okrene list pa počne čitati drugo poglavlje. Zvalo se: »Cilindar«. Ubrzo je stigla do dugačkog pisma koje je Sofiji napisala zagonetna osoba. Hilde zaustavi dah.

Pitati se zašto živimo nije dakle jedna jednako »slučajna« zanimacija kao i skupljanje poštanskih maraka. Onaj koga zanimaju takva pitanja obuzet je nečim o čemu ljudi raspravljaju od početka života na ovom planetu...

»Sofie je bila posve izmoždena.« Hilde također. Tata ne samo da joj je za petnaesti rođendan napisao knjigu, već je napisao prilično čudesnu i zagonetnu knjigu.

Kratak sažetak: bijeli zec je izvučen iz praznog cilindra. Ovaj trik traje mnogo milijardi godina jer je zec vrlo velik. Skroz na vrhovima njegovih tankih dlaka rađaju se ljudska djeca. Zato su se sposobna čuditi tom nemogućem mađioničarskom umijeću. Ali, stareći polako, ona se spuštaju sve dublje i dublje u zečje krzno. I tamo ostaju...

Sofie nije bila jedina koja je shvaćala da je na putu da nađe svoje mjesto duboko u krznu bijelog zeca. Danas je Hilde punila 15 godina. Ona je također osjećala da je vrijeme da odluči kojim će putem nastaviti puzati.

Čitala je o grčkim filozofima prirode. Hilde je znala da je njezinog oca zanimala filozofija. Napisao je u novinama da bi filozofija morala biti običan školski predmet. Članak se zvao: »Zašto filozofija mora ući u Nastavni plan?« To je pitanje čak povukao na roditeljskom sastanku Hildinog razreda. Hildi je bilo užasno neugodno.

Pogledala je na sat. Bilo je pola osam. Sigurno će proći još sat vremena prije nego što mama dođe s rođendanskim pladnjem; srećom, jer je trenutačno bila vrlo zaokupljena Sofijom i filozofskim pitanjima. Čitala je poglavlje koje se zvalo »Demokrit«. Sofiji je najprije postavljeno pitanje: »Zašto su lego-kocke najgenijalnija igračka na svijetu?«. Potom je u poštanskom sandučiću našla »veliku žutu kuvertu«:

Demokrit se slagao sa svojim prethodnicima u tome da uzrok prirodnih promjena ne može biti da se nešto stvarno »mijenja«. Zato je pretpostavio da je sve izgrađeno od malih, nevidljivih opeka, koje su vječne i nepromjenjive. Demokrit je ove majušne dijelove zvao *atomima*.

Hilde se uzrujala kad je Sofie našla njezin crveni svileni rubac pod svojim krevetom. Znači da je *tamo* završio. No, kako se samo rubac mogao izgubiti u nekoj priči? Ta mogao je biti i na nekom drugom mjestu...

Poglavlje o Sokratu počelo je time da je Sofie u novinama pročitala »nekoliko redaka o norveškom bataljunu UN-a u Libanonu«. Tipično za tatu! Toliko ga je brinulo što se Norvežani premalo zanimaju za mirotvorni rad trupa UN-a. Ako se nitko drugi za njih ne zanima, onda se barem Sofie mora. Tako se u mislima postiže neka vrsta medijske pažnje.

Morala se nasmiješiti kad je pročitala »P.S.« u pismu Sofijinog učitelja filozofije:

Ako slučajno nađeš neku crvenu svilenu maramu, molim te da je dobro čuvaš. Događa se da se takva imovina zagubi. Posebno u školama i tome slično - a ovo je škola filozofije.

Hilde začu nešto na stubama. Sigurno mama stiže s rođendanskim pladnjem. Prije nego što je pokucala na vrata, Hilde je pročitala kako je Sofie na tajnom mjestu u vrtu našla videokazetu o Ateni.

- Sretan ti rođendan želimo svi, nek' sreća te prati...

Počela je pjevati još nasred stubišta.

- ...i ostvare sni...

- Uđi! - reče Hilde, čitajući kako se učitelj filozofije na Akropoli obratio Sofiji. Izgledao je gotovo kao Hildin otac — »lijepo frizirane, crne brade«, s plavom beretkom.

- Sretan ti rođendan, Hilde!

-Mhm...

-Ali Hilde, zaboga?

- Spusti to tamo.

- Zar nećeš...

- Valjda vidiš da sam zauzeta.

- Zamisli, petnaesti rođendan!

- Jesi li bila u Ateni, mama?

- Ne, zašto?

- Zaista je čudno da oni stari hramovi još uvijek tamo stoje. Stari su 2500 godina. Usput, najveći se zove »Djevičin dom«.

-Jesi li otvorila tatin poklon?

- Kakav poklon?

- Pogledaj me, Hilde. Pa ti si potpuno smetena.

Hilde pusti da joj fascikl padne u krilo.

Mama se nagnula nad krevet. Na pladnju je bila upaljena svijeća, namazano pecivo i narančada. Bio je tu i mali paket. Budući da je imala samo dvije ruke, norvešku je zastavicu držala pod pazuhom.

- Puno ti hvala, mama. Preslatka si, ali ja stvarno nemam vremena.

- U crkvu ne moraš prije jedan.

Hilde se tek tada vratila u sadašnjost, a mama na to spusti pladanj na noćni ormarić.

- Oprosti. Posve sam se zadubila u ovo ovdje.

Pokaže na fascikl pa nastavi:

- To je od tate...

- Pa što je on to napisao, Hilde? Ja sam znatiželjna isto kao i ti. Iz njega se već nekoliko mjeseci nije mogla izvući niti jedna razumna riječ.

Hilde je iz nekog razloga odjednom postala sramežljiva.

- O, to je samo neka priča.

- Priča?

- Da, priča. I usput filozofska knjiga. Tako nešto.

- Zar nećeš otvoriti moj poklon?

Hildi se činilo da ne smije zanemariti mamu, tako da je otvorila i njezin poklon. Bila je to zlatna narukvica.

- Prekrasna je. Puno ti hvala!

Sofie ustane i zagrlj mamu.

Malo su posjedile, razgovarajući.

- Sada možeš ići - reče zatim Hilde. - On je trenutačno visoko na Akropoli, znaš.

- Tko to?

- Pa nemam pojma, a niti Sofie. U tome je cijela stvar.

- Dobro, ja moram u ured. A ti nešto pojedj. Haljina visi dolje.

Napokon, majka side niza stube. To učini i Sofijin učitelj filozofije; spustio se stubama s Akropole, te prošao Areopagom prije nego što je stupio na stari atenski trg.

Hilde se trgnula kad su se stare zgrade stale izdizati iz ruševina. Jedna od očevih fiks-ideja bila je da bi se sve zemlje UN-a morale udružiti u gradnji vjerne kopije starog trga u Ateni. Tu bi se bavilo filozofskim pitanjima, te radilo na razoružanju. Takav bi gigantski projekt stopio cijelo čovječanstvo, mislio je. »Ta gradimo naftne platforme i rakete za spuštanje na Mjesec.«

Zatim je čitala o Platonu. »Duša želi odletjeti 'kući' na krilima ljubavi. Želi se osloboditi 'zatvora tijela'...«

Sofie se išuljala iz živice za Hermesom, ali joj je ovaj umaknuo. Kad je pročitala pismo o Platonu, krenula je dublje u šumu, i tako došla do crvene kolibe pored jezerca. Tamo je visjela slika Bjerkeleyja. Iz opisa je bilo lako zaključiti da je to morao biti Hildin Bjerkelv. Osim toga, tamo je bila slika čovjeka po imenu Berkeley. »Nije li to čudno?«

Hilde spusti fascikl na krevet, ode do police s knjigama, pa stane listati po leksikonu u tri sveska, koji je dobila za 14. rođendan. Berkeley... evo ga!

Berkeley, George, 1685.-1753., engl. filozof, biskup u Cloyneu. Poriče postojanje materijalnog svijeta izvan ljudske svijesti. Naša osjetilna opažanja proizvodi Bog. B. je također poznat po svojoj kritici apstraktnih općih ideja. Glavno djelo: A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge (1710.).

No da, to je baš čudno. Hilde je zastala na nekoliko sekundi, razmišljajući, a onda se vratila krevetu i fasciklu.

Na neki je način njezin otac objesio one dvije slike na zid. Ima li među njima neke druge veze osim sličnosti u imenu?

Berkeley je, dakle, bio filozof koji je poricao postojanje materijalnog svijeta izvan ljudske svijesti. Puno se čudnih stvari može tvrditi. No, nije baš lako opovrgnuti takve tvrdnje. Opis je dobro odgovarao Sofijinom svijetu. Njezina »osjetilna opažanja« proizveo je Hildin otac.

Sigurno će više doznati ako nastavi čitati. Kad je pročitala da je Sofie u zrcalu vidjela odraz djevojčice koja namiguje s oba oka, Hilde digne pogled s fascikla i nasmija se, »Izgledalo je kao da je djevojčica u zrcalu namignula baš Sofiji. Kao da je htjela reći: Vidim te, Sofie. Ja sam s druge strane.«

Tamo je također našla njezin zeleni novčanik - s novcem i svime skupa! Kako je tamo završio?

Glupost! U jednom je trenu Hilde stvarno povjerovala da ga je Sofie našla. Ali, i kasnije se pokušavala uživjeti u Sofijin pogled na stvari. Ta njoj je sve zajedno bilo nedokučivo i zagonetno.

Prvi je put Hilde poželjela osobno *upoznati* Sofie. Htjela je s njom jednom porazgovarati o tome kako je sve povezano.

No, Sofie je morala pobjeći iz kolibe prije nego što je uhvate na djelu. Čamac je, naravno, plutao po jezeru. Morao ju je podsjetiti na staru priču s čamcem!

Hilde popije gutljaj soka i počne jesti pecivo sa salatom od kozica, čitajući usput pismo o »brižljivom« Aristotelu koji je kritizirao Platonovo učenje o idejama.

Aristotel ukazuje na to da nema ničega u razumu što prije toga nije bilo u osjetilima. Platon bi možda rekao da nema ničega u prirodi što prije toga nije bilo u svijetu ideja. Zato Aristotel misli da je Platon »podvostručio broj stvari«.

Hilde nije znala da je Aristotel izumio igru o »biljci, životinji i mineralu«.

Aristotel je, dakle, htio temeljito pospremiti prirodinu sobu. Pokušao je pokazati da sve stvari u prirodi pripadaju raznim vrstama i podvrstama.

Pročitavši o Aristotelovu pogledu na ženu, razočarala se i jako razdražila. Kako je samo mogao biti tako bistar filozof - a ipak toliki idiot!

Aristotel je Sofie nadahnuo da pospremi svoju sobu. Tamo je - u svom tom neredu - našla bijelu dokoijenku koja je isparila iz Hildinog ormara prije otprilike mjesec dana! Sofie je sve papire koje je dobila od Alberta stavila u fascikl. »Već je imala više od 50 stranica.« Što se Hilde tiče, ona je stigla do 90. stranice, i to zato što je uz »pisma s tečaja« Alberta Knoxa imala cijelu priču o Sofiji.

Sljedeće se poglavlje zvalo »Helenizam«. Prvo što se dogodilo u tom poglavlju bilo je da je Sofie našla razglednicu sa slikom džipa UN-a. Na njoj je bio žig »Bataljun UN-a« od 15.06. Još jedna »dopisnica« za Hilde, koju je otac zaljepio u priču umjesto da ju je poslao poštom:

Draga Hilde. Pretpostavljam da još uvijek slaviš svoj petnaesti rođendan. Ili je već 'dan poslije'? Ma svejedno, ionako nije važno koliko će dugo poklon trajati. Na neki će način potrajati cijelog života. Dakle, ponovno ti čestitam. Sada možda razumiješ zašto dopisnice šaljem Sofiji. Siguran sam da će ti ih ona uručiti. P.S. Mama mi je rekla da si izgubila novčanik. Obećavam ti da ću ti nadoknaditi onih 150 kruna. Novu školsku potvrdu ćeš sigurno moći dobiti prije ljetnih praznika. Voli te tata.

Nije loše, sada je za 150 kruna bogatija. Valjda je mislio da poklon domaće radinosti nije dovoljan.

Pokazalo se da je 15. lipnja također Sofijin rođendan. No, Sofijin kalendar nije stigao dalje od prve polovice svibnja. Tata je sigurno tada napisao ovo poglavlje pa je naknadno datirao Hildinu »rođendansku čestitku«.

Jadna Sofie - kako je trčala prema prehrambenom centru u susret Jorunn:

Tko je Hilde? Kako je samo njezin otac mogao uzeti zdravo za gotovo da će je Sofie uspjeti pronaći? Ipak, nema nikakvog smisla da razglednice šalje Sofiji umjesto ravno svojoj kćeri.

Hilde je također osjećala da lebdi dok je čitala o Plotinu.

Rekao sam **da u svemu ima malo božanske tajne. Vidimo da nešto svjetluca u suncokretu i maku. Malo više ove nedokučive tajne slutimo u leptiru koji se podiže s grane ili u zlatnoj ribici koja pliva u akvariju. Ali, najbliže Bogu dolazimo u svojoj duši. Samo se tako možemo sjediniti s velikom tajnom života. Da, da, katkad doživljavamo da smo mi satni ta božanska tajna.**

Ovo je bilo najvrtoglavija misao koju je Hilde dosada pročitala. Istovremeno je bila najjednostavnija: sve je jedno, a »jedno« je božanska tajna koje su svi mali dijelovi.

Zapravo, to nije bilo nešto u što se moralo povjerovati. Tako zaista *jest*, mislila je Hilde. Pa neka onda svatko tumači riječ »božansko« kako hoće.

Brzo je prešla na sljedeće poglavlje. Sofie i Jorunn pošle su na izlet sa šatorom dan uoči 17. svibnja. Uputile su se u Majorovu kolibu...

Taman je pročitala nekoliko stranica, kad se odjednom uzrujano digne s kreveta te prođe nekoliko koraka s fasciklom u rukama.

Kakav bezobrazluk. Tu je, u maloj šumskoj kolibi, njezin otac dopustio dvjema djevojčicama da nadu kopije razglednica koje je poslao Hildi prvom polovicom svibnja. Bile su to prave kopije. Hilde je očeve razglednice običavala pročitati dva, čak tri puta. Prepoznala je svaku riječ.

*Draga Hilde. Već gotovo pucam od svih tajni oko tvog rođendana - tako da se više puta na dan moram zaustaviti kako te ne **bih** nazvao i sve ti ispričao. To samo raste i raste. I znaš, kad nešto postaje sve veće i veće, teško je to zadržati za sebe...*

Sofie je dobila novo pismo od Alberta. Radilo se o Židovima, Grcima i dvama kulturnim krugovima. Hildi je bilo drago zbog ove široke ptičje perspektive na povijest. Tako nešto nisu nikad učili u školi. Tamo su dobivali samo gomile detalja. Kada je pročitala to pismo, otac je u nju usadio posve nov pogled na Isusa i kršćanstvo.

Sviđao joj se Goetheov citat: »Tko ne zna crpiti iz izvora dubokog tri tisuće godina, živi od danas do sutra.«

Sljedeće je poglavlje počinjalo tako da se nekakav kartončić priljepio na Sofijin kuhinjski prozor. Naravno, bio je to još jedan rođendanski pozdrav za Hilde.

Draga Hilde. Ne znam hoće li ti još uvijek biti rođendan kad ovo budeš čitala. Nekako se tome nadam; u svakom se slučaju nadam da otada

neće proći puno dana. Ako Sofiji prođe tjedan ili dva, ne mora značiti da i nama vrijeme protječe istom brzinom. Dolazim kući na Ivanjsku večer. Onda ćemo dugo sjediti u vrtnoj ljuljački i zajedno promatrati more, Hilde. Imamo puno pričati...

Onda je Alberto nazvao Sofie; tada je prvi put čula njegov glas.

- Zvuči kao da se sprema rat?

- Radije bih to nazvao duhovnom bitkom. Moramo pokušati probuditi Hildinu pažnju i pridobiti je na našu stranu prije nego što se njezin otac vrati u Lillesand.

Onda se dogodilo to da je Sofie u staroj kamenoj crkvi iz 12. stoljeća upoznala Alberta Knoxa, koji se bio preobukao u srednjovjekovnog redovnika.

Crkva, pa da. Hilde pogleda na sat. Jedan i petnaest... Potpuno je zaboravila na vrijeme.

Možda nije tako strašno markirati crkvu na svoj rođendan, ali ju je baš rođendan nešto mučio. Ta uskraćuje si tolike čestitke. Ipak, ionako ih ima dovoljno.

Svejedno ju je očekivala duga propovijed. Alberto nije imao nikakvih teškoća sa svojom svećeničkom ulogom.

Kad je pročitala da se Sophia u vizijama ukazivala Hildegard, morala je ponovno potražiti leksikon. Ovaj put nije ništa našla, ni o jednoj ni o drugoj. Zar to nije tipično? Čim se radi o ženama ili nečem ženskom, od leksikona se može doznati koliko i od Mjesečevog kratera. Da ga nije cenzuriralo Udruženje za zaštitu muškaraca?

Hildegard od Bingena propovijedala je, pisala, bila liječnica, botaničarka i istraživačica prirode. Osim toga bi mogla »biti simbolom toga da su žene u srednjem vijeku obično razboritiji spol - da, čak i znanstveniji.« A u leksikonu o njoj ne stoji ni slovice. Sramota!

Hilde nikad prije nije čula da Bog ima i »žensku stranu«, ili »majku prirodu«. Ova se, dakle, zove Sophia, ali ni ona nije bila vrijedna tiskarskog crnila.

Najbliže čemu je došla bila je Sofijina crkva u Konstantinopolu. Zvala se »Hagia Sofia«, što znači »sveta mudrost«. Jedan glavni grad i bezbrojne kraljice nazvane su po ovoj »mudrosti«, ali u leksikonu ne piše ni riječ o tome da je ženskog roda. Nije li to cenzura?

Inače je bilo točno da se Sofie pokazala »Hildinom unutarnjem oku«. Stalno joj se činilo da pred sobom vidi djevojku crne kose...

Kad je Sofie stigla kući nakon gotovo cijele noći u crkvi Sv. Marije, postavila se pred mjedeno zrcalo koje je donijela sa sobom iz šumske kolibe.

Vidjela je oštri odraz svoga blijedog lica ovjenčanog crnom kosom koja nije stvorena ni za što drugo nego za glatku, prirodom danu »frizuru«. No, ispod lica pojavljivao se odraz neke druge djevojke.

Odjednom je nepoznata djevojka počela energično namigivati s oba oka. Kao da joj je htjela dati do znanja da zaista jest tamo s druge strane. Sve je trajalo samo nekoliko sekundi. Onda je nestala.

Koliko je samo puta Hilde tako stajala pred zrcalom, tražeći sliku nekog drugog? No, kako je to tata znao? Nije li tražila ženu tamne kose? Ta prabaka je kupila ogledalo od Ciganke...

Hilde osjeti da joj ruke drhte, držeći veliki fascikl. Utuvila si je u glavu da Sofie zaista postoji tamo »s druge strane«.

Sofie je sada sanjala o Hilde i Bjerkelyju. Hilde je nije ni vidjela ni čula, ali onda - onda je Sofie na molu našla Hildin zlatni križić. I taj se zlatni križić - s Hildinim inicijalima i svim skupa - našao u Sofijinu krevetu kad se probudila iz sna!

Hilde je morala razmisliti. Pa valjda nije i križić izgubila? Ode do komode pa izvadi škrinjicu za nakit. Zlatni križić - koji je na krsni dan dobila od bake - nestao je bez traga!

Znači da ga je ipak uspjela zametnuti. Dobro! No, kako je to tata mogao znati kad ni sama nije znala da ga je izgubila?

Još nešto: Sofie je očito sanjala da se Hildin otac vratio iz Libanona. Dotad ima još tjedan dana. Je li Sofijin san proročanski? Misli li njezin otac da će, kad se on vrati kući, na neki način i Sofie biti tamo? Napisao je da će dobiti novu prijateljicu...

U trenu munjevite, ali sasvim jasne vizije, Hilde osjeti da je Sofie nešto više od papira i tinte. Ona *postoji*.

PROSVJETITELJSTVO

.. od toga kako se proizvodi igla, do toga kako se lije top...

Hilde je baš počela čitati poglavlje o renesansi kad je čula kako je majka zalupila vratima u prizemlju. Pogledala je na sat. Bilo je četiri. Majka se žustro popne stubama i otvori vrata.

- Zar nisi bila u crkvi?
- Ma jesam.
- Ali... što si imala na sebi?
- Isto što i sada.
- Spavaćicu?
- Aha... Bila sam u crkvi Sv. Marije.
- Crkvi Sv. Marije?
- To je jedna stara kamena crkva iz srednjeg vijeka.
- Hilde!

Ona položi fascikl u krilo i pogleda mamu.

- Zaboravila sam na sat, mama. Zao mi je, ali ovo što čitam je strašno zanimljivo.

Majka se na to morala nasmiješiti.

- Knjiga je magična - doda Hilde.
- Dobro, dobro. I još jednom: sretan ti rođendan, Hilde!

- Uh, mislim da mi se više ne treba čestitati!
- Ali, valjda nisam... Samo ću se malo odmoriti, a onda ću nam za ručak napraviti nešto posebno. Kupila sam jagode.
- Ja ću čitati.

Potom se majka izgubi, a Hilde nastavi čitati.

Sofie je pratila Hermesa kroz grad. U Albertovu ulazu našla je novu razglednicu iz Libanona. I ta je bila datirana 15.06.

Tek je tada uočila sustav među datumima: razglednice datirane prije 15. lipnja bile su »kopije« razglednica koje je Hilde već primila. A one datirane na današnji dan stigle su do nje tek u fasciklu.

Draga Hilde. Sofie upravo stiže u kuću učitelja filozofije. Ona će uskoro napuniti petnaest godina, ali ti si ih još jučer napunila. Ili je to možda danas, Hildice? Ako je danas, onda je sigurno jako kasno. No, naši satovi nisu uvijek usklađeni...

Hilde je čitala kako je Alberto Sofiji pričao o renesansi, novoj znanosti, racionalistima 17. stoljeća i o britanskom empirizmu.

Trgnula bi se svaki put kad bi došla do razglednica i čestitki koje je otac zalijepio u priču. On je svoje pozdrave ostavljao u školskoj zadaćnici, u unutrašnjosti banane, ili se pak s njima ušuljao u kompjutor. Bez imalo napora, mogao je Alberta natjerati da Sofie nazove Hildom. Vrhunac svega bilo je možda to što je Hermesa naučio reći: »Sretan ti rođendan, Hilde!«

Slagala se s Albertom da je tata otišao predaleko kad se stao uspoređivati s Bogom i Božjom providnosti. No, s kim se zapravo slagala? Pa zar nije njezin otac stavio te optužujuće - ili samooptužujuće - riječi u Albertova usta? Zaključila je da usporedba s Bogom i nije tako loša. Otac je gotovo bio svemogućí Bog Sofijinog svijeta.

Kad se Alberto spremao pričati o Berkeleyu, Hilde je bila isto toliko uzbuđena kao i Sofie. Sto će se dogoditi? Dugo je očekivala da će se dogoditi nešto posebno čim dođu do tog filozofa koji je, dakle, poricao postojanje materijalnog svijeta izvan ljudske svijesti. Ta Hilde je kriomice zavirila u leksikon.

U početku su stajali pokraj prozora i vidjeli da je Hildin otac poslao zrakoplov s dugačkim rođendanskim transparentom. Istovremeno su se »iznad grada stali valjati tmurni oblaci«.

»Biti ili ne biti« zato nije potpuno pitanje. Pitanje je također što smo. Jesmo li stvarni ljudi od krvi i mesa? Sastoji li se naš svijet od pravih stvari ili smo okruženi sviješću?

Nije čudno što je Sofie počela gristi nokte. Hilde nikad nije imala tu lošu naviku, ali ipak se sada pokunjila.

Na kraju je sve izašlo na javu: »... što se nas tiče, ova 'volja ili duh', koja 'proizvodi sve u svemu', također može biti Hildin otac.«

- Misliš da je on nama nekakav Bog?

- Priznajem, i to bez srama. No, njega bi moralo biti sram!

-A Hilde?

- Ona je anđeo, Sofie.

- Anđeo?

- Hilde je ona kojoj se »duh« obraća.

Na to je Sofie ostavila Alberta i pojurila van u oluju. To valjda nije isto nevrijeme koje se noćas stuštilo nad Bjerkely — nekoliko sati nakon Sofijinog bijega kroz grad?

Sutra mi je rođendan, mislila je. Zar ne ispunjava posebnom gorčinom spoznaja da je život san dan prije tvog petnaestog rođendana? To je kao da sanjaš da si dobio milijun kruna, a onda, u trenutku kad se veliki dobitak treba isplatiti, shvatiš da je sve samo san.

Sofie potrča preko velikog športskog igrališta. Tada ugleda da prema njoj netko trči. Bila je to njezina majka. Ljutite munje probadale su grad. Kad su se susrele, majka je zagrlila.

- Što se to događa s nama, dijete moje?

- Ne znam - plakala je Sofie. - Sve je samo ružan san.

Hilde osjeti da joj naviru suze. »To be or not to be - that is the question«.

Ona baci fascikl na krevet i stane tamarati po sobi. Amo-tamo, amo-tamo. Na kraju je zastala pred mjedenim zrcalom, gdje je i ostala sve dok mama nije došla da je pozove na ručak. Kad je pokucala na vrata, Hilde nije

znala koliko je dugo tamo stajala. No, bila je uvjerenjena, bila je apsolutno sigurna da joj je odraz namignuo s oba oka.

Za vrijeme ručka trudila se biti zahvalna slavljenica. No, čitavo je vrijeme razmišljala o Sofiji i Albertu.

Što će sada biti s njima - kada *znaju* da Hildin otac svime upravlja? Ipak, »znaju« nije prava riječ; oni, čini se ništa ne znaju. Izgleda da se samo tata pretvara da oni nešto znaju? Svejedno, problem je isti: budući da Alberto i Sofie »znaju« kako se sve skupa odvija, stigli su na neki način na kraj puta.

Gotovo se zagrcnula komadom krumpira kad je shvatila da ista teškoća možda vrijedi i za njezin svijet. Ljudi neprestano napreduju u razumijevanju prirodnih zakona. Može li se povijest nastaviti kad svi komadići filozofske i znanstvene slagalice nađu svoje mjesto? Ili se ljudi bliže svršetku povijesti? Ne postoji li možda nekakva veza između misaonog i znanstvenog napretka s jedne strane, te efekta staklenika i spaljenih tropskih prašuma s druge strane? Možda i nije krivo reći da je ljudska potreba za spoznajom »istočni grijeh«.

To je pitanje bilo toliko veliko i zastrašujuće da ga je Hilde pokušala zaboraviti. Osim toga, sigurno će više razumjeti nastavi li čitati tatin rođendanski poklon.

- »Sretan ti rođendan...« - zapjeva mama kad su pojele sladoled s talijanskim jagodama. - Sada možemo raditi što god ti želiš.

- Znam da možda zvuči čudno, ali ja bih htjela nastaviti čitati tatin poklon.

- Samo mu ne smiješ dopustiti da ti poremeti pamet.

- Neću.

- Jesi za pizzu uz »Derricka«?

- Ako hoćeš.

Hilde se sjetila kako je Sofie razgovarala sa svojom mamom. No, tata valjda ne bi upotrijebio Hildinu mamu kao model za ovu drugu? Za svaki je slučaj odlučila ne spominjati bijele zečeve izvučene iz cilindra svemira; barem ne danas.

- Još nešto - reče dok se spremala ustati.

- Da?

- Ne mogu naći svoj zlatni križić.

Majka je tajnovito pogleda.

- Našla sam ga dolje na molu prije nekoliko tjedana. Sigurno si ga tamo izgubila, smušenko moj!

- Jesi li rekla tati?

- Ne sjećam se. Valjda jesam...

- I gdje je sada?

Majka ode po svoju škrinjicu za nakit. Hilde iz njezine sobe začu povik čuđenja. Uskoro se vratila u sobu.

- Znaš što, trenutačno ga ne mogu naći.

- To sam si i mislila.

Zagrli mamu pa otrči u svoju tavansku sobicu. Napokon može dalje čitati o Sofiji i Albertu. Legla je u krevet, kao i prošli put, s teškim fasciklom na krilu.

Sofie se probudila kad je sljedećeg jutra u sobu ušla njezina majka. U rukama je nosila pladanj pun poklona. U nekakvu praznu bocu utaknula je zastavicu.

- Sretan rođendan, Sofie!

Sofie otrlja san s očiju. Pokušala se sjetiti jučerašnjih događaja. Sve je izgledalo kao pomiješani komadići slagalice. Jedan je komadić Alberto, drugi Hilde i major. Pa onda Berkelev, pa Bjerkelv. Najcrnji je komadić strašna oluja. Kao da je imala neku vrstu nervnog sloma. Majka ju je istrljala frotir-nim ručnikom i jednostavno »spremila u krevet« sa šalicom toplog mlijeka s medom. Zaspala je u tren oka.

- Mislim da sam živa - promucala je.

- Naravno da si živa. I danas imaš petnaest godina.

- Jesi li skroz sigurna?

- Da, skroz-naskroz. Zar možda majka ne zna kad joj se rodilo jedino dijete? 15. lipnja 1975... u pola dva, Sofie. To je sigurno najsretniji trenutak mog života.

- Jesi li sigurna da sve skupa nije samo san?

- Onda je u svakom slučaju lijepo sanjati da se budiš uz pecivo, sok i rođendanske poklone.

Odložila je pladanj s poklonima na stolicu i izašla na trenutak iz sobe. Kad se vratila, sa sobom je donijela drugi pladanj. Na njemu su bili slatko pecivo i sok. Stavila ga je na donji dio Sofijinog kreveta.

Tako je počelo uobičajeno rođendansko jutro s otvaranjem poklona i sjećanjima sve do prvih trudova prije petnaest godina. Od mame je dobila teniski reket. Nije igrala tenis, ali dvije minute od Djetelinske ulice postojao je teniski teren. Otac joj je poslao kombinirani mini televizor i FM-radio.

Ekran nije bio veći od fotografije. Zatim su tu bile neke sitnice od starih teta i obiteljskih prijatelja.

Nakon nekog vremena majka upita:

- Hoćeš li da danas uzmem slobodan dan?

-Ne, zašto?

- Stvarno si jučer bila izvan sebe. Ako se ovo nastavi, mislim da ću te naručiti kod psihologa.

- Poštedi me!

-Je li to bilo zbog oluje ili tog tvog Alberta?

- A što je s tobom? »Sto se to s nama događa, dijete moje?«, sjećaš se?

- Mislila sam na to da si počela juriti okolo po gradu na sastanke s čudnim ljudima. Možda sam ja kriva...

- Nitko nije »kriv« što ja u slobodno vrijeme idem na tečaj filozofije. Samo ti hodi na posao. Ja moram u školu u deset sati. Danas samo dobiva mo knjižice i imamo sat razredne zajednice.

- Znaš li što ćeš dobiti?

- U svakom slučaju više četvorki nego za Božić.

Ubrzo nakon što je majka otišla, zazvoni telefon.

- Sofie Amundsen.

- Alberto ovdje.

-O...

- Major jučer nije štedio na barutu.

- Ne razumijem što želiš reći.

- Oluja, Sofie.

- Ne znam što da mislim.

- To je najveća vrлина pravog filozofa. Gotovo se ponosim koliko si toga naučila u ovo malo vremena.

- Bojim se da ništa nije stvarno.

- To se zove egzistencijalna tjeskoba; u pravilu je to samo prijelazno razdoblje prije nove spoznaje.

- Mislim da mi treba mala pauza od tečaja.

- Zar u tvom vrtu trenutačno ima mnogo žaba?

Sofie se morala nasmijati. Alberto nastavi:

- Mislim da ipak moramo izdržati. Usput, sretan ti rođendan. Tečaj moramo završiti prije Ivanja. To je naša posljednja nada.

- Posljednja nada za što?

- Sjediš li udobno? Ovo će malo potrajati, znaš.

- Sjedim udobno.

- Sjećaš se Descartesa?

- »Mislim, dakle jesam.«

- U našoj metodičkoj sumnji nalazimo se trenutačno na suhom. Ne zna mo čak ni mislimo li. Možda se pokaže da mi jesmo misao, a to je zapravo nešto sasvim drugo nego osobno misliti. Imamo razloga vjerovati da nas Hildin otac izmišlja, te da smo neka vrsta rođendanske zabave za majorovu kćer u Lillesandu. Pratiš me?

- Da...

- No, to je u isti mah i proturječnost. Ako smo mi izmišljeni, onda nemamo pravo ništa »misliti«. Onda je i ovaj telefonski razgovor čista izmišljotina.

- To znači da nemamo ni trunku slobodne volje. Onda major planira sve što govorimo i činimo. Zapravo možemo mirno spustiti slušalicu.

- Ne, sada pojednostavljuješ.

- Objasni to!

- Želiš li reći da čovjek planira sve o čemu sanja? Možda je točno da je Hildin otac *svjestan* svega što radimo. Pobjeći od njegova sveznanja možda je jednako teško kao pobjeći od vlastite sjene. Ali - i tu sam počeo razrađivati ti plan - nije sigurno da je major unaprijed odlučio što će se dogoditi. Možda on ne donosi svoju odluku sve dok ne kucne čas - to jest, stvaralački trenutak. Može se zamisliti da upravo tada mi preuzimamo inicijativu za sve što kažemo i činimo. Naravno, naša se inicijativa sastoji od vrlo slabih impulsa u usporedbi s majorovom teškom artiljerijom. Čini se da smo potpuno nezaštićeni od nametljivih vanjskih pojava - pasa koji govore, malih zrakovih plova s čestitkama na transparentu, poruka u bananama te naručenih oluja. No, ne smijemo potpuno isključiti mogućnost da imamo slabašnu slobodnu volju.

- Kako je to moguće?

- Naravno, major je u našem malom svijetu sveznajući, ali to ne znači da je svemoguć. Barem bismo morali živjeti svoj život kao da on to nije.

- Mislim da shvaćam što hoćeš reći.

- Bilo bi pravo umijeće pokušati se išuljati i napraviti nešto na svoju ruku, nešto što major ne bi čak bio u stanju doznati.

- No, kako je to moguće ako ne postojimo?
- Tko kaže da ne postojimo? Pitanje nije *jesmo* li, nego *što* smo i *tko* smo. Čak i da se na kraju pokaže da smo samo impulsi u majorovoj rascijepjenoj svijesti, to nam ne oduzima našu mrvicu postojanja.
- Niti našu slobodnu volju?
- Radim na tome, Sofie.
- Ali, Hildin je otac sigurno vrlo svjestan činjenice da ti »radiš na tome«.
- Pa naravno. No, on ne zna moj plan. Pokušavam pronaći Arhimedovu točku.
- Arhimedovu točku?
- *Arhimed* je bio helenistički znanstvenik. »Dajte mi jednu čvrstu točku«, rekao je, »i ja ću uzdrmati svijet.« Takvu točku i mi moramo naći kako bismo se istrgnuli iz majorova skrovitog svemira.
- To bi bio velik pothvat.
- Međutim, ne možemo se izmigoljiti sve dok ne završimo tečaj filozofije. Zasad nas čvrsto drži u šaci. Očito je odlučio da ja moram biti tvoj vodič kroz stoljeća sve do našeg doba. Međutim, imamo samo nekoliko dana prije nego što on sjedne u zrakoplov negdje na Srednjem istoku. Ako se ne uspije mo osloboditi njegove ljepljive mašte prije nego što stigne u Bjerkelv, iz gubljeni smo.
- Plašiš me...
- Najprije ti moram dati najvažnije podatke o francuskom prosvjedi teljstvu. Zatim moramo ugrubo obraditi Kantovu filozofiju kako bismo mogli prijeći na romantizam. Za nas dvoje osobito je važan Hegel. No, tako ne možemo izbjeći ni Kierkegaardov ogorčen obračun s hegelovskom filozofijom. Moramo reći nekoliko riječi o Marxu, Darwinu i Freudu. Ako se još na kraju stignemo pozabaviti Sartreom i egzistencijalizmom, možemo početi provoditi plan.
- Toga ima strašno puno za samo tjedan dana.
- Zato moramo odmah započeti. Možeš li doći?
- Moram u školu. Imamo sat razredne zajednice, dobivamo školske knjižice.
- Pusti to! Ako smo čista svijest, onda je samo privid da sok i slatkiši na satu razredne zajednice uopće imaju okusa.
- Ali, knjižica...
- Sofie, ti ili živiš u nekom čudesnom svijetu na sićušnom planetu u jednoj od mnogo stotina milijardi galaksija - ili si pak proizvod elektroma-

gnetskih signala u svijesti nekog majora. A ti pričaš o »školskoj knjižici«! Može te biti sram.

- Sorrv.
- Ali neka, bolje je da svratiš u školu prije nego što se nađemo. Kad bi markirala zadnji dan škole, možda bi to loše utjecalo na Hilde. Ona sigurno ide u školu iako joj je rođendan, jer ona je anđeo.
- Onda dolazim odmah nakon škole.
- Možemo se naći u Majorovoj kolibi.
- U Majorovoj kolibi?
- ... kvrc!

Hilde spusti fascikl u krilo. Sada je otac tjera na grižnju savjesti jer je markirala zadnji dan škole. Podlac jedan!

Nekoliko je trenutaka razmišljala kakav će plan Alberto izmisliti. Da zaviri na posljednju stranicu u fasciklu? Ne, to bi bila prijevara, bolje je požuriti s čitanjem. Bila je uvjeren da Alberto ima pravo u jednoj važnoj točki. Jedno je da otac ima nekakav pregled nad onim što se događa sa Sofijom i Albertom. No, dok piše, sigurno ne zna sve što će se dogoditi. Možda bi nešto naslijepo i na brzinu počeo pisati, što poslije dugo ne bi otkrio. Upravo se u tom »sljepilu« Sofie i Alberto imali malo slobode.

Hilde je opet prosvijetlio osjećaj da Sofie i Alberto zaista postoje. Tiha voda brijeg gloda, mislila je u sebi.

Ali, zašto je to pomislila?

U svakom slučaju, nijedna se misao nije javljala na površini.

U školi su, kako i pristoji, svi čestitali slavljenici Sofiji. Možda su joj posvetili malo više pažnje jer je otprije vladalo veliko uzbuđenje zbog školskih knjižica i boca sa sokom.

Čim ih je učitelj otpravio s najljepšim željama za ljetne praznike, Sofie odjuri kući. Jorunn ju je pokušala zadržati, ali joj je Sofie samo doviknula da mora nekamo požuriti.

U poštanskom sandučiću našla je dvije dopisnice iz Libanona. Na obje je pisalo: »HAPPY BIRTHDAY - 15 YEARS«. Bile su to kupovne čestitke. Jedna je bila za: »Hilde Meller Knag, c/o Sofie Amundsen...« Ali druga - druga je bila za Sofie. Obje su imale žig »Bataljun UN-a« od 15. lipnja.

Sofie najprije pročita svoju:

Draga Sofie Amundsen. Danas i tebi moram čestitati rođendan. Srdačne čestitke, Sofie. Također ti moram zahvaliti na svemu što si dosad učinila za Hilde. Lijep pozdrav! Albert Knag, major.

Sofie nije znala što kazati na to da je Hildin otac napokon i njoj poslao čestitku. Na neki je način bila dirnuta. Na Hildinoj je dopisnici pisalo:

Draga Hildice. Ne znam trenutačno ni koji je dan ni koje doba u Lillesandu. Ali, kao što rekoh, nema veze. Ako te dobro poznajem, nisam zakasnio s posljednjom, ili preposljednjom, čestitkom odavde. No, ne smiješ predugo ostati budna! Alberto će uskoro pričati o idejama francuskog prosvjetiteljstva. Usredotočit će se na sedam glavnih stvari. To su:

1. Pobuna protiv autoriteta
2. Racionalizam
3. Prosvjetiteljska misao
4. Kulturni optimizam
5. Povratak prirodi
6. Prirodna religija
7. Ljudska prava

Bilo je očito da ih još uvijek drži na oku.

Sofie otključa kućna vrata i ostavi školsku knjižicu sa svim četvorkama na kuhinjskom stolu. Onda se provuče kroz živicu i otrči u šumu.

Ponovno je morala veslati preko jezerca. Kad je stigla, Alberto je sjedio na pragu kolibe. Dao joj je znak da sjedne pored njega.

Vrijeme je bilo lijepo, ali je s jezerca popuhivala prohladna, vlažna zračna struja. Kao da se još nije smirilo nakon oluje.

- Prijedimo na stvar - reče Alberto. - Sljedeći veliki graditelj sustava nakon Humea bio je Nijemac *Kant*. Međutim, Francuska je u 18. stoljeću također imala mnogo značajnih mislilaca. Možemo reći da je filozofsko težište u Europi u prvoj polovici 18. stoljeća bilo u Engleskoj, sredinom 18. stoljeća u Francuskoj, a krajem 18. stoljeća u Njemačkoj.

- Dakle, pomiče se sa zapada na istok.

IOSTEIN GAARDER

- Tako je. Ukratko ću dodirnuti nekoliko misli zajedničkih francuskim prosvjetiteljskim filozofima. Riječ je o važnim imenima: *Montesquieuu, Voltaireu, Rousseauu* i mnogima, mnogima drugima. Sve sam skupio u sedam važnih točaka.

- Hvala lijepa, toga sam već bolno svjesna.

Sofie mu pruži čestitku od Hildina oca. Alberto teško uzdahne.

- To mu baš nije trebalo... Prva ključna riječ je, dakle, *pobuna protiv autoriteta*. Mnogo je francuskih filozofa posjetilo Englesku, koja je u mnogočemu bila slobodoumnija od njihove domovine. Zanimala ih je engleska prirodna znanost, posebno Newton i njegova univerzalna fizika. Međutim, britanska ih je filozofija također nadahnula, posebice Locke i njegova politička filozofija. U Francuskoj su polako krenuli u boj protiv starih autoriteta. Mislili su da je važno sumnjati u svaku naslijeđenu istinu. Bitno je da pojedinac sam nađe odgovor na sva pitanja. Tu ih je nadahnjivala Descartesova tradicija.

- Jer, on je svoje mišljenje izgradio iz temelja.

- Točno. Pobuna protiv starih autoriteta posebice je upravljena prema moći Crkve, kralja i plemstva. U 18. stoljeću ove ustanove bile puno moćnije u Francuskoj nego u Engleskoj.

- A onda je došlo do revolucije.

- Da, 1789. godine. No, nove su ideje došle prije nje. Sljedeća ključna riječ je *racionalizam*.

- Mislila sam da je racionalizam izumro nakon Humea.

- Hume je umro tek 1776. g. Otprilike dvadeset godina nakon Montesquieua, a samo dvije godine prije Voltairea i Rousseaua, koji su umrli 1778. g. Ali, sva su trojica bili u Engleskoj, i dobro su poznavali Lockeovu filozofiju. Možda se sjećaš da Locke nije bio dosljedan empirist. Mislio je, na primjer, da su vjera u Boga i stanovite moralne norme usađene u ljudski razum. To je također srž francuskog prosvjetiteljstva.

- Osim toga, rekao si da su Francuzi oduvijek bili veći racionalisti od Engleza.

- Ta razlika potječe još od srednjeg vijeka. Kad Englezi kažu »common sense«, Francuzi obično kažu »evidence«. Engleski se izraz može prevesti kao »zajedničko iskustvo«, dok francuski znači »jasan po sebi« - dakle, jasan razumu.

- Razumijem.

- Slično starovjekovnim humanistima, Sokratu i stoicima, većina je prosvjetiteljskih filozofa čvrsto vjerovala u ljudski razum. Ovo je toliko izra-

ženo da mnogi francusko prosvjetiteljstvo zovu jednostavno »racionalizmom«. Nova je prirodna znanost otkrila da je priroda razumno uređena. Prosvjetitelji su smatrali svojim zadatkom položiti temelje moralu, religiji i etici u skladu s nepromjenjivim čovječjim razumom. To je dovelo do same *prosvjetiteljske misli*.

- A to je treća točka dnevnog reda.

- Sada su se široki slojevi naroda morali »prosvjeteliti«. To je prvi uvjet boljeg društva. Mislilo se da su neznanje i praznovjerje uzroci nužde i potlačivosti. Zato se velika pažnja posvećuje odgoju djeteta i naroda. Nije slučajno da korijene pedagoške znanosti nalazimo u prosvjetiteljstvu.

- Dakle, školski sustav potječe iz srednjeg vijeka, a pedagogija iz prosvjetiteljstva.

- Moglo bi se tako reći. Spomenik prosvjetiteljskoj misli je, dosta karakteristično, jedan veliki leksikon. Mislim na takozvanu Enciklopediju, koja je objavljena u 28 svezaka od 1751. do 1772, a pridonijeli su joj svi veliki prosvjetiteljski filozofi. »Unutra se nalazi sve«, govorilo se, »od toga kako se proizvodi igla do toga kako se lije top.«

- Sljedeća ključna riječ je *kulturni optimizam*.

- Molim te, makni tu razglednicu dok ja pričam.

- Oprosti.

- Kad se razum i znanje rašire, čovječanstvo će napredovati velikom brzinom, mislili su prosvjetiteljski filozofi. Pitanje je vremena kad će nerazumnost i neznanje morati ustupiti mjesto »prosvijećenom« čovječanstvu. Ova je misao vladala Europom do prije dvadesetak godina. Danas više ni smo posve uvjereni da je sav »razvoj« dobar. No, kritiku »civilizacije« izložili su još francuski prosvjetiteljski filozofi.

- Onda smo ih možda trebali poslušati.

- Nekolicina je usvojila krilaticu »povratak prirodi«. »Priroda« je prosvjetiteljskim filozofima bila gotovo isto što i »razum«. Jer, čovjekov je razum dar prirode - za razliku od Crkve i »civilizacije«. Tvrđilo se da su »primitivni narodi« često zdraviji i sretniji od Europljana jer nisu »civilizirani«. Rousseau je oblikovao krilaticu: »Moramo se vratiti prirodi.« Jer, prirodna je dobra, čovjek je »po prirodi« dobar. Zlo se nalazi u društvu. Rousseau je također smatrao da djetetu treba dopustiti da u »prirodnom« stanju nevinosti živi koliko je god moguće. Može se reći da misao o vrijednosti djetinjstva potječe iz doba prosvjetiteljstva. Prije se djetinjstvo smatralo svojevrsnom pripremom za odrasli život. No, mi smo ljudi - koji žive svoj život na Zemlji - i dok smo djeca.

-1 ja mislim.

- Osobito je religija morala biti »prirodna«.

- Što im je to značilo?

- Religija se također morala uskladiti s čovjekovim »prirodnim« razumom. Mnogi su se borili za ono što bi se moglo nazvati *prirodna religija*, a to je šesta točka na popisu. Bilo je nekoliko dosljednih materijalista koji nisu vjerovali u Boga, dakle, bili su ateisti. Međutim, većina prosvjetiteljskih filozofa mislila je da je nerazumno zamišljati svijet bez Boga. Za to je svijet prerazumno uređen. Taj je pogled dijelio i Newton. Zato se smatralo razumnim vjerovati u besmrtnost duše. Kao što je i Descartes smatrao, pitanje ima li čovjek besmrtnu dušu bilo je više pitanje razuma nego vjere.

- To je malo čudno. Meni je to tipičan primjer nečega u što se samo može vjerovati, a što se ne može znati.

- Međutim, ti ne živiš u 18. stoljeću. Prema prosvjetiteljskim filozofima, kršćanstvo se moralo osloboditi nerazumnih dogmi, nauka dodanih Isu svojim riječima tijekom Crkvene povijesti.

- Onda shvaćam.

- Mnogi su ispovijedali nešto što se zove *deizam*.

- Objasni to!

- Pod »deizmom« razumijevamo shvaćanje prema kojem je Bog davno, davno stvorio svijet i u njemu se više ne pokazuje. Tako je Bog sveden na »najviše biće« koje se čovjeku ukazuje kroz prirodu i njezine zakone - dakle, ne ukazuje se na »natprirodan« način. Takvog »filozofskog Boga« susrećemo i kod Aristotela. Njemu je Bog »prvi uzrok«, »prvi pokretač« svemira.

- Preostaje nam još samo jedna točka, a to su *ljudska prava*.

- Zauzvrat je to možda najvažnije. Općenito se može reći da je francuska prosvjetiteljska filozofija više usmjerena na praktične stvari nego engleska filozofija.

- Prihvatili su posljedice svoje filozofije, te djelovali u skladu s njom?

- Da, francuski filozofi nisu bili zadovoljni teoretskim razmišljanjem o čovjekovu mjestu u društvu. Aktivno su se borili za ono što su zvali »prirodnim pravima« građana. Ponajviše su se borili protiv cenzure - dakle, za slobodu tiska. Što se tiče vjere, morala i politike, pojedincu se moralo osigurati pravo da slobodno misli i izražava svoje mišljenje. Osim toga, borilo se protiv crnačkog ropstva i za čovječnije postupanje s prekršiteljima zakona.

- Mislim da se s većinom toga slažem.

- Princip »nenarušivosti pojedinca« zapisan je na posljetku u »Povelji prava čovjeka i građanina«, prihvaćenoj u francuskoj narodnoj skupštini

1789. g. Ta »deklaracija o ljudskim pravima« važna je podloga norveškom Ustavu iz 1814. g.

- No, mnogi se još uvijek moraju boriti za ova prava.

- Da, nažalost. Prosvjetiteljski su filozofi željeli utvrditi određena prava koja su zajednička svim ljudima, koja ljudi imaju naprosto zato što su rođeni kao ljudi. To su razumijevali pod »prirodnim« pravima. I dalje obično govorimo o »prirodnom pravu«, koje često zna biti u sukobu sa zakonima neke države. I dalje doživljavamo da se pojedinci - ili cijele grupe naroda - pozivaju na to »prirodno pravo« kada se bune protiv bespravljia, neslobode i ugnjetavanja.

- Što je sa ženskim pravima?

- Revolucija iz 1789. g. utvrdila je niz prava koja su vrijedila za sve »građane«. Međutim, građanima su se gotovo uvijek smatrali muškarci. Upravo tijekom revolucije možemo posvjedočiti prve početke feminističkog pokreta.

- Bilo je i vrijeme.

- Već je 1787. g. prosvjetiteljski filozof *Condorcet* objavio spis o ženskim pravima. Smatrao je da žene imaju jednaka »prirodna prava« kao i muškarci. Tijekom revolucije 1789. g. žene su bile veoma aktivne u borbi protiv starog feudalnog društva. One su, na primjer, predvodile demonstracije, koje su na kraju prisilile kralja da napusti Versailles. U Parizu je osnovano nekoliko ženskih skupina. Pored zahtjeva za političkim pravima koja imaju i muškarci, zahtijevale su promjene u bračnim zakonima te socijalnim uvjetima žena.

- Jesu li dobile ta prava?

- Ne. Kao i toliko puta kasnije, pitanje ženskih prava javilo se u vezi s revolucijom. No, čim su stvari našle svoje mjesto u novom uređenju, uveden je stari patrijarhat.

- Tipično.

- Jedna od onih koja se najviše borila za ženska prava tijekom francuske revolucije bila je *Olympe de Gouges*. 1791. g - dakle, dvije godine nakon revolucije - objavila je povelju o ženskim pravima. Povelja o »pravima građanina« nije imala nijedan članak o ženskim »prirodnim pravima«. *Olympe de Gouges* zahtijevala je jednaka prava za žene i muškarce.

- Što se dogodilo?

- Pogubili su je 1793. g. Tada je ženama zabranjena svaka politička aktivnost.

IOSTEIN GAARDER

- Sto mu gromova!

- Tek je u 19. stoljeću feministički pokret ozbiljno započeo, kako u Francuskoj, tako i širom Europe. Postupno je ta borba počela davati plodove. U Norveškoj, na primjer, žene nisu dobile pravo glasa sve do 1913. g. Ženama u mnogim zemljama ostaje još puno posla.

- Mogu računati na moju podršku.

Sjedeći, Alberto je promatrao jezerce. Nakon nekog vremena reče:

- Izgleda da je to sve što sam htio reći o prosvjetiteljskoj filozofiji.

- Što ti to znači »izgleda«?

- Čini mi se da ništa nije preostalo.

Dok je to govorio, u vodi se nešto počelo događati. Nasred jezera voda je odjednom stala kuljati s dna. Zatim se na površini pojavilo nešto ogromno i ružno.

- Morska zmija! - povika Sofie.

Tamno je stvorenje nekoliko puta zavijugalo amo-tamo, a onda zaronilo natrag prema dnu. Voda se opet smirila. Alberto se samo okrenuo.

- Uđimo unutra - reče.

Oboje ustanu pa uđu u kolibicu.

Sofie zastane pred slikama Berkeleva i Bjerkelvja. Pokaže na sliku Bjerkelvja i reče:

- Mislim da Hilde živi negdje u ovoj slici.

Između slika je danas bio obješen vez. »SLOBODA, JEDNAKOST, BRATSTVO«, pisalo je na njemu.

Sofie se okrene prema Albertu:

- Jesi li ti ovo objesio?

On samo odmahnu glavom s neutješnim izrazom na licu.

Sofie tada na kaminu ugleda nekakvu omotnicu. Na njoj je pisalo: »Za Hilde i Sofie«. Sofie je odmah shvatila od koga je, ali bilo joj je novo da je i nju počeo uključivati.

Otvorivši omotnicu, pročita naglas:

Drage moje. Sofijin učitelj filozofije mogao je još naglasiti koliku je važnost francuska prosvjetiteljska filozofija imala za ideale i principe na kojima su izgrađeni Ujedinjeni narodi. Prije dvije stotine godina, krila-

tica »Sloboda, jednakost, bratstvo« pripomogla je sjedinjenju francuskog građanstva. Danas te iste riječi moraju spojiti cijeli svijet. Više nego ikad prije vrijedi da je čovječanstvo jedna velika obitelj. Naši potomci su naša djeca i unučad. Kakav ćemo im svijet dati u nasljeđe?

Hildina je majka povikala da »Derrick« počinje za deset minuta, i da je stavila pizzu u pećnicu. Hilde se osjećala pregaženom nakon svega što je pročitala. Bila je na nogama od šest sati.

Odlučila je ostatak večeri provesti slaveći svoj petnaesti rođendan s majkom. No, prije toga je u leksikonu nešto morala naći.

Gouges... ne. De Gouges? Opet ništa. Onda Olympe de Gouges? Ma kakvi! U leksikonu nije bilo ni riječi o ženi koju su pogubili zbog njezina zauzimanja za ženska prava. Zar to nije skandalozno?

Nije valjda tata i nju izmislio?

Hilde se sjuri u prizemlje po veći leksikon.

- Moram samo nešto pogledati - reče svojoj smetenoj mami.

Uzme sa sobom svezak leksikona od FORV do GP pa otrči natrag u svoju sobu.

Gouges... evo je!

Gouges, Marie Olympe (1748. - 93.), fr. spisateljica, veoma se istaknula tijekom francuske revolucije, među ostalim zbog brojnih brošura o socijalnim pitanjima, te niza kazališnih komada. Ona je jedna od malog broja ljudi koji su tijekom revolucije radili na tome da se ljudska prava odnose i na žene, pa je 1791. objavila »Povelju ženskih prava«. Pogubljena 1793. zato što se usudila braniti Louisa XVI. te napasti Robespierrea. (Bibl.: L. Lacour, »Les Origines du feminisme contemporain«, 1900.)

KANT

*...zvjezdano nebo nada mnom i
moralni zakon u meni...*

Major Albert Knag nazvao je tek oko ponoći kako bi Hildi čestitao 15. rođendan.

Javila se Hildina mama.

- Tebe trebaju, Hilde.

-Halo?

- Tata ovdje.

- Pa ti si lud. Skoro će ponoć.

- Htio sam ti samo čestitati rođendan...

- To radiš cijeli dan.

- ... ali sam htio pričekati do večeri.

- Zašto?

- Zar *nisi* dobila poklon?

-A, to! Puno hvala!

- Onda me nemoj mučiti. Što misliš?

-Jako je zabavno. Nisam skoro ništa jela cijeli dan.

- Moraš jesti.

- Ali, kad je tako zanimljivo.

- Dokle si stigla, ha? *Moraš* mi reći, Hilde.

- Ušli su u Majorovu kolibu zato što si ih počeo zadirkovati s morskom zmijom...

- Prosvjetiteljstvo.

- I Olmpe de Gouges.

- Onda baš nisam jako pogriješio.

- Kako »pogriješio«?

- Mislim da preostaje još samo jedan rođendanski pozdrav. Ali, taj je zato popraćen notama.

- Čitat ću malo u krevetu prije nego što zaspim.

- Razumiješ li štogod?

- Više sam naučila danas nego... nego ikad prije. Nevjerojatno je da nije prošlo više od jednog dana otkako je Sofie došla kući iz škole i našla prvo pismo.

- Čudno koliko je malo potrebno.

- Ali, malo je žalim.

- Mamu?

- Ma ne, pa valjda Sofie.

-O...

-Jadnica, skroz je zbunjena.

- Ali ona je samo... mislim...

- Sigurno želiš reći da je ona samo plod tvoje mašte.

- Da, tako nešto.

- Ja mislim da Sofie i Alberto *postoje*.

- Razgovarat ćemo o tome kad se vratim kući.

- Dobro.

- Onda ti želim dobar dan.

- Sto si rekao?

- Hoću reći: laku noć.

- Laku noć.

Kad je Hilde pola sata kasnije legla, vani je još bilo toliko svjetlo da je mogla vidjeti vrt i zaljev. U ovo doba godine ne pada mrak.

Malo se igrala mišlju da živi u slici koja visi na zidu neke male šumske kolibe. Može li se iz te slike zaviriti u svijet izvan nje?

Prije nego što je zaspala, čitala je još malo iz velikog fascikla.

Sofie položi pismo od Hildinog oca natrag na kamin.

- Ovo s UN-om je zaista važno - reče Alberto - ali ne sviđa mi se što se miješa u moje izlaganje.

- Nemoj da ti to tako teško pada.

- Odsad više neću obraćati pažnju na izvanredne pojave kao što su morske zmijske i slično. Sjednimo tu pored prozora. Pričat ću ti o Kantu.

Sofie na stoliću između dvaju naslonjača ugleda naočale. Opazila je da su oba stakla crvena. Jesu li to kakve jake sunčane naočale?

- Skoro su dva sata - reče. - Moram biti kod kuće prije pet. Mama je sigurno nešto isplanirala za moj rođendan.

- Onda imamo tri sata.

- Samo počni.

- *Immanuel Kant* rođen je 1724. g. u gradu Königsbergu u istočnoj Prusiji. Bio je sin sedlara. U Königsbergu je živio gotovo cijelog života, a umro je kao osamdesetogodišnjak. Dolazi iz stroge kršćanske obitelji. Nje govo kršćansko uvjerenje važan je temelj cijele njegove filozofije. Kao Berkeley, smatrao je da je važno spasiti temelj kršćanske vjere.

- Hvala lijepo, o Berkeleyvu sam se dosta naslušala.

- Kant je, osim toga, kao prvi od filozofa koje smo dosad obradili, radio na sveučilištu kao profesor filozofije. Bio je »filozof po struci«.

- Filozof po struci?

- Riječ »filozof« danas se koristi na dva ponešto različita načina. Pod »filozofom« razumijevamo prije svega istraživača koji pokušava naći svoje odgovore na filozofska pitanja. No, »filozofom« se također može zvati osoba koja je stručnjak na području povijesti filozofije, a koja ne mora nužno izgraditi svoju filozofiju.

- Kant je bio filozof po struci?

- On je bio oboje. Da je bio samo dobar profesor - dakle, stručnjak za misli drugih filozofa - ne bi nikad zaslužio mjesto u povijesti filozofije. Ipak, važno je pribilježiti da se Kant stvarno dobro razumio u filozofsku tradiciju koja mu je prethodila. Poznavao je racionaliste kao Descartesa i Spinozu, ali i empiriste kao Locke, Berkeley i Humea.

- Rekla sam da više ne želim čuti ni riječ o Berkeleyu.

- Sjećamo se da su racionalisti držali da se temelj sve ljudske spoznaje nalazi u čovjekovoj svijesti, a empiristi, nasuprot njima, da svo znanje o svijetu potječe iz osjetilnog iskustva. Hume je štoviše pokazao da je ograničeno do kojih zaključaka možemo doći pomoću naših osjetila.

- S kime se Kant slagao?
- Mislio je da su obje strane djelomice u pravu, a djelomice u krivu. Pitanje kojim su svi bili zaokupljeni bilo je što možemo znati o svijetu. Taj filozofski projekt zajednički je svim filozofima nakon Descartesa. Ukazivalo se na dvije mogućnosti: ili je svijet točno onakav kako ga osjetilima opažamo ili je onakav kakav se pokazuje našem razumu?
- Što je Kant mislio?
- Kant je mislio da *i* »osjetilnost« *i* »razum« igraju važnu ulogu pri našem doživljavanju svijeta. Međutim, smatrao je da su racionalisti otišli predaleko naglašavajući čemu sve razum može pridonijeti, te da su empiristi previše jednostrano naglašavali važnost osjetilnog iskustva.
- Ako mi uskoro ne daš neki dobar primjer, sve će ostati samo na riječima.
- U osnovi se Kant slaže s Humeom i empiristima da svo naše znanje o svijetu potječe od osjetilnog iskustva. Ali - i sada pruža ruku racionalistima - u našem razumu također postoje važni preduvjeti za *način* na koji doživljavamo okružujući svijet. Dakle, u ljudskom razumu postoje stanoviti uvjeti koji određuju naše shvaćanje svijeta.
- I to je tebi primjer?
- Uzmimo radije jednu vježbicu. Možeš li mi donijeti naočale s onog stola? E, tako. Sada ih stavi!
- Sofie stavi naočale na nos. Sve oko nje poprimilo je crvenu boju. Svijetle su boje postale svjetlocrvene, a tamne tamnocrvene.
- Što vidiš?
- Vidim ono što i prije, samo što je sve crveno.
- To je zato što naočale postavljaju granicu tvoje spoznaje svijeta. Sve što vidiš, potječe dakle iz vanjskog svijeta, ali *kako* to vidiš ima veze s naočalama. Ta ne možeš reći da je svijet crven samo zato što ga ti tako doživljavaš.
- Naravno da ne...
- Kad bi sada išla kroz šumu ili kući u Kapetanov zavoj vidjela bi sve kao i dosad. Ipak, sve bi bilo crveno.
- Točno, ako ne skinem naočale.
- Upravo je zato, Sophie, Kant mislio da se u našem razumu nalaze stanovite sklonosti, koje prozirniju svo naše iskustvo.
- O kakvim je sklonostima riječ?
- Neovisno o tome što vidimo, prije svega ćemo to razumjeti kao pojave u *vremenu* i *prostoru*. Kant je »vrijeme« i »prostor« zvao dvama čovjekovim

»oblicima opažanja«. On naglašava da ova dva »oblika« u našoj svijesti *prethode* svakom iskustvu. To znači da *prije* nego što nešto opazimo znamo da ćemo to doživjeti kao pojavu u vremenu i prostoru. Jer, »naočale« razuma ne možemo skinuti sa sebe.

- Mislio je da je opažanje stvari u vremenu i prostoru urođena osobina?

- Da, tako nekako. Što vidimo ovisi, osim toga, o tome odrastamo li u Indiji ili na Grenlandu. No, posvuda doživljavamo svijet kao niz procesa u vremenu i prostoru. To je nešto što se unaprijed može reći.

- Nisu li vrijeme i prostor *izvan* nas?

- Ne, u tome i jest bit. Kant kaže da su vrijeme i prostor dio čovjekove građe. Oni su prije svega svojstva našeg razuma, a ne svojstva svijeta.

- To je posve nov način promatranja.

- Čovjekova svijest nije, dakle, nekakva pasivna »ploča«, koja samo prima osjetilne dojmove izvana. Svijest i sama prožima naše shvaćanje svijeta. To se može usporediti s onim što se događa s vodom kad je ulijemo u vrč. Voda se pokorava obliku vrča. Isto se tako osjetilni dojmovi pokoravaju našim »oblicima opažnja«.

- Mislim da razumijem što hoćeš reći.

- Kant je tvrdio da svijest nije jedino što se ravna prema stvarima. Stvari se također ravnaju prema svijesti. Kant je to nazvao »kopernikanskim obratom« u pitanju čovjekove spoznaje.

Mislio je reći da je njegovo mišljenje novo, potpuno drukčije od svega starog, kao kada je Kopernik ustvrdio da se Zemlja okreće oko Sunca a ne obratno.

- Sada razumijem na što je mislio kad je rekao da su i racionalisti i empiristi bili djelomice u pravu. Racionalisti su na neki način zaboravili na značaj iskustva, dok su empiristi zažmirili na to da razum također prožima naš doživljaj svijeta.

- Čak je i načelo *uzročnosti*, za koje je Hume rekao da ga čovjek ne može iskusiti, prema Kantu, dio ljudskog razuma.

- Objasni!

- Sjećaš se da je Hume tvrdio kako je navika uzrok tome da doživljavamo da iza svih procesa u prirodi stoji uzročno-posljedična veza. Jer, prema Humeu, ne možemo opaziti da je crna bilijarska kugla uzrok početku gibanja bijele bilijarske kugle. Stoga ne možemo dokazati ni to da će crna kugla uvijek pokrenuti bijelu.

- Sjećam se toga.

- Međutim, ono što prema Humeu ne možemo dokazati, Kant postavlja kao svojstvo ljudskog razuma. Načelo uzročnosti vrijedi uvijek i općenito iz jednostavnog razloga što ljudski razum sve što se događa shvaća kao odnos između uzroka i posljedice.

- Ja opet mislim da je načelo uzročnosti svojstvo prirode, a ne nas ljudi.

- Kantova je poenta da se ono u svakom slučaju nalazi u nama. Donekle se slaže s Humeom u tome da ne možemo znati kakav je svijet »sam po sebi«. Možemo znati samo kakav je svijet »za mene« - to jest za sve ljude. Razlika koju Kant povlači između »das Ding an sich« i »das Ding fur mich«, njegov je najvažniji doprinos filozofiji.

- Njemački mi baš nije jaka strana.

- Kant povlači važnu razliku između »stvari same po sebi« i »stvari za mene«. Kakve stvari jesu »same po sebi«, ne možemo nikad sasvim sigurno spoznati. Možemo znati samo kako nam se stvari »pokazuju«. Zauzvrat, prije svakog iskustva, možemo reći kako ljudski razum opaža stvari.

- Ozbiljno?

- Prije nego što ujutro izađeš iz kuće, ne možeš znati što ćeš sve tog dana doživjeti ili vidjeti. No, znaš da ćeš ono što vidiš i doživiš shvatiti kao pojave u vremenu i prostoru. Osim toga, možeš biti mirna da načelo uzročnosti vrijedi samo zato što ga nosiš sa sobom kao dio svijesti.

- Ali, mogli smo biti napravljeni drukčije?

- Da, mogli smo dobiti posve drukčiji osjetilni aparat. Isto tako, mogli bismo imati drukčiji osjećaj vremena i prostora. Osim toga, mogli smo biti stvoreni tako da ne tražimo uzroke pojava oko nas.

- Imaš li kakav primjer?

- Zamisli si da na podu u sobi leži mačka. Zamisli onda da se u sobu dokotrlja lopta. Što bi mačka tada napravila?

- To sam puno puta iskušala. Mačka bi potrčala za loptom.

- U redu. Zamisli sada da ti sjediš u sobi. Ako odjednom vidiš da se prema tebi kotrlja lopta, bi li i ti za njor i potrčala?

- Najprije bih pogledala odakle lopta stiže.

- Da, budući da si čovjek, neizbježno bi tražila uzrok svakom događaju. Dakle, načelo uzročnosti dio je tvoje grade.

- Je li to zaista istina?

- Hume je pokazao da prirodne zakone ne možemo ni osjetiti ni dokazati. To je uznemirilo Kanta. Međutim, on je mislio da može dokazati općenitu važnost prirodnih zakona, tvrdeći da se zapravo radi o zakonima ljudske spoznaje.

— Bi li se i malo dijete okrenulo da vidi odakle lopta dolazi?

- Možda i ne bi. Kant kaže da razum u djeteta nije potpuno razvijen sve dok ono ne dobije kakav osjetilni materijal da na njemu radi. Besmisleno je uopće govoriti o praznom razumu.

- Zaista, bio bi to čudan razum.

— Onda možemo načiniti kratak sažetak. Prema Kantu, postoje dvije vrste okolnosti, zaslužne za čovjekovu spoznaju svijeta. Prvo su vanjske okolnosti, o kojima ništa ne znamo dok ih ne iskusimo osjetilima. To možemo nazvati *sadržajem* spoznaje. Drugo su unutarnje okolnosti, u samom čovjeku - na primjer, da sve što se događa doživljavamo kao pojave u vremenu i prostoru, te kao procese koji slijede nepovredivo načelo uzročnosti. To možemo nazvati *oblikom* spoznaje.

Alberto i Sofie ostanu sjediti neko vrijeme, gledajući kroz prozor. Odjednom Sofie opazi da se među drvećem s druge strane jezera pojavila neka mala djevojčica.

- Vidi! - reče Sofie. - Tko je to?

- Uh, stvarno ne znam.

Pokazala se na samo nekoliko sekundi, a onda nestala. Sofie je primijetila da je na glavi imala nešto crveno.

- Ipak, nemojmo dopustiti da nas takve stvari ometaju.

- Onda nastavi.

- Kant je tvrdio da je ljudska razumska spoznaja jasno ograničena. Može bi se reći da »naočale« razuma ocrtavaju njegove granice.

- Kako to?

- Sjećam se da su filozofi prije Kanta raspravljali zaista »velika« filozofska pitanja - na primjer, ima li čovjek besmrtnu dušu, postoji li Bog, sastoji li se priroda od sićušnih, nedjeljivih čestica te je li svemir konačan ili beskonačan?

- Da.

- Kant je smatrao da čovjek o tim pitanjima ne može ništa sigurno znati. To ne znači da je poricao ovu vrstu problematike. Naprotiv. Da je jednostavno otpisao takva pitanja, ne bi se mogao nazvati pravim filozofom.

- I što je onda učinio?

- Pa, sada se moraš malo strpjeti. Što se tiče takvih velikih filozofskih pitanja, Kant drži da razum djeluje izvan granica čovjekove spoznaje. Isto vremeno je osnovna potreba čovjekove prirode - ili čovjekova razuma - da postavlja upravo takva pitanja. Međutim, kada na primjer pitamo je li sve-

mir konačan ili beskonačan, onda postavljamo pitanje o cjelini koje smo i sami malen dio. Zato tu cjelinu nikada ne možemo potpuno spoznati.

- Zašto ne?

- Kad si na sebe stavila crvene naočale, pokazali smo da, prema Kantu, postoje dva elementa koja pridonose našem znanju o svijetu.

- A to su osjetilno iskustvo i razum.

- Da, sadržaj naše spoznaje dolazi do nas posredstvom osjetila, ali taj se sadržaj pokorava svojstvima razuma. Jedno je svojstvo razuma da pita što je uzrok nekom događaju.

- Kao na primjer, zašto se lopta kotrlja po podu.

- Može i to. No, kad se čudimo odakle dolazi svijet - i usput raspravljamo moguće odgovore - onda razum na neki način hoda na prazno. Naime, razum ne dobiva nikakav osjetilni sadržaj na »obradu«, nikakvo iskustvo o koje se može brusiti. Jer, mi nikad nismo iskusili cijelu veliku zbilju koje smo i sami djelić.

- Mi smo, na neki način, djelić lopte koja se kotrlja po podu. Zato ne možemo znati odakle ona dolazi.

- Ipak, *pitati* odakle ta lopta dolazi bit će zauvijek osobina ljudskog razuma. Stoga mi stalno pitamo, naprežemo se do krajnjih granica kako bismo našli odgovore i na najteža pitanja. Ali, nikad ne nalazimo nešto čvrsto u što možemo zagristi, ne nalazimo sigurne odgovore zato što razum hoda na prazno.

- Hvala lijepo, taj osjećaj dobro poznajem.

- Što se tiče velikih pitanja koja se odnose na cijelu zbilju, Kant je utvrdio da uvijek postoje dva suprotna mišljenja, oba jednako vjerojatna i jedna ko nevjerojatna sudeći po onom što nam razum govori.

- Molim primjer.

- Jednako je vjerojatno da svijet ima nekakav vremenski početak, kao i to da takvog početka nema. Ali, nemoguće je te dvije mogućnosti zamisliti razumski. Možemo tvrditi da je svijet oduvijek postojao, ali *može* li nešto oduvijek postojati a da jednom nije imalo početak? Umjesto toga, prisiljeni smo zauzeti suprotno stajalište. Kažemo da je svijet jednom morao nastati; i to ni iz čega; inače bismo govorili samo o promjeni iz jednog stanja u drugo. Ali, *može* li nešto postati ni iz čega, Sofie?

- Ne, oba su rješenja jednako neshvatljiva. Ipak, jedno od njih mora biti točno, a drugo netočno.

- Možda se sjećaš da su Demokrit i materijalisti tvrdili kako se priroda mora sastojati od sićušnih čestica od kojih su sve stvari stvorene. Drugi su —

Descartes, na primjer - mislili da se mora moći zamisliti da se protežna zbilja uvijek može podijeliti na još manje dijelove. Ali tko tu ima pravo?

- Obojica... nitko.

- Zatim su mnogi filozofi izdvajali slobodu kao jednu od čovjekovih najvažnijih osobina. U isto smo vrijeme sretali filozofe - stoike, na primjer, i Spinozu - koji drže da se sve događa u skladu s nužnim prirodnima zakonima. Kant misli da ljudski razum ni u ovom slučaju ne može sigurno prosuditi.

-Jednako je razumno i jednako nerazumno tvrditi bilo koju od tih stvari.

- Napokon, izvući ćemo deblji kraj pokušamo li pomoću razuma dokažati postojanje Boga. Racionalisti su - Descartes, primjerice - tvrdili da Bog postoji iz jednostavnog razloga što čovjek ima predodžbu o »savršenom biću«. Drugi su - Aristotel, primjerice, i Toma Akvinski - zaključili da Bog postoji zato što sve stvari moraju imati prvi uzrok.

- Što je Kant mislio?

- On je odbacio oba ova dokaza. Ni razum niti iskustvo ne pružaju nam sigurnu osnovu za tvrdnje o postojanju Boga. Za razum je to jednako vjerojatno koliko i nevjerojatno.

- No, na početku si rekao da Kant želi spasiti temelje kršćanske vjere.

- Da, on otvara mogućnost upravo vjerskoj dimenziji. Tamo gdje su i iskustvo i razum nedostatni nastaje praznina koja se može popuniti *vjerom*.

- I tako je spasio kršćanstvo?

- Ako hoćeš. Možda je pametno pripomenuti da je Kant bio protestant. Značajka protestantskog kršćanstva još je od reformacije da se gradi na vjeri. Katolička se crkva još od ranog srednjeg vijeka više uzdala u razum kao podršku vjeri.

- Razumijem.

- Međutim, Kant ne samo da je ustvrdio da se ova teška pitanja moraju prepustiti ljudskoj vjeri, već je mislio da je zbog morala gotovo nužno pret postaviti da čovjek ima *besmrtnu dušu*, da *postoji Bog* te da čovjek ima *slobodnu volju*.

- Onda čini isto što i Descartes. Prvo je bio jako sumnjičav prema svemu što se može razumjeti, a onda je na mala vrata prokrijumčario Boga i sve ostalo.

- Ali, suprotno Descartesu, on jasno upozorava da ga na to nije naveo razum, nego vjera. Njemu su vjera u besmrtnost duše, u postojanje Boga i u čovjekovu slobodu volje takozvani *praktični postulati*.

- A to znači?
- »Postulirati nešto« znači pretpostaviti nešto što se ne može dokazati. Pod »praktičnim postulatom« Kant razumijeva nešto što se mora utvrditi zbog »prakse«, to jest čovjekova morala. »Moralna je nužnost pretpostaviti postojanje Boga«, rekao je.

Iznenada je netko pokucao na vrata. Sofie se odmah digla. No, kad je vidjela da Alberto ne namjerava ustati, reče:

- Pa valjda moramo otvoriti?

Alberto je slegnuo ramenima, ali se na kraju i on dignuo. Otvorili su vrata; vani je stajala malena djevojčica u bijeloj ljetnoj haljini i s crvenom kapicom na glavi. To su nju bili vidjeli s druge strane jezera. Na ruci je nosila košaru s hranom.

- Zdravo - reče Sofie. - Tko si ti?

- Zar ne vidiš da sam Crvenkapica?

Sofie pogleda Alberta, a on joj kimne.

- Dobro si čula.

- Tražim bakinu kuću - reče djevojčica. - Ona je stara i bolesna pa joj nosim malo hrane.

- To nije ovdje - reče Alberto. - Eto! Požuri se odavde.

Rekao je to uz pokret ruke koji je Sofie podsjetio na to kako se tjera dosadna muha.

- Moram ovdje predati jedno pismo, nastavi djevojčica s crvenom kapi com na glavi.

Tada izvadi malu omotnicu pa je pruži Sofiji. Zatim odskakuće.

- Čuvaj se vuka! - povika Sofie za njom.

Alberto se već bio uputio natrag u sobu. Sofie uđe za njim; sjeli su na stolice kao i prije.

- Zamisli, to je bila Crvenkapica - reče Sofie.

- I nema smisla upozoravati je. Doći će do bakine kuće i tamo će je pojesti vuk. Nikad se neće opametiti; ista se stvar ponavlja čitavu vječnost.

- No, nikad nisam čula da je pokućala na vrata neke kolibe na putu prema bakinoj kući.

- Malenkost, Sofie.

Sofie tek tada pogleda omotnicu koju je dobila. Na njoj je pisalo: »Za Hilde«. Otvori je i pročita naglas:

Draga Hilde. Kad bi čovječji mozak bio tako jednostavan da bismo ga mogli razumjeti, bili bismo tako glupi da ga ipak ne bismo razumjeli. Voli te tata.

Alberto kinine.

- To je točno. Mislim da bi i Kant rekao nešto slično. Ne možemo očekivati da ćemo razumjeti što smo. Možda možemo u cijelosti razumjeti kakav cvijet ili kakvog kukca, ali same sebe nikad ne možemo razumjeti. Još manje možemo očekivati da ćemo razumjeti cijeli svemir.

Sofie je nekoliko puta morala pročitati onu čudnovatu rečenicu, ali Alberto nastavi:

- Rekli smo da nećemo dopustiti da nas ometaju morske zmiје i tome slično. Prije nego što se za danas pozdravimo, moram ti ispričati o Kantovoj etici.

- Onda požuri, uskoro moram kući.

- Humeova skepsa prema onome što nam razum i osjetila mogu reći, prisilila je Kanta da o mnogim važnim životnim pitanjima ponovno promisli. To se osobito ticalo područja morala.

- No, Hume je rekao da se ne može dokazati što je dobro, a što zlo. Jer, ne možemo zaključivati iz »biti-tvrđnji« u »morati-tvrđnje«.

- Hume uči da ni naš razum ni iskustvo ne određuju razliku između dobra i zla. To su jednostavno naši osjećaji. Ovo se Kantu čini premršavim temeljem.

- Da, to nije teško razumjeti.

- Kant već u polazištu snažno osjeća realnost razlike između dobra i zla. U tome se slaže s racionalistima, koji su tvrdili da je čovjekov razum sposoban razlikovati dobro od zla. Svi ljudi znaju što je dobro i zlo, i to ne samo zato što smo to naučili, nego i zato što je to usađeno u naš razum. Kant naučava da svi ljudi imaju »praktični um«, to jest sposobnost razuma da nam u svako doba govori što je dobro a što zlo na području morala.

- To je dakle urođeno?

- Sposobnost razlikovanja dobra i zla urođena je kao i sve druge osobine razuma. Kao što svi ljudi imaju iste oblike spoznaje - na primjer, sve doživljavaju kao uzročno određeno - tako svi također imaju pristup općenitom *moralnom zakonu*. Taj moralni zakon ima istu općenitu važnost kao i fizički prirodni zakoni. On je temelj našeg moralnog života, kao što je temelj našeg razumskog života to da sve ima svoj uzrok (ili da je $7+5 = 12$).

- I što kaže taj moralni zakon?
- Budući da prethodi svakom iskustvu, on je »formalan«. To znači da nije vezan uz određeni moralni izbor. Ta on vrijedi za sve ljude u svim društvima i u svim vremenima. On te dakle ne upućuje da u toj i toj situaciji učiniš to i to; on ti kazuje kako postupiti u *svakoj* situaciji.
- Ali, koja je svrha posjedovanja »moralnog zakona« ako ti on ne može reći što učiniti u određenoj situaciji?
- Kant moralni zakon izražava u obliku *kategoričkog imperativa*. To znači da je moralni zakon »kategoričan«, to jest vrijedi u svim situacijama. Osim toga, on je »imperativ«, to jest zapovijed, dakle posve neizbježan.
- Ma nemoj...
- Kant »kategorički imperativ« formulira na nekoliko načina. Kao prvo kaže: »*Radi samo prema onoj maksimi za koju ujedno možeš htjeti da postane općim zakonom.*«
- Kad nešto radim, moram biti uvjeren da želim da svi ljudi tako rade ako dođu u sličnu situaciju.
- Točno. Samo onda djeluješ u skladu s moralnim zakonom u sebi. Kant je »kategorički imperativ« formulirao i na ovaj način: »*Radi tako da čovječanstvo i u tvojoj osobi i u osobi svakoga drugoga svagda ujedno uzimaš kao svrhu, a nikada samo kao sredstvo.*«
- Ne smijemo dakle »iskorištavati« druge ljude na svoju korist.
- Ne, jer svi su ljudi sami po sebi svrhoviti. Međutim, to se ne tiče samo drugih ljudi, već i tebe. Ne smiješ sebe koristiti samo kao sredstvo da nešto po stigneš.
- To me malo podsjeća na »zlatno pravilo«: »Kako želite da vama ljudi čine, tako činite i vi njima.«
- Da, i to je »formalna« odrednica koja zapravo obuhvaća sve etičke izbore. Moglo bi se reći da i »zlatno pravilo« izražava Kantov »moralni zakon«.
- Ali, to su samo tvrdnje. Hume je valjda imao pravo kada je rekao da razumom ne možemo dokazati da je nešto dobro ili zlo.
- Kant kaže da je moralni zakon apsolutan i općevažeci kao i, primjerice, načelo uzročnosti. Ni ono se ne može dokazati razumom, ali je ipak posve neizbježno. Nijedan ga čovjek ne bi opovrgnuo.
- Nekako mi se čini da govorimo o savjesti. Jer, svi ljudi valjda imaju savjest.
- Da, kad Kant govori o moralnom zakonu, opisuje zapravo ljudsku savjest. Ne možemo dokazati što nam savjest govori, ali ipak to znamo.

IOSTEIN GAARDER

- Ponekad sam zlatna i dobra prema drugima samo zato što mi se to kasnije isplati. Na taj se način, na primjer, može postati omiljen.

- Međutim, dijeliš li nešto s drugima samo zato da bi im se dopala, ne poštuješ moralni zakon. Možda djeluješ u skladu s njim - i to je u redu - ali da bi neki postupak bio moralan, mora biti posljedica pobjede nad sobom. Samo onda kad nešto radiš zbog toga što misliš da je tvoja *dužnost* slijediti moralni zakon, možeš govoriti o moralnom postupku. Kantova se etika zato obično zove *etika dužnosti*.

- Mogu misliti da mi je dužnost skupljati novac za Crveni križ ili Caritas.

- Da, a ono što je odlučujuće jest da to činiš zato što misliš da je pravilno. Čak i kad bi se novac putem izgubio, ili kad ne bi nahranio ona gladna usta koja je trebao nahraniti, ti si ipak postupila u skladu s moralnim zakonom. Postupak je popraćen dobrom voljom, a Kant uči da je dobra volja odlučujuća kad se prosuđuje je li neko djelo moralno ispravno. Posljedice tog djela nisu važne. Stoga Kantovu etiku također zovemo *etikom dobre volje*.

- Zašto mu je bilo toliko važno da se zna kada netko djeluje iz poštovanja prema moralnom zakonu? Zar nije najvažnije da ono što radimo služi drugim ljudima?

- Kako ne, Kant se tome ne bi usprotivio. No, samo kad znamo da djelujemo iz poštovanja prema moralnom zakonu, djelujemo *slobodno*.

- Samo kad slijedimo zakon, djelujemo slobodno? Nije li to malo čudno?

- Prema Kantu nije. Sjećaš se možda da je morao »tvrđiti« (»postulirati«) da čovjek ima slobodnu volju. Ovo je vrlo važno, jer Kant je također smatrao da sve slijedi načelo uzročnosti. Kako onda možemo imati slobodnu volju?

- Mene pitaš?

- Kant dijeli čovjeka na dvoje, što podsjeća na Descartesa koji je tvrdio da je čovjek »podvojeno biće« jer ima i tijelo i dušu. Kao osjetilna bića, potpuno smo prepušteni nepovredivom načelu uzročnosti, mislio je Kant. Ne odlučujemo sami što ćemo osjetiti, jer osjetilna opažanja stižu sama od sebe i utječu na nas neovisno o tome želimo li to ili ne. Međutim, čovjek nije samo osjetilno biće nego i razumsko.

- Objasni!

- Kao osjetilna bića, potpuno pripadamo prirodnom redu. Zato smo također podložni načelu uzročnosti. S tog gledišta, nemamo slobodnu volju.

Međutim, kao razumna bića dio smo onog što Kant zove »das Ding an sich« - svijet sam po sebi, neovisan o našem osjetilnom opažanju. Samo kad slijedimo »praktični um« - koji nam omogućava donošenje moralne odluke - imamo slobodnu volju. Kad se pokoravamo moralnom zakonu, sami stvaramo zakon kojemu se pokoravamo.

- Da, to je na neki način istina. To ja - ili nešto u meni - kažem da ne smijem biti zla prema drugima.

- A kada odlučiš da nećeš biti zla, iako se to možda kosi s tvojim interesima, djeluješ slobodno.

- U svakom slučaju, čovjek baš nije jako slobodan i samostalan slijedi li samo svoje želje.

- On može postati »robom« svega i svačega. Da, sebičnost čovjeka može baciti u okove. Potrebni su upravo samostalnost i sloboda kako bi se čovjek uzdigao iznad svojih želja i grijeha.

- Što je sa životinjama? One slijede samo želje i potrebe. One nemaju slobodu slijediti moralni zakon?

- Ne, upravo je sloboda ono što nas čini ljudima.

- Sad mi je jasno.

- Na kraju bismo možda mogli reći da je Kantu uspjelo izvući filozofiju iz teškog položaja u kojem se našla uslijed sukoba racionalista i empirista. S Kantom zato završava jedna epoha u povijesti filozofije. Umro je 1804. g - pred procvat epohe koju zovemo romantizam. Na njegovoj grobnici u Königsbergu stoji jedan od njegovih najpoznatijih citata. Postoje dvije stvari koje ispunjavaju njegovu dušu sve većim udivljenjem i strahopoštovanjem, piše tamo, a to su: »zvjezdano nebo nada mnom i moralni zakon u meni«. I nastavlja: »Oni su za mene dokaz da postoji Bog nada mnom i Bog u meni.«

Alberto se nato zavalio u stolicu.

- Nema više - reče. - Mislim da smo rekli ono najvažnije o Kantu.

- Osim toga je četiri i petnaest.

- Ali, ima još nešto. Pričekaj trenutak, molim te.

- Nikad ne odlazim sa sata prije nego što učitelj kaže da je gotov.

- Jesam li rekao da Kant smatra da nemamo slobode živimo li samo kao osjetilna bića?

- Da, tako nešto.

- No, slijedimo li opći razum, onda smo slobodni i samostalni. Jesam li i to rekao?

- Da. Zašto to sada ponavljaš?

Alberto se nagne prema Sofiji, zagleda joj se u oči i prošapće:

- Ne vjeruj u sve što vidiš, Sofie.
- Što ti to znači?
- Samo se okreni na drugu stranu, dijete moje.
- Zaista te ne razumijem.
- Obično se kaže: »Dok ne vidim, neću vjerovati«. No, ti ni onda nemoj vjerovati.
- Već si jednom rekao nešto slično.
- Da, o Parmenidu.
- Još uvijek ne razumijem što želiš reći.
- Uh, pa sjedili smo vani na pragu i razgovarali. I odjednom se u jezeru počela gibati nekakva »morska zmija«.
- Zar to nije čudno?
- Uopće ne. Onda je na vrata pokucala »Crvenkapica«. »Tražim bakinu kuću.« To su gluposti, Sofie. Sve skupa je samo majorova obmana. Kao poruka u banani, ili ona glupa oluja.
- Misliš li da...

- Rekao sam ti da imam plan. Dokle god slijedimo naš razum, ne može nas prevariti. Tako smo na neki način slobodni. Jer, on nas može prisiliti da »osjetimo« sve i svašta, ništa me to ne čudi. Ako zamrači nebo pomoću letećih slonova, samo ću se nasmijati. Ali - sedam i *pet jesu* dvanaest. To je spoznaja koja će nadživjeti sve te efekte iz stripova. Filozofija je suprotna bajkama.

Sofie ga je neko vrijeme začuđeno promatrala.

- Sada možeš ići - reče na kraju. - Pozivam te na sastanak o romantizmu. Tada će biti govora o Hegelu i Kierkegaardu. Ali, za samo tjedan dana major slijeće na Kjevik. Dotad se moramo osloboditi njegove ljepljive mašte. Ni riječi više, Sofie. No, znaj da radim na čudesnom planu za oboje.

- Onda idem.
- Čekaj, - gotovo smo zaboravili ono najvažnije.
- Što to?
- Rođendansku pjesmu, Sofie. Hildi je danas 15 godina.
- I meni također.
- Tako je, i tebi. Zapjevajmo onda.

Potom su oboje ustali i otpjevali:

Happy birthday to you! Happy birthday to you! Happy birthday to Hilde! Happy birthday to you!

Bilo je pola pet. Sofie je otrčala do jezera pa preveslala na drugu stranu. Izvukla je čamac u trščak, a onda potrčala kroz šumu.

Kad je stigla na puteljak, iznenada je primijetila da se između stabala nešto miče. Sofie je pomislila na Crvenkapicu koja je sama išla šumom svojoj baki, ali stvorenje među drvećem bilo je puno manje.

Ona priđe bliže. Taj stvor nije bio veći od lutke, bio je smeđe boje, a na sebi je također imao crvenu vestu.

Sofie se smjesta zaustavi raspoznavši da je to nekakav medvjedić.

Da je netko ostavio svog medvjedića u šumi, zapravo i nije previše čudno. Ali, ovaj je medo bio živ-živcat, barem je izgledalo kao da je nečim bio jako zaokupljen.

- Kukuc! - reče Sofie.

Stvorenjce se naglo okrene.

- Ja sam medo Winnie zvani Pooh - reče on. - A današnji dan bio bi vrlo lijep samo da se nisam izgubio u šumi. Tebe nikada prije nisam vidio.

- Možda ja nikad prije nisam bila ovdje - reče Sofie. - Može biti da si onda još uvijek kod svoje kuće u velikoj, velikoj šumi.

- O ne, ta je računica malo preteška za mene. Zaboravljaš da sam ja samo medvjedić s malo pameti.

- Čula sam za tebe.

- Onda se ti sigurno zoveš Alica. Christopher Robin mi je jednom pričao o tebi, vjerojatno zato i znamo jedno za drugo. Popila si nešto iz neke boce tako da si postajala sve manja i manja. A onda si popila iz druge boce, pa si opet počela rasti. Mora se paziti što se stavlja u usta. Ja sam se jednom toliko prejeo da sam se zaglavio u zečjoj rupi.

- Ja nisam Alica.

- Nema veze tko smo. Najvažnije je *da* jesmo. To kaže Sova, a ona je jako pametna. Sedam i četiri je dvanaest, rekla je jednog posve običnog sunčanog dana. Magarac Tugomil i ja smo se jako zbunili, jer je s brojevima teško računati. Puno je lakše proračunati vrijeme.

- Ja se zovem Sofie.

- Drago mi je, Sofie. Kao što rekoh, mislim da si ovdje nova. Ali, sada medo mora ići; moram naći put do Praščića. Idemo na veliku vrtnu zabavu kod Zeca i njegovih prijatelja.

Mahne joj šapicom. Sofie tek tada ugleda da u drugoj šapici drži nekakav papirić.

- Što to imaš u ruci? - upita ga.

Medo Winnie zvani Pooh pogleda na papirić pa reče:

- Zbog njega sam se i izgubio.
- Pa to je samo papirić.
- Ne, to uopće nije »samo papirić«. To je pismo za Hilde iza zrcala.
- Aha! Onda ga ja mogu uzeti.
- Nisi valjda ti djevojka iza zrcala?
- Ne, ali...
- Pisma se uvijek moraju isporučiti osobno. Iako nekoga jako dobro poznaješ, nikad ne smiješ čitati pisma te osobe.
- Htjela sam reći da ga mogu dati Hildi.
- To je nešto sasvim drugo. Izvoli, Sofie. Samo da se otarasim tog pisma, možda onda nađem put do Praščića. Kako bi našla Hilde iza zrcala, moraš prvo pronaći veliko zrcalo. A to ovdje baš i nije tako jednostavno.

Na to medo preda Sofiji papirić koji je držao u šapici, te se svojim malim nožicama zaletu u šumu. Kad ga je izgubila iz vida, Sofie rastvori poruku i pročita što je na njoj pisalo:

Draga Hilde. Sramota je da Alberto nije rekao Sofiji da je Kant zagovarao osnivanje »lige naroda«. U »Vječnom miru« napisao je da bi se sve zemlje morale ujediniti u »zajednicu naroda«, koja bi se zauzimala za miran suživot različitih nacija. Otprilike 125 godina poslije objavljivanja tog spisa, 1795. godine, osnovana je nakon 1. svjetskog rata takozvana »Liga naroda«. Nakon 2. svjetskog rata »Liga naroda« zamijenjena je UN-om. Dakle, moglo bi se reći da je Kant bio svojevrsni kum ideji UN-a. Kantova je glavna misao da čovjekov »praktični razum« nalaze državama da istupe iz »prirodnog stanja« koje neprestano uzrokuje nove ratove, te da osnuju internacionalno pravno uređenje koje bi sprečavalo rat. Iako je put do osnivanja zajednice naroda možda dug, dužnost nam je raditi na »općenitom i trajnom osiguranju mira«. Za Kanta je osnivanje te zajednice dalek cilj, moglo bi se reći da je to krajnji cilj filozofije. A ja se trenutačno nalazim u Libanonu. Pozdravlja te tata.

Sofie spremi papirić u džep pa nastavi hodati prema kući. Alberto ju je upozorio na ovakve susrete u šumi. No, jednostavno nije mogla dopustiti da medvjedić luta šumom u vječnoj potrazi za Hildom iza zrcala.

ROMANTIZAM

...zagonetni put vodi prema unutra...

Hilde pusti da joj fascikl klizne u krilo. Onda ga pusti da padne na pod.

U sobi je bilo više svjetla nego kad je legla. Pogledala je na sat. Bilo je gotovo tri. Okrenuvši se, legla je spavati. Dok su joj se oči sklapale, razmišljala je zašto je tata počeo pisati o Crvenkapici i medi Winnieju zvanom Poohu...

Spavala je do jedanaest sati sljedećeg prijepodneva. Na tijelu je osjećala da je cijele noći intenzivno sanjala, ali nije se mogla sjetiti što. Kao da je bila u nekoj posve drugoj zbilji.

Sišla je u prizemlje napraviti doručak. Majka je na sebi imala plavi kombinizon. Namjeravala je dolje u spremištu uređivati brod. Ako ga ne izvuku u more, barem će biti spreman za plovidbu kad se tata vrati iz Libanona.

- Hoćeš li mi doći pomoći?

- Oh, najprije moram malo čitati. Da dodem s čajem i užinom?

- Užinom?

Kad je Hilde doručkovala, popela se natrag u svoju sobu, pospremila krevet, pa se onda udobno smjestila s fasciklom u krilu.

Provukavši se kroz živicu, Sofie se našla u svom velikom vrtu koji je jednom uspoređivala s rajskim vrtom...

Nakon sinoćnje oluje, bio je preplavljen lišćem i grančicama. Kao da je postojala nekakva veza između oluje i razbacanih grančica, s jedne strane, te

susreta u šumi s Crvenkapicom i medom Winniem zvanim Pooh, s druge strane.

Sofie ode do vrtne ljuljačke i očisti je od borovih iglica i grančica. Dobro je što su imali plastične jastuke; nisu ih morali unositi u kuću prije svakog pljuska.

Onda uđe u kuću. Majka je upravo bila stigla. Stavljala je boce u hladnjak. Na kuhinjskom stolu bio je velik perez od dizanog tijesta te kolač s bademima.

- Imaš kakvu zabavu? - upita Sofie. Gotovo je zaboravila da joj je bio rođendan.

- Sljedeće subote će biti velika vrtna zabava, ali mislila sam da i danas moramo malo proslaviti.

- Kako to?

- Pozvala sam Jorunn i njezine roditelje.

- Kako hoćeš.

Gosti su stigli malo prije pola osam. Sve skupa je ispalo dosta kruto jer Sofijina mama nije često viđala Jorunnine roditelje.

Sofie i Jorunn su se ubrzo popele u Sofijinu sobu da napisu pozivnice za vrtnu zabavu. Budući da su htjele pozvati i Alberta Knoxa, Sofiji padne na pamet da bi to mogla biti »filozofska vrtna zabava«. Jorunn se nije bunila; ta bila je to Sofijina zabava, a »zabave s temom« bile su trenutačno u modi.

Na kraju su sastavile pozivnicu. Bila su prošla dva sata, i prijateljice su pucale od smijeha.

Dragi.....

Pozivamo te na filozofsku vrtnu zabavu u Djetelinskoj ulici 3, u subotu, 23. lipnja (Ivanjska večer), u 19 sati. Tijekom večeri riješit ćemo, nadamo se, tajnu života. Ponesi nešto toplo te bistre ideje koje mogu pridonijeti brzom rješenju filozofskih zagonetki. Nažalost, nije dopušteno paliti kriješ zbog velike opasnosti od šumskog požara, ali plamičci mašte smiju slobodno lepršati. Među uzvanicima bit će barem jedan pravi filozof. Zbog toga je zabava strogo privatna. (Novinarima pristup zabranjen!)

*Pozdrav, Jorunn Ingebrigtsen (odbor za doček) i Sofie Amundsen
(domaćica).*

Zatim su se vratile odraslama, koji su ipak malo slobodnije razgovarali nego kad su Sofie i Jorunn pobjegle na drugi kat. Sofie dade majci pozivnicu, napisanu kaligrafijskim perom.

- 18 primjeraka, molim! - reče. Događalo se da je majku molila da joj nešto kopira na poslu.

Majka brzo pročita pozivnicu, a onda je pruži financijskom savjetniku.

- Eto, vidite. Potpuno je pošasavila.

- Ali, to zaista zvuči zanimljivo - reče financijski savjetnik predajući pozivnicu svojoj gospodi. — Rado bih i sam bio na toj zabavi.

Onda je bio red na Barbie; bila je već pročitala pozivnicu:

- Ma vidiš ti to! Možemo li i mi doći, Sofie?

- Onda 20 primjeraka - reče Sofie. Uхватила ih je za riječ.

- Ti si skroz luda! - reče Jorunn.

Prije nego što je te večeri legla, Sofie je dugo gledala kroz prozor. Sjetila se kako je jednom u mraku vidjela obrise Alberta Knoxa. Bilo je to prije dobrih mjesec dana. I sada je bilo kasno, ali vani je bila svijetla ljetna noć.

Alberto se nije javljao sve do utorka ujutro. Tada ju je nazvao telefonom, ubrzo nakon što je majka otišla na posao.

- Sofie Amundsen.

-I Alberto Knox.

- To sam si i mislila.

- Oprosti što nisam nazvao ranije; međutim, naporno sam radio na našem planu. Mogu neometano raditi samo onda kad se major bavi isključivo tobom.

- Čudno.

- Onda mogu umaknuti, znaš. Čak je i najbolja nadgledna služba na svijetu ograničena kad njome upravlja samo jedna osoba... Dobio sam do pisnicu od tebe.

- Misliš pozivnicu.

- Pa usuđuješ li se?

- Zašto ne?

- Nikad se ne zna što se može dogoditi na takvoj zabavi.

- Dolaziš li?

- Naravno. Ali, još nešto. Jesi li razmišljala da se istog dana Hildin otac vraća iz Libanona?

- Ne, nisam zapravo.

- Ne može biti slučajno da ti dopušta organizirati filozofsku zabavu na dan svog povratka u Bjerkelv.
- Kao što rekoh, nisam o tome razmišljala.
- Ali on jest. No dobro, o tome ćemo kasnije. Možeš li doći u Majorovu kolibu danas prijepodne?
- Namjeravala sam plijeviti cvjetne gredice.
- Onda u dva. Može?
- Dolazim.

I danas je Alberto sjedio na pragu kad je Sofie stigla.

- Sjedni ovamo! - reče joj. Odmah je prešao na stvar. - Razgovarali smo ranije o renesansi, baroku i prosvjetiteljstvu. Danas ćemo govoriti o *romantizmu*, koji se može nazvati posljednjom velikom kulturnom epohom u Europi. Približavamo se kraju jedne duge priče, dijete moje.

- Zar je romantizam toliko dugo trajao?

- Počeo je na samom kraju 18. stoljeća i trajao do sredine prošlog. No, nakon 1850. godine više nema smisla govoriti o »epohama« koje obuhvaćaju pjesništvo, filozofiju, umjetnost, znanost i glazbu.

- Ali, romantizam jest takva epoha?

- Rečeno je da je romantizam posljednji europski »zajednički stav« prema životu. Počeo je u Njemačkoj, kao reakcija na jednostrano obožavanje razuma iz doba prosvjetiteljstva. Nakon Kanta i njegova hladnog razuma, njemačka mladež kao da je odahnula.

- Što su stavili umjesto toga?

-Nove su krilatice bile: »osjećaj«, »mašta«, »doživljaj« i »čežnja«. Poneki je prosvjetiteljski mislilac također naglašavao značaj osjećaja - naročito Rousseau - i upravo je to bila kritika jednostranog polaganja važnosti na razum. Sada je ta podzemna struja postala glavnom strujom njemačkog kulturnog života.

- Dakle, Kant nije dugo ostao popularan?

-I da i ne. Mnogi su se romantičari smatrali Kantovim nasljednicima. Ta Kant je utvrdio da postoje granice za naše znanje o »das Ding an sich«. S druge strane, ukazao je na ogromnu važnost našeg »ja« za spoznam. Sada je pojedinac dobio »slobodne ruke« da samostalno protumači život. Romantičari su ovo iskorištavali u gotovo bezgraničnom »obožavanju ega«. To je dovelo do isticanja umjetničkog genija.

-Je li bilo mnogo tih genija?

- Jedan od njih bio je *Beethoven*. U njegovoj glazbi susrećemo osobu koja izražava svoje osjećaje i čežnju. U tom je pogledu Beethoven bio »slo bodni« umjetnik - za razliku od baroknih majstora, na primjer *Bacha* i *Handela*, koji su svoja djela komponirali Bogu u čast, obično prema strogim pravilima.

- Znam samo za »Mjesečevu sonatu« i »Petu simfoniju«.

- Mogla si čuti da je »Mjesečeva sonata« vrlo romantična, a mogla si čuti i Beethovenov dramatični izraz u »Petoj simfoniji«.

- Rekao si da su renesansni humanisti također bili individualisti.

- Da, postoje mnoge sličnosti između renesanse i romantizma, Jedna od njih je pridavanje velike važnosti značenju umjetnosti za ljudsku spoznaju. Tome je puno pridonio Kant. U svojoj estetici istražio je što se događa kad nas zadivi nešto lijepo, primjerice u kakvu umjetničkom djelu. Kad se prepuštamo umjetničkom djelu, bez drugih interesa do samog umjetničkog doživljaja, istovremeno se približavamo doživljaju »das Ding an sich«.

- Dakle, umjetnik nam predaje nešto što filozofi ne mogu izraziti?

- To je shvaćanje romantičara. Kant kaže da umjetnik slobodno koristi svoju spoznajnu moć. Njemački pjesnik *Schiller* razradio je Kantove misli. On piše da je umjetnička djelatnost kao igra, a čovjek da je slobodan samo kad se igra, jer onda sam stvara svoje zakone. Romantičari misle da nas samo umjetnost može približiti »neizrecivom«. Neki čak idu dotle da umjetnika uspoređuju s Bogom.

- Zato što umjetnik stvara svoju zbilju baš kao što je Bog stvorio svijet.

- Govorilo se da umjetnik ima »moć mašte koja stvara svijet«. U umjetničkom zanosu on može doživjeti brisanje granica između sna i zbilje. *Novalis*, jedan od mladih genija, rekao je da »svijet se pretvara u san, a san u zbilju«. Napisao je srednjovjekovni roman »Heinrich von Ofterdingen«. Roman nije bio dovršen kad je umjetnik umro 1801. g., ali je ipak bio jako važan. U njemu čitamo o mladom Heinrichu koji traga za »plavim cvijetom«, što ga je jednom vidio u snu i za kojim otad čezne, Engleski roman tičar *Coleridge* istu je misao izrekao ovako:

Sto ako si samo spavao? I što ako si spavajući, samo sanjao? I ako si u snu bio na nebu i tamo ubrao čudesan i prekrasan cvijet? I što ako si, probudivši se, zatekao cvijet u svojoj ruci? Ali, što tada?

- Divno!

- Čežnja za nečim dalekim i nedosežnim tipična je za romantičare. Čeznuli su tako za prošlim vremenima - za srednjim vijekom, na primjer, koji su vrlo cijenili, za razliku od prosvjetiteljstva. Romantičari su, osim toga, čeznuli za dalekim kulturama - Orijentom, i njegovom mistikom, primjerice. Inače, privlačila ih je noć, sumrak, stare ruševine, natprirodni elementi. Zao kupljala ih je takozvana »mračna strana« žvota, to jest ono nejasno, neugodno, zagonetno.

- Izgleda da je to bilo uzbudljivo doba. *Tko* su bili ti »romantičari«?

- Romantizam je, prije svega, gradska pojava. Upravo u prvoj polovici prošlog stoljeća širom Europe cvjeta građanska kultura, osobito u Njemačkoj. Tipični »romantičari« bili su mladići: mnogi su bili studenti, iako sa studijima nije baš išlo bogznakako. Imali su izrazito »antiburžoaske« životne stavove; policiju i gazdarice obično su nazivali »malograđanima« ili jedno stavno »neprijateljem«.

- Onda se nikad ne bih usudila iznajmiti sobu romantičaru.

- Prva generacija romantičara bila je mlada oko 1800. g., a romantičarski pokret mogao bi se nazvati prvom europskom pobunom mladeži. Postoji puno sličnosti između romantičara i 150 godina mlade hipi-kulture.

- Cvijeće i duga kosa, nabijanje po gitari i izležavanje?

- Da, rečeno je: »Dokolica je ideal genija, a lijenost romantična vrlina.« Dužnost romantičara bila je živjeti život - ili se od njega udaljiti snom. Svakidašnji poslovi prepušteni su malograđanima.

-Je li Henrik Wergeland bio romantičar?

- I *Wergeland* i *Welhaven* bili su norveški romantičari. Wergeland je preuzeo mnogo prosvjetiteljskih ideala, ali njegov životni stil - prožet nadahnutim, ali neredovitim inatom - imao je sve tipične romantičarske crte. Njegova neprestana zaljubljenost karakteristična je za romantizam. Njegova »Stella«, kojoj piše ljubavne pjesme, bila je jednako daleka i nedostižna kao Novalisov »plavi cvijet«. Novalis se pak zaručio s djevojkom starom samo četrnaest godina. Ona je umrla četiri dana nakon svog petnaestog rođendana, ali ju je Novalis cijelog života nastavio voljeti.

- Rekao si da je umrla samo četiri dana nakon svog petnaestog rođendana:

-Da...

— Meni je danas petnaest godina i četiri dana.

- Imaš pravo...

- Kako se zvala?
- Zvala se Sofie.
- Što si rekao?
- Da, to je...
- Plašiš me! Možda je to samo puki slučaj?
- Ne znam, Sofie. Ali, ona se zvala Sofie.
- Nastavi!
- Novalis je živio samo 29 godina. On je jedan od »mladih mrtvih«. Jer, mnogi su romantičari umrli mladi, posebno od tuberkuloze. Neki su počinili samoubojstvo...
- Uh!
- Oni koji su ostarjeli, prestali su biti romantičari u dobi od oko 30 godina. Neki su čak postali vrlj, konzervativni građani.
- Znači da su prešli u neprijateljski logor.
- Da, možda. Ali, govorili smo o romantičnoj zaljubljenosti. Nedostižnu ljubav predstavio je već *Goethe* u romanu »Patnje mladoga Werthera«, objavljenom 1774. g., Knjižica završava time da se mladi Werther ubija jer ne može dobiti onu koju voli...
- Nije li to malo previše?
- Pokazalo se da je nakon izlaska romana porastao broj samoubojstava. Stoga je u Danskoj i Norveškoj knjiga jedno vrijeme bila zabranjena. Dakle, nije bilo bezopasno biti romantičar. Radilo se o snažnim osjećajima.
- Kad kažeš »romantičar«, mislim na velike pejzaže. Zamišljam zagonetne šume i divlju prirodu... umotane u maglu.
- Jedan od najvažnijih odlika romantizma baš je čežnja za prirodom i prirodna mistika. Kao što rekoh - to nije nešto što se javlja na selu. Možda se sjećaš da je Rousseau lansirao krilaticu »povratak prirodi«. Slogan je tek u romantizmu dobio krila. Romantizam je posebno bio reakcija na mehanički svijet prosvjetiteljstva. Mnogi su rekli da romantizam predstavlja renesansu stare *kozmičke svijesti*.
- To moraš objasniti!
- To znači da se priroda promatra kao cjelina. Romantičari su se tako vratili Spinozi, ali i Plotinu te renesansnim filozofima kao što su *Jacob Bohme* i *Giordano Bruno*. Zajedničko im je da u prirodi nalaze božansko »ja«.
- Bili su panteisti...
- Descartes i Hume povlačili su oštru granicu između »ja« s jedne strane i »protežne« zbilje s druge strane. Kant je također zadržao razliku između

spoznajućeg »ja« i prirode »same po sebi«. Sada se govorilo da je priroda jedno veliko »ja«. Romantičari su koristili izraz »svjetska duša« ili »svjetski duh«.

- Shvaćam.

- Najutjecajniji romantični filozof bio je *Schelling*, koji je živio od 1775. do 1854. g. On je pokušao izbrisati razliku između »duha« i »materije«. Cijela priroda - dakle, ljudska duša i fizička zbilja - izraz je jednog Boga, ili »svjetskog duha«, rekao je.

- Da, to me podsjeća na Spinozu.

- »Priroda je vidljiv duh, a duh je nevidljiva priroda«, rekao je Schelling. Jer, posvuda se u prirodi može naslutiti »stvaralački duh«. Također je rekao da je »materija drijemajuća inteligencija«.

- To moraš malo razjasniti.

- Schelling je u prirodi vidio »svjetski duh«, ali je taj isti »svjetski duh« vidio i u ljudskoj svijesti. Zato su zapravo priroda i čovjekova svijest izraz jednog te istog.

- Da, zašto ne?

- Čovjek, dakle, može tragati za »svjetskim duhom« i u prirodi i u vlasti toj svijesti. Zato je Novalis rekao da »zagonetni put vodi prema unutra«. Mislio je da čovjek u sebi nosi cijeli svemir, i da tajnu svijeta najbolje može doživjeti tako da zakorači u sebe.

- Divna misao.

- Mnogi su romantičari stopili filozofiju, prirodna istraživanja i pjesništvo u višu cjelinu. Sjediti u svojoj sobici pišući nadahnute pjesme, ili proučavati život cvijeća i sastav kamenja - zapravo su dvije strane iste stvari. Jer, priroda nije mrtav mehanizam, ona je jedan živ »svjetski duh«.

- Ako ne prestaneš, mislim da ću postati romantičar.

- Prirodoslovac *Henrik Steffens*, rodom Norvežanin - koga je Wergeland zvao »odlepršalim lovorovim listom Norveške« zato što se nastanio u Nje mačkoj - došao je 1801. g. u Kopenhagen držati predavanja o njemačkom romantizmu. On je taj pokret opisao sljedećim riječima: »Umorni od vječnih nastojanja da se probijemo kroz surovu materiju, izabrali smo nov put i požurili u susret beskonačnom. Ušli smo u sebe i stvorili novi svijet...«

- Kako to samo uspijevaš zapamtiti?

- Malenkost, dijete moje.

- Nastavi!

- Schelling je u prirodi također vidio »razvoj« od zemlje i kamena do ljudske svijesti. Ustvrdio je postupne prijelaze iz beživotne prirode u sve

savršenije oblike života. Romantični pogled na prirodu uopće je prožet idejom da je priroda organizam, to jest cjelina koja neprestano razvija svoje urođene mogućnosti. Priroda je kao cvijet koji rastvara svoje lišće i latice. Ili, kao pjesnik koji rastvara svoje stihove.

- Ne podsjeća li te to malo na Aristotela?

- Da, naravno. Romantična prirodna filozofija ima aristotelskih i novoplatonskih crta. Ta Aristotel je imao izrazitiji organski pogled na prirodu od mehanicističkih materijalista.

-Jasno mi je.

- Slične misli nalazimo i u novom pogledu na povijest. Romantičarima je bio vrlo važan povijesni filozof *Herder*, koji je živio od 1744. do 1803. g. On je smatrao da je povijesni tok također obilježen stalnosti, razvojem i namjerom. Kažemo da ima »dinamičan« pogled na povijest, jer je povijest doživljavao kao proces. Prosvjetiteljski su filozofi uglavnom imali »statičan« pogled na povijest. Vidjeli su samo jedan, univerzalni, općevažeci razum, kojeg ponekad ima manje, a ponekad više. Herder je tvrdio da svaka povijesna epoha ima svoju vrijednost. Tako i svaki narod ima svojih osobitosti, to jest »dušu naroda«. Pitanje je samo možemo li se uživjeti u uvjete drugih kultura.

- Kao što se moramo uživjeti u situaciju naših bližnjih kako bismo ih razumjeli, tako se moramo uživjeti u kulturu drugih naroda kako bismo ih shvatili.

- Danas je to naravna stvar. No, u romantizmu je ta spoznaja bila nova. Romantizam je također pridonio jačanju osjećaja identiteta u pojedinim nacijama. Nije puki slučaj to što je borba za našu nacionalnu samostalnost procvatela upravo 1814. g.

- Razumijem.

- Budući da romantizam obuhvaća usmjerenost prema novom na mnogo različitih područja, obično razlikujemo dva njegova oblika. Prvi je *univerzalni romantizam*. U njega spadaju romantičari zaokupljeni prirodom, svjetlom i umjetničkim genijem. Taj je oblik romantizma, najprije procvjetao, i to posebno u gradu Jeni oko 1800. g.

- A drugi oblik?

- To je takozvani *nacionalni romantizam*. On je procvatelo malo kasnije, osobito u gradu Heidelbergu. Nacional-romantičare prije svega je zanimala »narodna« povijest, narodni jezik i folklor uopće. Jer, smatralo se da je i »narod«, baš kao priroda i povijest, organizam koji razvija svoje urođene mogućnosti.

- Reci mi gdje živiš, i reći ću ti tko si.

- Ono što povezuje »univerzalni« i »nacionalni« romantizam prije svega je ključna riječ »organizam«. Romantičari i cvijet i narod smatraju živim organizmima. Pjesničko djelo također je organizam. Jezik je organizam; čak se i priroda kao cjelina smatra organizmom. Zbog toga nema oštre razlike između »nacionalnog« i »univerzalnog romantizma«. Svjetski duh isto je toliko prisutan u narodu i folkloru, koliko u prirodi i umjetnosti.

- Razumijem.

- Već je Herder skupljao narodne pjesme iz mnogih zemalja, a zbirci je dao rječito ime: »Stimmen der Volker in Liedern«. Da, narodno pjesništvo nazivao je »materinskim jezikom naroda«. U Heidelbergu su počeli skupljati narodne pjesme i narodne priče. Možda si čula za bajke braće *Grimm*?

- O da! »Snjeguljica« i »Crvenkapica«, »Pepeljuga« i »Ivica i Marica«...

- I mnoge, mnoge druge. U Norveškoj su *Asbjornsen* i *Moe* putovali naokolo prikupljajući »pjesništvo naroda«. Kao da se bere sočno voće za koje se iznenada doznalo da je ukusno i hranjivo. Morali su požuriti - plodovi su već počeli padati sa stabla. *Landstad* je skupljao norveške narodne pjesme, a *Ivar Aasen* podatke o norveškom jeziku. Sredinom prošlog stoljeća otkriveni su stari mitovi i sage iz poganskog doba. Komponisti širom Europe počeli su u svojim kompozicijama koristiti folklorne motive. Na taj način pokušali sagraditi most između narodne i umjetničke glazbe.

- Umjetničke glazbe?

- Umjetnička glazba je glazba koju je komponirao pojedinac - na primjer, Beethoven. Narodnu glazbu nije stvorio pojedinac, već narod sam. Zato ne možemo točno odrediti kada su pojedini narodni tonovi nastali. Isto tako, razlikujemo narodne priče i umjetničke bajke.

- Što su umjetničke bajke?

- To su bajke koje je izmislio pisac, na primjer *H. C. Andersen*. Romantičari su strastveno voljeli žanr bajke. Jedan od njemačkih majstora bio je *Hoffmann*.

- Mislim da sam čula za »Hoffmannove bajke«.

- Bajka je romantični književni ideal, otprilike kao što je kazalište bilo umjetnički oblik baroka. Ona umjetniku omogućava da se igra svojom stvaralačkom moći.

- Može se igrati Boga u izmišljenom svijetu.

- Tako je. Sada bi nam dobro došao mali sažetak.

- Samo izvoli.

- Romantičarski filozofi shvaćali su »svjetsku dušu« kao »ja«, koje u stanju sličnom snu stvara svijet. Filozof *Fichte* tvrdio je da priroda potječe

od neke uzvišene, nesvjesne mašte. Schelling je izravno rekao da je svijet »u Bogu«. Bog je nekih stvari svjestan, ali postoje stvari u prirodi koje predstavljaju ono nesvjesno u Bogu. Jer, i Bog ima »mračnu stranu«.

- Ta je misao istovremeno zastrašujuća i zadivljujuća. Podsjeća me na Berkeleva.

- Na isti su način doživljavali odnos između pjesnika i njegova djela. Bajka omogućava pjesniku da se igra svojom »moći mašte koja stvara svijet«. Stvaralački čin nije uvijek svjestan čin; pjesnik možda doživljava da priča iz njega izvire vlastitom, urođenom snagom. Možda, dok piše, sjedi kao hipnotiziran.

- Aha?

- No, on iznenada može razbiti tu iluziju. Može se u priču uplesti kratkim ironičnim primjedbama, upućenim čitatelju; tako ga barem na trenutke upozorava da je bajka ipak samo bajka.

- Jasno mi je.

- Pjesnik tako podsjeća čitatelja da je i njegov život čudesan. Ovaj oblik gubitka iluzije obično zovemo »romantičnom ironijom«. Naš Ibsen stavlja jednoj osobi iz »Peer Gynta« u usta riječi: »ne umire se usred petog čina«.

- Ta je replika stvarno malo šaljiva. Jer, istovremeno kaže da je samo plod mašte.

- Rečenica je toliko paradoksalna da je možemo naglasiti odlomkom.

- Što ti to znači?

- Pa ništa, Sofie. Ali, onda smo rekli da se Novalisova djevojka zvala Sofie kao ti, te da je umrla sa samo 15 godina i četiri dana...

- Valjda razumiješ da me to uplašilo.

Alberto je sjedio skamenjena pogleda. Zatim nastavi:

- Ne moraš se bojati da te čeka ista sudbina.

- Zašto ne?

- Zato što je još mnogo poglavlja pred nama.

- Ma što ti to govoriš?

- Kažem: tko god čita priču o Albertu i Sofiji, osjeća pod prstima da još ima mnogo stranica do kraja priče. Došli smo samo do romantizma.

- Zadaješ mi vrtoglavicu.

- Zapravo major pokušava Hildi zadati vrtoglavicu. Baš je zločest, zar ne, Sofie? Odlomak!

Alberto je još govorio kad iz šume dotrči neki dječak. Na sebi je imao arapsku odjeću, a na glavi turban. U ruci je držao uljanu svjetiljku. Sofie zgrabi Alberta za ruku.

- Tko je to? - upita.

Dječak joj sam odgovori:

- Zovem se Aladin i stižem čak iz Libanona.

Alberto ga strogo pogleda:

- Što imaš u toj svjetiljci, mali?

Dječak protrlja svjetiljku, a iz nje prokulja gusta para. Iz pare se stvori muška prilika. Imao je crnu bradu kao Alberto, i plavu beretku. Lebdeći nad svjetiljkom, reče:

- Čuješ li me, Hilde? Izgleda da je prekasno za nove čestitke. Hoću ti samo reći da mi Bjerkely i domaća Južna Norveška odavde izgledaju kao neka bajka. Vidimo se za nekoliko dana.

Muška se prilika razide u paru pa svjetiljka usisa čitav oblak. Dječak s turbanom uze svjetiljku pod ruku, otrči natrag prema šumi i uskoro nestane.

- To... to je skroz nevjerojatno! - reče Sofie.

- Malenkost, dijete moje.

- Duh je govorio baš kao Hildin otac.

- To je bio njegov duh.

- Ali...

-I ti i ja i sve oko nas odvija se negdje u dubini majorove svijesti. Kasna je noć, 28. travnja, oko budnog majora spavaju vojnici UN-a, a i njemu se jako spava. Međutim, mora završiti knjigu koju Hildi želi pokloniti za 15. rođendan. Zato mora raditi, Sofie; zato jadnik gotovo i nema odmora.

- Predajem se.

- Odlomak!

Sofie i Alberto sjedili su i promatrali jezero. Alberto je sjedio kao okamenjen. Nakon stanovitog vremena, Sofie se osmjeli pa ga trkne u rame.

- Prepuštaš se snovima?

- Da, tu se izravno upleo. Posljednji su odlomci nadahnuti do posljednjeg slova. Može ga biti sram. Ali, time se razotkrio, sve je iznio na svjetlo dana. Sada znamo da živimo u knjizi koju Hildin otac šalje Hildi kao rođendanski poklon. Valjda si čula što sam rekao? No dobro, to uopće nisam bio »ja«.

- Ako je to istina, onda ću nastojati pobjeći iz te knjige i poći svojim putem.

- A baš to je moj tajni plan. Međutim, prije nego što se to dogodi, moramo Hilde navesti da progovori. Ta ona čita svaku našu riječ! Kad se jednom uspijemo odavde izvući, bit će puno teže stupiti u vezu s njom. Zato sada moramo zgrabiti priliku.

- Što ćemo joj reći?

- Mislim da se majoru sklapaju oči nad pisaćim strojem, iako njegovi prsti još uvijek grozničavom brzinom lete tastaturom...

- Zamisli.

- Sada će napisati stvari zbog kojih će kasnije zažaliti. A nema tekućinu za brisanje, Sofie. To je važan dio moga plana. Jao onomu tko majoru Knaigu dade bočicu tekućine za brisanje!

- Od mene neće dobiti ni komadić vrpce za brisanje.

- Ovog trenutka potičem tu sirotu djevojčicu da se pobuni protiv svog rodenog oca. Može je biti sram da se daje zabavljati njegovom omiljenom igrom sjenama. Kad bi barem bio ovdje, osobno bi iskusio našu ljutnju.

- Ali nije.

- Kako nije!?! Ovdje je duhom i dušom, ali sjedi na sigurnom u Libanonu. Jer, sve oko nas je majorovo »ja«.

- Ali, on je nešto više od onoga što vidimo oko nas.

- Zato što smo mi samo sjene u majorovoj duši. A sjeni nije lako napasti svog meštra, Sofie. To zahtijeva puno oštroumlja i zrelog razmatranja. No, zato možemo utjecati na Hilde. Samo se anđeo može pobuniti protiv Boga.

- Možemo je nagovoriti da mu se izbelji čim stigne kući. Mogla bi mu reći da je ološ. Mogla bi mu pokvariti brod, ili barem razbiti brodsku svjetiljku.

Alberto zakima, a zatim reče:

- Osim toga, mogla bi pobjeći od njega. Njoj je to mnogo lakše nego nama. Mogla bi napustiti majorovu kuću i više se nikad ne vratiti. Zar to ne bi bila lijepa nagrada majoru koji se na naš račun igra svojom »moći mašte koja stvara svijet«?

- Mogu si zamisliti: major putuje po bijelom svijetu u potrazi za Hilom. No, Hilde nestaje jer ne želi živjeti s ocem koji se šali na Albertov i Sofijin račun.

- Tako je, on se šali. Na to sam i mislio kad sam rekao da nas koristi za rođendansku zabavu. Ali, Sofie, neka se on samo čuva. Hilde također.

- Zašto?
- Sjediš li udobno?
- Samo da ne dođe još koji duh iz svjetiljke.
- Pokušaj si zamisliti da se sve što doživljavamo događa u svijesti neke osobe. *Mi* smo ta svijest. Nemamo dakle vlastitu dušu, mi smo duša nekog drugog. Zasad se nalazimo na poznatom filozofskom tlu. Berkeley i Schelling bi načulili uši.
- Da?
- Zatim je vrlo vjerojatno da je ta duša otac Hilde Moller Knag. On u Libanonu piše knjigu o filozofiji za 15. rođendan svoje kćeri. Kad se Hilde 15. lipnja probudi, naći će knjigu na svom noćnom ormariću pa će ona i drugi ljudi moći čitati o nama. Već je odavno natuknuto da se »poklon« može dijeliti s drugim ljudima.
- Sjećam se.
- Ovo što ja sada govorim Hilde će pročitati nakon što si je jednom u Libanonu njezin otac umišljao da ti ja pričam da je on u Libanonu... umi šljao da ti ja pričam da je on u Libanonu...
- Sofiji se zavrtjelo u glavi. Pokušala je razmišljati o onome što je čula o Berkelyu i romantičarima. Alberto Knox nastavi:
- Ali, zbog toga ne bi trebali nosom parati oblake. Najmanje bi se trebali smijati, jer bi im taj smijeh mogao prisjesti.
- Kome to?
- Pa Hildi i njezinu ocu. Zar ne pričamo o njima?
- Zašto ne bi nosom parali oblake?
- Zato što nije posve nevjerojatno da su i *oni* samo svijest.
- Kako je to moguće?
- Ako je bilo moguće Berkelevu i romantičarima, onda mora biti i njima. Možda je i major samo sjena u knjizi koja govori o njemu i Hilde; naravno, i o nama, jer smo djelić njihova života.
- Pa to je još gore. Znači da smo samo sjene nekakvih sjena.
- Ali, moguće je da negdje sjedi neki sasvim drugi pisac koji piše knjigu o majoru UN-a Albertu Knagu koji piše knjigu svojoj kćeri Hilde. Ta knjiga govori o stanovitom »Albertu Knoxu« koji Sofiji Amundsen iz Djetelinske ulice 3 iznenada počinje slati skromne lekcije iz filozofije.
- Ozbiljno?
- Kažem samo da je to moguće. Za nas bi taj pisac bio »skriveni Bog«, Sofie. Iako sve što jesmo i sve što kažemo proizlazi iz Njega zato što mi

jesmo On, o Njemu nikad nećemo ništa moći znati. Stavljani smo u najdublji pretinac.

Sofie i Alberto ostanu sjediti bez riječi. Sofie razbije tišinu:

- Ako stvarno postoji pisac koji je izmislio priču o Hildinu ocu u Libanonu, kao što je i ovaj izmislio priču o nama...

- Da?

- ...onda možda on ne bi trebao biti ohol.

- Kako to misliš?

- On, dakle, i Hilde i mene ima duboko u svojoj svijesti. No, nije li moguće da on svoj život također živi u nekakvoj uzvišenoj svijesti?

Alberto je kimao glavom.

- Naravno, Sofie. I to je moguće. Ako je tako, onda nam je dopustio ovaj filozofski razgovor kako bi natuknuo tu mogućnost. Htio je naglasiti da je i on bespomoćna sjena, te da je knjiga u kojoj Hilde i Sofie žive zapravo udžbenik filozofije.

- Udžbenik?

-Jer, svi razgovori koje smo vodili, Sofie, svi dijalozi...

-Da?

- Oni su zapravo monolog.

- Čini mi se da se sada sve razlilo u svijest i duh. Drago mi je da dolaze drugi filozofi. Filozofija koja je tako veličanstveno počela s Talesom, Empedoklom i Demokritom, ne može se valjda ovdje nasukati?

- Naravno da ne. Pričat ću ti o Hegelu. On je prvi filozof koji je pokušao spasiti filozofiju nakon što je romantizam sve rastopio u duh.

- Jedva čekam.

- Kako nas duhovi ili sjene ne bi prekitali, sjest ćemo unutra.

- Osim toga, ovdje je prohladno.

- Odlomak!

HEGEL

..što je umno, to je zbiljsko...

Hilde pusti da fascikl bubne o pod. Ležeći na krevetu, zurila je u strop. Gore se sve vrtjelo.

Naravno, tata joj je zadao vrtloglavicu. Podlac jedan! Kako je samo *mogao* ?

Sofie joj se pokušala izravno obratiti. Zamolila ju je da se pobuni protiv oca. I zaista joj je stavila bubu u uho. Plan...

Sofie i Alberto ne mogu čak ni vlas skinuti s tatine glave. No, Hilde može. Uz malo pomoći, Sofie se može približiti njezinu ocu.

Slagala se sa Sofijom i Albertom da je tata otišao predaleko u svojoj igri sa sjenama. Iako je Sofiju i Alberta samo izmislio, postoji granica do koje može iskaljivati svoju moć nad njima.

Jadni Sofie i Alberto! Bili su jednako bespomoćni pred majorovom maštom kao i filmsko platno pred kino-projektorom.

Kako će mu samo očitati bukvicu kad se vrati kući! Već je nazirala obrise čestite smicalice.

Otišavši do prozora, pogleda prema zaljevu. Bila su skoro dva sata. Otvori prozor pa povika u pravcu spremišta: - Mama! Majka ubrzo izađe.

- Stižem sa sendvičima za sat vremena. Može?
- Može...
- Samo da pročitam o Hegelu.

Alberto i Sofie sjedili su svako u svojoj stolici kraj prozora koji je gledao na jezerce.

- Georg *Wilhelm Friedrich Hegel* bio je pravo dijete romantizma - za počeo Alberto. - Moglo bi se reći da je slijedio postupni razvoj njemačkog duha. Rođen je u Stuttgartu 1770. g., a studij filozofije započeo je u Tubingenu kad je imao 18 godina. Od 1799. surađuje sa Schellingom u Jeni, u doba kad je romantični pokret doživljavao najsnažniji procvat. Nakon mjesta docenta u Jeni, postao je profesorom u Heidelbergu, središtu njemačkog nacionalnog romantizma. Na kraju je, od 1818. g., djelovao kao profesor u Berlinu, i to baš u vrijeme kad se ovaj pretvarao u duhovno središte Njemačke. U studenom 1831. g. umro je od kolere; no, »hegelijanstvo« je već imalo velik broj sljedbenika na gotovo svim sveučilištima u Njemačkoj.

- Znači da je dosta toga prošao.

- Da, a to se tiče i njegove filozofije. Hegel je sjedinio i razvio gotovo sve misli nastale među romantičarima. Međutim, bio je također oštar kritičar — Schellingove filozofije na primjer.

- Što je kritizirao?

- Schelling i drugi romantičari smatrali su da se najdublja osnova zbilje nalazi u onome što su zvali »svjetskim duhom«. Hegel također koristi izraz »svjetski duh«, ali mu daje novo značenje. Pod »svjetskim duhom« ili »svjetskim umom«, Hegel razumijeva sveukupnost ljudskog izraza. Jer, samo čovjek ima »duh«. U tom smislu govori, primjerice, o napredovanju »svjetskog duha« kroz povijest. Ipak, ne smijemo smetnuti s uma da govori o ljudskom životu, ljudskim mislima i ljudskoj kulturi.

- Sada je taj duh malo manje sablastan. Ne čeka u zasjedi među kame njem i drvećem kao »drijemajuća inteligencija«.

- Sjećaš se da je Kant pričao o »das Ding an sich«. Iako je poricao da čovjek može jasno spoznati najskrivenu tajnu prirode, tvrdio je da postoji nekakva nedostižna »istina«. Hegel je rekao: »Istina je subjektivna.« Time poriče postojanje istine iznad ili izvan ljudskog razuma. Sva je spoznaja ljudska spoznaja, držao je.

- Kao da je filozofiju morao spustiti natrag na zemlju?

- Da, možda bi se to tako moglo reći. Međutim, Hegelova je filozofija vrlo raznolika i nijansirana, tako da ćemo se morati zadovoljiti utvrđivanjem

njegovih najvažnijih misli. Sumnjam da uopće možemo reći da je Hegel razvio vlastitu »filozofiju«. Ono što zovemo Hegelovom filozofijom, prije svega je *metoda* pomoću koje se može razumjeti povijesni tok. Zato se gotovo i ne može govoriti o Hegelu a da se ne govori o ljudskoj povijesti. Hegelova filozofija ne uči nas ništa o »najskrivenijoj prirodi života«, ali nas može naučiti plodonosnom razmišljanju.

- To je možda važnije.

- Svim filozofskim sustavima prije Hegela zajednički je pokušaj ustano vljavanja vječnih mjerila koja određuju što čovjek može znati o svijetu. To vrijedi za Descartesa, Spinozu, Humea i Kanta. Svaki je od njih nastojao istražiti što je osnova ljudske spoznaje. No, svi su govorili o *bezvremenskim* pretpostavkama čovjekova znanja o svijetu.

- Zar to nije dužnost filozofa?

- Hegel je mislio da je to nemoguće. Mislio je da se osnova ljudske spoznaje mijenja iz naraštaja u naraštaj, te da zbog toga nema »vječnih istina« ni bezvremenskog uma. Jedina čvrsta točka koje se filozofija može uhvatiti jest povijest.

- Uh, to mi moraš objasniti. Pa povijest se stalno mijenja. Kako onda može biti čvrsta točka?

- I rijeka se neprestano mijenja. To ne znači da se o njoj ne može govoriti. No, ne možeš se upitati na kojem je mjestu u dolini ta rijeka »najpravija«.

- Ne, jer je rijeka cijelim tokom rijeka.

- Hegelu je povijest riječni tok. I najmanje mreškanje vode na nekom mjestu određeno je padom vode i vrtlozima u njezinu gornjem toku. No, ono je također određeno stijenjem i zavojima u rijeci na mjestu s kojeg se promatra.

- Mislim da razumijem.

- Povijest misli ili povijest uma nalikuje riječnom toku. Sve misli ljudi prije tebe, nošene »strujom« tradicije, te materijalni uvjeti koji vladaju u tvoje doba upravljaju načinom tvoga mišljenja. Zato ne možeš tvrditi da je određena misao pravilna za vijeke vjekova. Ali, može biti pravilna tamo gdje se ti nalaziš.

- To ne znači da je sve jednako krivo ili jednako točno?

- Naravno. Nešto je krivo ili točno u odnosu na povijesne okolnosti. Ako u 1990. godini zagovaraš ropstvo, u najboljem ćeš slučaju ispasti klaun. Prije 2500 godina to ne bi bilo toliko šašavo. Istina, već su se tada čuli napredni glasovi koji su se zauzimali za ukidanje ropstva. Možemo uzeti i

malo noviji primjer. Prije stotinu godina nije bilo »nerazumno« paliti velike šumske površine kako bi se raščistila površina za poljodjeljstvo. Danas je to strašno »nerazumno«. Pred nama su sasvim druge (i bolje) pretpostavke za donošenje takvih odluka.

- Sad mi je jasno.

- Hegel je i što se tiče filozofskog razmatranja tvrdio da je razum nešto dinamično - nekakav proces. A taj proces je »istina«. Ne postoje, naime, nikakva mjerila izvan samog povijesnog procesa koja bi odredila što je »naj-istinitije« ili »najrazumnije«.

- Molim primjer!

- Ne možeš izvlačiti različite misli iz antike, srednjeg vijeka, renesanse ili prosvjetiteljstva, pa tvrditi da su jedne krive, a druge točne. Zbog toga ne možeš reći ni da je Platon pogriješio, a Aristotel imao pravo, da je Hume pogriješio, a da su Kant ili Schelling bili u pravu. To je nepovijesni način mišljenja.

- Ne zvuči baš dobro.

- Zaista, ne možeš odvojiti nekog filozofa, ili misao uopće, od povijesnih okolnosti tog filozofa ili te misli. No, bližim se novoj točki: budući da stalno dolazi nešto novo, razum je »progresivan«. To znači da se ljudska spoznaja neprestano proširuje, i tako »napreduje«.

- Onda je možda Kantova filozofija ipak pravilnija od Platonove?

- Da, »svjetski duh« se razvio i proširio od Platona do Kanta. Taman posla da nije. Vratimo li se našoj rijeci, možemo reći da se u nju ulilo više vode. Ta prošla su dobra dva tisućljeća. No, Kant ne bi smio vjerovati da će njegove »istine« ostati pri obali kao postojano kamenje. I Kantove se misli moraju preraditi, njegov »razum« također mora postati predmetom kritike sljedećeg naraštaja. Upravo se to i dogodilo.

- Ali ta rijeka o kojoj govoriš...

- Da?

- Gdje utječe?

- Hegel smatra da se »svjetski duh« razvija prema sve većoj svijesti o samom sebi. Tako je i s rijekom - što je bliže moru, to se više širi. Prema Hegelu, povijest nam govori o tome da »svjetski duh« polako dolazi k svijesti o sebi. Svijet je oduvijek postojao, ali kroz ljudsku kulturu i razvoj, »svjetski duh« postaje sve svjesniji svoje osobitosti.

- Kako je u to mogao biti siguran?

- Tvrdio je da je to povijesna činjenica. O tome dakle nije mislio na gađati. Svatko tko proučava povijest vidi da se čovječanstvo kreće u susret

sve većoj »samospoznaji« i »samorazvoju«. Hegel kaže da studij povijesti pokazuje kretanje čovječanstva u pravcu sve veće *racionalnosti* i *slobode*. Unatoč svim svojim zavojima, povijesni razvoj ipak ide »naprijed«. Kažemo da povijest nadmašuje samu sebe, da je »svrhovita«.

- Znači da se razvija. U redu.

- Da, povijest je kao dugačak lanac misli. Hegel je utvrdio pravila koja se odnose na taj lanac. Svatko tko pobliže proučava povijest mora primijetiti da se svaka misao iznosi na temelju misli iznesenih prije nje. Čim je jedna misao iznijeta, suprotstavlja joj se neka nova. Tako nastaje sukob dvaju suprotnih načina mišljenja. Međutim, taj se sukob ukida iznošenjem treće misli, koja u sebi zadržava ono najbolje iz obaju stavova. Ovo Hegel naziva *dijalektičkim* razvojem.

- Imaš li kakav primjer?

- Možda se sjećaš da su predsokratovci raspravljali pitanje o pratvari i promjeni...

- Tako-tako.

- Onda su Elejci tvrdili da je promjena zapravo nemoguća. Stoga su bili prisiljeni poricati sve promjene, iako su ih primjećivali osjetilima. Elejci su postavili tvrdnju, a takvu postavku Hegel naziva *pozicijom*.

- Da?

- Ali, svaki put kada se iznese neka oštra tvrdnja, pojavit će se i suprotna tvrdnja. Nju Hegel naziva *negacijom*. Negacija filozofije Elejaca bio je Heraklit, koji je rekao da »sve teče«. Tako nastaje sukob između dvaju oprečnih načina mišljenja. Međutim, taj se sukob ukida Empedoklovom tvrdnjom da su oboje malo u pravu, a malo u krivu.

- Da, sad mi pomalo sviće...

- Elejci su bili u pravu da se zapravo ništa ne mijenja, ali nisu imali pravo da ne možemo vjerovati našim osjetilima. Heraklit je imao pravo kada je rekao da možemo vjerovati svojim osjetilima, ali nije imao pravo kada je rekao da *sve teče*.

- Zato što postoji nekoliko elemenata. Samo se sastav mijenja, a ne sami elementi.

- Točno. Empedoklovo stajalište, koje posreduje između dvaju suprotnih stavova, Hegel naziva *negacijom negacije*.

- Koje riječi!

- On ta tri stupnja spoznaje također zove »tezom«, »antitezom« i »sintezom«. Može se, na primjer, reći da je Descartesov racionalizam *teza* kojoj se

zatim suprotstavlja Humeova empiristička *antiteza*. Međutim, ova se suprotnost, sukob između dvaju različitih načina mišljenja, ukida Kantovom *sintezom*. Kant je u nečemu dao za pravo racionalistima, a empiristima u nečemu drugom. Također je tvrdio da su obje strane pogriješile u nekim važnim pitanjima. Međutim, povijest ne završava s Kantom. Kantova je »sinteza« polazište novog tročlanog lanca misli, »trijade«. Jer, »sintezi« se suprotstavlja nova »antiteza«.

- To zvuči jako teoretski.

- Da, to je teorija. No, Hegel ne želi povijesti nametnuti nikakvu »shemu«. Smatrao je da se dijalektički obrazac može pročitati iz povijesti. Tvrdio je, stoga, da je otkrio stanovite zakonitosti razvoja razuma, to jest napredovanja »svjetskog duha« kroz povijest.

- Shvaćam.

- Međutim, Hegelova dijalektika ne odnosi se samo na povijest. Kad nešto raspravljamo, također mislimo dijalektički. Pokušavamo ući u trag nedostacima nekog mišljenja. Hegel je to zvao »negativnim mišljenjem«. No, kad pronademo nedostatke nekog mišljenja, zadržavamo ono što vrijedi.

- Molim primjer!

- Kad socijalist i konzervativac zajedno pokušavaju riješiti kakav društveni problem, ubrzo će se razotkriti suprotnosti između dvaju načina mišljenja. To ne znači da jedan misli krivo, a drugi točno. Zapravo je moguće da su obojica malo u pravu, a malo u krivu. Kako rasprava pomalo napreduje, na kraju će se kritičkim putem iz mišljenja obojice izlučiti ono najbolje.

- Nadajmo se.

- No, usred neke rasprave, nije uvijek lako utvrditi što je razumno. Na povijesti je da pokaže što je krivo, a što pravilno. Što je »umno«, to je »zbiljsko«.

- Ono što preživi je dakle pravilno.

- Ili obrnuto: pravilno je ono što preživi.

- Imaš li kakav majušni primjer?

- Prije 150 godina mnogi su se borili za emancipaciju žena. Mnogi su se zagriženo borili protiv nje. Kada danas iznesemo argumente obje strana, nije teško odlučiti čiji su »razumniji«. Ali, ne smijemo zaboraviti da je »lako biti general poslije bitke«. *Pokazalo* se da su borci za emancipaciju imali pravo. Mnogi bi se sigurno sramili kad bi u tisku vidjeli što je njihov djed o tome rekao.

- I ja mislim. Sto je Hegel smatrao?

- O emancipaciji?
- Zar ne pričamo o tome?
- Hoćeš li čuti jedan citat?
- Da, rado!
- »Razlika između muškarca i žene je kao između životinje i biljke«, napisao je. »Životinja više odgovara muškarčevu karakteru, biljka ženinom, jer je njezin razvoj miran, a princip mu je neodređeno jedinstvo osjećaja. Ako su žene na čelu vlade, država je u opasnosti jer one ne postupaju prema zahtjevima općinstva, nego prema slučajnim sklonostima i mišljenjima. Žene se također obrazuju - nitko ne zna kako - kao da udišu ideje, više kroz život nego usvajanjem znanja. Muškarac, međutim, svoj položaj postiže samo borbom za misli i velikim tehničkim naporima.«
- Hvala ti, to je dovoljno! Mislim da slične citate ne želim čuti.
- Međutim, ovaj je navod sjajan primjer da se shvaćanja o tome što je »razumno« neprestano mijenjaju. To također pokazuje da je Hegel dijete svoga vremena. A i mi isto. Niti naša »naravna« shvaćanja neće podnijeti kušnju vremena.
- Imaš kakav primjer?
- Ne, nemam.
- Zašto ne?
- Zato što bih onda uzeo nešto što se već mijenja. Ne mogu, na primjer, reći da je glupo voziti auto jer zagađuje prirodu. S time se već mnogi slažu! Zato bi taj primjer bio loš. Povijest će pokazati da puno onoga što danas doživljavamo kao normalno neće izdržati povijesni sud.
- Razumijem.
- Osim toga, možemo si pribilježiti nešto drugo: baš zato što su mnogi muškarci u Hegelovo doba prostački verglali o ženinoj podređenosti, sami su tako ubrzali širenje feminističkog pokreta.
- Kako to?
- Iznijeli su »tezu« ili »poziciju«. Razlog da je to uopće bilo potrebno bio je da su se žene počele buniti. Jer, nije potrebno razmišljati o nečemu o čemu se svi slažu. I što su oštrije bile njihove riječi o ženinoj podređenosti, to je »negacija« postajala snažnija.
- Mislim da mi je jasno.
- Dakle, može se reći da je najbolje imati zagrižene protivnike. Što su ekstremniji, to će snažnija biti reakcija. Zato se i kaže »dolijevati ulje na vatru«.

- Meni je trenutačno doliveno malo previše ulja.
- Logički ili filozofski gledano, često i među dvama pojmovima postoji dijalektički sukob.
- Može primjer?
- Razmišljam li o pojmu »bitak«, neizostavno bih morao uvesti suprotan pojam, naime »nebitak«. Ne možeš misliti o tome da postojiš, a da odmah ne pomisliš da nećeš postojati zauvijek. Sukob između »bitka« i »nebitka« ukida se pojmom »bivanje«. Jer, kad nešto biva, znači da na neki način i jest i nije.
- Razumijem.
- Hegelov je razum, dakle, *dinamičan razum*. Budući da je zbilja prožeta sukobima, opis te zbilje također mora biti pun sukoba. Evo primjera: priča se da je danski atomski fizičar *Niels Bohr* nad svoja ulazna vrata objesio potkovu.
- To donosi sreću.
- Ali, to je praznovjerje, a Niels Bohr je prije bio sve drugo nego prazno vjeran. Jednom ga je posjetio neki prijatelj i primijetio: »Pa valjda ne vjeruješ u takve stvari.« »Ne«, odgovorio mu je Niels Bohr, »ali čuo sam da ipak pomaže.«
- Nemam riječi.
- Odgovor je prilično dijalektičan, reklo bi se proturječan. Niels Bohr, koji je slično našem pjesniku *Vinjeu*, bio poznat po »dvosmislenostima«, rekao je jednom sljedeće: »Postoje dvije vrste istina: površinske, kojih je suprotnost očigledno kriva, i duboke, kojih je suprotnost jednako točna.«
- Kakve su to istine?
- Ako ja na primjer kažem da je život kratak...
- Onda se ja slažem.
- Ali, drugom bih prilikom mogao raširiti ruke i reći da je život dug.
- Imaš pravo. I to je na neki način istina.
- Na kraju ti moram ispričati o slučaju gdje dijalektički sukob može izazvati spontano djelo koje vodi iznenadnoj promjeni.
- Dobro!
- Zamisli djevojčicu koja majci stalno govori: »Da, mama«, »Dobro, mama«, »Kako ti kažeš, mama«, »Da, odmah ću to učiniti, mama«.
- Ježim se.
- Mamu pomalo živcira što joj je kći uvijek tako poslušna. Na kraju poviče: »Nemoj biti toliko poslušna!« A djevojčica joj odgovori: »Neću, mama!«

- Ja bih je ošamarila.
- Bi, zar ne? Što bi učinila da je ona umjesto toga odgovorila: »Baš *hoću* biti poslušna!«
- Bio bi to čudan odgovor. Možda bih joj i onda opalila šamar.
- Situacija se, drugim riječima, zaglavila. Dijalektički se sukob tako za oštrio da promjena *mora* nastupiti.
- Misliš, pljuska?
- Morali bismo spomenuti posljednju značajku Hegelove filozofije.
- Ja ne idem nikamo.
- Sjećaš se da smo rekli da su romantičari bili individualisti.
- »Zagonetni put vodi prema unutra.«
- Taj individualizam susreće svoju »negaciju«, ili suprotnost, u Hegelovoj filozofiji. Hegel je naglašavao važnost takozvanih objektivnih sila. Pod time razumijeva obitelj i državu. Moglo bi se reći da je Hegel pojedinca promatrao sa skepsom. Smatrao je da je pojedinac organski dio zajednice. Razum ili »svjetski duh« vidljiv je tek iz međuljudskih odnosa.
- Objasni to!
- Razum se prije svega ukazuje u jeziku. A jezik je nešto u što ulazimo rođenjem. Norveški se jezik savršeno dobro snalazi bez g. Hansena, ali se g. Hansen ne snalazi bez norveškog jezika. Dakle, ne stvara pojedinac jezik, nego jezik stvara pojedinca.
- To je valjda istina.
- Kao što pojedinac rođenjem ulazi u jezik, tako ulazi i u svoje povijesne okolnosti. Nitko se prema tim okolnostima ne odnosi »slobodno«. Tko ne nađe svoje mjesto u državi, nepovijesno je biće. Možda se sjećaš, ova je misao bila važna i velikim atenskim filozofima. Kao što se država ne može zamisliti bez građana, tako se građani ne mogu zamisliti bez države.
- Shvaćam.
- Prema Hegelu, država je nešto »više« od pojedinog građanina. Štoviše, ona je nešto više od zbroja svih građana. Prema Hegelu se čovjek ne može »ispisati iz društva«. Oni koji na društvo u kojem žive samo sliježu rameni ma, i žele »naći same sebe«, izgledaju kao lude.
- Ne znam baš da li se slažem, ali dobro.
- Prema Hegelu, pojedinac ne »nalazi sama sebe«, nego »svjetski duh«.
- Svjetski duh nalazi sama sebe?
- Hegel kaže da se »svjetski duh« vraća sebi samom u tri koraka. To znači da u tri koraka dobiva svijest o sebi.

- Samo naprijed!
- Najprije se »svjetski duh« osvještava u pojedincu. Hegel to zove *subjektivnim duhom*. Viši stupanj svijesti postiže u obitelji, društvu i državi. To Hegel naziva *objektivnim duhom*, jer se taj duh pokazuje u međuljudskim odnosima. A posljednji stupanj je...
- A ha?
- »Svjetski duh« dostiže najviši oblik samospoznaje u *apsolutnom duhu*. A »apsolutni duh« su umjetnost, religija i filozofija. Među njima filozofija je najviši oblik duha, jer »svjetski duh« u filozofiji razmatra svoju djelatnost u povijesti. Dakle, »svjetski duh« tek u filozofiji susreće sama sebe. Može se reći da je filozofija zrcalo »svjetskog duha«.
- Ovo je toliko zagonetno da mislim da mi treba malo vremena kako bih to probavila. Ali, sviđaju mi se tvoje posljednje riječi.
- Rekao sam da je filozofija zrcalo svjetskog duha.
- Lijepo. Misliš li da to ima veze s mjedenim zrcalom?
- Kad već pitaš, ima.
- Što ti to znači?
- Budući da se stalno govori o tom »mjedenom zrcalu«, pretpostavljam da je posebno važno.
- Onda si valjda razmišljao o kakvom se značenju radi?
- Ne, ne. Samo sam rekao da se zrcalo ne bi toliko često spominjalo kad ne bi bilo posebno važno za Hilde i njezina oca. A *kakva* je njegova važnost, to samo Hilde zna.
- Je li to romantična ironija?
- Nemoguće pitanje, Sofie.
- Zašto?
- Pa ne bavimo se mi takvim stvarima. Mi smo samo bespomoćne *žrtve* te ironije. Ako kakvo pretjerano veliko dijete nacrtá nešto na papir, onda ne možemo papir upitati što crtež predočava.
- Ježim se.

KIERKEGAARD

...Europa na putu u bankrot...

Hilde pogleda na sat. Već je prošlo četiri. Odloži fascikl na stol pa se sjuri u kuhinju. Morala je požuriti u spremište za čamce prije nego što majka odustane od čekanja. U trku je bacila pogled na mjedeno zrcalo.

Pristavila je vodu za čaj i bjesomučnom brzinom složila nekoliko sendviča.

O da, našalit će se ona s ocem. Hilde se sve više i više smatrala saveznicom Alberta i Sofie. Šala bi trebala početi već u Kopenhagenu...

Uskoro se s velikim pladnjem spustila u spremište.

- Evo użine - reče.

Majka je u ruci držala kocku omotanu staklenim papirom. Sklonila je kosu s čela; i u njoj je bilo malo pijeska.

- Ali, onda ćemo preskočiti ručak.

Sjele su na mol da jedu.

- Kad stiže tata?

- U subotu. Pa to valjda znaš.

- Ali kada? Zar nisi rekla da najprije slijeće u Kopenhagen?

-Da...

Majka je žvakala krišku kruha s jetrenom paštetom i krastavcima.

- ...stiže u Kopenhagen oko pet sati. Avion za Kristiansand ide u osam i četvrt. Mislim da slijeće na Kjevik u pola deset.

- Onda mora provesti nekoliko sati na Kastrupu...
- Kako molim?
- Ne, ništa... samo sam se pitala kako putuje.
- Jele su. Kad je Hilde procijenila da je prošlo dovoljno vremena, upita: — Jesi li se u zadnje vrijeme čula s Annom i Oleom?
- Da, dogodi se da zvrncu. Dolaze kući na godišnji negdje u srpnju.
- Ne prije?
- Mislim da ne.
- To znači da su ovaj tjedan u Kopenhagenu...
- Pa dobro što je ovo, Hilde?
- Ništa. O nečemu moramo pričati.
- Ali, već si dva puta spomenula Kopenhagen.
- Ozbiljno?
- Pa zaključile smo da tata usput slijeće u...
- Sigurno sam se zato sjetila Anne i Olea.
- Čim su završile s jelom, Hilde stavi tanjuriće i šalice na pladanj.
- Moram nastaviti s čitanjem, mama.
- Da, izgleda da moraš...

Nije li se tu čula trunka prijekora? Bile su se dogovorile da će zajedno urediti Čamac prije nego što se tata vrati kući.

- Tati sam nekako obećala da ću pročitati knjigu do njegova dolaska.
- To je baš blesavo. Jedna je stvar da ga nema, ali onda ne mora dirigitirati svime što se događa kod kuće.
- Kad bi ti samo znala čime on sve dirigira - reče Hilde zagonetno. - I koliko u tome uživa.

Zatim ode u svoju sobu i nastavi čitati.

Iznenada, Sofie začu kucanje na vratima. Alberto je strogo pogleda:

- **Ne damo se uznemiravati.**
- »Netko« **pokuca snažnije.**
- **Pričaj ću ti o danskom filozofu kojeg je jako ražestila Hegelova filozofija, reče Alberto.**
- »Netko« **sada pokuca takvom jačinom da su se čitava vrata zatresla.**
- **Naravno, to samo major šalje nekakvu fantastičnu osobu da vidi hoćemo li se uhvatiti na lijepak - nastavi Alberto. - To ga ništa ne košta.**

- No, ne otvorimo li i ne vidimo tko je, ništa ga ne stoji da sravni kuću sa zemljom.

- Možda imaš pravo. Pa, da otvorimo.

Pođu prema vratima. Budući da je kucanje bilo tako snažno, Sofie je očekivala neku ogromnu osobu. No, vani na stubama stajala je malena djevojčica duge svijetle kose, obučena u šarenu ljetnu haljinu. U ruci je *držala* dvije bočice, jednu crvenu a drugu plavu.

- Zdravo — reče Sofie. — Tko si ti?

- Ja se zovem Alica - reče djevojčica uz sramežljiv naklon.

- To sam si i mislio - zakima Alberto. - To je Alica u Zemlji čudesa.

- Kako je samo došla ovamo?

Alice odgovori:

- Zemlja čudesa je posve bezgranična zemlja. To znači da je Zemlja čudesa posvuda - otprilike kao i UN. Naša bi zemlja stoga trebala postati počasnom članicom UN-a. Trebali bismo imati svoje predstavnike u svim odborima. Jer, UN također potječe iz ljudske zemlje čudesa.

- Huh, taj major! - brundao je Alberto.

- I što radiš ovdje? - upita Sofie.

- Moram Sofiji predati ove filozofske bočice.

Potom pruži Sofiji bočice. Obje su bile od prozirnog stakla; u jednoj je bila crvena tekućina, a u drugoj plava. Na crvenoj je bočici pisalo: »POPIJ ME«, a na plavoj: »POPIJ I MENE«.

Sljedećeg trena pored kolibe projuri bijeli zec. Hodao je uspravljen na dvije noge; osim toga, na sebi je imao prsluk i sako. Točno ispred kolibe izvadi džepni sat iz prsluka i reče:

- O zaboga, kasnim, kasnim!

I nastavi trčati. Alica potrča za njim. U trku se ponovno pokloni i reče:

- Opet počinje.

- Pozdravi Dinu i Kraljicu! - povika Sofie za njom.

I tako je nestala. Alberto i Sofie ostadoše na stubama proučavati bočice.

- POPIJ ME, POPIJ I MENE - pročita Sofie. - Ne znam usuđujem li se.

Možda je unutra otrov.

Alberto samo slegne ramenima.

- Stižu od majora, a sve što stiže od majora je svijest. Dakle, to je samo tobožnje piće.

Sofie odvrne čep crvene bočice pa je oprezno približi ustima. Sok je bio slatkog, čudnog okusa, ali to je bila samo jedna stvar. Istovremeno se nešto počelo događati s okolinom.

Kao da su se jezerce, šuma i koliba slile u jedno. Uskoro je sve što je vidjela bila *jedna* osoba, a ta osoba bila je Sofie. Ona baci pogled na Alberta, ali kao da je i on bio dio Sofijine duše.

- Čudno - reče. - Vidim sve što i prije, samo što je sada sve povezano. Osjećam da je sve jedna svijest.

Alberto kimne - kao da je Sofie kimnula sama sebi.

- To je panteizam ili filozofija jedinstva — reče on. — To je svjetski duh romantičara. Oni su sve doživljavali kao jedno veliko »ja«. Hegel također: on se odnosio skeptično prema pojedincu i sve je promatrao kao izraz jednog svjetskog razuma.

—Da otpijem malo iz druge bočice?

—Pa to piše na njoj.

Sofie odvrne čep plave bočice pa potegne velik gutljaj. Ovaj je sok bio malo kiselij i više je osvježavao od crvenog. Okolina se opet iznenada stala mijenjati. U sekundi je djelovanje crvene tekućine nestalo; stvari su se vratile na staro mjesto. Alberto je bio Alberto, šumsko drveće bila su stabla u šumi, a jezeru se vratio njegov oblik.

To je trajalo samo sekundu. Sve što je Sofie vidjela, nastavilo se udaljavati jedno od drugog. Šuma više nije bila šuma - i najmanje drvo istupilo je sada kao svijet za sebe. I najmanja grančica bila je čudo o kojem se moglo ispričati tisuću priča.

Jezerce je odjednom postalo neizmjereno more - ne po dubini ili širini, nego po svijetlećim detaljima i zakučastim zavojima. Sofie je shvatila da bi mogla provesti cijeli život promatrajući to jezero, a čak bi i po završetku života jezero ostalo nedokučivom tajnom.

Podigla je pogled prema krošnji jednog drveta. U njoj su se tri vrapčića zabavljala čudesnom igrom. Sofie je nekako znala da su vrapčići tamo bili i kad je popila crvenu tekućinu, ali onda ih ipak nije dobro vidjela. Crvena bočica izbrisala je sve suprotnosti i sve individualne razlike.

Sofie skoči s kamene stube na kojoj su stajali i ispruži se po travi. Otkrila je nov svijet - kao kad čovjek zaroni duboko i prvi put otvori oči pod vodom. U mahovini, među čupercima trave i slamkama, vrvjelo je od živahnih detalja. Sofie ugleda pauka kako nepokolebljivo i čvrsto puze po mahovini... crvenu lisnu uš kako juri gore-dolje po slamki trave... pravu malu vojsku mrava kako u travi ima radnu akciju. Čak je i svaki pojedini mrav podizao noge na svoj način.

Najčudnije je ipak bilo kad je ustala i pogledala Alberta, koji je još stajao na pragu kolibe. Vidjela je čudesnu osobu, bio je kao čovjek s drugog

planeta ili kao lik iz neke druge bajke. Istovremeno je i sebe doživjela na nov način, kao izvanrednu osobu. Ne samo kao čovjeka, i ne samo kao petnaestogodišnju djevojku. Ona je Sofie Amundsen, nitko drugi do nje.

- Što vidiš? - upita Alberto.

- Vidim da si ti čudan svat.

- Ma nemoj!?

- Mislim da nikad neću moći razumjeti kako je biti netko drugi. Nijedan čovjek na svijetu ne nalikuje drugome.

- A šuma?

- Više nije povezana. Izgleda kao svemir pun čudesnih priča.

- To sam si i mislio. Plava bočica je individualizam. Ona je, na primjer, reakcija *Sorena Kierkegarda* na romantičnu filozofiju jedinstva. Ona je ta kođer jedan drugi Danac koji je bio Kierkegaardov suvremenik. Riječ je o poznatom piscu bajki, H. C. Andersenu. On je imao puno smisla za neshvatljivo bogatstvo detalja u prirodi. Filozof koji je isto primijetio dobrih stotinu godina ranije bio je Nijemac Leibniz. On je na Spinozinu filozofiju jedinstva reagirao kao Soren Kierkegaard na Hegela.

- Slušam te, ali ti si istovremeno tako čudan da mi dolazi da se smijem.

- Razumijem. Onda potegni iz crvene bočice, pa ćemo sjesti natrag na prag. Reći ćemo nekoliko riječi o Kierkegardu prije nego što završimo po saosao za danas.

Sofie sjedne na stubu pored Alberta. Ispije gutljajčić iz crvene bočice, i sve se opet počne skupljati. Zapravo se malo previše skupilo, jer se Sofiji ponovno činilo da nije bilo nikakvih značajnih razlika među stvarima. Zato je morala tek liznuti grlic plave bočice, i svijet je bio kao i prije Alicinog posjeta.

- Ali, što je *istina*? - upita Sofie. - Pruža li crvena ili plava tekućina pravi doživljaj?

- I crvena i plava, Sofie. Ne možemo reći da su romantičari pogriješili, zato što postoji samo *jedna* zbilja. Možda su bili previše jednostrani.

- Što je onda s plavom bočicom?

- Mislim da je Kierkegaard iz nje potegnuo nekoliko dobrih gutljaja. Barem je imao oko za važnost pojedinca. Ta mi nismo samo »djeca svog vremena«. Svatko je od nas izvanredni pojedinac koji samo jednom živi.

- A to se Hegela nije posebno ticalo?

- Ne, njega su više zaokupljale osnovne povijesne smjernice. Upravo je to uzrujalo Kierkegarda. Smatrao je da su romantična filozofija jedinstva i

Hegelova »povijesnost« utopile pojedinčevu odgovornost za vlastiti život. Kierkegaard zato misli da su i Hegel i romantičari na isto brdo tkani.

- Shvaćam zašto je bio ljut.

- Soren Kierkegaard rodio se 1813. g., a otac ga je strogo odgojio. Od oca je naslijedio religioznu potištenost.

- To ne sluti na dobro.

- Zbog svoje potištenosti bio je prisiljen raskinuti zaruke, što kopenhaskoj buržoaziji nije bilo milo. Tako je rano postao izopćenikom i predme tom rugla. Ipak, s vremenom se stao oštro braniti. Sve je više postajao ono što je Ibsen kasnije zvao »neprijatelj naroda«.

- Zbog raskinutih zaruka?

- Ne, ne samo zbog toga. Posebno potkraj života pisao je iscrpnu, snažnu kulturnu kritiku. »Cijela je Europa na putu u bankrot«, rekao je. Sma traio je da živi u doba bez ikakvih strasti i obaveza. Posebno je reagirao na mlakost Crkve. Bio je nemilosrdan kritičar onoga što bismo mogli nazvati »nedjeljnim kršćanstvom«.

- Danas je bolje govoriti o »krizmaničkom kršćanstvu«. Mnogi se danas krizmaju samo zbog poklona koje dobijaju.

- Da, znači shvatila si. Kierkegaardu je kršćanstvo toliko zadivljujuće i toliko protivno razumu da je izbor morao biti »ili - ili«. Ne može se biti »malo« ili »donekle« kršćaninom. Jer, ili je Isus na Uskrs ustao od mrtvih - ili nije. Ako je zaista ustao od mrtvih, ako je zaista umro za nas - onda je to toliko neodoljivo da mora prožeti čitav naš život.

- Jasno mi je.

- No, Kierkegaard je doživio da se većina ljudi, zajedno sa Crkvom, »proračunato« odnosi prema religioznim pitanjima. Mislio je da vjera i razum jedno drugom odgovaraju kao vatra i voda. Nije dovoljno vjerovati da je kršćanska vjera »istinita«; kršćanska vjera znači slijediti Krista.

- Kakve to veze ima s Hegelom?

- No da, možda smo počeli s krive strane.

- Onda predlažem da kreneš natraške i počneš nanovo.

- Kierkegaard je počeo studirati teologiju kao sedamnaestogodišnjak, ali su ga pomalo sve više zaokupljala filozofska pitanja. Sa 27 godina magistrirao je radom »O pojmu ironije«. U njemu se razračunava s romantičnom ironijom te s neobaveznim romantičarskim igranjem iluzijom. Kao suprotnost tom obliku ironije postavlja »sokratovsku ironiju«. I Sokratu je ironija bila korisno sredstvo, ali on ju je koristio kako bi izmamio najdublju životnu

spoznaju. Suprotno romantičarima, Sokrat je bio ono što Kierkegaard zove »egzistencijalnim misliocem«. To je mislilac koji u filozofsko razmatranje uvlači čitavu svoju egzistenciju.

- Dobro.

- Nakon raskidanja zaruka, Kierkegaard je 1841. otputovao u Berlin, gdje je, među ostalim, slušao Schellingova predavanja.

-Je li upoznao Hegela?

- Ne, Hegel je umro deset godina prije, ali Hegelov duh isticao se ne samo u Berlinu, nego i u velikom dijelu Europe. Njegov se »sustav« koristio kao neka vrsta potpunog objašnjenja svakojakih pitanja. Kierkegaard je tvrdio da su »objektivne istine«, kojima je hegelovska filozofija toliko zaokupljena, potpuno nebitne za egzistenciju pojedinca.

- A kakve su istine bitne?

- Naći »Istinu« s velikim I, uči Kierkegaard, manje je važno nego naći istine koje su važne za život pojedinca. Važno je naći »istinu za me«. Na taj način postavlja individuuma - to jest *pojedinca* - nasuprot »sustavu«. Kierkegaard smatra da je Hegel zaboravio da je i sam čovjek. O hegelovskom tipu profesora piše sljedeće: »Dok duboko zamišljeni, uzvišeni gospodin Profesor obrazlaže cijelo postojanje, u svojoj je rastresenosti zaboravio kako se zove: da je čovjek, naprosto čovjek, a ne nekakve fantastične 3/8 nekog §.«

- A što je, prema Kierkegardu, čovjek?

- Na to se ne može općenito odgovoriti. Kierkegarda uopće ne zanima nekakav općevažeci opis čovjekove prirode ili ljudskog »bića«. Važna je *egzistencija* pojedinca. A čovjek ne proživljava svoju egzistenciju za pisaćim stolom. Kada čovjek djeluje - posebno kada donosi važne *odluke* - on se odnosi prema vlastitoj egzistenciji. Postoji priča o Buddhi koja može osvijetliti što Kierkegaard misli.

- O Buddhi?

- Da, jer i Buddhina filozofija polazi od ljudske egzistencije. Bio jednom jedan redovnik kojemu se činilo da Buddha nejasno odgovara na pitanja o tome što je svijet i što je čovjek. Buddha mu odgovori pričom o čovjeku kojeg je ranila otrovna strijela. Ranjenik nije iz čistog teoretskog interesa htio upitati od čega je strijela napravljena, kakav je otrov na njoj, ili pod kojim je kutom pogođen.

- Valjda je htio da mu netko izvuče strijelu i izliječi ranu?

- Zar ne? Jer, to je važno za njegovu egzistenciju. Buddha i Kierkegaard jasno su osjećali da egzistiraju vrlo kratko. I kao što rekoh: čovjek ne sjeda za pisaći stol spekulirajući o prirodi svjetskog duha.

- Razumijem.

- Kierkegaard je također rekao da je istina »subjektivna«. To ne znači da je time htio reći da je svejedno što vjerujemo ili mislimo. Smatrao je da su najvažnije istine *osobne*. Samo takve istine su »istine za me«.

- Imaš li kakav primjer subjektivne istine?

- Važno je pitanje, primjerice, je li kršćanstvo istinito. Prema tom pitanju čovjek se ne može postaviti teoretski ili akademski. Za nekog tko je »svjestan sebe u egzistenciji«, to je pitanje života ili smrti. O tome se dakle ne raspravlja samo radi raspravljanja. Tome se čovjek približava s najvećom strasti, iz sveg srca.

- Shvaćam.

- Padneš li u vodu, nemaš teoretski stav prema tome hoćeš li se utopiti ili nećeš. U tom slučaju, pitanje ima li u vodi krokodila nije »zanimljivo« ili »nezanimljivo«. Tada je to pitanje života ili smrti.

- Ne, hvala.

- Dakle, moramo razlikovati filozofsko pitanje o postojanju Boga i stav pojedinca prema tom pitanju. Pred tim je pitanjima svaki pojedinac posve sam. Osim toga, takvim se važnim pitanjima možemo približiti samo putem *vjere*. Stvari koje spoznajemo razumom su, prema Kierkegaardu, posve ne važne.

- E, to mi moraš objasniti!

- $8 + 4 = 12$, Sofie. To znamo posve sigurno. To je primjer »razumskih istina« o kojima su svi filozofi nakon Descartesa pričali. Ali, zar da to uključimo u večernju molitvu? Hoćemo li o tome mozgati kad jednoga dana budemo ležali na samrti? Ne, te su istine možda »objektivne« i »opće«, ali su za egzistenciju pojedinca sasvim nebitne.

- Što je s vjerom?

- Ne možeš znati je li ti netko oprostio nakon što si učinio nešto loše, i to je baš zato važno za tvoju egzistenciju. To te pitanje živo zaokuplja. Ne možeš znati ni voli li te netko. U to samo možeš vjerovati, možeš se tome nadati. Međutim, to je za tebe važnije nego to što suma kutova u trokutu iznosi 180° . Inače, nitko ne razmišlja o »načelu uzročnosti« ili o »oblicima opažanja« pri prvom poljupcu.

- Ne, to bi doista bilo luckasto.

- Vjera je ponajprije važna za religiozna pitanja. Kierkegaard je napisao: »Ako mogu Boga shvatiti objektivno, onda ne vjerujem, ali baš stoga što ne mogu, moram vjerovati. Želim li ostati u vjeri, moram neprestano paziti

kako bih sačuvao objektivnu nesigurnost; da se ja u objektivnoj nesigurnosti nalazim na 70.000 kubika vode, ali da ipak vjerujem.«

- Teške riječi.

- Ranije su mnogi pokušavali dokazati postojanje Boga - ili ga barem shvatiti razumom. No, smire li čovjeka ti dokazi Boga, ti razumski argumenti, onda on gubi vjeru - a time i religioznu iskrenost. Jer, nije bitno je li kršćanstvo istinito, nego je li istinito za mene. U srednjem je vijeku ta misao bila izražena riječima: »credo quia absurdum«.

- Ma nemoj.

- To znači »vjerujem jer se kosi s razumom«. Kad bi se kršćanstvo obraćalo razumu, a ne našim drugim svojstvima, onda ono ne bi bilo pitanje vjere.

- Sad mi je jasno.

- Dakle, vidjeli smo što Kierkegaard razumijeva pod »egzistencijom«, što razumijeva pod »subjektivnom istinom«, te kako shvaća pojam »vjere«. Ta tri pojma nastala su kao kritika filozofske tradicije, posebno Hegela. Međutim, tu se krije i prava »kritika civilizacije«. Smatrao je da se čovjek u modernom građanskom društvu pretvorio u »publiku« ili »javnost«, a najistaknutije obilježje gomile je neobavezno »pričanje«. Danas bismo možda rekli »konformizam«, to jest da svi »misle« i »prihvaćaju« isto, ali bez ikakve strasti.

- Pitam se, nema li Kierkegaard starih računa s Jorunninim roditeljima.

- Ali, ponekad je u kritici bio nemilosrdan. Bio je oštro pero, s jetkim smirom za ironiju. Znao je, na primjer, ispaliti: »Gomila je laž«, ili: »Istina je uvijek u manjini.« Također je tvrdio da većina ljudi ima neozbiljan stav prema životu.

- Jedno je skupljati Barbie lutkice. Malo je gore biti Barbie lutkica...

- Ovo nas vodi Kierkegaardovu učenju o tri »stadija na životnom putu«.

- Što si rekao?

- Kierkegaard je mislio da postoje tri različita životna stava. On ih zove *stadijima*. To su: »estetski stadij«, »etički stadij« i »religiozni stadij«. Riječ »stadij« koristi kako bi naglasio da čovjek može živjeti na jednom od nižih stadija pa iznenada »skokom« prijeći na viši. No, mnogi ljudi žive na istom stadiju čitav život.

- Slutim da uskoro stiže objašnjenje. Osim toga, željela bih doznati na kojem se stadiju sama nalazim.

- Onaj tko živi na estetskom stadiju živi u trenutku i stalno je u potrazi za užitkom. Dobro je ono što je lijepo, divno i ugodno. Takva osoba u

cijelosti živi u svijetu osjetila. Estetičar je stoga rob svojih želja i raspoloženja. Negativno je ono što je dosadno, »mrak«.

- Hvala lijepo, to mi je poznato.
- Tipičan romantičar zato je također tipičan estetičar. jer, nije riječ samo o osjetilnom užitku. Onaj čiji je stav prema životu - ih prema umjetnosti, filozofiji kojom se on ili ona bave - neozbiljan, živi na estetskom stadiju. Čak se i prema tuži i patnji čovjek može odnositi estetski, »promatrački«. Tu vlada taština. Ibsen je tipičnog estetičara stvorio u liku Peera Gynta.
- Mislim da razumijem što hoćeš reći.
- Nalaziš li ovdje sebe?
- Ne baš. No, malo me podsjeća na majora.
- Može biti, Sofie... Iako je ovo još jedan primjer ljepljive romantične ironije. Morala bi isprati usta,
- Sto si rekao?
- No, dobro, nisi ti kriva.
- Nastavi!
- Onaj tko živi na estetskom stadiju, lako doživljava tjeskobu i osjećaj praznine. Ako se to dogodi, ima nade. Prema Kierkegaardu, *tjeskoba* je gotovo nešto pozitivno. Ona označava da se čovjek nalazi u »egzistencijalnoj situaciji«. Estetičar se može odlučiti za »skok« na viši stadij. A to ili se dogodi ili ne. Ništa ne pomaže biti blizu skoka, ako se ne skoči. Riječ je o »ili-ili«. Nitko ne može skočiti umjesto tebe. Moraš sama izabrati.
- To je slično prestanku s pićem ili drogama.
- Možda i jest. Kad Kierkegaard opisuje »kategoriju odluke«, podsjeća na Sokrata koji je tvrdio da svaka prava spoznaja dolazi iznutra. *Izbor*, koji vodi čovjeka s estetskog na etički ili religiozni životni stav, također mora doći iznutra. O tome Ibsen piše u »Peer Gyntu«. Drugi majstorski prikaz načina na koji egzistencijalni izbor izvire iz unutarnje nužde i očaja daje ruski pisac *Dostojevski* u velikom romanu o Raskoljnikovu.
- Dakle, u najboljem slučaju, čovjek izabire drugi životni stav.
- I tako možda počinje živjeti na *etičkom stadiju*. On je prožet ozbiljnošću i dosljednim izborom prema moralnim mjerilima. Ovaj životni stav podsjeća ponešto na Kantovu etiku dužnosti. Čovjek pokušava živjeti u skladu s moralnim zakonom. Kao i Kant, Kierkegaard pozornost usmjerava ponajprije na ljudsku narav. Nije bitno što čovjek točno smatra pravilnim ili krivim. Bitno je da se čovjek odluči odnositi prema onome što je »pravilno ili krivo«. Jer, estetičara zanima samo ono što je »zabavno ili dosadno«.

- Ne može li čovjek postati malo preozbiljan živeći na ovaj način?
 - Naravno. Prema Kierkegaardu ni »etički stadij« nije zadovoljavajući. Odgovoran se čovjek također može umoriti od prevelike savjesnosti i brižljivosti. Mnogi ljudi doživljavaju tu reakciju umora u starijoj dobi. Poneki se vraćaju neobaveznom životu estetskog stadija. No, neki skaču na *religiozni stadij*. Usuđuju se na velik skok u vjerskih »70.000 kubika vode«. Izabiru vjeru umjesto estetskog užitka i razumskog poziva na dužnost. Iako može biti »užasno pasti u ruke živome Bogu«, kako Kierkegaard kaže, čovjek tek tada nalazi spas.
 - Kršćanstvo, dakle.
 - Da, Kierkegaardu je »religiozni stadij« kršćanstvo. Ali, on je snažno utjecao i na nekršćanske mislioce. U 20. stoljeću razvila se opsežna »filozofija egzistencije«, nadahnuta ovim danskim misliocem.
- Sofie pogleda na sat.
- Skoro je sedam. Moram požuriti kući. Mama će poludjeti.
- Ona mahne učitelju filozofije pa potrči prema jezeru i čamcu.

MARX

... bauk kruži Europom...

Ustavši iz kreveta, Hilde stane kraj prozora koji je gledao na zaljev. Subotu je započela čitanjem o Sofijinu 15. rođendanu. Dan prije je Hilde imala rođendan.

Ako je tata računao da će stići sve pročitati do Sofijinog rođendana, onda je malo pretjerao. Ta cijeli je jučerašnji dan provela čitajući. No, imao je pravo da je preostala samo jedna rođendanska čestitka - ono kada su Alberto i Sofie pjevali »Happy Birthday«. Hildi je bilo neugodno.

Zatim je Sofie poslala pozivnice za »filozofsku vrtnu zabavu«, koja će biti istog dana kad se Hildin otac vraća iz Libanona. Hilde je bila sigurna da će se tog dana dogoditi nešto nad čime ni ona ni njezin otac nisu imali potpunu kontrolu.

Jedno je ipak sigurno: prije nego što otac stigne do Bjerkelyja, dobro će ga isprepadati. To je najmanje što može učiniti za Sofiju i Alberta. Uostalom, pozvali su je u pomoć...

Majka je još bila u spremištu za čamce. Odšuljavši se u prizemlje, Hilde priđe telefonskom stoliću. Pronađe broj Anne i Olea iz Kopenhagena pa redom pritisne sve brojeve.

- Anne Kvamsdal.
- Zdravo, Hilde ovdje.
- O, zdravo! Kako ide u Lillesandu?

- Super, praznici su, i tako to. A za tjedan dana stiže tata iz Libanona.

- Tome se sigurno raduješ, zar ne, Hilde?

- Da, naravno! Znaš - zato te zapravo i zovem...

-Aha?

- Mislim da slijeće na Kastrup oko pet sati u subotu, 23. Jeste li onda u Kopenhagenu?

- Vjerojatno jesmo?

- Pitam se mogu li vas zamoliti za malu uslugu?

- Taman posla da ne možeš.

- Ali, znaš, to ti je malo posebno. Ne znam je li provedivo.

- Sad sam baš radoznala...

Zatim Hilde stane pripovijedati. Ispričala je o fasciklu, Albertu, Sofiji, o svemu zajedno. Nekoliko puta je morala početi iznova jer bi ili ona ili teta na drugom kraju žice prasnule u smijeh. A kada je spustila slušalicu, Hildin je plan bio zapečaćen.

Ostaju još samo neke pripreme ovdje u Južnoj Norveškoj. No dobro - ne mora se žuriti.

Ostatak poslijepodneva i večer Hilde je provela s majkom. Na kraju su se odvezle u Kristiansand u kino. Morale su nekako nadoknaditi jučerašnji dan, jer to nije bila prava rođendanska proslava. Kada su prošle skretanje za aerodrom Kjevik, složilo se još nekoliko komadića velike slagalice o kojoj je neprestano razmišljala.

S čitanjem velikog fascikla nastavila je tek kada je pošla u krevet, kasno te večeri.

Kad se Sofie provukla kroz Tjesnac, bilo je skoro osam sati. Majka je plijevisla cvjetne gredice pred ulazom.

- Kuda si došla?

- Došla sam kroz živicu.

- Kroz živicu ?

- Zar nisi znala da je s druge strane puteljak?

- *Gdje* si bila, Sofie? Opet nisi došla na ručak, i to bez ikakve poruke.

- Žao mi je. Vani je tako lijepo. Dugo sam šetala.

Majka se tek tada uspravi iz korova pa je pogleda.

- Nisi valjda opet bila s onim filozofom?

- Zapravo jesam. Rekla sam ti da on voli šetati.

- Dolazi li na vrtnu zabavu?

- Naravno, jako se raduje.

- I ja također. Brojim dane, Sofie.

Nije li u njezinu glasu bila trunka otrova? Za svaki je slučaj rekla:

- Drago mi je da sam pozvala i Jorunnine roditelje. Inače bi bilo malo nezgodno.

- Pa... ja ću se, bez obzira na sve, potruditi porazgovarati s tim Albertom u četiri odrasla oka.

- Možete otići u moju sobu. Sigurna sam da će ti se dopasti.

- Još nešto. Stiglo je pismo za tebe.

- Dobro...

- Sa žigom: »Bataljun UN-a.«

- Znači da je od Albertova brata.

- Znaš što, to je zaista malo previše.

Sofie je napregnuto razmišljala. U sekundi je pronašla odgovarajući odgovor. Kao da ju je nadahnuo dobri duh.

- Rekla sam Albertu da skupljam rijetke poštanske marke. A braća si onda dobro dođu.

Tim je odgovorom uspjela umiriti mamu.

- Ručak je u hladnjaku - reče majka pomirljivim tonom.

- Gdje je pismo?

- Na hladnjaku.

Sofie poleti u kuću. Omotnica je nosila žig od 15. 06. 1990. Otvorivši je, u ruci joj se našao komadić papira:

*Zar to je smiso vječnog djelovanja, U
NIŠTA da sve stvoreno uranja!*

Ne, na to pitanje Sofie nije imala odgovor. Prije nego što je išla jesti, stavila je papirić u ormar zajedno s ostalim naplavinama koje je skupila posljednjih tjedana. Vjerojatno će, kad dođe vrijeme, doznati zašto joj je to pitanje postavljeno.

Sljedećeg ju je jutro posjetila Jorunn. Nakon badmintona, nastavile su planirati filozofsku vrtu zabavu. Morale su u rezervi imati nekoliko iznenađenja u slučaju da raspoloženje oslabi.

Kad je majka došla s posla, također su razgovarale o vrtnoj zabavi. Majka je neprestano ponavljala rečenicu: »Što košta da košta.« Tu nije bilo ironije.

Kao da je mislila da je »filozofska vrtna zabava« ono što će Sofie spustiti na Zemlju nakon brojnih nemirnih tjedana intenzivne poduke iz filozofije.

Potkraj večeri su se o svemu dogovorile - od kolača i lampiona u vrtu pa do filozofskog kviza s omladinskom knjigom iz filozofije kao prvom nagradom. Ako postoji takva knjiga; Sofie baš nije bila sigurna.

U četvrtak, 21. lipnja, samo dva dana prije Ivanja, nazvao je Alberto.

- Sofie.

—I Alberto. -Kako si?

- Izvrsno. Mislim da sam pronašao izlaz.

- Iz čega?

- Pa znaš valjda iz čega. Iz ovog duhovnog ropstva u kojem već predugo živimo.

-Ah, to...

- No, o planu ne mogu reći ni riječ prije no što ga počnemo provoditi.

- Nije li onda malo kasno? Valjda moram znati u što se upuštam?

- Pa ti si naivna. Sve što kažemo, prisluškuje se. Najpametnije je zato šutjeti.

- Zar je stanje stvarno tako loše?

- Naravno, dijete moje. Najvažnije se mora dogoditi kad nas dvoje ne razgovaramo.

-O...

- Živimo u izmišljenoj zbilji iza riječi jedne duge priče. Major svako pojedino slovo tipka na jeftinom pisaćem stroju. Stoga ništa od onog na papiru ne može izbjeći njegovoj pažnji.

- Ne, to mi je jasno. Kako se uopće možemo sakriti?

- Pssst!

- Molim?

- Nešto se događa i između redaka. Tamo se ja pokušavam probiti kako znam i umijem.

- Kopčam.
- Ali, zato se i danas i sutra moramo vidjeti. U subotu je dan D! Možeš li odmah doći?
- Stižem.

Sofie dade hrane ptičicama i ribicama, Govindi izvadi velik list salate, a Sherekanu otvori limenku mačje hrane. Odlazeći, ostavi zdjelicu s mačjom hranom na stubama.

Onda se provukla kroz živicu i stigla tako na puteljak s druge strane. Prevalivši dobar dio puta, odjednom nasred vrijeska opazi veliki pisači stol. Za pisačim stolom sjedio je postariji čovjek. Izgledalo je kao da nešto računa. Sofie mu priđe i upita kako se zove.

Jedva da ju je pogledao.

- Scrooge - reče pa se nagne natrag nad svoje papire.

-Ja se zovem Sofie. Ti si možda poslovan čovjek?

On kimne.

- I strašno bogat. Nijedan novčić ne smije propasti. Zato se moram usredotočiti na ove račune.

- Kako ti se samo da!

Sofie mu mahne pa pođe dalje. Taman je prošla nekoliko koraka kad ugleda da pod jednim od visokih stabala sjedi mala djevojčica, posve sama. Na sebi je imala otrcanu odjeću; izgledala je blijeda i boležljiva. U trenu kad je Sofie prolazila pored nje, ona zavuče ruku u nekakvu vrećicu pa izvadi kutiju žigica.

- Želiš li kupiti žigice? - upita.

Sofie opipa po džepu da vidi ima li sa sobom novaca. Da, našla je jednu krunu.

- Koliko stoje?

-Jednu krunu.

Sofie djevojčici pruži novčić, a zauzvrat u ruku dobije kutiju žigica.

- Ti si moj prvi kupac u više od stotinu godina. Ponekad umrem od gladi, a ponekad me uzme mraz.

Sofie pomisli: nije ni čudo što ovdje u šumi nije prodala ni jednu šibicu. No, onda se sjeti bogatog poslovnog čovjeka u blizini. Djevojčica sa žigicama ne bi smjela umrijeti od gladi kad on ima toliko novaca.

- Dodaj ovamo - reče Sofie.

Uzevši djevojčicu za ruku, povede je sa sobom bogatom čovjeku.

- Morao bi se pobrinuti da ova djevojčica ima bolji život - reče mu.

Čovjek virne iz svojih papira pa reče:

- To košta, a već sam ti rekao da nijedan novčić ne smije propasti.

- Ipak, nepravedno je da si ti toliko bogat, a ova djevojčica toliko siromašna — ustrajala je Sofie.

- Glupost! Pravednost postoji samo među jednakima.

- Što ti to znači?

- Ja sam ovo postigao mučnim radom, a rad se uvijek mora isplatiti. To se zove napredak.

- Ma znaš što!

- Ako mi ne pomogneš, umrijet ću - reče siromašna djevojčica.

Poslovni čovjek opet zirne sa svojih papira, a onda baci olovku na stol tako da je zveknulo.

- Pa ti nisi stavka u mojim računima. Hajde, bježi u ubožnicu!

- Ako mi ne pomogneš, zapalit ću šumu! — nastavi siromašna djevojčica.

Čovjek za pisačim stolom tek tada ustane, ali djevojčica je već bila zapalila žigicu. Približila ju je suhim čupercima trave koji su istog trena zaplamsa-li.

Bogataš raširi ruke.

- Upomoć! - povika. - Crveni pijetao kukuriče!

Djevojčica ga pogleda smješkajući se vragolasto.

- Nisi znao da sam komunist?

Sljedećeg trena izgube se i djevojčica, i poslovni čovjek, i pisaći stol. Sofie ostane sama, dok se suha trava sve življe rasplamsavala. Pokušala je utrnuti plamenove topćući po njima; nakon nekog vremena sve je bilo ugašeno.

Hvala Bogu! Sofie pogleda na crne čuperke. U ruci je držala kutiju žigica.

Pa nije valjda ona podmetnula požar?

Kad je pred kolibom srela Alberta, ispričala mu je što joj se dogodilo.

- Scrooge je škrti kapitalist iz »Božićne pjesme u prozi« *Charlesa Dickens*a. A djevojčice sa žigicama se sigurno sjećaš iz bajke H. C. Andersena.

- Nije li čudno da sam baš njih susrela u šumi?

- Uopće ne. Ovo nije obična šuma, a danas ćemo govoriti o *Karlu Marxu*. Možda je dobro da si vidjela primjer ogromnih klasnih suprotnosti iz

sredine prošlog stoljeća. Uđimo u kuću. Unutra smo ipak malo više zaštićeni od majorova upletanja.

Ponovno su sjeli za stol kraj prozora koji je gledao na jezero. Sofie se još dobro sjećala kako je doživjela jezerce nakon što je popila plavu tekućinu.

Sada su i crvena i plava bočica stajale na kaminu. Na stolu se nalazila kopija nekog grčkog hrama.

- Što je to? - upita Sofie.

- Sve u svoje vrijeme, dijete moje.

Zatim Alberto počne pričati o Marxu:

- Kada je Kierkegaard došao u Berlin 1841. g., možda je na Schellingovim predavanjima sjedio pored Karla Marxa. Kierkegaard je napisao magi starski rad o Sokratu. Istovremeno je Marx napisao doktorsku disertaciju o Demokritu i Epikuru - dakle, o materijalizmu starog vijeka. Time su obojica zacrtali put svoje filozofije.

- Kierkegaard se razvio u filozofa egzistencije, a Marx u materijalista?

- Mara je postao ono što obično zovemo *historijski materijalist*. No, tome ćemo se već vratiti.

-Nastavi!

- Kierkegaard i Marx su, svaki na svoj način, polazili od Hegelove filozofije. Obojica nose pečat njegova načina mišljenja, ali obojica su se također ogradili od Hegelova »svjetskog duha«, to jest od Hegelova idealizma.

- Možda im se to činilo previše nedorečenim.

- Sasvim sigurno. Općenito se može reći da je doba velikih filozofskih sustava završilo s Hegelom. Nakon njega, filozofija kreće posve novim pravcem. Umjesto velikih spekulativnih sustava, imamo nešto što bismo mogli zvati »filozofijom egzistencije« ili »filozofijom djelovanja«. Marx je na to mislio kad je rekao: »Filozofi su svijet samo različito tumačili, radi se o tome da ga se izmijeni.« Ove riječi obilježavaju važnu prekretnicu u povijesti filozofije.

- Nakon susreta sa Scroogeom i djevojčicom sa žigicama, uopće mi nije teško razumjeti što je Marx time mislio.

- Marxovo mišljenje ima dakle praktičnu - i političku - svrhu. Možemo pripomenuti da nije bio samo filozof, nego i povjesničar, sociolog i ekonomist.

- I na tim je područjima bio pionir?

- U svakom slučaju, nijedan filozof nije važniji za praktičnu politiku. S druge strane, moramo se čuvati poistovjećivanja svega što se zove »marksi-

zam« s Marxovim mislima. O Marxu se kaže da je postao »marksist« oko 1845. g., ali i nakon toga je imao potrebu naglašavati da nije »marksist«. -Je li Isus bio kršćanin?

- I o tome se, naravno, može raspravljati.

- Dalje.

- Onome što je kasnije dobilo ime »marksizam« pripomagao je od prvog trenutka Marxov prijatelj i kolega *Friedrich Engels*. U našem su stoljeću Lenjin, Staljin, Mao i mnogi drugi dali svoj prilog »marksizmu« ili »marksizmu-lenjinizmu«.

- Predlažem da se pokušamo držati Marxa. Rekao si da je bio »historijski materijalist«?

- On nije bio »filozofski materijalist« kao antički materijalisti, ili mehanički materijalisti 17. i 18. stoljeća. No, mislio je da uglavnom materijalni odnosi u društvu upravljaju našim načinom mišljenja. Te materijalne okolnosti također utječu na povijesni razvoj.

- To je nešto drugo nego Hegelov »svjetski duh«.

- Hegel je tvrdio da je povijesni razvoj vođen sukobom između dviju suprotnosti, koje se zatim ukidaju iznenadnom promjenom. Marx ovu mi sao razvija. Međutim, prema Marxu, dobri Hegel dubi na glavi.

- Ne valjda cijeli život?

- Hegel je pod »svjetskim duhom« ili »svjetskim umom« razumijevao silu koja tjera povijest naprijed. Marx kaže da je ovo okrenuto naglavce. On je htio utvrditi da su materijalne promjene odlučujuće. Dakle, »duhovne okolnosti« ne stvaraju materijalne promjene, već obrnuto. Materijalne promjene stvaraju nove duhovne okolnosti. Marx je osobito naglašavao da ekonomske sile u društvu uzrokuju promjene i tako tjeraju povijest naprijed.

- Imaš li kakav primjer?

- Filozofija i znanost starog vijeka imale su čisto teoretsku svrhu. Nikoga nije previše zanimalo iskoristiti svoje znanje u svrhu praktičnih poboljšanja.

-Da?

- To je povezano s načinom na koji je ekonomska svakidašnjica bila organizirana. Proizvodnja se uglavnom temeljila na robovskom radu. Zato fini građani nisu morali praktičnim izumima poboljšavati proizvodnju. To pokazuje kako materijalne okolnosti prožimaju filozofsko promišljanje društva.

- Shvaćam.

- Materijalne, ekonomske i socijalne odnose u društvu Marx zove društvenom *osnovom*. Kako čovjek misli u društvu, kakve političke ustanove

postoje, kakvi zakoni postoje, a posebice kakva religija, moral, umjetnost, filozofija i znanost postoje - to Mara naziva društvenom *nadgradnjom*.

- Dakle, osnova i nadgradnja.
- A sad mi možeš dodati grčki hram.
- Izvoli.
- To je umanjena kopija starog Partenona s Akropole. Ti si ga čak vidjela uživo.
- Misliš na videu.
- Vidiš da građevina ima vrlo elegantan, dotjeran krov. Može biti da se baš krov i njegova fasada prvi primjećuju. To možemo nazvati »nadgradnjom«. Međutim, krov ne može lebdjeti.
- Ne, drže ga stupovi.
- Građevina ima izrazito jake temelje »ili osnovu« koja nosi cijelu konstrukciju. Marx misli da materijalni odnosi podižu svaku misao i ideju u društvu. Tako je društvena nadgradnja odraz društvene osnove.
- Hoćeš reći da je Platonova filozofija odraz lončarije i vinarstva?
- Ne, nije to baš toliko jednostavno; i Marx na to izrazito upozorava. Društvena osnova i nadgradnja utječu jedna na drugu. Kad bi poricao ovu obostranost, bio bi »mehanicistički materijalist«. No, budući da Marx uviđa da između osnove i nadgradnje postoji uzajaman, ili dijalektički odnos, kažemo da je »*dijalektički materijalist*«. Usput si možeš upamtiti da Platon nije bio ni lončar ni vinogradar.
- Jasno mi je. Imaš li još nešto o hramu?
- Da, malo. Prouči osnovu hrama pa mi opiši što vidiš.
- Stupovi stoje na temelju koji se sastoji od tri razine ili tri stube.
- Isto tako, razlikujemo tri razine društvene osnove. »Najosnovnije« je ono što zovemo »uvjetima proizvodnje«. Bitno je, dakle, kakvi prirodni uvjeti i prirodna blaga postoje u društvu. Mislim na okolnosti koje se tiču klime i sirovina. One čine temeljni zid društva, a taj određuje granice za vrstu proizvodnje društva u pitanju. Time je također ograničeno kakvo se društvo i kultura mogu razviti na tom području.
- Na primjer, ne može se u Sahari loviti haringa niti se u Sjevernoj Norveškoj mogu uzgajati datulje.
- Shvatila si. Međutim, način na koji ribari u Sjevernoj Norveškoj razmišljaju jako se razlikuje od načina mišljenja nekog nomadskog plemena. Sljedeći stupanj su »proizvodne snage« u društvu. Marx misli na postojeće oruđe, pribor i strojeve.

JOSTEIN GAARDER

- U davnini su ljudi veslali u ribolov, a danas se riba lovi ogromnim kočama.

- Tu već dotičeš sljedeću razinu društvene osnove, naime vlasnike sredstava za proizvodnju. Marx je organizaciju poslao, to jest podjelu rada i odnose vlasništva, nazvao društvenim »odnosima proizvodnje«.

- Razumijem.

- Zasad možemo zaključiti da je *način proizvodnje* nekog društva ono što određuje kakve političke i ideološke odnose nalazimo u tom društvu. Nije slučajno da danas razmišljamo malo drukčije i da imamo drukčiji moral nego staro feudalno društvo.

- Onda Marx nije vjerovao u prirodno pravo koje vrijedi za svako doba.

- Ne. Pitanje o moralu, prema Marxu, proizvod je društvene osnove. Nije, primjerice, bilo bez razloga to što su u starom seljačkom društvu roditelji odlučivali kime će se djeca oženiti. Bilo je to pitanje nasljeđa imanja. U modernom velegradu socijalni su uvjeti drukčiji: ljudi susreću budućeg životnog druga na zabavi ili u diskou; ako je ljubav dovoljno jaka, nađe se i kakav stan.

-Ja ne bih nikad pristala da moji roditelji odluče za koga ću se udati.

- Ne, zato što si dijete svoga vremena. Marx naglašava da uglavnom vladajuća klasa u društvu određuje što je pravilno, a što krivo. Jer, sva je povijest zapravo povijest klasne borbe, to jest borba za vlast nad sredstvima proizvodnje.

- Zar možda ljudske misli i ideje ne mijenjaju povijest?

- I da i ne. Marx je bio svjestan toga da društvena nadgradnja može djelovati na društvenu osnovu, ali poricao je da društvena nadgradnja ima samostalnu povijest. Ono što povijest vodi od starovjekovnog robovskog društva do današnjeg industrijskog društva, ponajprije je određeno promjene nama u društvenoj osnovi.

- Da, to si već rekao.

- U svim povijesnim fazama postoji sukob između dviju prevladavajućih društvenih klasa, smatra Marx. U starovjekovnom *robovskom društvu* ima sukob između slobodnog građanina i roba, u srednjovjekovnom *feudalnom društvu* između velmože i kmeta, a kasnije između plemića i građanina. U Marxovo doba, koje zovemo građanskim, *kapitalističkim društvom*, su kobljavaju se kapitalist i radnik, proleter. Dakle, to je sukob između onih koji posjeduju sredstva za proizvodnju i onih koji ih ne posjeduju. Budući da »viši slojevi« nikome ne žele prepustiti svoju nadmoć, promjena je moguća samo putem revolucije.

- Što je s komunističkim društvom?
- Marxa je posebno zanimao prijelaz iz kapitalističkog u komunističko društvo. On provodi iscrpnu analizu kapitalističkog načina proizvodnje. No, prije nego počnemo s tim, moramo reći koju riječ o Marxovu pogledu na ljudski *rad*.
- Samo izvoli!
- Prije nego što je postao komunist, mladoga je Marxa zanimalo što se događa s čovjekom dok radi. To je i Hegel bio analizirao. Hegel je smatrao da postoji uzajaman, tj. »dijalektički« odnos između čovjeka i prirode. Kad čovjek prerađuje prirodu, prerađuje i sama sebe. Drugim riječima: kad čovjek radi, upleće se u prirodu i daje joj svoj pečat. Međutim, u procesu rada, priroda se također upleće u čovjeka, te tako prožima njegovu svijest.
- Reci mi što radiš, i ja ću ti reći tko si.
- To je ukratko Marxova poenta. Način našeg rada prožima našu svijest, ali naša svijest također prožima način našeg rada. Može se reći da se »ruka« i »duh« obostrano odnose jedno prema drugom. Ljudska je spoznaja usko povezana s ljudskim radom.
- Mora da je grozno biti nezaposlen.
- Da, onaj tko nema posla na neki je način prazan. Na to je već Hegel obratio pažnju. Hegelu i Marxu rad je nešto pozitivno, nešto usko vezano uz čovjekovu prirodu.
- Onda je pozitivno biti radnik?
- Da, u polaznoj točki. No, upravo ovdje Marx oštro kritizira kapitalistički način proizvodnje.
- Pričaj o tome!
- U kapitalističkom sustavu radnik radi za drugog čovjeka. Tako je rad nešto izvan njega, nešto što ne pripada njemu samom. Radnik svome radu postaje stranac, a time i samom sebi; on gubi svoju ljudsku stvarnost. Marx Hegelovim riječima kaže da radnik postaje -»*otuđen*«.
- Budući da imam tetu koja već dobrih dvadeset godina radi u tvornici i pakira bombonijere, nije mi teško razumjeti što hoćeš reći. Ona kaže da mrzi svako jutro kad mora na posao.
- Ako mrzi svoj posao, onda na neki način mrzi i sebe.
- U svakom slučaju mrzi bombonijere.
- U kapitalističkom je društvu rad organiziran tako da radnik zapravo radi kao rob druge društvene klase. Tako radnik prenosi svu svoju radnu snagu, a time i cijelo svoje ljudsko postojanje, na građanstvo.

- Zar je stvarno tako?

- Govorimo o Marxu. Zbog toga moramo poći od društvenih okolnosti iz sredine prošlog stoljeća. A odgovor je onda jasno i glasno: da. Radnik je imao 12-satni radni dan u ledenim tvorničkim prostorijama. Plaća je često bila tako loša da su djeca i porodilje također bili prisiljeni raditi. To je dovelo do neopisivih socijalnih uvjeta. Negdje se dio plaće isplaćivao u jeftinom alkoholu, a žene su se morale prostituirati. Njihove mušterije bila su »gradska gospoda«. Ukratko: čovjek je u radu, u onome što bi trebalo biti njegova plemenita oznaka, učinjen životinjom.

- To me ljuti.

- I Marxa je ljutilo. Istovremeno su građanska djeca svirala violinu u velikim, toplim sobama, nakon osvježavajuće kupke. Ili bi sjela za glasovir prije fine večere od četiri jela. Violina i glasovir svirali su se i navečer, nakon dužeg jahanja.

- Oh, kakva nepravda!

- To je i Mara mislio. 1848. g. izdaje zajedno s Engelsom komunistički *manifest*. Prva rečenica tog »manifesta« glasi: »Bauk kruži Europom - bauk komunizma.«

- Bojim se.

- I buržoazija se prestrašila. Jer, proleteru su se počeli dizati. Hoćeš li čuti kako »manifest« završava?

- Hoću.

- »Komunisti preziru prikrivanje svojih pogleda i namjera. Oni otvoreno izjavljuju da se njihov cilj može postići samo nasilnim rušenjem cijelog dosa dašnjeg društvenog uređenja. Neka vladajuće klase drhte pred komunističkom revolucijom. Proleteru u njoj nemaju izgubiti ništa osim svojih okova. A dobit će cijeli svijet. *Proleteru svih zemalja, ujedinite se!*«

- Ako su uvjeti zaista bili tako loši kako kažeš, mislim da bih i ja potpisala taj manifest. Ali, danas su okolnosti drukčije?

- U Norveškoj jesu, ali ne i drugdje. Mnogi još žive u neljudskim uvjetima. Istovremeno proizvode robu koja još više bogati kapitaliste. Mara to zove *izrabljivanjem*.

- Objasni tu riječ, molim te.

- Kada radnik proizvodi neku robu, onda ona ima izvjesnu prometnu vrijednost.

- Da?

- Ako od prometne vrijednosti oduzmeš radnikovu plaću i druge troškove proizvodnje, uvijek će preostati nekakav iznos. Mara taj iznos zove *probi-*

tak, profit. To znači da kapitalist u svoj džep trpa vrijednost koju je radnik stvorio, a to se zove »izrabljivanje«.

- Jasno mi je.

- Zatim kapitalist dio profita može investirati u nov kapital - na primjer, u modernizaciju proizvodne opreme. To čini kako bi svoju robu mogao proizvoditi još jeftinije. A nada se da će i profit porasti.

- Logično.

- Da, čini se logično. No, na tom području, kao i na mnogim drugim, stvari se dugoročno gledajući neće odvijati onako kako je kapitalist zamislio.

-Kako to?

- Marx misli da je kapitalističkom načinu proizvodnje prirođeno neko liko suprotnosti. Kapitalizam je samouništavajući ekonomski sustav zato što mu nedostaje racionalna uprava.

- To je na neki način dobro za potlačene.

- Da, prirođeno svojstvo kapitalizma je da ide u svoju propast. Kapitalizam je »progresivan« - to jest, okrenut prema budućnosti - zato što je samo stadij na putu u komunizam.

- Imaš li primjer za to da je kapitalizam samouništavajući?

- Spomenuli smo da kapitalist ima dosta novca viška, te da dio tog viška koristi za modernizaciju svog pogona. Nešto odlazi i na satove violine. Osim toga, njegova gospoda razvija skupe navike.

- Da?

- On kupuje nove strojeve i treba mu manje radnika. Time povećava svoju konkurentnost.

- Razumijem.

- No, on nije jedini koji tako razmišlja. To znači da sav proizvodni život postaje djelotvorniji. Tvornice postaju sve veće, a posjeduje ih sve manje ljudi. Što se zatim događa, Sofie?

- Pa...

- Treba im manje radne snage. Tako sve veći broj ljudi ostaje bez posla. Socijalni problemi neprestano rastu, čime se kapitalizam bliži propasti. Ali, kapitalizam posjeduje više samouništavajućih osobina. Kad se sve više profita mora vezati u proizvodni alat, a da to *ne* stvara dovoljno velik višak kako bi se proizvodnja nastavila po konkurentnim cijenama...

-Da?

- Što onda radi kapitalist? Možeš li odgovoriti?

- Zaista ne znam.
- Zamisli da si vlasnik tvornice. I da ne uspijevaš spojiti kraj s krajem. Prijeti ti stečaj. Pitam te: što možeš učiniti kako bi uštedjela novac?
- Možda sniziti plaće?
- Bravo! Da, to je najpametnije što možeš učiniti. No, ako su svi kapitalisti pametni kao ti - a jesu — onda će radnici toliko osiromašiti da si više nitko neće moći priuštiti da nešto kupi. Kažemo da kupovna moć pada. A onda zaista ulazimo u začarani krug. »Kapitalističkom privatnom vlasništvu kucnuo je posljednji čas«, kaže Marx. Uskoro ćemo se naći u revolucionarnoj situaciji.
- Razumijem.
- Da ne duljim, na kraju se proleter i dižu i preuzimaju vlast nad sredstvima za proizvodnju.
- I onda?
- U jednom bismo razdoblju imali novo »klasno društvo«, gdje proleter silom sputavaju građansku klasu. To Marx zove *diktaturom proletarijata*. Međutim, nakon tog prijelaznog razdoblja, diktaturu proletarijata zamijenit će »besklasno društvo« ili *komunizam*. To je društvo gdje su »svi« ljudi - dakle, sam narod - vlasnici sredstava za proizvodnju. Svatko radi »prema svojim sposobnostima«, a daje mu se »prema njegovim potrebama«. Osim toga, rad pripada samom narodu, a kapitalističko »otuđenje« nestaje.
- Sve to sjajno zvuči, ali što se dogodilo? Je li bilo revolucije?
- I da i ne. Danas ekonomisti mogu potvrditi da je Marx pogriješio u nekim važnim točkama. Osobito pri analizi kapitalističkih kriza. Marx nije uzeo u obzir ni izrabljivanje prirode, što danas shvaćamo puno ozbiljnije. Ali, i to je jedno veliko »ali«...
- Da?
- Marksizam je ipak doveo do velikih prevrata. Socijalizam je nesumnjivo uvelike uspio iskorijeniti jedno neljudsko društvo. Barem se u Europi živi u puno pravednijem i solidarnijem društvu nego u Marxovo doba. To je osobito zasluga Marxa i cijelog socijalističkog pokreta.
- Što se dogodilo?
- Nakon Marxa, socijalistički se pokret podijelio u dva glavna pravca. Na jednoj strani imamo *socijaldemokraciju*, a na drugoj *lenjinizam*. Socijaldemokracija, koja zastupa postupno, mirno prilagođenje socijalizmu, bila je pravac Zapadne Europe. To se može zvati »polaganom revolucijom«. Lenjinizam, zadržavši Marxovu vjeru u revoluciju kao jedinu mogućnost borbe

protiv starog klasnog društva, bio je jako važan u Istočnoj Europi, Aziji i Africi. Svaki sa svoje strane, ta su se dva pokreta borila protiv nužde i potlačivanja.

- Nije li stvoren novi oblik potlačivanja? Na primjer u Sovjetskom Savezu i Istočnoj Europi?

- Nesumnjivo, što svjedoči o tome da sve što čovjeku padne u ruke postaje mješavinom dobra i zla. S druge strane, bilo bi nepravedno Marxa optužiti za negativne okolnosti u takozvanim socijalističkim državama pedeset ili stotinu godina nakon njegove smrti. No, možda je zanemario činjenicu da će ljudi upravljati komunizmom. »Zemlja sreće« sigurno nikad neće postojati. Ljudi će si uvijek stvarati nove teškoće.

- Točno.

- I tu stavljamo točku na Marxa, Sofie.

- Čekaj malo! Nisi li rekao da pravednost postoji samo među jednakima?

- Ne, to je Scrooge rekao.

- Kako znaš da je on to rekao?

- Pa, ti i ja imamo istog pisca. Na taj način smo puno više vezani jedno uz drugo nego što se čini pri površnom promatranju.

- Ta tvoja vražja ironija!

- Dvostruka, Sofie, ovo je dvostruka ironija.

- Natrag na pravednost. U svakom si slučaju rekao da je Marx mislio da je kapitalističko društvo nepravedno. Kako bi ti opisao pravedno društvo?

- Marksizmom nadahnut, moralni filozof *Jon Rawls*, je pokušao to reći sljedećim primjerom: zamisli da si član nekog visokog savjeta koji mora sastaviti zakone budućeg društva.

- Jako bih željela biti član tog savjeta.

- Članovi savjeta morali bi predvidjeti apsolutno sve okolnosti, jer čim bi se dogovorili, i potpisali zakone, srušili bi se mrtvi.

- Zaboga...

- Ali bi se istog trenutka probudili upravo u društvu za koje su sami napisali zakone. Stvar je u tome da ne bi imali pojma o tome kakvo će *mjesto* dobiti u tom društvu.

- Shvaćam.

- Takvo bi društvo bilo pravedno. Jer, nastalo bi među »jednakima«.

- Uključujući žene!

- To je naravni uvjet. Ne bi znali ni hoće li se probuditi kao muškarac ili kao žena. Budući da je mogućnost 50:50, društvo mora biti jednako dobro za žene i za muškarce.

- Zvuči privlačno.

- Reci mi, je li Europa u Marxovo doba bila takvo društvo?

-Ne!

- Možda mi možeš pokazati takvo društvo u današnjem svijetu?

- Pa... to je pitanje.

- Razmisli. O Marxu više nema ništa.

- Što si rekao?

- Odlomak!

DARWIN

*... lađa koja plovi životom
natovarena genima...*

U nedjelju ujutro Hilde je probudio iznenadan tresak. To je fascikl bio pao na pod. Ležala je čitajući o Sofiji i Albertu koji su razgovarali o Marxu. A onda je zaspala na leđima s fasciklom na poplunu. Svjetiljka za čitanje iznad kreveta gorjela je cijelu noć.

Zelene, svijetleće brojke budilice na pisaćem stolu pokazivale su 8.59.

Sanjala je o ogromnim tvornicama i čađavim gradovima. Na uličnom je uglu neka malena djevojčica prodavala žigice. Lijepo obučeni ljudi, u dugim kaputima i ogrtačima, klizili su pored nje.

Uspravljajući se u krevetu, sjetila se zakonodavaca koji su se trebali probuditi u društvu koje su sami stvorili. Ona je barem mogla biti sretna što se probudila u Bjerkelyju.

Bi li se usudila probuditi u Norveškoj kad ne bi znala gdje bi se u Norveškoj probudila?

Ali, nije se samo radilo o tome *gdje* bi se probudila. Ne bi li se isto tako mogla probuditi u neko posve drugo doba? U srednjem vijeku, na primjer - ili u kameno doba prije kojih deset-dvadeset tisuća godina? Hilde si pokušala zamisliti da sjedi pred ulazom u spilju, glačajući kakvu životinjsku kožu.

Kako bi bilo biti petnaestogodišnja djevojka u doba prije nego što je uopće bilo kulture? Kako bi onda razmišljala?

Hilde obuče vestu, podigne fascikl, pa nastavi čitati tatino dugačko pismo.

Baš u trenutku kada je Alberto rekao »odlomak«, netko pokuca na vrata Majorove kolibe.

- Izgleda da nemamo izbora? - reče Sofie.

- Pa izgleda da nemamo — zabruna Alberto.

Vani na pragu stajao je veoma star čovjek, duge sijede kose i brade. U desnoj je ruci držao štap, a u lijevoj veliku ploču sa slikom neke lađe. U lađi je vrvjelo od životinja svih oblika.

- I tko je stari gospodin? - upita Alberto.

- Moje je ime Noa.

- To sam si i mislio.

- Tvoj praotac, dečko. Ali, čini se da više nije u modi sjećati se praotaca?

- Što to držiš u ruci? - upita Sofie.

- To je slika svih životinja spašenih od velikog potopa. Izvoli, kćeri, to je za tebe.

Sofie primi ploču, a starac reče:

- Sada moram kući zaliti vinograd...

Potom poskoči, udari jedno o drugo stopalo pa odskakuće u šumu kako to samo vrlo stari ljudi vrlo dobre volje znaju.

Sofie i Alberto vrate se u kolibu i sjednu. Sofie počne promatrati veliku sliku, ali prije nego što je išta uspjela dobro vidjeti, Alberto joj je oduze odlučnom kretnjom.

- Prvo ćemo se usredotočiti na glavne crte.

- Samo ti počni.

- Zaboravili smo reći da je Marx posljednje 34 godine živio u Londonu. Tamo se odselio 1849., a umro je 1883. g. U tom je razdoblju izvan Londo na živio i *Charles Darwin*. On je umro 1882., te je svečano pokopan u Westminster Abbevu kao jedan od velikih sinova Engleske. Putevi Marxa i Darvina ne križaju se samo u vremenu. Marx je englesko izdanje svoje velike knjige »Kapital« želio posvetiti Darwinu, ali je ovaj to odbio. Kad je Marx umro, godinu dana nakon Darwina, njegov je prijatelj *Friedrich Engels* rekao: »Kao što je Darwm otkrio zakone razvoja organske prirode, tako je Marx otkrio zakone razvoja povijesti čovječanstva.«

- Shvaćam.

- Drugi važni mislilac koji je svoju djelatnost želio povezati s Darwinom bio je psiholog Sigmund *Freud*. On je posljednju godinu života također proveo u Londonu. Freud je tvrdio da su Darwinova razvojna teorija i psiho analiza povrijedile ljudsko »naivno sebeljublje«.

- Toliko imena odjednom. Govorimo o Marxu, Darwinu i Freudu!?
- U širem smislu, možemo govoriti o *naturalističkom* strujanju koje traje od sredine 19. stoljeća do duboko u ovo stoljeće. Pod »naturalizmom« razu mijevamo shvaćanje zbilje koje ne priznaje nikakvu drugu zbilju do prirode i osjetilnog svijeta. Naturalist zato i čovjeka smatra dijelom prirode. Naturalistički se istraživač isključivo poziva na prirodne činjenice - dakle, ne na racionalističke spekulacije ili bilo koji oblik božanske objave.
- I to vrijedi za svu trojicu: Marxa, Darwina i Freuda?
- Apsolutno. Natuknice iz sredine prošlog stoljeća bile su: »priroda«, »okolina«, »povijest«, »razvoj« i »rast«. *Marx* je tvrdio da je ljudska ideologija proizvod materijalne osnove društva, *Darvin* je pokazao da je čovjek rezultat dugačkog biološkog razvoja, a *Freudov* studij nesvjesnog otkrio je da ljudsko djelovanje često izvire iz stanovitih »životinjskih« nagona ili instinkta.
- Mislim da razumijem što znači naturalizam, ali nije li bolje da njih uzmeš jednog po jednog?
- Govorit ćemo o Darwinu, Sofie. Možda se sjećaš da su predsokratovci željeli pronaći *prirodna objašnjenja* prirodnih procesa. Kao što su se oni morali osloboditi starih mitoloških objašnjenja, tako se Darwin morao osloboditi nazora Grkve o stvaranju životinja i ljudi.
- Je li on uopće bio filozof?
- Darwin je bio biolog i prirodni istraživač. Ali, među znanstvenicima novijeg doba, on je taj koji je najodlučnije izazvao biblijski pogled na čovječje mjesto u svemu stvorenom.
- Onda ćeš valjda nešto reći o Darwinovoj razvojnoj teoriji.
- Počet ćemo sa samim Darwinom. Rodio se u gradiću Shrewsburyju 1809. g. Njegov otac, dr. Robert Damin, bio je poznati mjesni liječnik i vrlo strog u odgoju sina. Dok je Charles pohađao gimnaziju u Shrewsburyju, školski ga je ravnatelj opisao kao dječaka koji leti naokolo, priča gluposti, razmeće se i ne bavi se ničim korisnim. Ravnatelj je pod »korisnim« smatrao bubanje latinskih i grčkih glagola. A pod »leti naokolo« je, među ostalim, mislio na to da je Charles jurio za kukcima svih vrsta.
- Zbog tih je riječi kasnije sigurno zažalio.
- Charlesa je i tijekom studija teologije više zanimao lov na ptice i sku pljanje insekata. Zato nije dobro završio taj studij. No, uz studij teologije, uspio je steći stanovit glas kao prirodni istraživač. Naročito ga je zanimala geologija, možda najrazvijenija znanost toga doba. Čim je u travnju 1831. završio teologiju na Cambridgeu, otputovao je u Sjeverni Wales proučavati

kamene formacije i tražiti fosile. U kolovozu iste godine, kada je imao 22 godine, primio je pismo koje je zacrtalo čitav njegov život...

- Što je pisalo u njemu?

- Pismo je bilo od njegova prijatelja i učitelja Johna Stevena Henslowa. Napisao je: »Zamoljen sam... preporučiti prirodoslovca koji bi se pridružio kapetanu Fitzrovu, kome je vlada povjerila da napravi kartu južnih obala Južne Amerike. Izjavio sam da tebe smatram najboljom osobom za koju znam da bi na se preuzela takav zadatak. Što se tiče novčane strane stvari, ne znam ništa. Put će potrajati dvije godine...«

- Što ti sve ne znaš napamet!

- Malenkost, Sofie.

- I on je pristao?

- Jako je želio zgrabiti ovu priliku, ali u to doba mladići nisu ništa poduzimali bez pristanka roditelja. Nakon dugog nagovaranja, njegov se otac suglasio, a na kraju je morao i platiti sinovljev put. Naime, što se tiče »novčane strane«, pokazalo se da nikakve plaće nije bilo.

-O...

- Brod je bio mornarička lađa H.M.S. »Beagle«. Iz Plvmoutha je u pravcu Južne Amerike isplovio 27. prosinca 1831., a u Englesku se vratio u listopadu 1836. Dvije godine su se produžile na pet. Ipak, put u Južnu Ameriku pretvorio se u put oko svijeta. Riječ je o najvažnijem istraživačkom pothvatu novijeg doba.

- Zar su doslovce plovili oko cijele Zemlje?

- Da, doslovce. Iz Južne Amerike nastavili su preko Tihog oceana prema New Zealandu, Australiji i Južnoj Africi. Odande su otplovili natrag u Južnu Ameriku, a zatim su se napokon vratili u Englesku. Darwin je napisao da je »put na 'Beagleu' odista najvažniji događaj moga života«.

- Sigurno nije lako biti prirodoslovac na moru?

- Prvih godina »Beagle« je plovio amo-tamo duž obale Južne Amerike. To je Darwinu omogućilo da se s kontinentom upozna i s kopna. Od odlučujuće su važnosti također bili mnogi pohodi na otočje Galapagos, koje se nalazi u Tihom oceanu zapadno od Južne Amerike. Tako je skupio puno materijala, koji je pomalo slao kući u Englesku. Svoje brojne misli o prirodi i povijesti živoga života ipak je zadržao za sebe. Kad se vratio kući, star samo 27 godina, bio je poznat prirodoslovac. Već je tada u glavi imao jasnu ideju razvojne teorije. Ipak, prošlo je mnogo godina prije nego što je objavio svoje glavno djelo. Jer, Darwin je bio oprezan čovjek, Sofie. Prirodoslovac to mora biti.

- Kako se zvalo to glavno djelo?
- Pa, bilo ih je više. No, knjiga koja je uzrokovala najljuću raspravu u Engleskoj bila je »Podrijetlo vrsta«; objavljena je 1859. Potpun naslov glasi: »On the Origin of Species by Means of Natural Selection or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life.« U tom je naslovu zapravo saže tak Darwinove teorije.
- Mislim da bi ga onda mogao dati i na našem jeziku.
- »Podrijetlo vrsta pomoću prirodnog odabiranja, ili održanje najprikladnijih rasa u borbi za opstanak.«
- Da, naslov je zaista bogat značenjem.
- Razmatrat ćemo ga dio po dio. U »Podrijetlu vrsta« Darwin iznosi dvije teorije, tj. dvije glavne teze: kao prvo, tvrdi da sve današnje biljke i životinje potječu od starijih, primitivnijih oblika te da postoji biološki razvoj; kao drugo, smatra da je razvoj uzrokovan »prirodnim odabiranjem«.
- Zato što najjači preživljava, zar ne?
- Najprije ćemo promotriti samu razvojnu ideju. Naime, ona baš nije toliko originalna. U nekim je krugovima misao o postojanju biološkog razvoja prilično raširena već oko 1800. g. Tu je najutjecajniji bio francuski zoolog *Lamarck*. Prije toga je Darwinov djed, *Erazmo Darwin*, tvrdio da su se biljke i životinje razvile iz malog broja primitivnih vrsta. No, nijedan od njih nije na prihvatljiv način uspio objasniti kako se taj razvoj odvija. Zato nisu bili jako opasni za Crkvu.
- Damin je bio?
- Da, i to ne bez razloga. U Crkvi, te u većini znanstvenih krugova ljudi su se držali biblijskog nauka prema kojem su biljne i životinjske vrste ne promjenjive. Kaže se da je svaka životinjska vrsta stvorena jednom zasvagda posebnim stvaralačkim činom. Ovaj kršćanski pogled također se slagao s Platonovim i Aristotelovim.
- Kako?
- Platonovo učenje o idejama govori o tome da su sve životinjske vrste nepromjenjive zato što su stvorene po kalupu vječnih ideja ili formi. Da su životinjske vrste nepromjenjive bio je zaglavni kamen i Aristotelove filozofije. No, upravo su u Darwinovo vrijeme razna promatranja i nalazi uzdrmali tradicionalna shvaćanja.
- Kakva promatranja i nalazi?
- Kao prvo, neprestano su nalaženi novi fosili. Osim toga, istraživači su nalazili gomile kostiju izumrlih životinja. Darwin se i sam čudio nalazima

ostataka morskih životinja daleko na kopnu. U Južnoj Americi otkrio je takve nalaze visoko u Andama. Što morske životinje rade visoko u Andama, Sofie? Možeš li mi odgovoriti?

- Ne mogu.

- Neki su smatrali da su ih tamo bacili ljudi ili životinje. Bilo je i onih koji su mislili da je Bog stvorio fosile i ostatke morskih životinja kako bi bezbožnike naveo na krivi put.

- Što je mislila znanost?

- Mnogi su se geolozi kleli u »teoriju katastrofe«, koja govori da su Zemlju nekoliko puta pogodile velike poplave, potresi i druge katastrofe, koje su istrijebile sav život. O jednoj takvoj katastrofi doznajemo u Bibliji; mislim na veliki potop i Noinu korablju. Nakon svake katastrofe, Bog je obnovio život na Zemlji stvarajući nove i savršenije biljke i životinje.

- Znači da su fosili otisci ranijih oblika života, zatrtih uslijed silovitih katastrofa?

- Točno. Govorilo se, primjerice, da su fosili otisci životinja za koje nije bilo mjesta u Noinoj korablji. Kad je Darwin isplovio na »Beagleu«, nosio je sa sobom prvi svezak djela »Principles of Geology« engleskog geologa *Charlesa Lyella*. On je smatrao da je Zemljina sadašnja geografija (visoke planine i duboke doline) rezultat beskrajno dugog i polaganog razvoja. Riječ je o tome da i vrlo male promjene mogu uzrokovati velike geografske prevrate, uzme li se u obzir dugo vremensko razdoblje u kojem se događaju.

- Na kakve je promjene mislio?

- Mislio je na sile koje djeluju i dan-danas: na klimu i vjetar, topljenje leda, potrese i izdizanje zemlje. Kaže se: kap vode može izdubiti stijenu, i to ne svojom snagom, nego neprestanim kapanjem. Lyell je smatrao da ne znatne, postupne promjene tijekom dugih razdoblja mogu potpuno promijeniti prirodu. Ipak, ta teorija nije mogla objasniti zašto je Darwin našao ostatke morskih životinja visoko u Andama. Darwina nikad nije napustila misao da *neznatne, postupne promjene* vode dramatičnim promjenama ako samo prođe dovoljno vremena.

- Valjda je mislio da se slično objašnjenje može primijeniti i na životinjski razvoj?

- Da, to se pitao. No, kao što rekoh: Darwin je bio oprezan čovjek. Postavljao je pitanja puno prije nego što se usudio pružiti bilo kakav odgovor. Tako je koristio istu metodu kao i svaki pravi filozof: važno je pitati, ali na odgovor se može pričekati.

- Shvaćam.

- Odlučujući faktor Lvellove teorije bila je starost Zemlje. U Darvvinovo doba široki su krugovi pretpostavljali da je prošlo 6.000 godina otkako je Bog stvorio Zemlju. Do tog su broja stigli brojanjem naraštaja od Adama i Eve do danas.

- Naivno!

- Lako se danas praviti pametan. Darwin je starost Zemlje procijenio na 300 milijuna godina. Jedno je jasno: i Lvellova teorija o postupnom geološkom razvoju, i Darvvinova razvojna teorija bile bi besmislene ne računajući se sa strašno velikim vremenskim razdobljima.

- Koliko je Zemlja stara?

- Danas znamo da je Zemlja stara 4,6 milijardi godina.

- I to je dosta...

- Dosad smo se usredotočili na jedan od Darwinovih argumenata za postojanje biološkog razvoja. To je *prisutnost fosila* u različitim kamenim slojevima. Drugi je argument *geografska podjela* živih vrsta. Darwinova je istraživačka ekspedicija ovome pridonijela novim i strašno bogatim materijalom. Vlastitim je očima vidio da se životinjske vrste nekog područja među sobno neznatno razlikuju. Posebice je na otočju Galapagos, zapadno od Ekvadora, uočio zanimljive stvari.

- Ispričaj!

- Riječ je o gustoj grupi vulkanskih otoka zbog čega nema velikih razlika u biljnom i životinjskom svijetu. No, Darwin su zaokupljale baš male razlike. Na svim je otocima naišao na ogromne kornjače, ali one su se od otoka do otoka ipak *malo* razlikovale. Zar je Bog zaista stvorio posebnu vrstu kornjača za svaki od tih otoka?

- Sumnjam.

- Još su važnija bila Darvvinova promatranja ptičjeg svijeta na Galapagosu. Od otoka do otoka postojale su očite varijacije među zebama, posebno što se tiče oblika kljuna. Darwin je utvrdio da su varijacije usko povezane s prehranom zeba na pojedinim otocima. Oštrokljuna kopnena zeba hrani se sjemenjem šišarki, mala zeba pjevica insektima, a zeba djetlovka kukcima iz stabala i s granja... Svaka vrsta ima kljun savršeno prilagođen svojoj prehrani. Možda sve te zebe potječu od iste vrste zeba? Da li se zatim ta vrsta tijekom godina prilagođavala okolnostima na otocima, tako da su na kraju nastale nove vrste zeba?

- Valjda je to zaključio?

- Da, možda je Darwin baš na Galapagosu postao »darwinist«. Također je zamijetio da je životinjski svijet tog malog otočja neobično sličan mnogim

vrstama koje je vidio u Južnoj Americi. Je li Bog zaista jednom zauvijek stvorio te životinje tako da se neznatno međusobno razlikuju ili je u pitanju razvoj? Sve je više sumnjao da su vrste nepromjenjive. No, još nije mogao dobro objasniti *kako* su se eventualni razvoj ili prilagodba dogodili, iako postoji argument za to da su sve životinje na Zemlji srodne. - Da?

- To je *razvoj embrija* u sisavaca. Usporediš li zametke psa, šišmiša, zeca i čovjeka iz ranog stadija, uočit ćeš da se razlike gotovo ne zamjećuju. Tek na vrlo kasnom stadiju razvoja možeš razlikovati ljudski od zečjeg embrija. Nije li to znak da smo daleki rođaci?

- No, on još nije našao objašnjenje za to kako se razvoj odvija?

- Neprestano je razmišljao o Lvellovoj teoriji o neznatnim promjenama koje, nakon duljeg vremena, mogu uvjetovati velike promjene. Ipak, nije našao objašnjenje koje bi vrijedilo kao univerzalno načelo. Poznao je teoriju francuskog zoologa Lamarcka. Lamarck je tvrdio da su mnogobrojne životinjske vrste svaka za sebe razvile ono što im je bilo potrebno. Zirafe, primjerice, imaju dug vrat jer se već naraštajima istežu za lišćem stabala. Dakle, Lamarck je smatrao da svojstva koja pojedinac stekne vlastitim naporom prelaze u nasljeđe potomstvu. Darwin je odbacio ovo učenje o tome da su »stečene osobine« nasljedne, i to zato što Lamarck nije imao dokaz za svoje smionije tvrdnje. Bilo je tu još nešto - puno očiglednije - o čemu je Darwin neprestano razmišljao. Može se reći da mu je mehanizam za razvoj vrsta bio pod nosom.

- Čekam.

-Ja bih radije da ti sama otkriješ taj mehanizam. Zato te pitam: da imaš tri krave, a hrane za samo dvije, što bi učinila?

- Možda bih jednu morala zaklati?

- Aha... a koju bi kravu zaklala?

- Sigurno onu koja daje najmanje mlijeka?

- Ozbiljno?

- Da, to je logično.

- Istu stvar ljudi čine već tisućljećima. Ipak, još nismo gotovi s te dvije krave. Recimo da hoćeš da ti se jedna oteli. Koju bi za to izabrala?

- Onu koja daje najviše mlijeka. Onda bi sigurno i tele izraslo u dobru kravu muzaru.

- Znači da su ti dobre krave muzare draže od loših? Dovoljan je još samo jedan zadatak. Ako se baviš lovom i imaš dva psa tragača, a jednog se moraš riješiti, kojeg bi psa zadržala?

- Zadržala bih, naravno, onog koji brže nanjuši životinju koju lovim.
- Znači da bi prednost dala vještijem psu tragaču. Tako se ljudi, Sofie, bave uzgojem životinja već više od deset tisuća godina. Kokoši nisu oduvijek nosile pet jaja u tjednu, ovce nisu oduvijek imale toliko vune, a konji nisu uvijek bili toliko snažni i brzi kao danas. Ljudi provode *umjetni izbor*. Isto vrijedi za biljni svijet. Ne sadi se loš krumpir ako se može nabaviti bolji. Nikom se ne da žeti klasje koje ne nosi ploda. Darwinova je poenta da nijedna krava, nijedna slamka žita, nijedan pas i nijedna zeba nisu posve isti. Priroda pokazuje ogroman izbor varijanti. Čak ni unutar jedne vrste nema potpuno jednakih pojedinaca. To si možda doživjela kad si popila plavu tekućinu.
- Da, to je točno.
- Sada se Darwin morao zapitati: postoji li u prirodi sličan mehanizam? Može li se zamisliti da priroda provodi »prirodno odabiranje« pojedinaca koji će preživjeti? I osobito: može li takav mehanizam tijekom veoma dugog vremena stvoriti nove biljne i životinjske vrste?
- Pogađam da je odgovor potvrđan.
- Darwin si još uvijek nije mogao predočiti kako se to »prirodno odabiranje« odvija. No, u listopadu 1838. g. - točno dvije godine nakon što se vratio kući »Beagleom« - slučajno je naišao na knjižicu stručnjaka za stanovništvo *Thomasa Malthusa*. Knjižica se zove »An Essav on the Principles of Population«. Ideju za tu knjigu dao mu je *Benjamin Franklin*, Amerikanac koji je, među ostalim, izumio gromobran. Franklin je tvrdio da bi se, kada ne bi postojali u prirodi ograničavajući faktori, neke biljne i životinjske vrste proširile po cijeloj Zemlji. Budući da postoji više vrsta, one se međusobno drže pod kontrolom.
- Shvaćam.
- Malthus je razvio ovu misao i primijenio je na stanje stanovništva na Zemlji. Tvrdio je da je ljudska moć razmnožavanja toliko velika da se uvijek rađa veći broj djece nego što može preživjeti. Budući da proizvodnja hrane nikad neće moći držati korak s rastom stanovništva, mislio je da velik broj djece mora podleći u borbi za opstanak. Ona koja odrastu, nastavljajući time lozu, najbolje su prilagođena borbi za opstanak.
- Zvuči logično.
- To je univerzalni mehanizam za kojim je Darwin tragao. Odjednom je imao objašnjenje za to kako se razvoj odvija. Razvoj je uzrokovan *prirodnim odabiranjem* u borbi za opstanak, gdje oni koji su najbolje prilagođeni okolišu preživljavaju i nastavljaju lozu. To je druga teorija koju postavlja u

»Podrijetlu vrsta«. Piše: »Slon se razmnožava polaganije od svih životinja, ali kad bi sva njegova mladunčad preživjela, u roku od 750 godina živjelo bi približno devetnaest milijuna slonova, podrijetlom od jednog jedinog para.«

- Da i ne govorimo o tisuću jajašaca jednog jedinog bakalara.

- Darwin je dalje tvrdio da je borba za opstanak obično najoštrija među vrstama koje su si najbliže. Ta one se moraju boriti za istu hranu, lađa se male prednosti - dakle, mala pozitivna odstupanja od prosjeka - pokazuju u punom svjetlu. Sto je borba za opstanak okrutnija, to brže napreduje razvoj novih vrsta. Preživljavaju samo oni koji su najbolje prilagođeni, dok svi drugi izumiru.

- Što manje hrane i što brojnija mladunčad, to brži razvoj?

- Nije riječ samo o hrani. Jednako je važno izbjeći da te pojede kakva druga životinja. Tako je, na primjer, prednost imati kamuflažnu boju, moći brzo trčati, zapaziti neprijateljske životinje ili, u najgorem slučaju, biti lošeg okusa. Otrov koji ubija grabljivice također nije za odbaciti. Nije bez razloga to što su mnogi kaktusi otrovni, Sofie. U pustinji tasto većinom kaktusi. Zato je ta biljka posebno izložena opasnosti od biljojeda.

- Osim toga, većina kaktusa ima bodlje.

-Jako je važna, naravno, sposobnost razmnožavanja. Darwin je temeljito proučavao zanimljivo oprašivanje biljaka. Biljke zrače svojim lijepim bojama i odašilju slatke mirise kako bi privukle kukce koji pomažu oprašivanje. Iz istog razloga ptice pjevaju svoje prekrasne arije. Miran, melankoličan bik, nezainteresiran za krave, posve je nezanimljiv za povijest loze. Takva odstupajuća svojstva izumiru gotovo istog trena. Jer, jedini zadatak pojedinca je da odraste do spolne zrelosti i da se razmnožava kako bi se loza nastavila. To je kao dugačka štafeta. Oni koji iz nekog razloga ne uspijevaju prenijeti svoja nasljedna obilježja na potomstvo, bit će izdvojeni. Na taj se način loza neprestano oplemenjuje. Osobito je otpornost na bolesti svojstvo koje se svo vrijeme skuplja i čuva u varijantama koje preživljavaju.

- Sve postaje bolje?

- Neprekidno odabiranje uzrokuje da oni koji su najviše prilagođeni *određenoj okolini* - ili određenoj ekološkoj niši - nastavljaju lozu. No, ono što je prednost u jednoj okolini ne mora biti prednost u drugoj. Za neke zebe na Galapagosu sposobnost letenja je bila veoma važna. Međutim, nije važno znati dobro letjeti ako se hrana kopa iz zemlje tamo gdje nema grabežljivaca. Baš zato što u prirodi postoji mnogo niša, nastalo je tijekom vremena mnoštvo životinjskih vrsta.

- No, postoji samo jedna ljudska vrsta.

- Da, jer ljudi imaju izvanrednu sposobnost da se prilagode različitim životnim uvjetima. Darwina je čudilo kad je vidio kako Indijanci u Vatrenoj zemlji uspijevaju preživjeti u hladnoj klimi. Ipak, to ne znači da su svi ljudi isti. Oni koji žive oko ekvatora imaju tamniju kožu od ljudi koji žive na sjevernim područjima zato što tamna koža štiti od sunčeva svjetla. Bijelci koji puno vremena provode na suncu više su izloženi raku kože.

- Je li bolje imati bijelu kožu ako živiš na Sjeveru?

- Naravno, inače bi ljudi posvuda imali tamnu kožu. Bijeli tip kože lakše stvara sunčeve vitamine, što je važno tamo gdje nema puno sunca. Danas je to malo važno jer sunčeve vitamine možemo nadoknaditi prehranom. U prirodi ništa nije slučajno. Sve je uzrokovano neznatnim promjenama koje djeluju tijekom bezbrojnih naraštaja.

- Zapravo je to fantastično.

- Zar ne? Zasad ovako možemo rezimirati Darwinovu razvojnu teoriju:

- Samo naprijed!

- Mogli bismo reći da »sirovinu« ili materijal ukupnog razvoja života na Zemlji čine neprestane *varijacije* između pojedinih pripadnika jedne vrste, te *velik broj mladunčadi* koji omogućava da majušni dio može odrasti. »Mehanizam« razvoja, njegova pogonska sila, jest *prirodno odabiranje* u borbi za opstanak. Ono uzrokuje preživljavanje najjačih ili »najbolje prilagođenih«.

- To mi se čini logičnim kao kakav račun. Kako je knjiga o »podrijetlu vrsta« bila prihvaćena?

- Nastala je prava tuča. Crkva je oštro protestirala, a znanstveni su krugovi u Engleskoj bili podijeljenog mišljenja. Zapravo, to i nije toliko čudno. Darwin je Boga dobrano udaljio od stvaralačkog čina. Neki su, do duše, tvrdili da je bolje stvoriti nešto što ima urođenu mogućnost promjene, nego jednom zasvagda stvoriti sve do posljednjeg detalja.

Sofie odjednom poskoči iz stolice.

- Vidi! - uzviknu.

Pokazala je kroz prozor. Kraj jezera su šetali muškarac i žena držeći se za ruke. Bili su potpuno goli.

- To su Adam i Eva - reče Alberto. - Na kraju i oni dijele istu sudbinu kao Crvenkapica i Alica u Zemlji čudesa. Zato su se pojavili ovdje.

Prišavši k prozoru, Sofie je gledala za njima; uskoro su kliznuli među drveće.

- Darwin je mislio da su se ljudi također razvili iz životinja, zar ne?

- 1871. g. objavio je knjigu »Descent of Man« ili »Podrijetlo čovjeka«. U njoj ukazuje na sve glavne sličnosti između ljudi i životinja, te na to da su se

ljudi i čovjekoliki majmuni jednom morali razviti iz zajedničkog pretka. Pronađene su prve fosilne lubanje neke izumrle ljudske vrste, najprije u kamenolomu na Gibraltaru, a nekoliko godina kasnije u Neanderthalu u Njemačkoj. Začudujuće je da su protesti bili slabiji 1871. g. nego 1859., kada je Darwin objavio »Podrijetlo vrsta«. Životinjsko podrijetlo ljudi podrazumijevalo se i u prvoj knjizi. Kao što rekoh: nakon smrti 1882. g., Darwin je svečano sahranjen kao pionir znanosti.

- Znači, na kraju je zaslužio čast i dostojanstvo?

- Da, na kraju. Ali, u početku su ga nazivali »najopasnijim čovjekom u Engleskoj«.

- Ma nemoj!

- »Nadajmo se da to nije istina«, rekla je neka otmjena dama, »a ako je istina, nadajmo se da neće postati općenito poznato.« Jedan se priznati znanstvenik slično izrazio: »Ponižavajuće otkriće, a što se manje o njemu govori, to bolje.«

- Tako su gotovo dokazali da je čovjek u rodu s nojem.

- Da, istina. No, lako se nama praviti pametnima. Ljudi su odjednom bili prisiljeni mijenjati pogled na biblijsku priču o stvaranju. Mladi je pisac *John Ruskin* o tome rekao: »Kad bi me barem geolozi ostavili na miru. Na kraju svakog biblijskog stiha čujem udarce njihovih čekića.«

- A udarci čekića su sumnja u Božju riječ?

- Pa valjda je na to mislio. Jer, nije se srušilo samo doslovno tumačenje biblijske priče o stvaranju. Bit Darwinove teorije je da su posve *slučajne* varijacije na kraju krajeva stvorile čovjeka. I više od toga: Darwin je čovjeka učinio proizvodom nečeg vrlo bezosjećajnog - »borbe za opstanak«.

- Je li Darwin rekao kako »slučajne varijacije« nastaju?

- Dotičeš se najslabije točke njegove teorije. Darwin je imao vrlo nejasne predodžbe o nasljeđu. Nešto se događa pri križanju. Majka i otac nikad ne dobivaju dvoje potpuno iste djece. Već tako nastaje stanovita varijacija. S druge strane, teško da se na taj način može doći do nečeg posve novog. Osim toga, postoje biljke i životinje koji se razmnožavaju pupanjem ili jednostavnom diobom stanica. Što se tiče pitanja kako varijacije nastaju, Darwinovu je teoriju upotpunio takozvani *novodarvinizam*.

- Ispričaj o tome!

- Sav život i svo razmnožavanje temelji se zapravo na diobi stanica. Kad se stanica dijeli na dvoje, nastaju dvije potpuno jednake stanice s posve istim nasljednim svojstvima. Dioba stanica znači dakle da stanica kopira samu sebe.

- Da?

- Ponekad se u tom procesu dogode sićušne greške, tako da kopirana stanica nije potpuno jednaka matičnoj. To se u modernoj biologiji naziva *mutacijom*. Mutacije mogu biti sasvim beznačajne, ali mogu uzrokovati prijetne promjene pojedinčevih osobina. One mogu biti štetne, a takvi se »mutanti« izbacuju iz velikih grupa mladunčadi. Mnogim je bolestima uzrok mutacija. Ponekad mutacija pojedincu može dati upravo ono pozitivno svojstvo koje mu je potrebno kako bi se bolje snašao u borbi za opstanak.

- Na primjer, dug vrat?

- Lamarckovo objašnjenje za žirafin dugi vrat bilo je da se žirafa neprestano isteže. Prema darvinizmu, stečene se osobine ne nasljeđuju. Darwin je smatrao da se u žirafinih predaka dogodila prirodna varijacija dužine vrata. Novodarvinizam to upotpunjuje tvrdnjom da postoji jasan *uzrok* nastanka varijacija.

- A to su mutacije.

- Da, posve slučajne promjene nasljednih svojstava dale su nekim žirafinim precima vrat malo duži od prosjeka. Ako im je bila dostupna vrlo ograničena količina hrane, to je bilo prilično važno. Ona koja je mogla doseći visoko drveće, prošla je najbolje. Osim toga, može se zamisliti da su neke od »pradžirafa« razvile sposobnost traženja hrane prekapanjem po zemlji. Na kon dužeg vremena neka se izumrla životinjska vrsta podijelila na dvije različite životinjske vrste.

- Razumijem.

- Uzmimo nekoliko novijih primjera za to kako djeluje prirodno odabiranje. Načelo je zaista jednostavno.

- Samo naprijed!

- U Engleskoj živi vrsta leptira koja se zove *brezov moljac*. Kako mu ime kaže, živi na svijetlim brezinim stablima. Ako se vratimo u 18. stoljeće, većina je brezovih moljaca bila svijetlosive boje. Što misliš zašto, Sofie?

- Da ih gladne ptice ne bi lako uočile.

- No, s vremena na vrijeme izlegao bi se pokoji tamni primjerak. Uzrok tome bile su posve slučajne mutacije. Što misliš kako su prošle tamne varijante?

- Bilo ih je lakše uočiti pa su ih gladne ptice lakše mogle ščepati.

- Točno. U tom okolišu - dakle na svijetlim brezovim stablima - tamna je boja bila nepovoljno svojstvo. Zato je stalno rastao broj bijelih brezovih moljaca. Onda se s okolišem nešto dogodilo. Zbog industrijalizacije breze su

na nekim mjestima posve pocrnjele od čađe. Što misliš da se tada dogodilo s brezovim moljcem?

- Pa valjda su bolje prolazili tamni primjerci?

- Da, ubrzo je njihov broj porastao. Od 1848. do 1948. uдио je crnih brezovih moljaca na nekim mjestima porastao s 1 na 99%. Okoliš se izmijenio pa je, u borbi za opstanak, svijetla boja prestala biti prednost. Upravo suprotno! Bijele bi »gubitnike« odstranile ptice čim bi se pokazali na drveću. No, ponovno se dogodila važna promjena. Manje ugljena i bolji uređaji za čišćenje zraka u tvornicama stvorili su posljednjih godina čišći okoliš.

- Znači da su sada stabla ponovno bijela?

- Da. Brezov se moljac opet vraća bijeloj boji. To se zove *prilagodba*. Riječ je o prirodnom zakonu.

- Shvaćam.

- Ima još primjera čovjekova upletanja u okoliš.

- Na što misliš?

- Na primjer, čovjek različitim otrovnim sredstvima pokušava uništiti štetočine. To u početku daje uspješne rezultate. Međutim, kad čovjek popraska polje ili voćnjak otrovom protiv insekata, on uzrokuje malu ekološku katastrofu za štetočine koje hoće istrijebiti. Zbog stalnih mutacija tako se može uzgojiti skupina štetočina koje su otpornije - ili *rezistentnije* - na otrov koji se koristi. »Pobjednicima« su dane odriješene ruke, a štetočine je onda sve teže iskorijeniti baš zbog toga što ih čovjek nastoji istrijebiti. Preživljavaju oni koji su najotporniji.

- Jezivo.

- Barem je vrijedno razmišljanja. Međutim, mi pokušavamo uništiti i nametnike u našem tijelu. Mislim na bakterije.

- Koristimo penicilin ili druge antibiotike.

- Penicilinska kura je »ekološka katastrofa« za te male vragove. No, kako samo nadolijevamo penicilin, neke smo bakterije učinili rezistentnima i tako uzgojili novu vrstu bakterija koje je puno teže istrijebiti. Moramo koristiti sve jače i jače antibiotike, ali na kraju...

- Na kraju će nam bakterije izlaziti iz usta? Možda ćemo morati pucati na njih?

- To bi bilo previše. Ipak, jasno je da je moderna medicina stvorila ozbiljnu nedoumicu. Nije riječ samo o tome da su pojedine bakterije ljuće nego prije. Ranije je umiralo mnogo djece zato što su podlijegala raznoraznim bolestima. Da, često ih je odrastao vrlo malen broj. Moderna je medic-

na na stanoviti način izbacila prirodno odabiranje iz namjene. Ono što pojedinca izbavlja »iz trenutačne nevolje« može, tijekom dužeg razdoblja, oslabiti otpornost ljudske vrste na različite bolesti. Ako se uopće ne obaziremo na takozvanu »nasljednu higijenu«, to može dovesti do »degeneracije« ljudskog roda. Dakle, čovjekove nasljedne osobine za izbjegavanje teških bolesti slabe.

- To je malo neugodna perspektiva.

-No, pravi filozof ne smije propustiti ukazati na »neugodne« stvari, ako on ili ona misli da su istinite. Okušajmo se na novom sažetku. -Izvoli!

- Moglo bi se reći da je život lutrija u kojoj su vidljive samo pobjedničke srećke.

- Što ti to znači?

- Oni koji gube u borbi za opstanak, nestaju. Iza svake biljne i životinjske vrste na Zemlji skriva se mnogo milijuna godina izvlačenja »pobjedničkih srećki«. A »gubitnički listići« - eh, oni se pokazuju samo jedanput. Dakle, danas ne postoji biljna ili životinjska vrsta koja se ne bi mogla nazvati pobjedničkom srećkom u velikoj lutriji života.

- fer čuva se samo ono najbolje.

- Da, tako se može reći. Sada mi možeš dodati plakat koji je donio onaj... hm, onaj životinjski čuvar.

Sofie mu pruži plakat. Slika Noine korablje bila je samo na jednoj strani. S druge strane bilo je nacrtano stablo postojećih vrsta. Tu joj je stranu Alberto sada htio pokazati.

- Crtež pokazuje podjelu različitih biljnih i životinjskih vrsta. Vidi se da svaka vrsta pripada svojoj skupini, razredu i nizu.

-Da.

- Čovjek zajedno s majmunima pripada takozvanim primatima. Primati su sisavci, a svi sisavci pripadaju kraježnjacima, koji pak pripadaju višestaničnim životinjama.

- To me malo podsjeća na Aristotela.

- Istina. Međutim, crtež ne pokazuje samo današnju podjelu vrsta. Kažu nam nešto i o povijesti životnog razvoja. Vidiš, na primjer, da su se ptice jednom izdvojile od gmizavaca, da su se gmizavci jednom odvojili od vodozemaca, te da su se vodozemci rastavili od riba.

- Da, to se jasno vidi.

- Svaki put kad se jedna crta dijeli na dvoje, znači da su se događale mutacije stvarajući nove vrste. Tako su tijekom godina nastali raznorazni

životinjski razredi i nizovi. No, ovaj je crtež vrlo pojednostavljen. Zapravo danas u svijetu živi preko milijun životinjskih vrsta, a taj je milijun samo malen dio vrsta koje su jednom postojale na Zemlji. Vidiš, na primjer, da je životinjska skupina trilobita potpuno izumrla.

- A najniže su jednostanične životinje.

- Neke su od njih nepromijenjene već dvije milijarde godina. Možda vidiš da od tih jednostaničnih organizama jedna crta ide u biljni svijet. Jer, i biljke vjerojatno potječu od iste prastanice kao i životinje.

- Vidim. No, muči me jedna stvar.

- Da?

- Odakle dolazi ta prva »prastanica«? Je li Darwin na to imao odgovor?

- Rekao sam već da je bio oprezan čovjek. No, tu si je ipak dopustio čisto nagađanje. Napisao je:

»... kad (i oh, kakvo je to kad!) bismo mogli zamisliti nekakvu malu, toplu baru, gdje su prisutne svakojake soli bogate amonijakom i fosforom, svjetlo, toplina, elektricitet i tako dalje, i da se u njoj kemijskim putem stvorila smjesa proteina, spremna proći još zamršenije promjene...«

- Da, što onda?

- Darvvin filozofira o tome kako je prva živa stanica nastala iz anorganske materije. I opet je pogodio ono pravo. Današnja znanost zamišlja da je prvi, primitivni oblik života nastao upravo u toj »maloj, toploj bari« koju je Darvvin skicirao.

- Pričaj!

- Moramo se zadovoljiti površnom skicom, i nemoj zaboraviti da sada napuštamo Darwina. Preskačemo ravno na najnovija istraživanja u vezi s postankom života na Zemlji.

- Nekako postajem nervozna. Valjda nitko ne može *znati* odgovor na to kako je život nastao?

- Možda i ne, ali sve više komadića pada na svoje mjesto u slagalici koja prikazuje kako je život *mogao* nastati.

- Nastavi!

- Moramo najprije utvrditi da je sav život na Zemlji - i biljke i životinje - izgrađen od potpuno istih tvari. Najjednostavnija definicija životu jest da je život tvar koja u hranjivoj otopini ima sposobnost da se sama podijeli na

dva posve ista dijela. Ovim procesom upravlja tvar koju zovemo DNA. Pod DNA razumijevamo kromosome, ili nasljedna svojstva, koji se nalaze u svim živim stanicama. To se još zove *DNA molekula*, zato što je DNA zapravo komplicirana molekula - to jest makromolekula. Pitanje je dakle kako je nastala prva molekula DNA?

- Da?

- Zemlja je stvorena kad je prije 4,6 milijardi godina nastao Sunčev sustav. Prvobitno je bila užarena masa, ali se Zemljina kora pomalo hladila. Moderna znanost smatra da je život nastao prije otprilike 3-4 milijarde godina.

- To zvuči potpuno nevjerojatno.

- Ne smiješ to reći prije nego što čuješ ostatak. Kao prvo, moraš zabi lježiti da je globus izgledao dosta drukčije nego danas. Budući da života nije bilo, u atmosferi nije bilo ni kisika. Slobodni kisik stvara se, naime, tek uslijed biljne fotosinteze. A to da nije bilo kisika jako je važno. Nezamislivo je da bi životna građa, koja pak može stvoriti DNA, mogla nastati u atmosferi koja sadrži kisik.

- Zašto ne?

- Zato što je kisik vrlo reaktivna tvar. Daleko prije nego što bi se mogle stvoriti zamršene molekule kao DNA, građevni bi elementi molekule DNA »oksidirali«.

- Uredu.

- Zato sa sigurnošću znamo da se danas više ne stvara novi život, čak ni kakva bakterija ili virus. Sav život na Zemlji mora dakle biti jednako star. Dakle, slon ima jednako veliko porodično stablo kao i najjednostavnija bakterija. Moglo bi se čak reći da je slon - ili čovjek - zapravo povezana kolonija jednostaničnih životinja. Jer, u svakoj stanici našeg tijela nalaze se posve ista nasljedna svojstva. Recept cijelog našeg bića skriven je dakle u svakoj, pa i najmanjoj, stanici.

- Čudesno.

- Jedna od velikih zagonetki života jest ta da su se stanice višestaničnih životinja ipak sposobne specijalizirati za neku funkciju. Jer, u svakoj stanici ne djeluju sva nasljedna svojstva. Neka su od tih svojstava ili gena »isključena«, dok su druga »uključena«. Jetrena stanica proizvodi sasvim druge proteine od živčane ili kožne stanice. No, i u jetrenoj, i u živčanoj, i u kožnoj stanici postoji ista molekula DNA, koja sadrži sve podatke o organizmu o kojem je riječ.

- Nastavi!

- Budući da u atmosferi nije bilo kisika, nije bilo ni zaštitnog ozonskog sloja oko zemaljske kugle. To znači da nije bilo ničeg što bi zaustavilo zračenje iz svemira. I ovo je važno. Upravo je to zračenje vjerojatno odigralo značajnu ulogu pri stvaranju prvih složenih molekula. Kozmičko je zračenje bilo energija koja je uzrokovala da su se razne kemijske supstancije na Zemlji stale spajati u složene molekule.

- O. K.

- Da preciziram: kako bi mogle nastati složene molekule od kojih se sastoji sav život, moraju se ispuniti barem dva uvjeta: u atmosferi *ne smije biti kisika*, a *zračenje iz svemira mora biti dostupno*.

- Razumijem.

- U »maloj, toploj bari« ili »prajuhi«, kako je danas znanost obično naziva, nastala je jednom strašno složena makromolekula, koja je imala čudesnu sposobnost da se podijeli na dva jednaka dijela. I tako počinje dugotrajni razvoj, Sofie. Ako malo pojednostavimo stvar, mogli bismo reći da je već tada riječ o prvom nasljednom materijalu, prvoj DNA ili prvoj živoj stanici. Ona se neprestano dijelila, ali su se od prvog trenu događale i mutacije. Nakon strašno dugog vremena, ti su se jednostanični organizmi počeli spajati u složenije višestanične organizme. Tako je začeta i fotosinteza biljaka, i stvorena atmosfera koja sadrži kisik. Atmosfera je imala dvostruku važnost: kao prvo, omogućila je razvoj životinjama koje dišu plućima; kao drugo, štitila je život od štetnog zračenja iz svemira jer zračenje je — iako je možda važna «iskra» za nastanak prve stanice - istovremeno štetno za sav život.

- No, atmosfera valjda nije nastala preko noći. Kako su se održali prvi oblici života?

- Život je nastao u praiskonskom »moru« koje, dakle, zovemo »prajuhom«. Tamo je sve moglo živjeti zaštićeno od opasnog zračenja. Puno kasnije, nakon što je život u moru stvorio atmosferu, na kopno su ispuzali prvi vodozemci. O ostatku smo već pričali. Mi u jednoj šumskoj kolibi promatramo proces koji je trajao tri ili četiri milijarde godina. Upravo se u nama taj dug proces osvijestio.

- Ti ipak misliš da se sve dogodilo igrom slučaja?

- Ne, to nisam rekao. Plakat nam također pokazuje da razvoj ima prava. Tijekom milijuna godina nastajala su bića sa sve složenijim nervnim sustavom, a pomalo i sa sve većim mozgom. Ja ne mislim da je to slučajno. Što ti misliš?

- Puki slučaj ne može stvoriti ljudsko oko. Ne misliš li da se iza činjenice da možemo *vidjeti* sve oko nas, krije neka svrha?

— To s razvojem oka čudilo je i Darvvina. Nekako mu nije odgovaralo da je nešto toliko prekrasno kao oko moglo nastati kao posljedica prirodnog odabiranja.

Sjedeći, Sofie je promatrala Alberta. Mislila je da je čudno da upravo sada živi, da živi samo jednom i da se nikada više neće vratiti u život. Iznenada usklikne:

— »Zar to je smiso vječnog djelovanja, u NIŠTA da sve stvoreno uranja!«

Alberto je strogo pogleda:

- Tako ne smiješ govoriti, dijete moje. To su vražje riječi.

-Vrag?

- Ili Mefisto iz Goetheova »Fausta«. »Was soll uns denn das ew'ge Schaffen! Geschaffenes zu nichts hinwegzuraffen!«

— Sto je točno smisao tih riječi?

- Umirući, Faust baca pogled na svoje životno djelo i slavodobitno izjavljuje:

Da trenu kojem ja bih reći smio:

Ne prođi! ti si lijep tako! -

Trag da sam nekad na toj zemlji bio,

Eoni neće izbrisati lako. -

U slutnju takve sreće tonem vas

I osjećam najdivniji svoj čas.

Lijepo rečeno. - Ali onda je red na vragu. Čim je Faust izdahnuo, on uzvikuje:

Prošlo! Glupa riječ. A zašto prošlo?

Nisu 1' PROŠLO zar I čisto NE

potpuno istovjetna stvar? Zar to je

smiso vječnog djelovanja U NIŠTA da

sve stvoreno uranja! To »prošlo je sve!«

kako da se štije? Kad bilo je, ko da i

bilo nije, A ko da jest u krugu jurit zna.

Prazninu stoga vječnu volim ja!¹

1 Sva tri navoda iz "Fausta" prijevod su Tita Strozija, ABC naklada, Zagreb 1995. (prev.)

JOSTEIN GAARDER

- To je pesimistično. Prvi mi se navod više sviđa. Iako je Faustov život pri kraju, našao je smisao u tragovima koje je ostavio za sobom.

- Zar nije posljedica Darwinove razvojne teorije i to da smo svi dio nečeg velikog, gdje i najmanji oblik života nešto znači za cjelinu? Mi smo živi planet, Sofie! Mi smo velika lađa koja kruži oko gorućeg Sunca u svemiru. No, i svaki je od nas lađa koja plovi životom natovarena genima. Ako taj tovar uspijemo dovesti u sljedeću luku, nismo živjeli uzalud. *Bjornstjerne Bjornson* izražava istu misao u pjesmi »Psalam II«:

Slava vječnom proljeću života,
onom koje stvori sve! Zora
postanka svaku trunku krije,
oblici tek gube se.
Rod rađa rod,
višu moć dosiže on;
vrst rađa vrst kroz
milijuna godina hod. Svjetovi
nestaju i nastaju.

Prepušti se životnoj radosti, ti
proljeća mu cvijet, na
slavu vječnog dan uživati
kao čovjek mrijet;
dati dijelak svoj
na dar istini vječnoj,
malen i plah
vječnoga dana
udahnuti jedini dah!

- Prekrasno.

- Zasada ni riječi više. Samo »odlomak«!
- Sad bi stvarno mogao prestati s tom svojom ironijom.
- »Odlomak!« rekoh. Moraš biti poslušna.

FREUD

*...onu ružnu, sebičnu želju
koja se javila u njoj...*

Hilde Meller Knag poskočila je iz kreveta s teškim fasciklom u rukama. Odložila ga je na pisaći stol, pokupila nešto odjeće sa sobom u kupaonicu, stala pod tuš na dvije minute pa se brzo obukla. Onda je otrčala u prizemlje.

- Sad će doručak, Hilde!
- Moram prije malo proveslati.
- Ma Hilde, molim te!

Istrčavši iz kuće, pođe kroz vrt. Odveže čamac s mola pa skoči u nj. Onda stane veslati. Veslala je bez prestanka, najprije ljutitim zamasima, a onda se pomalo smirila.

»Mi smo živi planet, Sofie! Mi smo velika lađa koja kruži oko gorućeg Sunca u svemiru. No, i svaki je od nas lađa koja plovi životom natovarena genima. Ako taj tovar uspijemo dovesti u sljedeću luku, nismo živjeli uzalud...«

Sjećala se tih riječi doslovce. Pa njoj su i bile upućene. Ne Sofiji, nego njoj. Sve što je pisalo u fasciklu, bilo je tatino pismo Hildi.

Ona izvadi vesla iz rašlji pa ih položi na dno. Zatim pusti da čamac pluta i njiše se na vodi. Čulo se tiho zapljuskivanje vode o dno.

Kao što čamac pluta na površini zaljeva u Lillesandu, tako je i ona samo ljuskica na površini života.

Ali, gdje se u toj slici nalaze Sofie i Alberto? Da, gdje su Sofie i Alberto?

Nije joj išlo u glavu da su oni samo nekakvi »elektromagnetski impulsi« u očevu mozgu. Nije mogla shvatiti da su oni samo papir i tinta s vrpce u očevu pisaćem stroju. Isto tako bi mogla reći da je ona nekakva nakupina proteinskih veza, sklepanih jednom davno u nekakvoj »maloj, toploj bari«. Ali, ona je nešto više od toga. Ona je Hilde Moller Knag.

Velika mapa zapravo je fantastičan poklon za petnaesti rođendan. Otac je zasigurno pogodio u srž nečeg *vječnog* u njoj. Ipak, nije joj se baš sviđao ton kojim je govorio o Sofiji i Albertu.

Zadat će mu nešto za razmišljanje već na njegovu putu kući. To je dugovala onima o kojima je čitala. Hilde je u mislima vidjela oca kako se mota po aerodromu Kastrup kao kakva luda.

Uskoro se potpuno smirila. Odveslala je natrag do mola pa privezala čamac. Potom je dugo sjedila s majkom za doručkom. Bila je zadovoljna što može reći da je jaje izvrsno, ali možda ipak *malo* premekano.

Tek je kasno navečer ponovno otvorila veliki fascikl. Nije joj ostajalo puno stranica.

Netko je ponovno pokucao na vrata.

- A da jednostavno začepimo uši? - upita Alberto. - Možda će to onda proći.

- Ne, hoću vidjeti tko je.

Alberto pođe za njom.

Vani na pragu stajao je gol muškarac. Zauzeo je vrlo svečanu pozu. Jedino što je na sebi imao bila je kruna na glavi.

- Pa? - upita. - Što gospoda misle o carevu novom ruhu?

Alberto i Sofie su zanijemili od čuđenja. To je golog muškarca malo zbunilo.

- Pa vi se ne klanjate! - povika.

Alberto skupi hrabrosti:

- To je točno, ali car je posve gol.

Muškarac je zadržao svečanu pozu. Sagnuvši se prema Sofiji, Alberto joj prošapta u uho:

- Misli da je doličan.

Zatim se lice golog čovjeka smračí.

- Provodi li se ovdje neka vrsta cenzure? - upita.

- Nažalost - reče Alberto. - Mi smo posve budni i u svakom pogledu pri sebi. Car u svome sramotnom stanju zato ne smije prestupiti prag ove kuće.

Sofiji se činilo da je dostojanstven, ali obnažen muškarac toliko smiješan da se odjednom počela smijati. Kao da je to bio nekakav signal; čovjek s krunom na glavi otkrio je napokon da na sebi nije imao odjeće. Pokrivši se objema rukama, potrčao je prema obližnjem šumarku i nestao. Tamo je možda susreo Adama i Evu, Nou, Crvenkapicu i među Winnieja zvanog Pooh.

Alberto i Sofie stajali su na pragu i smijali se. Na kraju Alberto reče:

— Možda bismo se sad mogli vratiti u kuću. Pričat ću ti o Freudu i njegovu nauku o nesvjesnom.

Sjeli su natrag kraj prozora. Sofie pogleda na sat pa reče:

- Već je pola tri, a ja još imam puno posla oko vrtne zabave.

- I ja također. Samo da kažemo nekoliko riječi o *Sigmundu Freudu*.

- Zar je on bio filozof?

- U svakom ga slučaju možemo nazvati kulturnim filozofom. Freud se rodio 1856., a medicinu je studirao na Sveučilištu u Beču. Tamo je živio gotovo cijelog života, upravo u doba procvata bečkog kulturnog života. Rano se specijalizirao u grani medicine koja se zove *neurologija*. Potkraj prošlog stoljeća - i daleko u naše stoljeće - razrađivao je svoju »dubinsku psihologiju« ili »psihoanalizu«.

- Mislim da bi to mogao objasniti.

- Pod »psihoanalizom« razumijevamo dvije stvari: opis ljudskog duha općenito, te metodu liječenja neuroza i psihičkih bolesti. Neću u potpunosti prikazati ni Freuda ni njegovu djelatnost. Ali, njegovo učenje o nesvjesnom nužno je kako bismo razumjeli što je čovjek.

- Već si probudio moje zanimanje. Samo naprijed!

- Freud je smatrao da između čovjeka i okoline uvijek postoji sukob. Točnije rečeno, postoji sukob (konflikt) između čovjekovih nagona i potreba i zahtjeva društva. Sumnjam da je pretjerano tvrditi da je Freud otkrio ljudske nagone. Time se ubraja među važne predstavnike naturalističkih strujanja, koja su bila vrlo izražena potkraj prošlog stoljeća.

- Što su ljudski »nagoni«?

- Našim činima ne upravlja uvijek samo razum. Dakle, čovjek nije racionalno biće kakvim su ga zamišljali racionalisti 18. stoljeća. Često razni iracionalni impulsi određuju što mislimo, što sanjamo i što radimo. Iracionalni

JOSTEIN GAARDER

impulsi mogu biti izraz dubokih nagona ili potreba. Kao što je potreba novorođenčeta za sisanjem temeljna, tako je to, na primjer, i čovjekov seksualni nagon.

- Shvaćam.

- To samo po sebi možda i nije novo otkriće. No, Freud je tvrdio da se temeljne potrebe mogu »prerušiti« ili »preoblikovati«, te na taj način upravljati našim činima, a da toga nismo svjesni. Također je tvrdio da i mala djeca imaju nekakvu seksualnost. Otkriće »dječje seksualnosti« uzrokovalo je gnušanje fine bečke buržoazije i učinilo ga vrlo neomiljenim.

- To me ne čudi.

- Govorimo o takozvanom viktorijanskom dobu, kada je sve u vezi sa seksualnosti bilo tabu tema. Freud je dječjoj seksualnosti ušao u trag kroz svoju praksu psihoterapeuta. Dakle, za svoje je tvrdnje imao empirijsku osnovu. Također je doživio da se korijeni mnogih oblika neuroze ili psihičkih bolesti mogu pronaći u sukobima iz djetinjstva. Pomalo je razvio terapijsku metodu koju bismo mogli nazvati »duševnom arheologijom«.

- Sto pak to znači?

- Pa arheolog pokušava naći tragove iz daleke prošlosti kopajući kroz razne kulturne slojeve. Možda nađe nož iz 18. stoljeća. Malo dublje u zemlji nalazi češalj iz 14. stoljeća, a još dublje vrč iz 5. stoljeća.

- Da?

- Tako i psihoanalitičar, uz pomoć pacijenta, može zaroniti u pacijentu svijest te iznijeti na vidjelo doživljaje koji su u prošlosti uzrokovali njegovu psihičku bolest. Jer, Freud smatra da sva sjećanja iz prošlosti čuvamo duboko u sebi.

- Sad razumijem.

- Možda tako pronade kakav bolan doživljaj koji pacijent stalno pokušava zaboraviti, ali koji se unatoč tome nalazi negdje duboko u njemu i troši njegove snage. Osvješčujući taj »traumatični doživljaj«, izvlačeći ga ta koreći pred pacijenta — ovaj s njime može »raščistiti« te tako ozdraviti.

- Zvuči logično.

- Meni se previše ne žuri. Promotrimo najprije Freudov opis ljudske ličnosti. Jesi li ikad vidjela novorođenče?

- Imam rođaka starog četiri godine.

- Kad stignemo na svijet, neposredno i neometano izjavljavamo svoje fizičke i psihičke potrebe. Ako ne dobijemo mlijeko, vrištimo. Isto možda činimo i kad su nam pelene mokre. Osim toga, jasno dajemo do znanja da želimo nečiju fizičku blizinu i tjelesnu toplinu. To »načelo nagona« ili »na-

čelo užitka« Freud je nazvao *idom*. Kao novorođenčad, nismo ništa drugo nego »id«.

- Dalje!

- »Id«, to jest načelo nagona, nosimo sa sobom do odrasle dobi i kroz cijeli život. Međutim, vremenom učimo upravljati svojim željama, te se tako prilagođavamo svojoj okolini. Učimo ravnati načelom nagona u odnosu na »načelo stvarnosti«. Freud kaže da gradimo svoj *ego*, koji ima ravnalačku funkciju. Iako nešto želimo, ne možemo jednostavno vrištati sve dok naše želje i potrebe ne budu zadovoljene.

- Naravno da ne.

- Može se dogoditi da nešto jako želimo, a da to naša okolina ne prihvata. Događa se da *potiskujemo* svoje želje; to jest pokušavamo ih odgurati od sebe i zaboraviti.

- Razumijem.

- Freud je računao i s trećom »instancijom« ljudske ličnosti. Odmalena se sukobljavamo s moralnim zahtjevima roditelja i društva. Kada učinimo nešto loše, roditelji kažu: »Ne, ne tako!«, ili »Fuj, sram te bilo!«. Čak i kad odrastemo, u ušima nam još odzvanjaju ti moralni zahtjevi i osude kao da su moralna očekivanja društva ušla u nas i postala dio nas. To Freud zove *superegom*.

- To znači savjest?

- U onome što se zove »superego« nalazi se i sama savjest. No, Freud smatra da se »superego« javlja i onda kada su naše želje »prljave« ili »nedolične«. Osobito se to tiče erotskih ili seksualnih želja. Kao što sam rekao, Freud tvrdi da se nedolične ili »nepristojne« želje javljaju već u ranom djetinjstvu.

- Objasni!

- Danas znamo i vidimo da se djeca vole igrati sa svojim spolnim organima. To možemo opaziti na svakoj plaži. U Freudovo je doba to moglo uroditi packom po prstima dvogodišnjaka ili trogodišnjaka, a možda je bilo popraćeno maminim riječima: »fuj!«, »ne tako!« ili »ruke na poplun!«.

- Pa to je morbidno.

- Tako nastaje osjećaj krivnje povezan sa svime što je u vezi sa spolnim organima i seksualnosti. Budući da se osjećaj krivnje zadržava u »superegu«, mnogi ljudi - prema Freudu, većina njih - kroz cijeli život nose osjećaj krivnje povezan sa seksom. Istovremeno je tvrdio da su seksualne želje i potrebe prirodan i važan dio čovjekove opreme. A tako, draga moja Sofie, tako je sve spremno za doživotni sukob između želje i krivnje.

- Zar ne misliš da se od Freudova doba taj sukob malo primirio?

- Sasvim sigurno. No, mnogi su Freudovi pacijenti taj sukob doživljavali toliko snažno da su razvili nešto što Freud zove *neuroza*. Jedna od njegovih mnogobrojnih pacijentica, na primjer, bila je potajno zaljubljena u svog šogora. Kad joj je sestra umrla nakon bolesti, pomislila je: »Sad je slobodan i može se oženiti mnome!« Ta je misao istovremeno bila u sukobu s njezinim »superegom«. Bila je to tako užasna misao da ju je istog trenu *potisnula*, kaže Freud. To znači da ju je gurnula u nesusjesno. Freud piše: »Mlada se žena razboljela, pokazujući ozbiljne histerične simptome, a kad je došla k meni na liječenje, pokazalo se da je temeljito zaboravila scenu kraj sestrihog kreveta i onu ružnu, sebičnu želju koja se javila u njoj. No, tijekom terapije se sjetila, snažno uzbuđenog duha obnovila patogeni trenutak te nakon tretmana ozdravila.«

- Sada bolje razumijem što misliš pod »duševnom arheologijom«.

- Onda možemo općenito opisati ljudsku psihu. Imajući dugo iskustvo s liječenjem pacijenata, Freud je zaključio da ljudska *svijest* čini samo malen dio ljudskog duha. Svjesno je kao vrh ledenog brijega iznad površine vode. Pod vodom - ili pod pragom svijesti - nalazi se »podsvijest«, to jest *nesvjesno*.

- Nesvjesno je, dakle, sve što postoji u nama, ali što smo zaboravili i čega se ne sjećamo?

- Pa u svijesti nemamo sva naša iskustva istovremeno. Stvari koje smo doživjeli ili mislili, i kojih se možemo sjetiti ako »promislimo«, Freud je nazivao »predsvjesnim«. Izraz »nesvjesno« koristio je za ono što smo »potisnuli«. To su stvari koje smo se potrudili zaboraviti zato što su »neugodne«, »nedolične« ili »odvratne«. Ako imamo potrebe i želje koje su nepodnošljive za našu svijest, to jest za »superego«, spremamo ih u podrum. Nek' se nose!

- Shvaćam.

- Ovaj mehanizam funkcionira u svih zdravih ljudi. Međutim, nekoga stoji toliko napora držati neugodne ili zabranjene misli daleko od svijesti da to uzrokuje živčana oboljenja. Ono što se potiskuje pokušava samo od sebe isplivati natrag na površinu. Neki ljudi stoga koriste sve više snage kako bi te impulse držali izvan dosega kritike svijesti. Kad je Freud 1909. g. u Americi držao predavanja o psihoanalizi, primjerom je pokazao kako mehanizam potiskivanja djeluje.

- Samo naprijed!

- Rekao je: »Pretpostavimo da se u ovoj dvorani... nalazi pojedinac koji me svojim ponašanjem ometa i skreće mi pažnju s mog zadatka, nepristojno

se smijući, pričajući i stržući nogama. Ja kažem: pod takvim uvjetima ne mogu nastaviti. Na to se digne nekoliko snažnih momčina koji, nakon kratke borbe, izbace narušitelja mira. On je, dakle, 'potisnut', a ja mogu nastaviti predavanje. Da se ometanje ne ponovi, ako se tip pokuša vratiti u dvoranu, gospoda koja su izvršila moju volju pomiču svoje stolice do vrata i postavljaju se kao 'otpor' nakon provedenog potiskivanja. Ako sada zamislite ta dva mjesta kao 'svjesno' i nesvjesno', onda imate prilično dobru sliku mehanizma potiskivanja.«

- Slažem se da je to dobra slika.

- Ali, »narušitelj mira« želi natrag, Sofie. To barem vrijedi za potisnute misli i impulse. Živimo pod stalnim »pritiskom« potisnutih misli koje se pokušavaju izboriti iz nesvjesnog. Zato se često događa da kažemo ili učinimo nešto što nam »nije bila namjera«. Nesvjesne reakcije tako mogu upravljeti našim životom.

- Imaš li kakav primjer?

- Freud navodi nekoliko takvih mehanizama. Jednog naziva *parapraksa*; riječ je o pogreškama i propustima. To znači da sami od sebe kažemo ili činimo stvari koje smo pokušali potisnuti. On spominje primjer jednog poslovođe koji je trebao nazdraviti šefu. No, taj šef uopće nije bio omiljen; bio je, što se kaže, »seronja«.

- Da?

- Poslovođa je ustao i svečano podignuo čašu. Onda je rekao: »Pa, nase-rimo šefu!«

- Nemam riječi.

-I poslovođa je ostao bez riječi. Zapravo je rekao ono što je mislio. No, nije namjeravao to kazati. Hoćeš čuti još jedan primjer?

- Rado.

- U posjet jednoj svećeničkoj obitelji s mnogo slatkih i dobrih kćeri trebao je doći biskup. Slučaj je htio da je biskup imao nevjerojatno velik nos. Kćerima je stoga strogo naređeno da ne komentiraju biskupov dug nos. Jer, često se događa da mala djeca nešto bubnu baš zato što mehanizam potiski vanja nije jako razvijen.

- Da?

- Biskup je stigao na svećeničko imanje, a ljupke su se kćeri jako na prezale kako ne bi pala koja primjedba o dugom nosu. Štoviše, nastojale su ga ne gledati, morale su ga pokušati zaboraviti. Na to su mislile svo vrijeme. No, onda je jedna od manjih djevojčica uz kavu posluživala kockice šećera. Postavila se pred dostojanstvenog biskupa i rekla: »Želite li malo šećera u nos?«

- Grozno.
- Ponekad *racionaliziramo*, to jest navodimo druge razloge za ono što činimo, a ne njihov stvarni uzrok. To činimo zato što je stvarni uzrok neugodan.
- Primjer, molim.
- Mogu te hipnozom natjerati da otvoriš prozor. Tijekom hipnoze kažem da kad počnem bubnjati prstima o stol, moraš otvoriti prozor. Ja zabubnjam o stol - ti otvoriš prozor. Onda te ja pitam zašto si otvorila prozor. Ti bi možda odgovorila da si to učinila zato što ti je vruće. No, to nije pravi razlog. Ne želiš sama sebi priznati da si nešto izvršila na moju hipnotičku zapovijed. Znači da »racionaliziraš«, Sofie.
- Shvaćam.
- Ova »dvostruka komunikacija« događa se gotovo svakog dana.
- Spomenula sam ti mog četverogodišnjeg rođaka. Čini mi se da baš nema puno prijatelja s kojima se može igrati, jer je uvijek jako sretan kad mu dođem u posjet. Jednom sam se morala žuriti natrag mami. Znaš li što je on onda rekao?
- Da čujem!
- Rekao je: »Ona je glupa.«
- Da, to je još jedan primjer racionalizacije. Dječak nije mislio to što je rekao. Zapravo je mislio da je glupo što moraš ići, ali to mu je bilo malo neugodno priznati. Ponekad znamo *projicirati*.
- To moraš prevesti.
- Projicirati znači drugim osobama pripisivati različite osobine koje kod sebe pokušavamo potisnuti. Jako škrtka osoba, na primjer, žuri se druge ljude nazvati škrtima. Osoba koja sebi ne želi priznati da je (njega ili nju) zanima seks, među prvima će se uzбудiti zato što su drugi opsjednuti seksom.
- Freud je smatrao da naš svakidašnji život vrvi od primjera nesvjesnih čina. Neprestano se događa da zaboravljamo ime određene osobe, možda petljamo po odjeći dok govorimo, ili pak naokolo po sobi premještamo naizgled slučajne stvari. Osobito se spotičemo o riječi, proizvodeći razno razne govorne omaške koje izgledaju posve nedužno. Freud smatra da govorne omaške nisu baš toliko slučajne i toliko nedužne koliko nam se čini. Mislio je da se moraju promatrati kao »simptomi«. »Paraprakse« i »slučajni čini« mogu, naime, odati najintimnije tajne.
- Odsad ću dobro promisliti o svakoj riječi koju želim izgovoriti.
- Ipak, ne možeš pobjeći od svojih nesvjesnih impulsa. Radi se o tome da se ne smiješ previše naprezati kako bi neugodne stvari potisnula u nesvjesno. To ti je kao da pokušavaš začepiti voluharičinu rupu. Možeš biti sigurna da

će se voluharica pojaviti na drugom mjestu u vrtu. Zato je zdravo imati poluotvorena vrata između svijesti i nespvesnog.

- Zaključaš li pak vrata, možeš psihički oboljeti?

- Da, neurotičar je osoba koja troši previše energije na to da drži »neugodnosti« daleko od svijesti. On često pokušava grčevito potisnuti određene događaje. Freud takve doživljaje naziva *traumama*. Riječ »trauma« dolazi iz grčkog, a znači »rana«.

- Shvaćam.

- Pri liječenju pacijenata, Freudu je važno razmrdati zatvorena vrata ili čak otvoriti nova. Suradujući s pacijentom, on pokušava dozvati potisnute doživljaje. Pacijent nije svjestan što potiskuje, ali ipak može jako željeti da mu liječnik pomogne naći put do skrivenih trauma.

- Kako postupa liječnik?

- Freud je razvio nešto što se zove *tehnika slobodnih asocijacija*. Pacijenta je pustio ležati u opuštenu položaju te je naprosto slušao priče o onome što mu je padalo na pamet, neovisno o tome koliko mu se to činilo nevažnim, slučajnim, neugodnim ili sramnim. Umijeće se sastoji u tome da se uništi »poklopac«, to jest »kontrola« koja se spustila nad traume. Jer, upravo su traume ono što pacijenta zanima. One djeluju stalno, ali nisu svjesne.

- Što se više čovjek napreže da nešto zaboravi, to više misli o tome u nespvesnom?

- Baš tako. Zato je važno oslušivati signale iz nespvesnog. »Kraljevski put u nespvesno« su prema Freudu, naši *snovi*. Njegovo najvažnije djelo je velika knjiga »Tumačenje snova«, objavljena 1900. g. U njoj tvrdi da ono što sanjamo nije slučajno. Naše nespvesne misli pokušavaju se posredstvom snova javiti svijesti.

- Nastavi!

- Nakon što je sabrao svoje dugogodišnje iskustvo s pacijentima - a posebno nakon što je analizirao vlastite snove - Freud zaključuje da su svi snovi *ispunjavanje naših želja*. To se posebice može uočiti u djece, kaže on. Ona sanjaju o sladoledu i višnjama. U odraslih često vrijedi da su želje - koje san želi ispuniti - prerusene. Jer, čak i kad spavamo, stroga *cenzura* vlada onime što mislimo da si možemo dopustiti. Istina, u snu je cenzura, tj. mehanizam potiskivanja, slabija nego u budnom stanju. No, ipak je dovoljno snažna da u snu iskrivljavamo želje kojih se odričemo.

- Zato se san mora protumačiti?

- Freud tvrdi da moramo razlikovati san kojeg se sjećamo i pravo značenje sna. Same slike sna - dakle, »film« ili »video« koji sanjamo - naziva *manifestnim sadržajem snova*. Taj »očigledni« sadržaj sna uvijek uzima svoj

materijal (rekvizite) uvijek iz prethodnog dana. No, san ima i dublji smisao, koji je skriven od svijesti. Freud ga naziva *latentnim sadržajem snova*, jer skrivene misli, o kojima se u snu zapravo radi, obično potječu iz daleke prošlosti - čak iz najranijeg djetinjstva.

- Dakle, moramo analizirati san kako bismo razumjeli o čemu se radi.
- Da, a kada su u pitanju bolesni ljudi, to se mora učiniti zajedno s terapeutom. Međutim, nije liječnik onaj koji tumači san. On to može učiniti samo uz pomoć pacijenta. U toj situaciji liječnik je kao sokratovska »babi ca«, on svojom prisutnosti pomaže tumačenju.
- Razumijem.
- Pretvaranje »latentnog sadržaja snova« u »manifestni sadržaj snova« Freud naziva *radom sna*. Možemo to nazvati »maskiranjem« ili »šifriranjem« onoga o čemu je u snu zapravo riječ. »Motivi« sna moraju se »demaskirati« ili »dešifrirati« kako bi se pronašla »tema« sna.
- Imaš li kakav primjer?
- Freudova knjiga vrvi primjerima. Možemo si sami stvoriti jednostavan i vrlo freudovski primjer. Ako neki mladić sanja da od svoje rođakinje dobi dva balona...
- Da?
- A ne, ti se okušaj kao tumač snova.
- Hmm... Znači da je »manifestni sadržaj snova« baš to što si rekao: da on od svoje rođakinje dobiva dva balona.
- Dalje!
- Zatim si rekao da se rekviziti sna uzimaju iz prethodnog dana. Dakle, prethodnog je dana bio u luna-parku ili je u novinama vidio sliku balona.
- Da, moguće je, ali dovoljno je da je vidio samo riječ »balon«, ili nešto što podsjeća na balone.
- No, što je »latentni sadržaj snova«; dakle, ono o čemu je u snu zapravo riječ?
- Ti si tumač sna.
- Možda je naprosto poželio par balona.
- Ne, ne bi išlo. Imaš pravo da je san također ispunjenje želja. No, ne vjerujem da odrastao čovjek istinski čezne za balonima. A kad bi to želio, o tome ne bi morao sanjati.
- Onda mislim da znam: on zapravo želi svoju rođakinju, a ona dva balona su njezine grudi.
- Da, to je objašnjenje vjerojatnije. Uvjet je da mu je zbog te želje bilo neugodno.

- Jer naši snovi idu zaobilaznim putem?
- Da, Freud je smatrao da je san »prerušeno ispunjenje potisnutih želja«. Što zapravo potiskujemo, primjetno se promijenilo otkako je Freud bio liječnik u Beču. Međutim, mehanizam prerušavanja sadržaja sna ostao je isti.
- Shvaćam.
- Freudova psihoanaliza imala je veliko značenje dvadesetih godina, pri je svega za liječenje psihijatrijskih pacijenata. Njegov je, pak, nauk o nesvjesnom snažno utjecao na umjetnost i književnost.
- Misliš reći da su se umjetnici počeli više zanimati za nesvjesni duhovni život ljudi?
- Tako je. Premda je to u književnosti cvjetalo već posljednjih desetljeća prošlog stoljeća - dakle, prije nego što je Freudova psihoanaliza bila poznata. To samo znači da Freudova psihoanaliza nije slučajno nastala upravo devedesetih godina prošlog stoljeća.
- Misliš da se to nalazilo u duhu vremena?
- Pa Freud nije mislio da je on »otkrio« fenomene kao što su potiskivanje, paraprakse ili racionalizacija. On je naprosto prvi koji je ta ljudska iskustva uključio u psihijatriju. Kao ilustraciju svoje teorije također je dovitljivo koristio primjere iz književnosti. No, kako sam već rekao, dvadesetih je godina našeg stoljeća Freudova psihoanaliza puno neposrednije utjecala na umjetnost i književnost.
- Kako?
- Pjesnici i slikari pokušavali su koristiti nesvjesne sile u svom stvaralačkom radu. To posebno vrijedi za takozvane *nadrealiste*.
- Što to znači?
- »Nadrealizam« je francuska riječ koju bismo mogli prevesti kao »nadstvarnost«. 1924. g. Andre Breton je objavio »nadrealistički manifest«. U njemu je tvrdio da umjetnost mora izvirati iz nesvjesnog. Umjetnik zbog što slobodnije inspiracije mora iznijeti slike svojih snova, te se protezati prema »nad-stvarnosti«, gdje nema razlike između sna i zbilje. Naime, umjetniku je jako važno slomiti cenzuru svijesti kako bi riječi i slike mogle slobodno navirati.
- Shvaćam.
- Freud je dokazao da su svi ljudi svojevrsni umjetnici. San je majušno umjetničko djelo, koje stiže svake noći. Kako bi protumačio snove svojih pacijenata, Freud je često morao krčiti put kroz gustu šumu simbola - otrpi like kao kad tumačimo neku sliku ili književni tekst.
- Zar sanjamo svaku noć?

- Novija istraživanja pokazuju da sanjamo oko 20 posto vremena koje prespavamo, što znači dva sata svake noći. Ako nas netko uznemiri u fazi sna, postajemo nervozni i razdraženi. To ne znači ništa drugo nego da je čovjeku prirodna potreba da svoju egzistencijalnu situaciju umjetnički izrazi. Ta san govori o nama. Mi smo redatelji, mi odabiremo rekvizite, mi igramo sve uloge. Osoba koja kaže da se ne razumije u umjetnost, loše poznaje samu sebe.

- Shvaćam.

- Osim toga, Freud je na zadivljujući način pokazao koliko je ljudska svijest fantastična. Njegov rad s pacijentima uvjerio ga je da sve što smo vidjeli i doživjeli čuvamo negdje duboko u svijesti. Svi se ti dojmovi mogu dozvati. Kada nam »zakaže sjećanje«, a malo kasnije imamo nešto »na vrhu jezika«, a još malo kasnije se »odjednom« sjetimo - riječ je propuštanju nesvjesnog u svijest kroz poluotvorena vrata.

- No, ponekad to ide sporo.

- Toga je svaki umjetnik svjestan. No, odjednom kao da su sva vrata i sve arhivske ladice otvorene. Stvari naviru same od sebe; možemo odabrati baš one riječi i slike koje su nam potrebne. To se događa kad s nesvjesnog »skinemo poklopac«. Ovo možemo nazvati *inspiracijom*, Sofie. Čini nam se da ono što crtamo ili pišemo ne dolazi od nas samih.

- To mora da je divan osjećaj.

- Sigurno si to i sama doživjela. Takvo inspirirano stanje lako je proučavati kod preumorne djece. Događa se da se djeca toliko umore da izgledaju potpuno budna. Odjednom počnu nešto pripovijedati - kao da izvlače riječi koje još nisu naučila. No, te riječi i misli bile su »latentno« prisutne u svijesti, ali tek kada sav oprez i cenzura popuste izlaze van. I umjetniku je važno ne dopustiti razumu i promišljanju preuzimanje kontrole nad njegovim manje-više nesvjesnim izrazom. Hoćeš li da ti ispričam priču koja bi ovo osvijetlila?

- Može!

- To je jedna vrlo ozbiljna i vrlo tužna priča.

- Samo ti počni.

- Bila jednom jedna stonoga koja je izvanredno lijepo plesala sa svih svojih sto nogu. Kad je plesala, sve bi se šumske životinje skupile oko nje i gledale. I svi su se jako divili njezinu profinjenom plesu. No, među njima je bila jedna životinja kojoj se nije sviđalo da stonoga pleše. Bila je to žaba krastača...

- Sigurno je bila ljubomorna.

- Kako da stonogu prisilim da prestane plesati? razmišljala je krastača. Nije mogla naprosto reći da joj se ples nije sviđao. Niti je mogla reći da pleše ljepše od stonoge, jer to bi bila očita laž. Smislila je đavolski plan.

- Da čujem!

-Napisala je stonogi pismo. »O neusporediva stonogo!« napisala je. »Ja sam odani poklonik tvoga profinjenog plesnog umijeća. Rado bih željela znati što činiš kad plešeš. Dižeš li najprije lijevu nogu broj 22 pa zatim desnu broj 59? Ili počinješ plesati desnom nogom broj 26 prije nego što podigneš lijevu broj 49? Nestrpljivo očekujem odgovor. Pozdrav, krastača.«

- Grozno!

- Kad je stonoga primila pismo, počela je istog trena razmišljati što zapravo čini kad pleše. Koju nogu najprije diže? A koja je sljedeća? Što misliš da se zatim dogodilo?

- Mislim da stonoga nikad više nije zaplesala.

- Da, tako se završilo. I to se događa kada maštu zadavi razumno promišljanje.

- Slažem se, priča je tužna.

- Za umjetnika je, dakle, važno »da si dade oduška«. Nadrealisti su to pokušali iskoristiti tako da se dovedu u stanje u kojemu stvari dolaze same od sebe. Pred sobom su imali čist papir, pa bi naprosto počeli pisati, ne razmišljajući o tome što pišu. To su zvali *automatskim pismom*. Izraz je zapravo posuđen iz spiritizma, gdje »medij« vjeruje da umrli duh upravlja perom. No, mislio sam te stvari ostaviti za sutra.

- Nema problema.

- Nadrealistički umjetnik također je na neki način »medij«, to jest sredstvo, posrednik. On je medij svoje podsvijesti. No, možda u svakom kreativnom procesu postoji element nečeg nesvjesnog. Jer, što je zapravo »kreativnost«?

- Nemam pojma. Zar to nije kad se stvara nešto novo?

- U redu. A to se zbiva u finoj igri mašte i razuma. Prečesto se događa da razum guši maštu. A to je ozbiljno, jer bez mašte ne može nastati ništa doista novo. Ja mislim da je mašta kao darvinistički sustav.

- Žalim, ali to mi nije jasno.

- Darwinizam tvrdi da mutanti nastaju jedan za drugim u prirodi. No, priroda može iskoristiti samo nekolicinu mutanata. Samo vrlo malen broj ima pravo na život.

-Da?

- Tako je i kad razmišljamo, kada po nadahnuću dobivamo gomilu ideja. »Misaoni mutanti« niču jedan za drugim u svijesti, barem ako si ne namećemo prestrogu cenzuru. No, samo se neke misli mogu iskoristiti. Tu razum pokazuje što zna, jer i on ima svoju funkciju. Kad se dnevni ulov nađe na stolu, ne smijemo ga zaboraviti razvrstati (sortirati).

- To ti je pametna usporedba.

- Zamisli da sve što nam »padne na pamet« (dakle, svaka »pomisao«) prijede preko naših usana! Ili da izađe iz notesa ili iz ladice pisaćeg stola. Svijet bi se utopio u sporednim idejama. Ne bi bilo »odabiranja«, Sofie.

- A razum je ono što sastavlja izbor pomisli?

- Da, nije li tako? Možda mašta stvara nešto novo, ali ona ne odabire. Mašta ne »komponira«. Kompozicija, a to je svako umjetničko djelo, nastaje čudesnom igrom mašte i razuma ili duha i promišljanja. Jer, u stvaralačkom procesu uvijek postoji trunka slučaja. U jednoj fazi važno je ne sprečavati usputne ideje. Ta ovce se moraju pustiti na slobodu prije nego što se odvedu na pašu.

Alberto ostane sjediti gledajući kroz prozor. Dok je tako sjedio, Sofijin se pogled zaustavi na nekakvoj živahnoj vrevi na obali jezerca. Bila je to prava orgija Disnevevih figura svih boja.

- To je Šiljo - reče. - Tamo su Paško i njegovi nećaci... i Vlatka... i ujo Tvrđica. Vidiš li Pifa i Pafa? Zar me ne čuješ, Alberto? Pa tamo su Miki Maus i profesor Profa!

On se okrene prema njoj:

- Da, tužno je to, dijete moje.

- Što ti to znači?

- Mi smo samo bespomoćne žrtve majorovih ispada. To je, naravno, moja pogreška. Počeo sam govoriti o slobodnim zamislama.

- Ne smiješ sebe kriviti.

- Htio sam reći da je mašta važna i za nas filozofe. Kako bismo došli do nečeg novog, moramo se usuđivati »dati sebi oduška«. No, toga sada ima malo previše.

- Nemoj da ti to teško pada.

- Htio sam nešto reći o važnosti mirnog promišljanja, a onda nas dočeka ova šarena budalaština. Može ga biti sram!

- Jesi li sada ironičan?

- On je ironičan, ne ja. No, nešto me tješi, a to je zaglavni kamen moga plana.

- Ništa ne razumijem.
- Razgovarali smo o snovima. I u tome je trunčica ironije. Jer, što smo mi nego majorovi snovi?
- O...
- Ipak postoji jedna stvar na koju nije računao.
- Što bi to moglo biti?
- Možda je vrlo svjestan svoga sna. Obaviješten je o svemu što kažemo i radimo - kao što se sanjač sjeća manifestnog sadržaja svoga sna. Uostalom on o tome piše. No, iako se sjeća svega što mi kažemo jedno drugom, još uvijek nije posve budan.
- Kako to misliš?
- On ne poznaje latentni sadržaj snova, Sofie. Zaboravlja da je ovo također prerušeni san.
- Tako čudno pričaš.
- To i major misli, jer ne razumije jezik svoga sna. Na tome mu možemo biti zahvalni. Naime, tako nam daje minimum slobodnog prostora. S tom ćemo se slobodom uskoro iskobeljati iz njegove muljevite svijesti kao što živahne voluharice jednog toplog, ljetnog dana iskaču na sunce.
- Misliš da ćemo uspjeti?
- Moramo uspjeti. Za dva dana dat ću ti novo nebo. Onda major više neće znati gdje su njegove voluharice, niti gdje će se ponovno pojaviti.
- Ali, da smo ne znam kakav san, ja sam također kći. Pet je sati. Moram kući u Kapetanov zavoj pripremati vrtnu zabavu.
- Aha... Možeš li mi na putu kući učiniti malu uslugu?
- Što to?
- Pokušaj pobuditi malo više pažnje. Moraš pokušati prisiliti majora da te cijelim putem kući prati pogledom. Pokušaj misliti na njega kada dođeš kući — onda će i on misliti na tebe.
- Kakvog to ima smisla?
- Onda ja mogu neometano nastaviti raditi na tajnom planu. Zaranjam duboko u majorovu podsvijest, Sofie. I tamo ostajem do našeg novog susreta.

NAŠE DOBA

*... čovjek je osuđen
da bude slobodan...*

Budilica je pokazivala 23.55. Hilde je ležala i gledala u strop. Pokušala je pustiti asocijacije da slobodno teku. Svaki put kad bi se zaustavila usred neke misli, pokušala se upitati zašto nije nastavila razmišljati.

Ta nije valjda nešto pokušavala potisnuti?

Kad bi samo uspjela iskopčati svu cenzuru, možda bi sanjala u budnom stanju. Malo jeziva pomisao.

Što se više opuštalala, i što je otvorenija bila za svaku misao i sliku koja joj je stizala, to se u mislima više bližila Majorovoj kolibi, obližnjem jezeru, okolnoj šumi.

Sto je to Alberto smišljao? No dobro, njezin je otac smišljao da je Alberto nešto pokušavao smisliti. Je li znao što će Albertu pasti na pamet? Možda se toliko razuzdao da bi se na kraju moglo dogoditi nešto što bi i njega iznenadilo?

Nije joj ostalo puno stranica. Da zaviri na posljednju? Ne, to bi bila prijevara. Još nešto: Hilde nije bila posve sigurna da je već odlučeno što će se dogoditi na posljednjoj stranici.

Nije li to čudna pomisao? Fascikl je ovdje, tata nikako ne može dodati nešto novo. No, ako Alberto nešto ne izvede na svoju ruku.... Iznenadenje...

Hilde će se u svakom slučaju pobrinuti za nekoliko iznenađenja. Nad njom nije imao nikakvu kontrolu. No, ima li ona potpunu kontrolu nad sobom?

Što je svijest? Nije li to jedna od najvećih zagonetki svemira? Što je sjećanje? Što uzrokuje da se »sjećamo« svega što smo vidjeli i doživjeli?

Kakav je to mehanizam koji čini da svake noći, kao čarolijom, sanjamo bajoslovne snove?

Dok je tako ležala razmišljajući, ponekad bi zatvorila oči. Zatim bi ih ponovno otvorila i nastavila gledati u strop. Na kraju je zaboravila otvoriti oči.

Zaspala je.

Kad se probudila od glasnih krikova galebova, sat je pokazivao 6.66. Zar to nije čudan broj? Hilde ustane pa siđe na pod. Postavivši se kao obično kraj prozora, promatrala je zaljev. To joj je postala navika - kako ljeti, tako i zimi.

Dok je tako stajala, kao da joj je odjednom u glavi eksplodirala paleta boja. Sjetila se o čemu je sanjala. Ali, bilo je to nešto više od običnog sna. Bio je tako živih boja i obrisa...

Sanjala je da je njezin otac stigao kući iz Libanona, a cijeli san kao da je bio nastavak Sofijinog sna u kojemu je našla njezin zlatni križić na molu.

Hilde je sjedila na molu -baš kao u Sofijinom snu. Zatim je čula slabašan glas koji joj je prošaptao: »Ja se zovem Sofie!« Hilde je sjedila potpuno mirno ne bi li čula odakle glas dolazi. Onda je nastavio - kao vrlo, vrlo tiho pucke-tanje. Kao da joj je nekakav kukac govorio: »Ti si izgleda i gluha i slijepa.« Sljedećeg je trenutka u vrt došao otac u uniformi UN-a. »Hildice!« povikao je. Hilde mu je potrčala u susret i bacila mu se oko vrata. I tu je san završio.

Sjetila se nekoliko stihova pjesme *Arnulfa Overlanda*:

*Čudnovat me san u noći probudio, kao da glas
mi se tiho obratio, dalek poput neke struje
podzemne -ja ustadoh: Što želiš od mene?*

Dok je tako stajala kraj prozora, u sobu uđe majka.

- O, dobro jutro! Već si budna?
- Ne znam...
- Dolazim kući oko četiri, kao obično.
- Dobro.
- Uživaj u praznicima, Hilde.

-Bok!

Kad je Hilde čula da je majka zalupila ulaznim vratima, zavukla se natrag u krevet i otvorila fascikl.

»... Zaronit ću duboko u majorovu podsvijest, Sofie. I tamo ostajem do našeg ponovnog susreta.«

Evo ga! Hilde nastavi čitati. Pod desnim je kažiprstom osjetila da joj je ostao tanki snop listova.

Kad je Sofie izašla iz Majorove kolibe, kraj jezera je još mogla vidjeti nekoliko Disnevevih figura, ali kao da su se rasplinjavale što se više približavala. Prije nego što je dospjela do čamca, potpuno su nestale.

Dok je veslala, a i nakon što je izvukla čamac na drugu obalu, trudila se izvoditi grimase i mahati rukama. Morala je zarobiti majorovu pažnju kako bi Alberto ostao nezamijećen u Majorovoj kolibi.

Trčeći puteljkom, živahno je poskakivala. Malo kasnije pokušala je hodati kao lutka na navijanje. Kako ni to majoru ne bi dosadilo, počela je pjevati.

Jednom je zastala razmišljajući u čemu bi se zapravo Albertov plan mogao sastojati. Uхватила se u tome, pa ju je savjest počela tako peći da se stala penjati na drvo.

Sofie se popela najviše što je mogla. Kad se naposljetku našla gotovo na vrhu, morala je priznati da se nije mogla spustiti. Pokušat će malo kasnije, ali dotad ne smije mirovati. Ako bi mirovala, majoru bi sigurno dosadilo promatrati je, pa bi se okrenuo Albertu i onome čime se on bavio.

Sofie je mahala objema rukama, nekoliko puta je pokušala zakukurikati kao pijevac, a na kraju je počela jodlati. Sofie je jodlala prvi put u svom petnaestogodišnjem životu. Imajući to na umu, bila je prilično zadovoljna rezultatom.

Ponovno se pokušala spustiti, ali bila se zaglavila. Odjednom se neki ogroman gusak spustio na jednu od grana za koje se Sofie držala. Nakon što je vidjela čitav roj Disnevevih figura, nije se nimalo začudila kad je gusak progovorio.

- Ja se zovem Morten - reče gusak. - Zapravo sam pitom, ali ovom prilikom dolazim iz Libanona s divljim guskama. Izgleda da ti treba pomoć da siđeš s drveta.

- Ti si premalen za to - reče Sofie.

- Prenagao zaključak, mlada damo. Ti si prevelika.

- No, to je valjda jedno te isto.
 - Moram ti reći da sam na leđima nosio seoskog dječaka tvojih godina, i to preko cijele Švedske. Zvao se Nils Holgersson¹.
 - Ja imam petnaest godina.
 - A Nils je imao četrnaest. Jedna godina više ili manje ne igra nikakvu ulogu što se tiče prijevoza.
 - Kako si ga uspio podići?
 - Dobio je čuškicu od koje se onesvijestio. Kad se probudio, nije bio veći od palca.
 - Onda bi ti mene mogao tako pljusnuti, jer ovdje ne mogu ostati zauvijek. Osim toga, u subotu ću biti domaćica filozofske vrtne zabave.
 - Zanimljivo. Slutim da je ovo filozofska knjiga. Kad sam letio nad Švedskom s Nilson Holgerssonom, spustili smo se na imanje Marbacka u Varmlandu². Tu je Nils upoznao neku staru ženu koja je razmišljala o tome da napiše knjigu o Švedskoj, namijenjenu školskoj djeci. Morala bi biti poučna i posve istinita, rekla je. Kad je čula što je Nils doživio, odlučila je napisati knjigu o onome što je vidio s guskovih leđa.
 - Vrlo čudnovato.
 - Da ti pravo kažem, to je bilo malo ironično. Jer, mi smo već bili u toj knjizi.
- Iznenada je Sofie osjetila da ju je nešto lagano lupnulo po obrazu. Sljedećeg je trena bila posve majušna. Drvo je bilo kao šuma za sebe, a gusak je bio veličine konja.
- Tako, dođi sada - reče gusak.
- Sofie pođe duž grane pa se popne na guskova leđa. Perje je bilo meko; budući da je sada bila mala, više ju je bolo nego škakljalo.
- Čim se namjestila, gusak poleti. Letio je visoko nad drvećem. Sofie pogleda na jezero i Majorovu kolibu. Unutra je bio Alberto smišljajući zamršene planove.
- Moraš se zadovoljiti kratkim razgledanjem znamenitosti - reče gusak, mašući, neprestano krilima.

¹ Nils Holgersson: četrnaestogodišnji junak romana Čudnovato putovanje Niisa Holgerssona, šv. nobelovke Selme Lagerlöf. Nils je zbog svoje zločestoće pretvoren u "Palčića"; na leđima guska Mortena putuje cijelom Švedskom, razgovara s ljudima i životinjama, svjedok je mnogih sudbina. Nakon puta koji traje 7 mjeseci vraća se kući promijenjen, (prev.)

² Marbacka: rodno mjesto Selme Lagerlöf. (prev.)

Potom počne slijetati prema drvetu na koje se Sofie nedavno popela. Kad je dodirnuo zemlju, Sofie se otkotrljala na tlo. Prevrnuvši se nekoliko puta po vrijesku, uspravila se u sjedeći položaj. Začudeno je ustanovila da je iznenada bila prirodne veličine.

Gusak je, gegajući se, obišao oko nje nekoliko puta.

- Puno ti hvala na pomoći — reče Sofie.
- Pa to je samo malenkost. Nisi li rekla da je ovo filozofska knjiga?
- Ne, to si ti rekao.
- No dobro, to je ionako jedno te isto. Da ja odlučujem, rado bih te u letu proveo kroz cijelu povijest filozofije, kao što sam Nilsa zrakom prenio po cijeloj Švedskoj. Mogli bismo kružiti nad Miletom i Atenom, Jeruzalemom i Aleksandrijom, Rimom i Firenzom, Londonom i Parizom, Jenom i Heidelbergom, Berlinom i Kopenhagenom...

- Hvala, to je dovoljno.

- No, čak bi i za jako ironičnog guska bilo previše letjeti kroz stoljeća. Puno je lakše prelaziti švedske pokrajine.

Gusak se tada trkom zaleti i zalepeće krilima po zraku.

Sofie je bila posve izmoždena, ali kad se kasnije provlačila kroz Tjesnac pomislila je da bi Alberto bio zadovoljan ovim lažnim manevrom. Major nikako nije mogao stići razmišljati o Albertu u posljednjih sat vremena. U suprotnom, morao bi biti opasan slučaj rascijepljene ličnosti.

Sofie je stigla ući u kuću trenutak prije nego što se majka vratila s posla. To ju je spasilo traženja odgovora zašto ju je neki pitomi gusak spustio s visokog drveta.

Nakon ručka počele su pripremati vrtnu zabavu. U vrt su iznijele tri-četi-ri metra dugu stolnu ploču, s tavana. Zatim su se uputile natrag na tavan po nogare za ploču.

Htjele su pod vočkama ukrasiti dugačak stol. Posljednji put su tu ploču koristili na desetu godišnjicu braka njezinih roditelja. Sofie je tada imala samo osam godina, ali se dobro sjećala velike zabave na otvorenom, na kojoj su bili svi prijatelji i rođaci - i malo i veliko.

Vremenska prognoza nije mogla biti bolja. Od ružnog nevremena prije Sofijina rođendana nije pala kap kiše. Ukrašavanje i postavljanje stola ipak su ostavile za subotu ujutro. Mama je bila zadovoljna da su barem stol postavile u vrt.

Kasnije te večeri pekle su žemlje i pletenice od dvaju različitih vrsta tijesta. Namjeravale su poslužiti piletinu i salatu. I pjenušavo piće. Sofie se

grozno bojala da dečki iz razreda ne donesu sa sobom pivo. Ako se nečega bojala, bila je to svađa.

Prije nego što je Sofie otišla na spavanje, majka se još jednom morala raspitati dolazi li Alberto na zabavu.

- Naravno. Čak je obećao da će izvesti nekakav filozofski trik.

- Filozofski trik? Što bi to moglo biti?

- Pa... da je mađioničar, sigurno bi izveo mađioničarski trik. Možda bi iz crnog cilindra izvukao bijelog zeca...

- Opet?

-... ali budući da je filozof, izvest će filozofski trik. Pa to je filozofska vrtna zabava.

- Ti si moja smušena brbljavica.

- Jesi li možda razmišljala da i ti nečim pridoneseš?

- O da, Sofie. Već će nečega biti.

- Govor?

- Ne, neću ti ništa reći. Laku noć!

Rano sljedećeg jutra Sofie se probudila kad ju je majka došla pozdraviti prije odlaska na posao. Sofie je također dobila popis stvari za vrtnu zabavu, koje je morala otići kupiti u grad.

Čim je izašla iz kuće, zazvoni telefon. Bio je to Alberto. Izgleda da je točno naučio kad je sama kod kuće.

- Kako tvoje tajne?

- Psst! Ni riječ o tome. Nemoj mu pružiti priliku da o tome spekulira.

- Mislim da sam jučer prilično umješno privukla njegovu pažnju.

- Baš dobro.

- Ima li još filozofskog tečaja?

- Zato i zovem. Već smo došli do našeg stoljeća. Odsad bi se zato morala snalaziti na svoju ruku. Najvažnija je osnova. Ipak se moramo vidjeti kako bismo malo porazgovarali o našem dobu.

- Ali ja moram u grad...

- To mi odlično odgovara. Pa rekao sam da ćemo govoriti o našem dobu.

- Da?

- Hoću reći da je onda dobro biti u gradu.

- Da dođem k tebi?

- Ne, ne, nemoj. Užasan je nered. Posvuda sam tragao za skrivenim mikrofonima.

-O...

- Otvorio se novi kafić točno nasuprot Velikog trga. »Cafe Pierre«. Znaš li gdje je to?

- Naravno da znam. Kada da dođem?

- Možemo li se naći u dvanaest?

- U dvanaest u kafiću.

- Onda je to sve zasad.

- Zbogom!

Nekoliko minuta nakon dvanaest Sofie promoli glavu u »Cafe Pierre«. Bio je to jedan od onih pomodnih kafića s okruglim stolovima i crnim stolicama, preokrenutim bocama vermuta s mehanizmom za natanje, sendvičima i porcijama salate.

Lokal nije bio velik, i prvo što je Sofie primijetila bilo je da Alberto nije tamo. Istinu govoreći, to je bilo jedino što je primijetila. Za stolovima je sjedilo mnogo drugih ljudi, ali Sofie je u svakom licu vidjela jedino da to nije Alberto.

Nije običavala sama odlaziti u kafić. A da se jednostavno okrene i vrati malo kasnije vidjeti je li Alberto stigao?

Sofie pride mramornom šanku i naruči čaj s limunom. Uzevši šalicu sa sobom, sjedne za jedan od slobodnih stolova. Uporno je gledala prema ulaznim vratima. Mnogi su ljudi ulazili i izlazili, ali jedino što je Sofie primjećivala bilo je da to nije Alberto.

Kad bi barem imala kakve novine!

Nakon nekog vremena nije više mogla izdržati da ne pogleda malo oko sebe. Nekolicina joj je uzvratila pogled. U jednom se trenu Sofie osjećala kao mlada dama. Imala je samo petnaest godina, ali ljudi sigurno misle da ima sedamnaest - ili barem šesnaest i pol.

Što ljudi u kafiću misle o tome da postoje? Izledalo je kao da su naprosto ovdje, kao da su tobože sjeli. Pričali su kao navijeni, gestikulirajući, ali činilo joj se da nisu razgovarali ni o čemu važnom.

Pomislila je na Kierkegaarda koji je rekao da je najistaknutije obilježje gomile neobavezno »pričanje«. Žive li svi ovi ljudi na estetskom stadiju? Ili ipak postoji nešto što je važno za njihovu egzistenciju?

U jednom od svojih prvih pisama Alberto je napisao da su djeca i filozofi srodni. Sofie ponovno pomisli da se boji odrasti. Što ako se i ona zavuče duboko u krzno bijelog zeca koji se izvlači iz crnog cilindra svemira?

Dok je tako razmišljala, stalno je promatrala ulazna vrata. Iznenada Alberto ude s ulice, njišući se. Iako je bila sredina ljeta, na sebi je imao crnu beretku. Osim toga imao je poludugi ogrtač od sive tkanine s uzorkom riblje kosti. Ugledao ju je istog trena i dojurio do nje. Sofie pomisli kako je nešto posve novo sresti Alberta na javnom mjestu.

- Već je dvanaest i četvrt, ludo jedna.

- To se zove akademska četvrt. Smijem li mladoj dami ponuditi nešto za jelo?

Sjedne i pogleda je u oči. Sofie slegne ramenima.

- Meni je svejedno. Možda žemljicu.

Alberto ode do šanka. Uskoro se vrati sa šalicom kave i dva ogromna peciva sa sirom i šunkom.

- Jesi li puno platio?

- Malenkost, Sofie.

- Zar se ne želiš barem ispričati zato što si zakasnio?

- Ne, ne želim, zato što je to bilo namjerno. Uskoro ću ti o tome reći malo više.

On pojede nekoliko velikih zalogaja peciva i onda reče:

- Razgovarat ćemo o našem stoljeću.

-Je li se dogodilo nešto filozofski značajno?

- Gomila stvari, toliko mnogo da sve izgleda zbrda-zdola. Prije svega ćemo reći nešto o jednoj važnoj struji, a to je *egzistencijalizam*. To je za jednički naziv za nekoliko filozofskih varijanti kojima je polazna točka čovjekova egzistencijalna situacija. Obično govorimo o filozofiji egzistencije 20. stoljeća. Neki su filozofi egzistencije, ili egzistencijalisti, polazili od Kierkegaarda, a neki od Hegela i Marxa.

- Shvaćam.

- Drugi važan filozof koji je mnogo utjecao na 20. stoljeće jest Nijemac *Friedrich Nietzsche*, koji je živio od 1844. do 1900. Nietzsche je također reagirao na Hegelovu filozofiju i njemačku ideju »povijesnosti«. Nasuprot malokrvnom zanimanju za povijest i kršćanskom »robovskom moralu«, postavio je sam život u središte svog zanimanja. Želi »prevrednovati sve vrijednosti«, tako da slabi ljudi ne sputavaju životnu silu jakih. Prema Nietzscheu su kršćanstvo i filozofska tradicija okrenule leđa stvarnom svije-

tu, usmjerivši se prema »nebu«, tj. prema »svijetu ideja«. No, to što se smatralo »stvarnim« svijetom, zapravo je prividni svijet. »Ostanite vjerni Zemlji«, rekao je. »Ne slušajte one koji vam nude nadzemaljske nade.« -Pa...

- Kierkegaard i Nietzsche zajedno utjecali su na njemačkog egzistencijalnog filozofa *Martina Heideggera*. No, mi ćemo se usredotočiti na francuskog egzistencijalista *Jeana Paula Sartrea*, koji je živio od 1905. do 1980. On je bio najutjecajniji egzistencijalist, barem za širu publiku. Njegov se egzistencijalizam najviše razvio četrdesetih godina nakon rata. Kasnije se pridružio marksističkom pokretu u Francuskoj, ali nikad nije postao članom neke partije.

- Jesmo li se zato našli u francuskom kafiću?

- Nije to sasvim slučajno. Sartre je i sam volio pohoditi kafiće. U kafiću sličnom ovome susreo je i svoju životnu pratilju, *Simone de Beauvoir*. I ona je bila filozof egzistencije.

- Ženski filozof?

- Tako je.

- Čini mi se da je oslobađajuće da je čovječanstvo napokon postalo civilizirano.

- Ipak, naše je doba puno mnogih novih briga.

- Počeo si pričati o egzistencijalizmu.

- Sartre je rekao: »Egzistencijalizam je humanizam.« To znači da egzistencijalisti ne polaze ni od čega drugog do čovjeka. Mogli bismo dodati da je riječ o humanizmu puno mračnije perspektive na ljudsku situaciju od renesansnog humanizma.

- Zašto?

- Kierkegaard i nekolicina egzistencijalnih filozofa našeg stoljeća bili su kršćani. No, Sartre pripada takozvanom ateističkom egzistencijalizmu. Njegova se filozofija može promatrati kao nemilosrdna kritika ljudskog stanja kada je »Bog mrtav«. Izraz »Bog je mrtav« potječe od Nietzschea.

- Nastavi!

- Ključna je riječ Sartreove filozofije, kao i u Kierkegaarda, »egzistencija«. No, egzistencija nije isto što i biti. Biljke i životinje također jesu, dakle postoje, ali se ne moraju brinuti o tome što to znači. Čovjek je jedino živo biće koje je svjesno svoje egzistencije. Sartre kaže da fizičke stvari jesu »po sebi«, dok je čovjek još i »za sebe«. Biti čovjek je, dakle, nešto drugo nego biti stvar.

- Tome se i ja pridružujem.
- U nastavku Sartre tvrdi da čovjekova egzistencija prethodi ukupnom njezinom smislu. To da jesam prethodi, dakle, onome što sam. »Egzistencija prethodi esenciji«, rekao je.
- Zamršena rečenica.
- »Esencija« je ono od čega se nešto sastoji - »priroda« neke stvari, njezino »biće«. Međutim, Sartre smatra da čovjek nema nikakvu urođenu »prirodu«. Čovjek, dakle, mora stvoriti sama sebe. Mora stvoriti svoju prirodu, tj. »esenciju« zato što mu ona nije unaprijed dana.
- Mislim da razumijem.
- Tijekom cijele povijesti filozofije, filozofi su pokušavali odgovoriti na pitanje što je čovjek - ili što je čovječja priroda. Sartre misli da čovjek nema nikakvu vječnu »prirodu« na koju bi se mogao osloniti. Zato je zaludno pitati što je, onako općenito, »smisao« života. Drugim riječima, osuđeni smo improvizirati. Mi smo kao glumci pušteni na pozornicu bez naučene uloge, bez bilježnice s replikama i bez suflera koji bi nam šapnuo u uho što da radimo. Sami moramo izabrati kako ćemo živjeti.
- To je na neki način istina. Kad bismo mogli otvoriti Bibliju ili nekakav udžbenik filozofije i tu pronaći kako da živimo, život bi bio jako jednostavan.
- Shvatila si. No, kada čovjek doživi da jest, i da će jednom umrijeti - a da ne postoji smisao na koji se može osloniti - to u njemu stvara *tjeskobu*, kaže Sartre. Sjećaš se možda da je tjeskoba karakteristična i za Kierkegaardov opis čovjeka u egzistencijalnoj situaciji.
- Da.
- Osim toga, Sartre kaže da je čovjek *stranac* u svijetu bez smisla. Opišući čovjekovo »otuđenje«, on se vraća središnjim mislima Hegela i Marxa. Čovjekov osjećaj da je stranac u svijetu stvara očaj, dosadu, mučninu i apsurd.
- Još je uvijek prilično rašireno biti »deprimiran«, ili misliti da je sve »mrak«.
- Da, Sartre opisuje urbanog čovjeka 20. stoljeća. Možda se sjećaš da su renesansni humanisti gotovo pobjednički govorili o ljudskoj slobodi i neovisnosti. Sartre je čovjekovu slobodu smatrao prokletstvom. »Čovjek je osuđen da bude slobodan«, rekao je. »Osuđen, jer nije sam sebe stvorio - a ipak je slobodan. Jer, kad je jednom bačen u svijet, odgovoran je za sve što čini.«
- Pa mi nismo nikog molili da nas stvori kao slobodne pojedince.

- To je i Sartreova poenta. No, mi jesmo slobodni pojedinci, a naša sloboda uzrok je našoj osuđenosti da cijelog života biramo. Ne postoje nika kve vječne vrijednosti ili norme po kojima se možemo ravnati. Stoga je važ no kakav je naš *izbor*. Jer, mi smo u cijelosti *odgovorni* za sve što činimo. Sartre naglašava da se čovjek nikad ne može osloboditi odgovornosti za svoje čine. Ne možemo otpisati odgovornost za vlastiti izbor riječima da »moramo« na posao ili da se »moramo« ravnati prema izvjesim građanskim očekivanjima koja se tiču toga kako ćemo živjeti. Osoba koja se tako izjed načava s anonimnom gomilom, postaje naprosto neosobnim čovjekom iz gomile. On ili ona bježi od sebe i skriva se u životnoj laži. Međutim, ljudska nam sloboda nalaže da od sebe nešto stvorimo, da egzistiramo »autentično«, istinski.

- Razumijem.

- To se osobito tiče naših etičkih izbora. Nikad se ne možemo pravdati »ljudskom prirodom«, »ljudskom slabošću« i sličnim. Ponekad se događa da se ostarjeli muškarci ponašaju poput svinja, a na kraju sve pripisuju »starom Adamu«. No, taj »stari Adam« ne postoji. On je tek figura kojoj se utječemo kako bismo se odrekli odgovornosti za svoje čine.

- Ipak, negdje postoji granica čovjekove krivice.

- Iako Sartre tvrdi da postojanje nema nekakav urođeni smisao, to ne znači da on želi da to tako bude. On se ne bi mogao nazvati »nihilistom«.

- Što je to?

- To je osoba koja misli da nijedna stvar ništa ne znaci, te da je sve dopušteno. Sartre smatra da život *mora* imati smisao. To je imperativ. No, moramo sami stvoriti taj smisao u svom životu. Egzistirati znači stvarati vlastiti život.

- Možeš li to malo produbiti?

- Sartre pokušava dokazati da svijest sama po sebi nije ništa prije nego što nešto osjeti. Jer, svijest je uvijek svijest o nečemu. A »nešto« je isto toliko naš doprinos koliko i doprinos okoline. Sami određujemo ono što osjećamo time što biramo ono što nam je važno.

- Imaš kakav primjer?

- Dva se čovjeka mogu nalaziti u istom lokalnu, a ipak ga doživjeti potpu no različito. To je zato što okolini pridajemo svoje značenje — ili svoje interese - dok je percipiramo. Trudnica, primjerice, može posvuda oko sebe vidjeti druge trudnice. To ne znači da one tamo prije nisu bile, nego da je za nju trudnoća dobila novo značenje. Tko je bolestan može posvuda vidjeti vozila hitne pomoći...

- Shvaćam.
- Naš život utječe dakle na to kako doživljavamo stvari u prostoru. Ako mi je nešto nevažno, onda to ne vidim. Sada bih ti možda mogao objasniti zašto sam zakasnio.
- Rekao si da si to učinio namjerno?
- Da čujem prvo što si vidjela kad si ušla u kafić.
- Prvo što sam vidjela bilo je da ti nisi unutra.
- Nije li malo čudno da je prvo što si vidjela u ovom lokalu nešto što *nije* u njemu?
- Možda, ali trebala sam se naći s tobom.
- Sartre uzima upravo posjet kafiću kako bi pokazao da »uništavamo« sve što nam ništa ne znači.
- Zar si zakasnio samo kako bi to demonstrirao?
- Upravo zato da bi ti shvatila ovu važnu misao Sartreove filozofije. Nazovi to učeničkom vježbom.
- Ma hajde!
- Ako si zaljubljena i ako čekaš da te onaj u koga si zaljubljena nazove, onda možda cijele večeri »čuješ« da on ne zove. Baš to da ne zove nešto je što zapažáš cijele večeri. Ako se s njim dogovoriš naći na željezničkoj stanici - iako na peron struji bujica ljudi iz vlaka, a među njima nije on - onda te ljude ne vidiš. Oni ti samo smetaju, nevažni su. Možda ti se čini da su odvratni, mučni. Zauzimaju toliko mjesta. Jedino što primjećuješ je da *on* nije tamo.
- Razumijem.
- Simone de Beauvoir pokušala je primijeniti egzistencijalizam na ideju o tipičnom ponašanju spolova. Jer, Sartre je tvrdio da čovjek nema vječnu »prirodu« na koju bi se mogao osloniti. Mi stvaramo same sebe.
- Da?
- To vrijedi i za naše razumijevanje spolova. Simone de Beauvoir tvrdila je da ne postoji nikakva vječna »ženska priroda« ili »muška priroda«. No, upravo to je tradicionalno shvaćanje. Bilo je uobičajeno tvrditi da muškarac, primjerice, ima »transcendentnu« prirodu, prirodu koja prekoračuje granice. Zato on smisao i odredište traži izvan doma. O ženi je rečeno da ima suprotnu životnu usmjerenost. Ona je »imanentna«, što znači da želi ostati tamo gdje jest. Zato ona štiti obitelj, prirodu, bliske stvari. Danas bismo možda rekli da ženu zaokupljaju »meke vrijednosti« više nego muškarce.
- Zar je stvarno to mislila?

- Ne, ne slušaš, me. Simone de Beauvoir mislila je baš da »ženska priroda« i »muška priroda« ne postoje. Naprotiv: ona smatra da se žene i muškarci moraju osloboditi tih okamenjenih predrasuda i ideala.

- S time se zapravo slažem.

- Njezina najvažnija knjiga objavljena je 1949. pod imenom »Drugi spol«.

- Što to znači?

- Mislila je na ženu, jer ona u našoj kulturi predstavlja »drugi spol«. Samo muškarac istupa kao subjekt, dok je žena pretvorena u muškarčev objekt. Na taj joj je način oduzeta odgovornost za vlastiti život.

- Da?

- Tu odgovornost ona mora ponovno osvojiti. Ona sebe samu mora uzeti natrag, a ne svoj identitet vezati uz muškarca. Naime, nije muškarac jedini koji potčinjava ženu. Ne preuzimajući odgovornost za vlastiti život, žena potčinjava samu sebe.

- Onoliko smo slobodni i samostalni koliko to sami želimo?

- Može se i tako reći. Egzistencijalizam je od četrdesetih godina do danas dosta utjecao na književnost, posebice na kazalište. Sartre je i sam pisao romane i kazališne komade. Uza nj možemo spomenuti Francuza *Camusa*, Irca *Becketta*, Rumunja *Ionesca* i Poljaka *Gombrowicha*. Za njih je karakteristično, kao i za mnoge druge moderne književnike, ono što obično zovemo *apsurdom*. Riječ se osobito koristi za takozvano »kazalište apsurda«.

- Dobro.

- Razumiješ li što znači »apsurd«?

- Ne znači li to nešto što je besmisleno i što se kosi s razumom?

- Tako je. »Kazalište apsurda« razvilo se kao suprotnost »realističkom kazalištu«. Namjera mu je na pozornici pokazati besmislenost života kako bi se publiku natjeralo da reagira. Poenta nije, dakle, u obožavanju besmislenog. Naprotiv: iznoseći na vidjelo i raskrinkavajući ono što je apsurdno — u svakidašnjim događajima, na primjer - htjelo se publiku natjerati na traženje istinitijeg i stvarnijeg života.

- Nastavi.

- Kazalište apsurda obično nudi posve trivijalne situacije. Zato se naziva nekom vrstom »hiperrealizma«. Čovjek se prikazuje upravo onakvim kakav jest. No, ako na kazališnoj pozornici prikažeš što se jednog običnog jutra događa u kupaonici jedne obične obitelji - eh, onda se publika počinje smijati. Smijeh publike možemo tumačiti kao obranu od toga da ljudi sebe vide razotkrivene na pozornici.

-Jasno mi je.

- Kazalište apsurdna može također imati nadrealističke crte. Ljudi na sceni često se zapleću u najnevjerovatnije, slične situacije. Kada oni to prihvaćaju bez ikakvog čuđenja, publika mora reagirati čuđenjem baš zbog tog nedostatka čuđenja. To vrijedi i za Chaplinov nijemi film. Komika njegovih nijemih filmova sastoji se upravo u Chaplinovu nedostatku čuđenja nad apsurdnim događajima u koje se zapleće. Publika je tako prisiljena ući u sebe u potrazi za nečim što je stvarnije i istinitije.

- U svakom je slučaju čudo s čime se sve ljudi mire bez ikakve reakcije.

- Ponekad je pravilno da čovjek misli da se od nečega mora *maknuti*, iako ne zna kuda.

- Ako kuća gori, čovjek jednostavno mora van iako nema drugu kuću u kojoj može živjeti.

- Zar ne? Želiš li još jednu šalicu čaja? Ili možda kolu?

- Dobro, može. Međutim, još uvijek mislim da si lud zato što si zaka snio.

- S time mogu živjeti.

Alberto se uskoro vratio sa šalicom espressa i kolom. U međuvremenu je Sofie zaključila da joj se kavanski život sviđa. Više nije bila tako sigurna da su razgovori za drugim stolovima nevažni.

Alberto spusti bocu s kolom na stol uz glasan udarac. Nekoliko je ljudi u kafiću podiglo pogled.

- I tako smo stigli do kraja - reče.

- Misliš reći da povijest filozofije završava sa Sartreom i egzistencijalizmom.

- Ne, to bi bilo pretjerivanje. Filozofija egzistencije bila je jako važna mnogim ljudima širom svijeta. Kako smo vidjeli, povijesni joj korijeni sežu od Kierkegaarda pa sve do Sokrata. Tako je 20. stoljeće svjedok procvata i obnove filozofskih strujanja o kojima smo govorili ranije.

- Imaš li koji primjer?

- Jedna takva struja je *novotomizam*, koja se dakle temelji na učenju Tome Akvinskog. Druga je takozvana *analitička filozofija*, ili *logički empirizam*, koja potječe od Humea i engleskog empirizma, ali i od Aristotelove logike. Inače je 20. stoljeće obilježeno takozvanim *novomarksizmom*, koji se račva u mnoštvo raznolikih pravaca. O *novodarvinizmu* smo već govorili. Osim toga, ukazali smo na značenje *psihoanalize*.

- Shvaćam.

- Posljednje strujanje koje bismo morali spomenuti jest materijalizam. Njegovi korijeni također sežu duboko u povijest. Velik dio moderne znanosti seže sve do napora pred Sokratovaca. Još uvijek, na primjer, traje lov na nedjeljivu »elementarnu česticu« od koje su sve tvari sagrađene. Još nitko nema jednoznačan odgovor na to što je »materija«. Moderna prirodna znanost - atomska fizika, na primjer, ili biokemija - toliko je zadivljujuća da je mnogim ljudima postala važan dio njihova životnog stava.

- Dakle, novo i staro je pomiješano...

- Ako želiš. Jer, na pitanja kojima smo započeli tečaj još nema odgovora. Što se toga tiče, Sartre je ispravno tvrdio da se na egzistencijalna pitanja ne može odgovoriti jednom zauvijek. Filozofsko pitanje je, po definiciji, nešto prema čemu svaki naraštaj i svaki čovjek moraju iznova zauzeti stav.

- To gotovo da je neutješna misao.

- Ne znam mogu li se s time složiti. Zar ne osjećamo baš kad postavljamo takva pitanja da živimo? Osim toga, oduvijek su ljudi, kad su se naprežali naći odgovor na najteža pitanja, dolazili do jasnih i konačnih odgovora na mnoštvo drugih pitanja. Znanost, istraživanje i tehnika izbili su jednom iz filozofskog razmatranja ljudi. Zar nije zasluga čovjekova čuđenja nad životom to što se on na kraju krajeva spustio na Mjesec?

- To je istina.

- Kada je *Armstrong* zakoračio na Mjesec, rekao je: »Malen korak za čovjeka, ali velik skok za čovječanstvo.« Želeći opisati kakav je to osjećaj zakoračiti na Mjesec, povukao je sa sobom sve ljude koji su živjeli prije njega. Uostalom, to nije bila samo njegova zasluga.

- Naravno da ne.

- Naše se doba također moralo suočiti s posve novim problemima. Ponajprije, s velikim problemima u okolišu. Važna filozofska struja 20. stoljeća stoga je *ekofilozofija*. Mnogi ekofilozofi Zapada tvrde da je zapadnjačka civilizacija na krivom putu, da je u sukobu s onim što naš planet može podnijeti. Pokušali su dokučiti više stvari, a ne samo konkretne rezultate zagađenja i uništenja okoline. Nešto nije u redu sa samim zapadnjačkim načinom mišljenja, kažu.

- Čini mi se da su u pravu.

- Ekofilozofi raspravljaju, na primjer, ideju razvoja. Ona se temelji na tome da je čovjek »na vrhu«, da smo mi gospodari prirode. Ovaj se način mišljenja može pokazati opasnim po život cijelog našeg živog planeta.

- Kako me to ljuti!

- U kritici ovog načina mišljenja ekofilozofi su posegnuli za mislima i idejama drugih kultura - na primjer, indijske. Proučavali su također misli i običaje takozvanih »divljih plemena«, ili »urođenika« kao što su Indijanci, kako bi pronašli ono što smo mi izgubili.

- Shvaćam.

- Čak i unutar znanstvenih krugova, posljednjih godina istupaju ljudi koji tvrde da se naš znanstveni način mišljenja nalazi pred »paradigmatskom promjenom«. To je temeljna promjena samog znanstvenog načina mišljenja. Na pojedinim je područjima ovo već urodilo plodom. Vidjeli smo mnogo primjera takozvanih »alternativnih kultura« koje zagovaraju cjelovitost raz mišljanja i nov način života.

- To je dobro.

- No, uvijek je tako gdje god ima ljudi; mora se odvojiti kukolj od pšenice. Neki tvrde da ulazimo u posve novo doba - ili »New Age«. Ipak, ono što je novo, nije uvijek dobro, a sve staro se ne smije odbaciti. Među ostalim, to je razlog i ovom tečaju filozofije. Sada imaš povijesnu osnovu pomoću koje se sama možeš orijentirati u životu.

- Zahvaljujem na pažnji.

- Mislim da ćeš otkriti da je mnogo onoga što plovi pod zastavom »New Agea« obmana. Jer, zapadnjačku kulturu posljednjih desetljeća također obilježava takozvana »novoreligioznost«, »novookultizam« ili »moderno praznovjerje«. To se razvilo u pravu industriju. Kao posljedica toga da kršćanstvo gubi sljedbenike, nove ponude na tržištu životnih stavova niču kao gljive.

- Imaš li koji primjer?

- Popis je toliko dugačak da se ne usuđujem početi. Osim toga, nije lako opisati vlastito doba. Predlažem da prošetamo gradom. Moram ti nešto pokazati.

Sofie slegne ramenima.

- Ne mogu dugo ostati. Valjda nisi zaboravio da je sutra vrtna zabava?

- Ni u kojem slučaju. Tamo će se dogoditi čudo. Moramo samo završiti Hildin tečaj filozofije. Dalje od njega major nije razmišljao, čime gubi nešto od svoje nadmoći.

On ponovno podigne bocu kole, koja je već bila prazna, te njome snažno udari u stol.

Izašli su na ulicu. Užurbani ljudi jurili su amo-tamo kao mravi u mravinjaku. Sofie se pitala što joj Alberto želi pokazati.

Uskoro su prošli pored velike trgovine električnim artiklima. U njoj se prodavalo sve od televizora, videa i satelitskih antena do mobilnih telefona, kompjutera i telefaksa.

Pokazavši na veliki izlog, Alberto reče:

- Ovdje vidiš 20. stoljeće, Sofie. Možemo reći da je nakon renesanse svijet eksplodirao. Potpomognuti velikim otkrićima, Europljani su krenuli na put po cijelom svijetu. Danas se događa suprotno. Mogli bismo to nazvati obrnutom eksplozijom.

- Što to znači?

- To znači da je cijeli svijet usisan u komunikacijsku mrežu. Nije prošlo puno vremena otkako su filozofi morali putovati u konjskoj kočiji kako bi se upoznali s okolinom ili se sastali s drugim misliocima. Danas možemo sjediti bilo gdje na našem planetu i izvući sve ljudsko iskustvo na kompjutorski ekran.

- To je zadržljivo, ali i malo sumnjivo.

- Pitanje je bliži li se povijest kraju ili možda stojimo na pragu sasvim novog doba. Više nismo samo građani nekog grada ili neke države. Živimo u planetarnoj civilizaciji.

- Istina.

- Tehnički razvoj, posebice na polju komunikacija, napredovao je u posljednjih 30-40 godina više nego u cijeloj dosadašnjoj povijesti. A možda je to još uvijek samo početak...

- Zar si mi to htio pokazati?

- Ne, to je s druge strane crkve.

U trenutku kad su htjeli krenuti, na jednom se ekranu pojavila slika vojnika UN-a.

- Vidi! - reče Sofie.

U krupni plan došao je jedan od vojnika. Imao je gotovo istu crnu bradu kao i Alberto. Odjednom je podignuo komad papira. Na njemu je pisalo: »Stižem uskoro, Hilde!« Mahnuo je rukom, a zatim nestao.

- Koji tip! - usklikne Alberto.

- Je li to bio major?

- Na to čak ne želim odgovoriti.

Prošli su kroz park pred crkvom i našli se u drugoj glavnoj ulici. Alberto je bio malo mrzovoljan, ali sada pokaže na jednu veliku knjižaru. Zvala se »LIBRIS«; bila je to najveća knjižara u gradu.

- Hoćeš li mi tu nešto pokazati?

- Idemo unutra.

U knjižari Alberto pokaže na najveći zid. Bio je podijeljen u tri odjeljka: NEW AGE, ALTERNATIVNI NAČIN ŽIVOTA i MISTIKA.

Na policama su stajale knjige uzbudljivih naslova: »Život poslije smrti?«, »Tajne spiritizma«, »Tarok«, »Fenomen UFO«, »Healing«, »Povratak bogova«, »Već si ovdje bio«, »Što je astrologija?« i tako dalje. Bilo je tu na stotine različitih naslova. Pod policama su bile naslagane gomile sličnih knjiga-

- I ovo je 20. stoljeće, Sofie. Ovo je hram našeg doba.

- Ti u to ne vjeruješ?

- Ovdje je u svakom slučaju puno toga obmana. No, prodaje se kao pornografija. Većina toga može se zapravo nazvati nekom vrstom pornografije. Ovdje mladež može kupiti upravo one misli za kojima najviše žudi. Odnos između prave filozofije i ovakvih knjiga otprilike je kao odnos između prave ljubavi i pornografije.

- Nije li to malo ružno od tebe?

- Sjednimo u park.

Zatim izađu iz knjižare. Pred crkvom su našli slobodnu klupu. Pod drvećem su se šepurili golubovi, a među njima se našao i pokoji revni vrapčić.

- Imaš ESP ili parapsihologiju - započe on. - Imaš telepatiju, vidovitost, psihokinezu. Imaš spiritizam, astrologiju i ufologiju. Nazovi to kako hoćeš.

- No, reci mi - misliš li da je to sve skupa obmana?

- Naravno, pravom filozofu ne dolikuje mjeriti sve istom mjerom. Mogu ti reći da nazivi koje sam upravo spomenuo ocrtavaju vrlo iscrpnu kartu pejzaža koji ne postoji. Tu ima puno »plodova mašte« koje bi Hume bacio u vatru. U većini takvih knjiga ne postoji trunka pravog iskustva.

- Kako je onda moguće pisati knjige o takvim stvarima?

- Riječ je o najunosnijoj trgovini na svijetu. Potražnja je velika.

- Što misliš zašto?

- Naravno, to je izraz čežnje za nečim »mističnim«, za nečim što je »drukčije«, što razbija sivilo svakidašnjice. Ali, to ti je kao soliti more.

- Kako to misliš?

- Evo nas kako skakućemo naokolo u čudesnoj bajci. Nama naočigled odvija se stvaranje svijeta. U po bijela dana, Sofie! Nije li to nevjerovatno?

- Pa jest.

- Zašto bismo onda odlazili u ciganske šatore ili akademske zapećke kako bismo doživjeli nešto »uzbudljivo« ili »onkraj granica iskustva«?

- Misliš da oni koji pišu takve knjige lažu?

- Ne, to nisam rekao. No, i tu je riječ o »darwinističkom sustavu«.

- Objasni to!

- Pomisli što se sve događa u toku jednog dana. Čak bi se mogla ograničiti na samo jedan dan svoga života. Pomisli što sve možeš vidjeti i doživjeti.

- Da?

- Ponekad ti se dogodi kakva slučajnost. Odeš na primjer u trgovinu i kupiš nešto za 28 kruna. Malo kasnije ti Jorunn vrati 28 kruna koje je jednom od tebe posudila. Zatim odete u kino, a ti dobiješ sjedalo broj 28.

- Da, to bi bila zagonetna slučajnost.

- Bila bi to svakako slučajnost. Stvar je u tome da ljudi *skupljaju* takve slučajnosti. Skupljaju zagonetne i neobjašnjive doživljaje. Kad se takvi doživljaji - iz života nekoliko milijardi ljudi - skupe u knjige, nakon nekog vremena poprimaju status uvjerljivog materijala koji samo raste u širinu. No, opet je riječ o lutriji gdje se vide samo pobjedničke sreće.

- Ne postoje li vidovite osobe, ili »mediji«, koje stalno doživljavaju takve stvari?

- Naravno. Zanemarimo li čiste prevarante, nalazimo još jedno važno objašnjenje »mističnih doživljaja«.

- Reci!

- Sjećaš se da smo razgovarali o Freudovu nauku o nesvjesnom?

- Koliko ti puta moram reći da nisam zaboravna?

- Već je Freud tvrdio da možemo biti svojevrsni »mediji« vlastite svijesti. Iznenada se možemo uhvatiti kako nešto mislimo ili činimo, a da zapravo ne znamo zašto. Razlog tome je da u sebi imamo puno, puno više iskustava, misli i doživljaja nego što smo svjesni.

- Da?

- Događa se da ljudi hodaju i govore u snu. To bismo mogli nazvati nekom vrstom »duševnog automatizma«. Pod hipnozom ljudi također svašta govore i rade »sami od sebe«. A sjećaš se i nadrealista koji su pokušavali pisati »automatskim pismom«, tako su nastojali biti »mediji« svoje podsvijesti.

- I toga se sjećam.

- U našem stoljeću dolazilo je u urednim razmacima do takozvanih »spiritističkih buđenja«. Mislilo se da »medij« može stupiti u kontakt s nekom

umrlom osobom. Bilo da govori glasom umrlog ili pomoću automatskog pisma, »medij« prima poruku osobe koja je umrla prije nekoliko stotina godina. Ovo se uzimalo kao dokaz da postoji zagrobni život ili, pak, da čovjek ima mnogo života.

- Shvaćam.

- Ne kažem da su svi mediji prevaranti. Neki to očito čine iz dobrih namjera. Jest da jesu »mediji«, ali samo svoje podsvijesti. Postoji mnogo primjera pomnog proučavanja medija koji u transu otkrivaju znanja i sposobnosti za koje ni oni sami niti itko drugi ne zna kako su ih usvojili. Žena koja nije poznavala hebrejski, na primjer, odjednom je počela govoriti tim jezikom. Dakle, morala je jednom prije živjeti, Sofie. Ili je, pak, stupila u kontakt s umrlim duhom.

- Što ti misliš?

- Pokazalo se da je imala židovsku dadilju kad je bila mala.

-O...

-Jesam li te razočarao? No, samo je po sebi nevjerovatno koliku sposobnost neki ljudi imaju da u podsvijesti sačuvaju prijašnja iskustva.

- Razumijem što misliš.

- Mnoga se svakidašnja čuda također mogu objasniti pomoću Freudova nauka o nesvjesnom. Ako me iznenada nazove prijatelj kojeg nisam vidio mnogo godina, i to u trenu dok ja tražim njegov broj telefona...

- Ježim se.

- Ali, to bi se na primjer moglo objasniti time da smo obojica čuli neku staru melodiju na radiju koju smo zajedno slušali za vrijeme posljednjeg susreta. Stvar je jednostavno u tome da nismo svjesni te skrivene veze.

- Obmana... ili efekt pobjedničke srećke... ili pak »nesvjesno«?

- U svakom je slučaju preporučljivo prilaziti takvim knjigama s dozom skepse. Osobito je to važno za filozofa. U Engleskoj postoji posebno udruženje skeptika. Prije mnogo godina obećali su veliku novčanu nagradu prvo me tko im pokaže i najmanji dokaz nečeg natprirodnog. Nije to moralo biti nekakvo veliko čudo, majušni primjer prijenosa misli bio bi im dovoljan. No, dosada se još nitko nije javio.

- Jasno mi je.

- Nešto sasvim drugo je da postoji mnogo toga što mi ljudi ne razumije mo. Možda čak ne poznajemo sve prirodne zakone. U prošlom su stoljeću mnogi mislili da su magnetičnost i elektricitet nekakva čarolija. Slutim da bi moja prabaka razrogačila oči kad bih joj ispričao o televiziji i kompjutorima.

- Znači da ne vjeruješ ni u što natprirodno?

- O tome smo već razgovarali. Izraz »natprirodno« malo je čudan. Ne, ja, čini se, vjerujem da postoji samo jedna priroda. Ona je, zauzvrat, veoma čudesna.

- Ali, u onakve zagonetne stvari o kojima piše u knjigama koje si mi pokazao...?

- Svi pravi filozofi moraju otvoriti oči. Iako nismo vidjeli bijelu vranu, nikad je ne smijemo prestati tražiti. Jednog se dana može dogoditi da i skeptik kao ja mora priznati fenomen u koji ranije nije vjerovao. Kad tu mogućnost ne bih držao otvorenom, bio bih dogmatičar. Onda ne bih bio pravi filozof.

Alberto i Sofie ostanu sjediti na klupi bez riječi. Golubovi su gugučući istezali vrat, ponekad bi ih preplašio bicikl ili nagao pokret.

- Sada moram kući pripremati zabavu - reče Sofie na kraju.

- Prije nego što se rastanemo, pokazat ću ti jednu bijelu vranu. Naime, bliže je nego što mislimo.

Ustavši s klupe, uputio se natrag u knjižaru.

Prošli su pored knjiga o natprirodnim pojavama. Alberto se zaustavio ispred omalene police u zabačenom dijelu knjižare. Nad njom je visio majušan plakat na kojem je pisalo: »FILOZOFIJA«.

Alberto prstom pokaže na jednu knjigu, a Sofie se strese pročitavši naslov: »SOFIJIN SVIJET«.

- Hoćeš da ti je kupim?

- Ne znam usudujem li se.

Ipak, malo kasnije bila je na putu kući, s knjigom u jednoj ruci, te malenom vrećicom sa stvarima koje je kupila za vrtnu zabavu u drugoj.

VRTNA ZABAVA

...bijela vrana...

Hilde je sjedila na krevetu kao začarana. Osjećala je da su joj se ruke ukočile, i da se tresu.

Bilo je gotovo jedanaest sati. Ležala je više od dva sata, čitajući. Ponekad je digla pogled s fascikla, smijući se naglas, ali se također prevrtala na stranu, stenjući. Dobro da nikoga nije bilo kod kuće.

Sto sve nije pročitala u ta dva sata! Počela je tamo gdje je Sofie morala privući majorovu pažnju na putu iz Majorove kolibe. Na kraju se popela na drvo, a onda je došao gusak Morten kao anđeo spasitelj iz Libanona.

Iako je to bilo jako davno, Hilde nije zaboravila da joj je otac čitao »Čudnovato putovanje Nilsa Holgerssona«. Mnogo godina nakon toga koristili su tajni jezik vezan uz tu knjigu. Sada je znači ponovno izvukao starog guska.

Zatim je Sofie debitirala kao osamljeni kavanski gost. Hilde je posebno zapamtila ono što je Alberto ispričao Sofiji o Sartreu i egzistencijalizmu. Gotovo ju je uspio preobratiti, ali to je već učinio na mnogo mjesta u fasciklu.

Jednom, prije otprilike godinu dana, Hilde je bila kupila neku knjigu o astrologiji. Drugi put je kući donijela karte za TAROK. Treći put, pak, knjižicu o spiritizmu. Svaki ju je put otac opomenuo riječima kao što su »smisao za kritiku« i »praznovjerje«, ali tek je sada kucnuo čas osvete. Brižljivo se

pobrinuo da joj vrati. Bilo je očigledno da nije htio dopustiti svojoj kćeri da odraste a da je temeljito ne upozori na takve stvari. Za svaki joj je slučaj mahnuo s televizora u nekoj trgovini električnim potrepštinama. To mu baš nije trebalo...

Ono što ju je najviše čudilo bila je tamnokosa djevojka.

Sofie, Sofie - tko si ti? Odakle dolaziš? Zašto si se uplela u moj život?

Na kraju je dobila knjigu o sebi. je li to bila ista knjiga koju je Hilde sada držala u rukama? Pa ovo je samo fascikl. Ipak: kako je moguće naći knjigu o sebi u knjizi o sebi? Što će se dogoditi ako Sofie počne čitati tu knjigu?

Što će se sada dogoditi? Što bi se *moglo* dogoditi?

Hilde je pod prstima osjećala da joj je ostalo vrlo malo listova.

Sofie je na putu iz grada u autobusu srela mamu. K vragu! Što će joj reći kada vidi knjigu koju drži u ruci?

Sofie pokuša knjigu staviti u vrećicu zajedno s vijugavim vrpcama i balonima koje je kupila za zabavu, ali bilo je prekasno.

- O, Sofie! U istom autobusu? Baš fino!

- Zdravo...

- Zar si kupila knjigu?

- Ne, ne baš.

- »Sofijin svijet«. Malo čudno.

Sofie je shvatila da nije imala čak ni pristojnu šansu za laž.

- Dobila sam je od Alberta.

- Da, to sam i mislila. Kao što rekoh - radujem se što ću upoznati tog čovjeka. Mogu li pogledati?

- Ne možeš li barem pričekati da stignemo kući, molim te? To je *moja* knjiga, mama.

- Ma dobro, to je tvoja knjiga. Ja ću samo škiljnuti na prvu stranicu, dobro? Ma molim te... »Sofie Amundsen se vraćala kući nakon škole. Prvi dio puta je išla zajedno s Jorunn. Razgovarale su o robotima...«

- Zar zaista to piše?

- Da, *to* piše, Sofie. Napisao ju je netko po imenu Albert Knag. To mu je sigurno prva knjiga. Kako se ono zove tvoj Alberto?

- Knox.

- Vidjet ćeš da je taj čudnovati čovjek napisao cijelu knjigu o tebi, Sofie. To znači da ima pseudonim.

- Nije to on, mama. Zaboravi. Ionako ništa ne razumiješ.
- Pa onda neka ne razumijem. Sutra je vrtna zabava. Onda će sve opet biti u redu, znaš.
- Albert Knag živi u posve drugoj zbilji. Zato je ova knjiga bijela vrana.
- Ma prestani, molim te lijepo. Nije li to bio bijeli zec?
- Ti prestani!

Razgovor između majke i kćeri nije dopro dalje jer su morale sići na početku Kapetanova zavoja. Tamo ih je dočekala skupina demonstiranata.

- Za boga miloga! - uzvikne Helene Amundsen. - Zaista sam mislila da ćemo u ovoj četvrti biti pošteđeni uličnog parlamenta.

Bilo je tu 10-12 ljudi. Na plakatima je pisalo: »MAJOR SE USKORO VRAĆA«, »MI SMO ZA FINU IVANJSKU HRANU«, »VEĆA MOĆ UN-u«. Sofiji se gotovo sažali nad majkom.

- Ne obraćaj pažnju na njih - reče joj.
- Ali to je čudnovata demonstracija, Sofie. Pomalo apsurdna.
- To je samo sitnica.
- Svijet se sve brže mijenja. Zapravo se uopće ne čudim.
- Moralo bi te barem čuditi to što se ne čudiš.
- Uopće ne. Nisu napasni. Samo da ne pogaze naše ružine grmove. Nije moguće da je nužno održavati demonstraciju u nečijem vrtu. Požurimo se kući da vidimo.
- To je filozofska demonstracija, mama. Pravi filozofi ne gaze ružine grmove.
- Znaš što, Sofie? Ne znam vjerujem li više u prave filozofe. Danas je gotovo sve živa sintetika.

Poslijepodne i večer protekli su u pripremama. Sljedećeg jutra nastavile su s postavljanjem stola i kićenjem vrta. Onda je došla i Jorunn.

-Jao meni! Mama i tata dolaze kad i svi drugi. Ti si tome kriva, Sofie.

Polu sata prije dolaska gostiju, sve je bilo gotovo. Drveće u vrtu bilo je ukrašeno papirnatim vrpčama i lampionima. Izvukle su dugačke produžne kabele kroz podrumski prozor. Vrtna vrata, drveće u vrtnoj aleji i pročelje kuće bili su okićeni balonima. Sofie i Jorunn napuhavale su ih cijelo poslijepodne.

Na stolu su bili piletina i zdjele sa salatam, žemlje i pšenične pletenice. U kuhinji su stajali pecivo i kolač sa šlagom, vijenac od dizanog tijesta i čokoladna torta; već je nasred stola bio i velik rođendanski kolač - stožac od 24

bademova prstena. Na vrhu stošca bio je postavljen ukras u obliku djevojčice odjevene za krizmu. Sofijina majka je tvrdila da je to mogla biti nekrizmana petnaestogodišnjakinja, ali Sofie je bila uvjerenjena da je majka figuricu postavila samo zato što je Sofie rekla da još nije odlučila hoće li se krizmati ili ne. Majci je bilo kao da je samo krizmanje stavljeno na kolač.

- Eto, vidi se da ni na čemu nismo štedjeli! - ponovila je nekoliko puta u pola sata prije dolaska gostiju.

Zatim su i gosti počeli stizati. Najprije su došle tri djevojke iz razreda — u ljetnim bluzama i laganim vestama, u dugim suknjama i s neprimjetno našminkanim očima. Malo kasnije su se kroz vrtna vrata doklatili Jorgen i Lasse, pomalo sramežljivi ali više dječjački arogantni.

- Sretan rođendan!

- Znači i ti si sada odrasla.

Sofie je primijetila da su se Jorunn i Jorgen odmah počeli krišom pogledavati. Bilo je nečeg u zraku. Ta Ivanje je.

Svi su sa sobom donijeli poklon, a kako je to bila filozofska vrtna zabava, neki su uzvanici prije dolaska pokušali istražiti što je filozofija. Iako nisu svi uspjeli pronaći filozofski poklon, većina ih se dobrano potrudila napisati nešto filozofsko na čestitku. Sofie je dobila filozofski rječnik i spomenar s lokotom na kojem je pisalo: »MOJI OSOBNI FILOZOFSKI ZAPISI«.

Kako je koji od gostiju pristizao, dobio je jabučni sok u visokoj čaši za bijelo vino. Sofijina majka je posluživala.

- Dobro došao... A kako je mladom gospodinu ime?... Mislim da te nisam prije upoznala... Baš lijepo što si došla, Cecilie.

Tek kada su svi mladi bili na broju - i šetali pod vočkama s vinskim čašama - pred vrtnom kapijom zaustavio se bijeli Mercedes Jorunninih roditelja. Financijski savjetnik bio je odjeven u korektno sivo odijelo finog kroja. Njegova gospođa bila je u crvenom kostimu s tamnocrvenim šljokicama. Sofie se bila spremna okladiti da je u trgovini igračaka kupila Barbie lutkicu s istim kostimom. Zatim ju je odnijela krojaču s nalogom da joj sašije takav kostim. Sofie je znala da postoji još jedna mogućnost. Naime, možda je financijski savjetnik kupio lutku i predao je čarobnjaku da je pretvori u ženu od krvi i mesa. No, ta je mogućnost bila toliko nevjerovatna da ju je Sofie odbacila.

Izašli su iz Mercedes a i ušli u vrt gdje su mladi uzvanici razrogačili oči od čuđenja. Financijski je savjetnik Sofiji osobno predao dugačak i uzak poklon u ime porodice Ingebrigtsen. Sofie se trudila ostati staložena kada se pokazalo da je to - da, tako je: Barbie lutkica. Jorunn se uzrujala:

- Pa jeste li skroz-naskroz pobnavili? Sofie se ne igra s lutkama!
Gospoda Ingebrigtsen odmah dojuri, šljokice na kostimu su zveckale:
- Pa imat će ju za *ukras*, kako ne razumiješ.
- Ja u svakom slučaju zahvaljujem - pokuša Sofie izgladiti stvar. - Sada ih mogu početi skupljati.

Uzvanici su počeli kružiti oko stola.

- Znači očekujemo još samo Alberta - reče majka Sofiji preživahnim tonom, kojim je pokušavala skriti zabrinutost. Glasine o posebnom gostu već su se raširile među gostima.

- Obećao je da će doći, a to znači da dolazi.

- Pa valjda ne možemo sjesti za stol prije nego što on stigne?

- Zašto ne, zauzmimo mjesta.

Helene Amundsen počne raspoređivati uzvanike oko dugog stola. Po-
brinula se da ostavi slobodno mjesto između Sofije i sebe. Rekla je nekoliko riječi o posluživanju, o tome kako je vrijeme lijepo, i da je Sofie sada odrasla žena.

Sjedili su za stolom pola sata, kada se u Djetelinskoj ulici pojavi sredo-
vječni čovjek s crnom kozjom bradicom i beretkom. Ušao je kroz vrtna vrata držeći u rukama veliki buket s petnaest crvenih ruža.

- Alberto!

Ustavši od stola, Sofie mu je pošla u susret. Bacila mu se za vrat, a onda prihvatila cvijeće. On je na dobrodošlicu odgovorio prekapanjem po džepo-
vima svojeg sakoa. Izvukao je nekoliko povećih petardi koje je zapalio i pobacao naokolo. Prilazeći k stolu, zapalio je i jednu prskalicu, koju je umetnuo na vrh bademova stošca, a onda se postavio na slobodno mjesto između Sofije i njene majke.

- Osobito mi je drago što sam ovdje! - reče.

Skup je bio zabezeknut. Gospođa Ingebrigtsen uputila je svome suprugu značajan pogled. Sofijinoj majci bilo je, naprotiv, toliko drago što se čovjek napokon pojavio da mu je bila spremna oprostiti sve na svijetu. Sama slavljenica borila se da zadrži smijeh koji joj se počeo premetati u nutrini trbuha.

Helene Amundsen zakuca o svoju čašu pa reče:

- Poželimo dakle i Albertu Knoxu dobrodošlicu na ovu filozofsku vrtanu zabavu. On nije moj novi dečko jer - iako moj suprug jako puno putuje - ja trenutačno nemam nikakvog novog dečka. Naprotiv, ovaj je čudnovati čovjek Sofijin novi učitelj filozofije. On, dakle, zna malo više nego paliti petar-

de. Ovaj čovjek može, primjerice, iz crnog cilindra izvući živog zeca. Ili je to bila vrana, Sofie?

- Hvala, hvala! - reče Alberto sjedajući.

- Živjeli! - reče Sofie, a uzvanici podignu čaše za crno vino s kolom.

Zatim su dugo sjedili za stolom jedući piletinu i salatu. Iznenada, Jorunn ustane, pođe odlučnim koracima prema Jorgenu i poljubi ga zvučno u usta. On joj je odgovorio tako da ju je pokušao prevaliti preko stola kako bi je bolje uhvatio uzvraćajući poljubac.

- Mislim da ću se onesvijestiti! - uzviknu gospođa Ingebrigtsen.

- Ne po stolu, djeco! - bio je jedini komentar gospode Amundsen.

- Zašto ne? - upita Alberto okrenuvši se prema njoj.

- Čudno pitanje.

- Pravi filozof uvijek mora pitati.

Zatim nekoliko dječaka, koji nisu dobili poljubac, počne bacati pileće kosti na krov. Na ovo je Sofijina majka također primijetila:

- Nemojte to činiti, lijepo vas molim. Tako je nezgodno kad se pileće kosti zaglave u oluku.

- Žao nam je - reče jedan od dječaka. Umjesto toga su ih stali bacati preko vrtne ograde.

- Mislim da je vrijeme da sakupimo tanjure i poslužimo kolače - reče gospođa Amundsen na kraju. - Tko želi kavu?

Bračni par Ingebrigtsen, Alberto i dvoje drugih gostiju dignu ruku u zrak.

- Sofie i Jorunn bi mi možda mogle pomoći...

Na putu u kuhinju bilo je vremena za kratki prijateljski razgovor.

- Zašto si ga poljubila?

- Promatrala sam njegova usta, i onda me obuzela užasna želja. Pa on je skroz neodoljiv.

- Kakvog je to okusa?

- Malo drugačijeg nego što sam zamišljala, ali...

- Znači to ti je prvi put?

- Ali ne i posljednji.

Uskoro su kava i kolači bili na stolu. Alberto je počeo dečkima dijeliti petarde, ali Sofijina majka pokuca o šalicu.

- Neću držati neki veliki govor - počne. - Ali ja imam samo jednu kćer, a danas je točno jedan tjedan i jedan dan otkako je napunila petnaest godina.

Kao što vidite, nismo ni na čemu štedjeli. Bademov stožac ima 24 prstena, tako da svatko može dobiti barem jedan. Oni koji se poslužuju prvi mogu zato uzeti dva. Jer, počinjemo od vrha, a prstenovi su sve veći i veći što vrijeme više napreduje. Tako je i s našim životom. Kad je Sofie bila curica, gacala je naokolo u malim, skromnim prstenovima. Kako su godine prolazile, prstenovi su postajali sve veći. Sada sežu sve do Starog grada i natrag. Budući da joj otac puno putuje, ona kruži telefonom po cijelom svijetu. Čestitamo ti petnaesti rođendan, Sofie!

- Očaravajuće! — uskliknu gospoda Ingebrigtsen.

Sofie nije bila sigurna je li mislila na njezinu majku, govor, bademov stožac ili Sofie.

Zbor zaplješe, a jedan od dječaka baci petardu u krošnju kruške. Tada i Jorunn ustane od stola pa pokuša povući Jorgena sa stolice. On pusti da ga povede sa sobom, tako da su legli u travu i tamo se nastavili ljubiti. Uskoro su se otkotrljali pod ribizovo grmlje.

- U naše doba djevojke preuzimaju inicijativu - reče financijski savjetnik.

Nakon tih riječi ustane, pride grmlju pa nastayi izbliza proučavati taj fenomen. Pridruži mu se i ostatak uzvanika. Samo su Alberto i Sofie ostali sjediti na svojim mjestima. Gosti su se raporedili u polukrug oko Jorunn i Jorgena, koji su za sobom ostavili prvo nevino ljubljenje i prešli na malo suroviji oblik maženja.

- Čini se da ih ništa ne može zaustaviti — reče gospoda Ingebrigtsen, ne bez ponosa.

- Ne, jedan naraštaj slijedi drugi - reče njezin suprug.

Pogledao je oko sebe ne bi li upecao kakvu pohvalu za svoje birane riječi. Kada ga je dočekalo samo nijemo kimanje, doda:

- Ništa se tu ne može.

Sofie je iz daljine primijetila da je Jorgen pokušavao otkopčati Jorunninu bijelu bluzu, koja je bila dobro obrubljena mahovinom. Ona je petljala oko njegovog pojasa.

- Nemojte se samo prehladiti - reče gospoda Ingebrigtsen.

Sofie uputi Albertu malodušan pogled.

- Ovo se odvija brže nego što sam očekivao - reče. - Moramo se što brže maknuti odavde. Htio bih samo održati kratak govor.

Sofie udari nekoliko puta dlanom o dlan.

- Možete li se vratiti za stol? Alberto želi održati govor.

Svi osim Jorunn i Jorgena domile i sjednu za stol.

- O, zar ćete stvarno održati cijeli govor? - upita Helene Amundsen. - Vrlo ljubazno.

- Zahvaljujem na pažnji.

- A volite ići i u šetnju, znam ja to! Kažu da je važno biti u formi. Posebno mi je simpatično to što sa sobom vodite psa. Zove se Hermes, zar ne?

Alberto ustane i pokuca o šalicu.

- Draga Sofie! Želim samo podsjetiti da je ovo filozofska vrtina zabava. Zato ću ja održati filozofski govor.

Već ga je sada prekinuo pljesak.

— U ovu raspuštenu zabavu ipak je potrebno unijeti malu dozu razuma.

No, nemojmo zaboraviti slavljenicima čestitati petnaesti rođendan.

Još je govorio kad se odjednom začu brujanje zrakoplova. Ubrzo se našao iznad vrta u niskom letu. Za njim se vijorio dugačak transparent s porukom: »Sretan ti petnaesti rođendan!«

Nakon toga slijedio je još jedan, glasniji pljesak.

— Eto, vidite! — uzviknu gospođa Amundsen. — Taj čovjek zna više nego bacati petarde.

— Hvala, ali to je samo malenkost. Sofie i ja smo u posljednjih nekoliko tjedana proveli oveće filozofsko istraživanje. Sada ćemo vas obavijestiti što smo zaključili. Odat ćemo najdublju tajnu našeg života.

Skupom je zavladao takva tišina da se mogao čuti cvrkut ptica. Čulo se i cmakanje iz ribizovog grmlja.

- Nastavi! - reče Sofie.

— Nakon detaljnih filozofskih istraživanja - koja se protežu od prvih grčkih filozofa pa sve do danas - zaključili smo da živimo u svijesti jednog majora. On trenutno služi kao promatrač misije UN-a u Libanonu, ali je također napisao knjigu o nama za svoju kćer u Lillesandu. Ona se zove Hilde Moller Knag, i napunila je petnaest godina istog dana kad i Sofie. Knjiga o svima nama bila je na Hildinom noćnom ormariću kad se probudi la rano ujutro 15. lipnja. Točnije rečeno, radi se o velikom fasciklu. U ovom trenutku osjeća da je posljednje stranice škakljaju po kažiprstu.

Za stolom se počeo širiti nervozni ugođaj.

— Naš je život dakle ni manje ni više nego neka vrsta rođendanske zabave za Hilde Moller Knag. Jer mi smo svi zajedno izmišljeni kao okvir za filozofsku obuku majorove kćeri. To na primjer znači da bijeli Mercedes kraj kapije

ne vrijedi ni pišljiva boba. S tog je gledišta bagatela. Ne vrijedi više od bijelih Mercedesa koji se vozikaju naokolo u glavi sirotog majora, koji je upravo sjeo u sjenu neke palme kako bi izbjegao sunčanicu. U Libanonu su dani vrući, dragi moji.

- Budalaština! - uzviknu nato financijski savjetnik. - To je čista glupost.

- Svatko ima pravo misliti što hoće - nastavi Alberto uporno. — Istina je da je zapravo ova vrtna zabava čista glupost. Jedina doza razuma na ovoj zabavi je moj govor.

Financijski savjetnik ustane i reče:

- Eto, ja pokušavam upravljati svojim poslovima što bolje umijem. Osim toga, trudim se na sve strane što bolje osigurati. A onda mi dođe neki znate-već-šta, koji zazire od poštenog rada, i nastoji sve uništiti svojim »filozofskim« tvrdnjama.

Alberto potvrdno zakima:

- Za ovaj oblik filozofske spoznaje ne vrijedi doduše nikakvo osiguranje. Radi se o nečem gore od prirodnih katastrofa, gospodine financijski savjet niče. A sigurno si upoznat s time da ni njih ne pokriva osiguranje.

- Ovo nije nikakva prirodna katastrofa.

- Ne, ovo je egzistencijalna katastrofa. Baci na primjer pogled na ribizovo grmlje, odmah će ti biti jasno što mislim. Čovjek se dakle ne može osigurati protiv toga da mu se cijeli život ne raspadne. Niti se može osigurati protiv toga da se Sunce ne ugasi.

- Zar ovo moramo trpjeti? - upita Jorunnin otac, gledajući u svoju ženu.

Ona odmahne glavom, Sofijina majka također.

- Žalosno — reče ona. — I to ovdje gdje se ni na čemu nije štedjelo.

Mladi su ipak sjedili pogleda prilijepljena uz Alberta. Obično je tako da su mladi ljudi otvoreniji za nove misli od onih koji su malo stariji.

- Mi bismo rado čuli nešto više - reče neki dječak svijetle, kovrčave kose s naočalama.

- Hvala lijepa, ali više se nema što reći. Kada čovjek spozna da nije ništa drugo doli san u nečijoj pospanoj svijesti, mislim da je najbolje šutjeti. Ali mladima bih na kraju mogao preporučiti kratki tečaj povijesti filozofije. Tako ćete razviti kritički stav prema svijetu u kojem živite. Naročito je važno biti kritičan prema vrijednostima roditeljske generacije. Ako sam išta naučio naučiti Sofie, onda je to da misli kritički. Hegel to zove negativnim mišljenjem.

Financijski savjetnik još nije bio sjeo. Ostao je stajati, bubnjajući prstima o stol.

- Ovaj agitator pokušava uništiti sve zdrave stavove koje škola, Crkva i mi sami nastojimo usaditi u mladi naraštaj. Ta pred njima je budućnost, a osim toga će jednog dana naslijediti naš imetak. Ako taj čovjek istog trena ne bude odstranjen s ove zabave, nazvat ću obiteljskog odvjetnika. On će znati kako postupiti.

- Nema veze što želiš učiniti, jer nisi ništa drugo nego sjena. Usto ćemo i Sofie i ja uskoro napustiti zabavu. Tečaj filozofije nije samo čisto teoretski projekt. On ima i praktičnu stranu. Kada kucne čas, izvest ćemo trik u kojem iščekavamo. Tako ćemo se iskrasti i iz majorove svijesti.

Helene Amundsen uhvati kćer za ruku.

- Valjda me nećeš ostaviti, Sofie?

Sofie je zagrla. Zatim pogleda Alberta:

- Mama je tako tužna...

- Ne, to je glupost. Samo nemoj zaboraviti što si naučila. Ta želimo se osloboditi ove bezvezarije. Tvoja majka je slatka i ljubazna žena, kao što je i Crvenkapičina košara bila puna hrane za baku. Ali nije tužna, kao što ni zrakoplovu koji je maločas ovuda proletio ne treba benzin za njegov čestitarski manevar.

- Mislim da te razumijem, prizna Sofie, pa se nato okrene majci. - Zato ga moram poslušati, mama. Jednoga dana te ionako moram napustiti.

- Nedostajat ćeš mi - reče majka. - Ali ako nad ovim nebom ima neko drugo, samo ti leti. Obećajem ti da ću dobro paziti na Govindu. Treba joj jedan ili dva lista salate dnevno?

Alberto položi ruku na njezino rame:

- Nećemo nedostajati niti tebi ni drugima koji su ovdje prisutni, naprosto zbog toga što ne postojite. Znači da niste opremljeni sposobnošću da vam netko nedostaje.

- Zaista, to je najgora vrsta uvrede kojoj čovjek može biti izložen! - povika gospođa Ingebrigtsen.

Financijski savjetnik zakima.

- Bez obzira, možemo ga optužiti za uvredu časti. Ali vidjet ćeš da je on komunist. Pa hoće nam oduzeti sve što volimo. Nitkov jedan. Pokvareni klipani...

Nato i Alberto i financijski savjetnik sjednu. Posljednji je u licu bio crven od bijesa. Zatim za stol dođu Jorunn i Jorgen. Odjeća im je bila prljava i zgužvana. Jorunnina svijetla kosa bila je slijepljena od zemlje i blata.

- Mama, očekujem dijete - izvijesti ona.

- U redu, ali pričekaj barem da dođemo kući.

Suprug ju je odmah podržao:

- Da, neka se samo obuzda. A ako večeras budu krstitke, neka se o svemu sama pobrine.

Alberto ozbiljno pogleda Sofie.

- Vrijeme je.

- Možeš li nam donijeti malo kave prije nego što odeš? - upita je majka.

- Kako da ne, mama. Idem odmah.

Uzela je termosicu sa stola. U kuhinji je pristavila kavu. Dok je čekala da bude gotova, nahranila je ptice i ribice. Svratila je također u kupaonicu i dala Govindi list salate. Mačka nije bilo na vidiku, ali mu je otvorila veliku limenku mačje hrane, koju je ispraznila u duboki tanjur i ostavila na pragu. Osjećala je da joj se oči vlaže.

Kad se vratila s kavom, vrtna je zabava više sličila na dječju zabavu nego na proslavu petnaestog rođendana. Na stolu su bile prevrnutе boce sa sokom, komad čokoladne torte bio je razmazan po stolu, pladanj s pecivom ležao je iskrenut na zemlji. Upravo kad je Sofie stigla, jedan je dječak stavio petardu u kolač sa šlagom. Ova je eksplodirala tako da se sav šlag razletio po stolu i uzvanicima. Najgore je prošao crveni kostim gospođe Ingebrigtsen.

Neobično je bilo što je ona, a i svi drugi, to primila s najvećim mirom. Jorunn je tada uzela veliki komad čokoladnog kolača i razmazala ga po Jorgenovu licu. Odmah potom ga je stala lizati s njega.

Majka i Alberto sjedili su u vrtnoj ljuľjački daleko od drugih. Mahnuli su Sofiji.

- Napokon ste uspjeli razgovarati u četiri oka - reče Sofie.

- A ti si bila potpuno u pravu! - reče majka uzbuđeno. - Alberto je veoma velikodušna osoba. Prepuštam te u njegove snažne ruke.

Sofie sjedne između njih.

Dva dečka uspenrala su se na krov. Jedna djevojka tumarala je naokolo bušeći ukosnicom balone. Pristigao je i nepozvan gost na mopedu. Na prtljažniku je imao sanduk piva i žestokog pića. Dočekale su ga uslužne duše.

Financijski savjetnik ustane od stola. Zaplješće rukama pa reče:

- Hoćemo li se igrati, djeco?

Dočepao se boce piva, ispio je, te je onda stavio nasred travnjaka. Zatim se vratio k stolu i uzeo pet najdonjih prstenova bademova stošca. Pokazivao je gostima kako da bacaju prstenove na bocu.

JUSTEIN GAARDER

- Grčevi! — reče Alberto. — Sada se zaista moramo izgubiti prije nego što major završi, i prije nego što Hilde zaklopi veliki fascikl.

- Znači da sve moraš sama pospremiti, mama.

- Nema veze, dušo moja. Ovaj život ionako nije za tebe. Ako ti Alberto može pružiti nešto bolje, nitko sretniji od mene. Nisi li rekla da ima bijelog konja?

Sofie je promatrala vrt. Nije ga mogla prepoznati. Boce i pileće kosti, pecivo i baloni bili su utabani u travu.

- Ovo je jednom bio moj mali raj — reče.

- A sada ćeš biti istjerana iz raja - odgovori Alberto.

Jedan od dječaka sjeo je u bijeli Mercedes. Upalio je motor, s treskom provalio kroz zatvorena vrtna vrata, te po šljunčanom puteljku stao voziti u vrt.

Sofie na svojoj ruci osjeti čvrst stisak. Nešto ju je vuklo u Tjesnac. Onda je čula Albertov glas:

-Sad!

Istovremeno se bijeli Mercedes zabušio u jabuku. Nezreli plodovi zakotrljali su se po poklopcu motora.

- Ovo je previše! - povika financijski savjetnik. - Zahtijevam solidnu odštetu.

Dobio je punu podršku svoje očaravajuće supruge:

- Svemu je kriv onaj klip. Gdje je?

- Kao da ih je zemlja progutala - reče Helene Amundsen, i to ne bez ponosa.

Ona se uspravi, priđe zaprljanom stolu i počne rasprijeti poslije filozofske vrtne zabave.

- Želi li netko još kave?

KONTRAPUNKT

...dvije ili više melodija u suzvučju...

Hilde se pridigne u krevetu. I tako je završila priča o Sofiji i Albertu. Međutim, što se zapravo dogodilo?

Zašto je otac napisao to posljednje poglavlje? Zar samo zato kako bi pokazao svoju moć nad Sofijinim svijetom?

Duboko zamišljena pošla se obući u kupaonicu. Nakon žurnog doručka, odšetala je u vrt i sjela u vrtnu ljuljačku.

Slagala se s Albertom da je jedino razumno od onoga što se dogodilo na zabavi bio njegov govor. Valjda otac nije mislio da je Hildin svijet jednako kaotičan kao Sofijina vrtna zabava? Ili da će se i njezin svijet na kraju raspasti?

A onda Sofie i Alberto. Što se dogodilo s tajnim planom?

Mora li sada Hilde nastaviti izmišljati? Ili su se zaista uspjeli iskobeljati iz priče?

No, gdje su onda?

Zatim je pomislila: ako su se Alberto i Sofie izvukli iz priče, onda o tome ništa ne može pisati u velikom fasciklu. Njezin otac svjestan je svega što tamo piše.

Možda bi morala čitati između redaka? Nešto takvo bilo je izričito naglašeno. Sjedeći u vrtnoj ljuljački, Hilde shvati da će cijelu priču morati pročitati još barem jedanput.

Dok je bijeli Mercedes jurio u vrt, Alberto je povukao Sofie sa sobom u Tjesnac. Zatim su potrčali u šumu prema Majorovoj kolibi.

— **Brzo!** — povika Alberto. — **To se mora dogoditi prije nego što nas počne tražiti.**

-Jesmo li sada izvan njegove pažnje?

- Sad smo na pograničnom području.

Preveslali su preko jezera i sjurili se u Majorovu kolibu. Alberto je otvorio vrata u podu, a zatim je gurnuo Sofie u podrum. Onda je sve postalo crno.

Sljedećih nekoliko dana Hilde je radila na svom planu. Poslala je nekoliko pisama Anni Kvamsdal u Kopenhagen, a dvaput ju je i nazvala. U Lillesandu je također pridobila prijatelje i poznanike da joj pomognu, uposlila je gotovo pola razreda.

Ponekad je čitala »Sofijin svijet«. Čovjek s tom pričom nije gotov nakon prvog čitanja. Stalno su se javljale nove misli o tome što se moglo dogoditi sa Sofijom i Albertom poslije njihova nestanka s vrtne zabave.

U subotu, 23. lipnja, naglo se probudila oko devet sati. Znala je da je otac već napustio logor u Libanonu. Sada je morala samo čekati. Posljednji dio njegova dana bio je potanko isplaniran.

Kasnije tog prijepodneva započela je, zajedno s majkom, pripreme za Ivanjsku večer. Hilde nije mogla ne misliti na to kako su Sofie i njezina majka pripremale svoju proslavu Ivanjske večeri.

A to su valjda *bile* učinile? Pa nije valjda da sada hodaju naokolo, vješajući ukrase?

Sofie i Alberto sjednu na travnjak ispred dviju velikih zgrada s ružnim ventilima i ventilacijskim cijevima. Neki mladić i djevojka izađu iz jedne zgrade; on je imao smeđu torbu, a ona je na ramenu nosila crvenu torbicu. U pozadini je jednom uličicom prošao auto.

- Što se dogodilo?

- Uspjeli smo!

- Ali, gdje smo?

- Ovo se zove Majorova koliba¹.

¹ Majorova koliba: (norv. "Majorstua") četvrt u središtu Osla. (prev.)

- Majorova koliba?

- U Oslu.

-Jesi li siguran?

- Posve siguran. Jedna se zgrada zove »Chateau Neuf«, što znači »novi dvorac«. Tamo se studira glazba. Druga se zove »Kongregacijski fakultet«. Tamo se studira teologija. Malo dalje na brijegu studiraju se prirodne znanosti, a još dalje književnost i filozofija.

-Jesmo li sada izvan Hildine knjige i majorove kontrole?

- Da, oboje. Ovdje nas nikad ne može pronaći.

- Gdje smo bili kad smo trčali kroz šumu?

- Dok je major nastojao sudariti auto financijskog savjetnika s jabukom, pružila nam se prilika da se sakrijemo u Tjesnacu. Tada smo bili u stadiju zametka, Sofie. Pripadali smo i starom i novom svijetu. Majoru, čini se, nije bilo na kraj pameti da ćemo se tamo skriti.

- Zašto?

- Zato što nas ne bi tako lako pustio. Išlo je kao podmazano. No dobro, možda se i sam htio poigrati.

- Kako to misliš?

- Pa on je upalio bijeli Mercedes. Možda se do daske naprezao izgubiti nas iz vida. Čini se da ga je smoždilo sve što se dogodilo...

Mladi je par samo nekoliko metara od njih. Sofiji je bilo malo neugodno sjediti u travi zajedno s čovjekom toliko starijim od sebe. Osim toga, htjela je da joj netko potvrdi ono što je Alberto rekao.

Ona ustane i potrča prema njima.

- Molim vas, možete li mi reći kako se zove ovo mjesto?

Nisu je ni pogledali.

Sofie je bila tako isprovocirana da je opet navalila na njih.

- Valjda je uobičajeno odgovoriti na pitanje?

Mladić se očito trudio djevojci nešto objasniti:

- Kontrapunktni oblik kompozicije djeluje u dvije dimenzije: horizontalnoj ili melodijskoj i vertikalnoj ili harmonijskoj. Riječ je, dakle o dvije ili više kompozicija u suzvučju...

- Oprostite što prekidam, ali...

- Kombinacija melodija je takva da se one razvijaju što neovisnije o tome kako zvuče zajedno. Ali, mora biti i harmonije. To se zove kontrapunkt. Zapravo, to znači nota protiv note.

Kakav bezobrazluk! Pa nisu gluhi ni slijepi. Sofie je pokušala i treći put, sada se postavila na puteljak, zapriječivši im put. Bila je naprosto gurnuta u stranu.

- Izgleda da počinje puhati - reče djevojka.

Sofie odjuri prema Albertu.

- Ne čuju! — reče. Upravo kad je to rekla, sjetila se sna o Hildi i zlatnom križiću.

- E, to je cijena naše slobode. Kad se iskrademo iz neke knjige, ne možemo očekivati da ćemo imati isti status kao njezin pisac. Ipak, ovdje smo. Odsad nećemo postati ni dan stariji nego što smo bili kada smo napustili filozofsku vrtanu zabavu.

- Zar nikad nećemo moći stupiti u kontakt s ljudima oko nas?

- Pravi filozof nikad ne kaže »nikad«. Koliko je sati?

- Osam.

- Da, kao kad smo napustili Kapetanov zavoj.

- Danas Hildin otac stiže iz Libanona.

- Zato se moramo požuriti.

- Ha, kako to misliš?

- Zar te ne zanima što će se dogoditi s majorom kada dođe kući u Bjerkelv?

- Naravno da me zanima, ali...

- Hajde onda!

Krenuli su prema središtu grada. Susreli su nekoliko ljudi, ali svi su prolazili pored njih kao da su od zraka.

Duž ceste bila je parkirana kolona automobila. Alberto odjednom zastane pred crvenim kabrioletom spuštenog krova.

- Mislim da možemo uzeti ovaj ovdje - reče. - Moramo samo provjeriti je li to naš auto.

- Ništa ne razumijem.

- Pa da ti onda objasnim: ne možemo naprosto uzeti nekakav običan auto, koji pripada nekome u gradu. Što misliš da bi se dogodilo kad bi ljudi vidjeli da auto vozi bez vozača? Uz to, najvjerojatnije ne bismo uspjeli upaliti motor.

-A kabriolet?

- Mislim da sam ga vidio u nekom starom filmu.

- Oprosti, ali već me pomalo živciraju svi ovi tajnoviti migovi.

- To je auto iz mašte, Sofie. Baš kao i mi. Gradski ljudi vide samo prazno mjesto. Upravo se u to moramo uvjeriti prije nego što krenemo.

Čekali su. Ubrzo se na pločniku pojavio dječak na biciklu. Odjednom je skrenuo i prošao ravno kroz crveni auto pa na ulicu.

- Eto, vidiš. Naš je!

Alberto otvori vrata na desnoj strani.

- Samo izvoli! - reče. Sofie sjedne unutra.

On sjedne za volan. Ključ je već bio unutra; on ga okrene i motor se upali.

Kad su izašli iz grada, nastavili su prema jugu. Prošli su Lvsaker i Sandviku. Vidjelo se sve više ivanjskih krijesova, posebno nakon što su prošli Drammen.

- Ivanje je, Sofie. Zar to nije divno?

- I tako fino puše u otvorenom autu. Zar nas zaista nitko ne može vidjeti?

- Samo oni koji su iz našeg roda. Možda čak nekoga i sretnemo. Koliko je sati?

- Pola devet.

- Moramo prečacom. Ne možemo se više vući za tim kamionom.

Potom je skrenuo u žitno polje. Sofie se okrenula i vidjela da su za sobom ostavljali široki pojas pregaženog žita.

- Sutra će se govoriti da je vjetar pokosio žito - reče Alberto.

Major Albert Knag sletio je na Kastrup. Bilo je pola pet, subota, 23. lipnja. Već je bio umoran. Pretposljednju etapu prevalio je zrakoplovom iz Rima.

Prošao je kontrolu putovnica u uniformi UN-a koju je uvijek nosio s ponosom. Nije predstavljao samog sebe, niti samo svoju zemlju. Albert Knag predstavljao je međunarodno pravno uređenje - dakle, stogodišnju tradiciju koja sada obuhvaća cijeli planet.

Na ramenu je nosio malu torbu, ostatak prtljaga predao je u Rimu. Morao je samo mahnuti crvenom putovnicom.

»Nothing to declare.«

Major Albert Knag morao je čekati na Kastrupu gotovo tri sata polazak zrakoplova za Kristiansand. Kupit će nekakve poklone za obitelj. Najveći poklon svog života poslao je Hildi prije gotovo dva tjedna. Marit ga je ostavila na njezinu noćnom ormariću, tako da ju je čekao kad se probudila na

svoj rođendan. S Hildom se nije čuo od onog kasnog telefonskog razgovora na njezin rođendan.

Albert kupi norveške novine, sjedne u bar i naruči kavu. Jedva da je stigao pogledati novinske naslove, kad začu preko razglasa:

»Osobna obavijest za Alberta Knaga. Umoljava se Albert Knag da dođe na šalter SAS-a.«

Što je to? Albert osjeti da mu se koža ježi. Valjda ga ne šalju natrag u Libanon? Možda nešto nije u redu kod kuće?

Uskoro je bio pred šalterom.

-Ja sam Albert Knag.

- Izvolite! To je nešto hitno.

Odmah je otvorio omotnicu. U njoj je bila manja omotnica, na kojoj je pisalo: »Major Albert Knag, c/o SAS-ove informacije na aerodromu Kastrup, Kopenhagen.«

Alberto je osjećao nervozu. Otvorio je malu omotnicu; u njoj je bio papi-rić:

Dragi tata. Dobrodošao kući iz Libanona. Kao što vidiš, nisam mogla dočekati da stigneš kući. Oprosti mi što sam te morala pozvati preko razglasa. Tako je bilo najlakše.

P.S. Nažalost, došao je zahtjev za odštetu od financijskog savjetnika Ingebrigtsena, a u pitanju je sudar s ukradenim Mercedesom.

P.S. P.S. Možda ću biti u vrtu kada stigneš kući. A možda ti se javim i ranije.

P.S. P.S. P.S. Bojim se previše zadržavati u vrtu. Poznato je da je na takvim mjestima lako propasti u zemlju. Puno te voli Hilde, koja je imala dovoljno vremena prirediti dobrodošlicu.

Major Knag morao se najprije nasmijati. No, nije mu se sviđalo da netko njime manipulira na ovaj način. Uvijek je volio imati pregled nad svojim životom. A onda ta lopuža kod kuće u Lillesandu dirigira njegovim kretanjem po aerodromu Kastrup! Kako joj to samo uspijeva?

Stavi omotnicu u džep na prsima pa krene u šetnju trgovinama. Baš kad je namjeravao skrenuti u trgovinu danskom hranom, opazi malu omotnicu nalijepljenu na izlog. MAJOR KNAG, pisalo je na njoj crnim flomasterom. Albert je skinuo i otvori:

Osobna poruka za majora Alberta Knaga, c/o danska hrana, zračna luka Kastrup. Dragi tata, željela bih da kupiš veliku dansku salamu, može i dva kilograma. Mama će se sigurno obradovati kobasici s konjakom. P.S. Niti limfjordski kavijar nije za baciti. Pozdrav, Hilde.

Albert pogleda naokolo. Da nije možda u blizini? Možda joj je Marit poklonila kartu za Kopenhagen samo kako bi ga dočekala? To je Hildin rukopis...

Odjednom promatrač misije UN-a osjeti da njega promatraju. Kao da je netko daljinski upravljao svime što bi poduzeo. Bio je kao lutka u rukama djeteta.

Ušao je u trgovinu i kupio salamu od dva kilograma, kobasicu s konjakom i tri staklenke limfjorskog kavijara. Onda je nastavio tumarati po trgovinama. Odlučio je Hildi kupiti pravi poklon za rođendan. A da joj kupi digitron? Ili, mali putnički radio - da, to je ono pravo.

Kad je stigao do trgovine gdje su se prodavali električni artikli, ustanovio je da je i tamo na izlogu visjela omotnica. »Major Albert Knag, c/o najzanimljivija trgovina na Kastrupu,« pisalo je na njoj. S papirića iz bijele omotnice pročitao je sljedeću poruku:

Dragi tata. Pozdravljam te u Sofijino ime i zahvaljujem na kombiniranom mini TV-u s FM-radiom, koji je dobila za rođendan od svog veoma darežljivog tate. Izvanredna stvar, ali, s druge strane, to je samo malenkost. Međutim, moram priznati da sa Sofijom dijelim strast prema takvim malenkostima.

PS. Ako tamo još nisi bio, potanke instrukcije nalaze se i na trgovini s hranom, i onom velikom tax-freeju gdje se prodaju vino i cigarete.

P.S. P.S. Dobila sam nešto novca za rođendan tako da mogu sponzorirati mini TV s 350 kruna. Pozdrav od Hilde, koja je već nadjenula purana i napravila Waldorf salatu.

Mini TV koštao je 985 danskih kruna. To bi se još i moglo nazvati malenkošću prema onome kako se Albert Knag osjećao zbog toga što su ga kćerine dovrtljive doskočice upravljale amo-tamo po zračnoj luci. Je li ovdje - ili nije?

Osvrtao se na sve strane, gdje god je išao. Osjećao se kao špijun i lutka na navijanje istovremeno. Zar mu nije oduzeta njegova ljudska sloboda?

Morao je znači i u veliki tax-free. Tamo je visjela nova bijela omotnica s njegovim imenom. Kao da se čitava zračna luka pretvorila u kompjutorsku igru u kojoj je on kursorska strelica. Na papiriću je pisalo:

Major Knag, c/o veliki tax-free na Kastrupu. Sve što ovdje zahtijevam je vrećica gumenih bombona i nekoliko kutija marcipana marke Anthon Berg. Znaš da je to puno skuplje u Norveškoj! Koliko se sjećam, mama voli Campari.

P.S. Na putu kući moraš sva osjetila držati otvorenim. Valjda ne želiš propustiti koju važnu poruku? Pozdravlja te tvoja kći Hilde, koja jako brzo uči.

Albert malodušno uzdahne, ali ipak ude u trgovinu, držeći se narudžbe. S tri plastične vrećice i torbom na ramenu uputi se zatim prema izlazu 28 da čeka na svoj let. Ako je još negdje bilo poruka, neka samo vise tamo gdje jesu.

No, na stupu blizu izlaza 28 visjela je još jedna koverta: »Za majora Knaga, c/o izlaz 28, zračna luka Kastrup.« I ovo je bio Hildin rukopis, ali nije li broj izlaza dodan drugom rukom? To nije bilo lako prosuditi, jer nije mogao međusobno usporediti slova, nego samo brojke i slova.

Sjeo je na stolicu, leđa priljubljenih uz široki zid. Na krilu je držao vrećice. Tako je ponosni major sjedio, gledajući ukočeno pred sebe, kao da je malo dijete koje po prvi put putuje samo. Ako je ona ovdje, barem joj neće pružiti zadovoljstvo da ga prva otkrije.

Pogledavao je bojažljivo sve putnike koji su malo-pomalo pristizali. Uskoro se osjećao kao strogo nadzirani neprijatelj državne sigurnosti. Kad su počeli puštati u avion, odahnuo je s olakšanjem. Ukrcao se posljednji.

Predajući svoju propusnicu za ukrcavanje, zderao je još jednu omotnicu, zalijepljenu na pult za prijave.

Sofie i Alberto prošli su most u Breviku, a malo kasnije i skretanje za Kragero.

- **Voziš 180!** - reče Sofie.

- **Skoro je devet sati. Ubrzo će sletjeti na aerodrom Kjevik. Ali, nas ne može zaustaviti nikakva brzinska kontrola.**

- **A što ako se sudarimo?**

- **Nema veze sve dok je to neki običan auto. No, ako se sudarimo s jednim od naših...**

- Da ?
- Onda se moramo čuvati. Nisi li vidjela da smo prošli II Tempo Gigante¹?
- Ne, gdje?
- Bio je parkiran negdje u Vestfoldu.
- Nećeš tako lako moći preteći ovaj turistički autobus. Posvuda oko nas je samo gusta šuma.
- Nema veze, Sofie. Kad ćeš to već jednom naučiti?
Zatim skrene u šumu i prođe ravno kroz gusto drveće.
Sofiji laknu.
- Preplašio si me.
- Ne bismo ništa osjetili, čak kad bismo prošli kroz čelični zid.
- Znači da smo u odnosu na okolinu naprosto prozračni duhovi.
- Ne, sad si sve okrenula naglavce. Zapravo je zbilja oko nas prozračna pustolovina.
- To mi moraš malo bolje objasniti.
- Onda me dobro slušaj. Vrlo je raširen nesporazum da je duh »prozračniji« od vodene pare. Zapravo je suprotno. Duh je čvršći od leda.
- To mi nikad ne bi palo na pamet.
- Onda ću ti ispričati jednu priču. Bio jednom jedan čovjek koji nije vjerovao u anđele. Jednoga dana, dok je radio u šumi, posjeti ga anđeo.
- Da ?
- Šetali su zajedno komad puta. Na kraju se čovjek okrene prema anđelu i reče: »Da, moram priznati da anđeli postoje. Ali, vi ne postojite onako pravo kao mi.« »Kako to misliš?« upita anđeo. A čovjek mu odgovori: »Kad smo došli do onog velikog kamena, ja sam ga morao zaobići, ali sam primijetio da si ti kliznuo ravno kroza nj. A kad smo došli do debla koje je palo na puteljak, ja sam se morao popeti preko njega, a ti si prošao ravno kroza nj.« Ovaj odgovor začudi anđela. Anđeo reče: »A nisi li također primijetio da smo prešli preko močvare. Onda smo obojica kliznuti kroz maglu. To je zato što imamo veću gustoću od magle.«
- O...
- Tako je i s nama, Sofie. Duh može proći kroz čelična vrata. Nikakvi tenkovi i bombarderi ne mogu slomiti ono što je od duha.

¹ II Tempo Gigante: automobil iz lutkarskog filma "Grand Prix u FISklypi" norv. režisera Ive Caprina. (prev.)

- Čudesna misao.

- Ubrzo ćemo proći Risor, a nema ni sat vremena otkako smo krenuli iz Majorove kolibe. No, meni se pije kava.

Kad su došli u Fiane, pred Sondeledom, ugledali su s lijeve strane ceste gostionicu. Zvala se »Cinderella«. Alberto skrene i parkira auto na travnjaku.

U kavani je Sofie pokušala iz hladnjaka uzeti bocu kole, ali ta se nije dala pomaknuti. Kao da se zaglavila. Malo dalje od nje, Alberto je pokušavao natočiti kavu u papirnatu čašu koju je našao u autu. Morao je samo pritisnuti gumb. Iako je navalio svom snagom, nije ga mogao stisnuti.

Tako se razljutio da se obratio za pomoć drugim gostima. Budući da nitko nije obraćao pažnju, povikao je tako glasno da je Sofie morala začepiti uši:

- Hoću kave!

Ljutnja izgleda nije bila tako opasna, jer je uskoro prasnuo u smijeh.

- Pa ne mogu nas čuti. Naravno, ne možemo se služiti njihovim gostioni cama.

Baš su se htjeli okrenuti, kad neka starica ustane sa svoje stolice i pođe prema njima. Imala je jarko crvenu suknju, ledenoplavu pletenu vestu i bijeli rubac na glavi. Njezine boje i pojava bili su nekako oštriji od svega drugog u gostionici.

Ona priđe Albertu i reče:

- Nešto mi grozno vičeš, dečko.

- Pardon.

- Htio bi kave, kažeš?

- Da, ali...

- Imamo mi mali lokal tu iza ugla.

Pošli su za ženom van, a onda krenuli puteljkom iza gostionice. Dok su tako hodali, ona reče:

- Vi ste ovdje novi, je li?

- Pa, to se mora priznati.

- Da, da. Dobro došli u vječnost, djeco.

-A ti?

- Ja sam iz zbirke priča braće Grimm. Otad je prošlo već gotovo dvije stotine godina. A odakle su pridošlice?

- Mi dolazimo iz filozofske knjige. Ja sam učitelj filozofije, a Sofie je moja učenica.

- Hi... hihhi... Da, to je nešto novo.

Uskoro su se našli na čistini među drvećem. Tu je bilo nekoliko lijepih smeđih zgrada. Na dvorištu između zgrada gorio je veliki ivanjski kriješ, a oko njega je vrvjelo mnoštvo raznobojnih bića. Sofie je prepoznala mnoge od njih. Bila je tu Snjeguljica i nekoliko patuljaka, Sherlock Holmes, Petar Pan i Pipi Duga Čarapa. Tu su također bile Crvenkapica i Pepeljuga. Oko velikog krijesa skupila su se i druga poznata, ali bezimena bića: patuljci i vilenjaci, fauni i vještice, anđeli i vražići. Osim toga, Sofie je opazila i pravog, pravcatog trola.

- Kakva galama! - usklikne Alberto.

- Pa Ivanje je! - odgovori starica. - Ovakav skup nismo imali još od valborške noći. Tada smo bili u Njemačkoj. Ja sam ovdje samo u kratkom posjetu. Ti si ono htio kavu?

- Da, molim.

Sofie je tek sada primijetila da su sve kuće bile napravljene od paprenjaka, prženog šećera i ocakline od šećera u prahu. Mnoga su se bića posluživala ravno s kuća. Ali, naokolo je hodala pekarica i popravljala štetu. Sofie uzme komadić sa sljemena. Bio je slađi i boljeg okusa od svega što je ikad probala.

Uskoro se starica vrati sa šalicom kave.

- Puno hvala — reče Alberto.

- A kako će gosti platiti kavu?

-Platiti?

- Mi obično plaćamo pričom. Za kavu je dovoljan i kratak odlomak.

- Mogli bismo vam ispričati nevjerojatnu priču o čovječanstvu - reče Alberto. — Samo je nezgodno što imamo užasno malo vremena. Možemo li platiti drugi put?

- Naravno. Ali, čemu žurba?

Alberto objasni svoje namjere, a starica nato reče:

- No da, baš ste mi vi nekakvi žutokljunci. No, uskoro morate prerezati pupčanu vrpču koja vas veže uz vaše smrtno podrijetlo. Mi više ne ovisimo o mesu i kršćanskoj krvi. Mi pripadamo »nevidljivom narodu«.

Malo kasnije su se Alberto i Sofie našli kod gostionice »Cinderelle« i crvenog kabrioleta. Točno kraj auta je jedna uzbuđena mama pomagala sinčiću da se popiški.

Vozeći zbrda-zdola prečacima nije prošlo puno vremena prije no što su se našli u Lillesandu.

SK 876 iz Kopenhagena sletio je na Kjevik prema planu u 21.35. Dok je zrakoplov rulao po pisti u Kopenhagenu, major je otvorio oмотnicu s pulta za prijave. Unutra je bio komad papira na kojem je pisalo:

Majoru Knagu, dok predaje propusnicu za ukrcavanje na Kastrupu, Ivanjske večeri 1990.

Dragi tata. Možda si mislio da ću se pojaviti u Kopenhagenu. Ali, moje nadziranje tvoga kretanja mnogo je složenije nego što misliš. Vidim te gdje god se našao, tata. Naime, posjetila sam cigansku obitelj koja njeguje stare tradicije i koja je jednom prije mnogo, mnogo godina prodala začarano mjedeno zrcalo mojoj prabaki. Osim toga sam si nabavila kristalnu kuglu. Trenutačno vidim da si se upravo smjestio u svoje sjedalo. Zato te samo podsjećam da vežeš pojas i ostaviš sjedište u uspravnom položaju dok se znak »fasten seatbelt« ne ugasi. Čim zrakoplov poleti, možeš spustiti sjedalo i priuštiti si mali odmor. Moraš, naime, biti odmoran kad stigneš kući. Na vrijeme u Lillesandu ne može se požaliti, ali temperatura je nekoliko stupnjeva niža od one u Libanonu. Želim ti ugodan put. Pozdravlja te tvoja vještica od kćeri, Kraljica Zrcala i visoki zaštitnik Ironije.

Albert još nije znao je li ljut ili samo umoran i malodušan. Ali, odjednom se počeo smijati. Smijao se tako glasno da su se putnici oko njega počeli okretati da vide što je. Onda je zrakoplov uzletio.

Dobio je milo za drago, ništa drugo. No, nije li tu postojala mala razlika? On se, prije svega, poigrao sa Sofijom i Albertom. A oni — pa oni su samo mašta.

Učinio je kako mu je Hilde natuknula. Spustio je sjedalo i utonuo u san. Nije se posve probudio sve dok nije prošao kontrolu putovnica i ušao u dvoranu za dolaske u zračnoj luci Kjevik. Tamo ga je dočekala skupina demonstranata.

Bilo ih je 8-10, većina Hildina uzrasta. Na plakatima je pisalo: »DOBRO DOŠAO KUĆI, TATA«, »HILDE ČEKA U VRTU« i »IRONIJA SE NASTAVLJA«.

Najgore je bilo to što nije jednostavno mogao uzeti taksi. Morao je čekati prtljagu. U međuvremenu su se Sofijini prijatelji vrzmali naokolo, tako da je stalno morao čitati njihove plakate. Rastopio se tek kad mu je jedna djevojčica prišla s buketom ruža. Zagrabilo je u vrećicu i svim demonstrantima podijelio kruščiće od marcipana. Hildi su ostala samo dva. Kad se prtljaga

pojavi na traci, jedan je mladić istupio i objasnio da je pod zapovjedništvom Kraljice Zrcala, te da mu je naređeno da ga odveze u Bjerkeley. Drugi su se demonstranti izgubili u mnoštvu.

Izašli su na E 18. Na svim mostovima i ulazima u tunel visjeli su razno-razni plakati i zastave: »Dobro došao kući!«, »Puran čeka«, »Vidim te, tata«.

Kada su se zaustavili pred vratima Bjerkeleyja, Alberto odahne i zahvali se vozaču novčanicom od sto kruna i tri limenke Carlsberg Elephant piva.

Pred kućom ga je dočekala supruga Marit. Nakon dugog zagrljaja, on upita:

- Gdje je?
- Sjedi na molu, Albert.

Alberto i Sofie zaustavili su crveni kabriolet ispred hotela »Norveška« na trgu u Lillesandu. Bilo je četvrt do deset. Vani u arhipelagu vidjeli su veliki kriješ.

- **Kako sada pronaći Bjerkelv?**
- **Treba samo tražiti. Valjda se sjećaš slike iz Majorove kolibe.**
- **Moramo požuriti. Hoću biti ondje prije nego što on stigne.**

Stali su voziti uskim ulicama, ali i preko kamenih obronaka i velikih stijena. Važan oslonac bio im je da se Bjerkelv nalazi kraj mora.

Iznenada Sofie usklikne:

- **Eno ga! Našli smo ga.**
- **Mislim da imaš pravo, ali ne smiješ tako vikati.**
- **Uh, pa nitko nas ionako ne čuje.**
- **Draga Sofie, razočaran sam što nakon našeg dugačkog tečaja filozofije još uvijek tako brzo izvlačiš zaključke.**

- Ali...

- **Ne misliš valjda da ovdje nema patuljaka i trolova, šumskih duhova i dobrih vila?**

- **O, pardon!**

Prošavši kroz ulazna vrata, vozili su po šljunčanom puteljku ispred kuće. Alberto je parkirao na travnjaku pokraj vrtne ljuljačke. Malo dalje bio je pokriven stol za troje.

- **Vidim je! - prošapta Sofie. - Sjedi dolje na molu, baš kao u mome snu.**
- **Vidiš li da vrt nalikuje vrtu u Djetelinskoj ulici?**

- Da, istina. S vrtnom ljuljačkom i svim ostalim. Mogu li otići k njoj?

- Naravno. Ja ću ostati ovdje...

Sofie otrča do mola - gotovo se spotaknula o Hilde. Zatim je mirno sjela pored nje.

Ona je sjedila petljajući oko užadi čamca na vesla koji je bio privezan za mol. U lijevoj ruci držala je neki papirić. Bilo je očito da čeka. Neprestano je pogledavala na sat.

Sofie je mislila da je Hilde jako lijepa. Imala je svijetlu, plavu, kovrčavu kosu - i posve zelene oči. Na sebi je imala žutu ljetnu haljinu. Malo ju je podsjećala na Jorunn.

Sofie joj pokuša nešto reći, iako je znala da nema smisla.

- Hilde! Sofie ovdje!

Nije reagirala.

Sofie klekne i stane joj vikati u uho:

- Čuješ li me, Hilde? Ili si gluha i slijepa?

Nije li sada raširila oči? Nije li to bio mali znak da je nešto čula, makar vrlo slabo?

Onda se osvrnula. Naglo je okrenula glavu udesno i pogledala Sofiji ravno u oči. Nekako joj pogled nije bio čvrst, kao da je gledala ravno kroz nju.

- Ne tako glasno, Sofie.

To se Alberto javio iz crvenog kabrioleta.

- Neću da se vrt napuni morskim sirenama.

Sofie se na to smirila. Godilo joj je sjediti blizu Hilde. Uskoro je začula duboki muški glas: - Hildice! Bio je to major - u uniformi i plavoj beretki. Stajao je u vrtu. Hilde naglo ustane pa mu potrči u susret. Sreli su se između vrtne ljuljačke i crvenog kabrioleta. On je podigne u zrak i zavrti oko sebe.

Hilde je sjedila na molu i čekala oca. Svakih četvrt sata koji je prošao otkako je sletio na Kjevik, pokušala si je zamisliti gdje se nalazi, što vidi i kako to prima. Vremena je napisala na komadić papira koji je cijelog dana nosila sa sobom.

A ako se naljuti? Pa nije valjda mislio da joj može napisati onakvu zagonetnu knjigu - i da će sve ostati kao prije?

Ponovno je pogledala na sat. Bilo je deset i petnaest. Morao bi biti ovdje svakog trena.

Ali što je to? Nije li čula nekakav slabi dah, baš kao u snu o Sofiji? Naglo se okrenula. Tu je nešto bilo, bila je u to posve sigurna. Ali što? Možda je to samo ljetna noć? Na nekoliko se sekundi pobojala da nije vidovita.

- Hildice!

Sada se morala okrenuti na drugu stranu. To je tata! Stajao je u vrtu. Hilde ustane i potrči prema njemu. Sreli su se kraj vrtne ljujlačke; podigao ju je i zavrtio oko sebe.

Hilde je počela plakati, a i major je morao progutati nekoliko suza.

- Pa ti si postala odrasla žena, Hilde.

- A ti si postao pravi pjesnik.

Hilde obriše suze rukavom žute haljine.

- Jesmo sada kvit? - upita ga.

- Sad srno kvit.

Sjeli su za stol. Hilde je najprije željela čuti što se točno dogodilo na Kastrupu i na putu kući. Jedan grohot slijedio je drugi.

- Zar nisi vidio poruku u kavani?

- Pa nisam čak imao vremena sjesti da nešto pojedem, lopužo jedna. Sad sam užasno gladan.

-Jadni tata.

- A ono s puranom je izgleda samo blef?

- Ma ne! Ja sam sve pripremila. Mama će posluživati.

Zatim su uzduž i poprijeko razglabali o svemu u fasciklu i priči o Sofiji i Albertu. Uskoro su na stol stigli puran, Waldorf salata, rose i Hildina pšenična pletenica.

Dok je otac govorio nešto o Platonu, Hilde ga odjednom prekine:

- Psst!

- Što je?

- Zar nisi čuo? Nije li nešto cijuknulo?

-Ne?

- Ali, sigurna sam da sam nešto čula. Uh, to je valjda samo neki miš.

Posljednje što je otac rekao, dok je majka otišla po vino, bilo je:

- Tečaj filozofije nije još sasvim gotov.

- Kako to misliš?

- Noćas ću ti pričati o svemiru.

Prije nego što su započeli obiteljsku gozbu, on reče:

- Hilde je sada prevelika da mi sjedi na krilu. Ali, ti nisi!

Zatim je ulovio Marit i povukao je na svoje krilo. Tu je morala dugo sjediti prije nego što je smjela jesti.

- Zamisli da ti je skoro četrdeset godina...

Kad je Hilde otrčala u susret ocu, Sofie osjeti da joj naviru suze.

Nikad neće moći doći do nje!

Sofie osjeti da zavidi Hildi na tome što je pravi čovjek od krvi i mesa.

Kad su Hilde i major sjeli za postavljeni stol, Alberto zatrubi iz auta.

Sofie digne pogled. Nije li to i Hilde učinila? Ona potrči do Alberta i uskoči na prednje sjedište pored njega.

- Ostanimo ovdje neko vrijeme da vidimo što će se dogoditi - reče.

Sofie zakima.

-Jesi li plakala? Ona

ponovno zakima.

- Pa što ti je?

- Ona ima takvu sreću što je pravo ljudsko biće... Zatim će odrasti i postati prava žena. Sigurno će dobiti i pravu djecu...

- I unučad, Sofie. No, sve ima svoje lice i naličje. To sam te pokušao naučiti na samom početku tečaja filozofije.

- Kako to misliš?

- Mislim kao i ti da ona ima sreće. Međutim, tko dobije srećku života, mora izvući i srećku smrti. Sudbina života je smrt.

- Zar ipak nije bolje živjeti nego nikad ne živjeti pravim životom?

- Mi nećemo živjeti istim životom kao Hilde... no dobro - ili kao major. Zauzvrat, nikad nećemo umrijeti. Zar se ne sjećaš što je ona starica u šumi rekla? Mi pripadamo »nevidljivom narodu«. Rekla je i to da ima gotovo dvije stotine godina. Na tom ivanjskom slavlju vidio sam likove stare više od tri tisuće godina...

- Možda najviše zavidim Hildi na ovom... obiteljskom životu.

- Pa i ti imaš svoju obitelj. Imaš i mačka, dvije ptičice, kornjaču...

- Ali tu smo zbilju napustili.

- Ni u kojem slučaju. Nju je samo major napustio. On je stavio točku, dijete moje. I nikada nas više neće naći.

- Hoćeš reći da se možemo vratiti?

- Kad god poželimo. No, moramo upoznati i nove prijatelje u šumi iza gostionice »Cinderelle« u Fianu.

Zatim obitelj Knag počne jesti. U jednom se trenutku Sofie pobjerala da će gozba završiti kao i filozofska vrtina zabava u Djetelinskoj ulici. Barem se činilo da je major namjeravao prevaliti Marit preko stola. No, onda ju je povukao na svoje krilo.

Auto je stajao dosta daleko od obitelji koja je blagovala. Na mahove bi do njih doprla pokoja riječ. Sofie i Alberto promatrali su vrt. Imali su vremena porazgovarati o nesretnoj vrtinju zabavi.

Obitelj je ustala od stola tek oko ponoći. Zatim Hilde i major krenu prema vrtinju ljujlački. Mahnuli su majci koja je odlazila u bijelu kuću.

- Samo ti legni, mama. Mi imamo puno pričati.

VELIKI PRASAK

...i mi smo zvezdana prašina...

Hilde se udobno namjestila pored oca u vrtnoj ljujački. Bilo je gotovo dvanaest sati. Sjedili su i promatrali zaljev, dok se tu i tamo koja zvijezda javljala na nebu. Slabi valovi udarali su o kamenje ispod mola.

Otac prekine tišinu:

- Čudno je razmišljati o tome da živimo na malom planetu u svemiru.

-Da...

- Zemlja je jedan od mnogih planeta koji kruže oko Sunca. Ali, samo je naš planet živ.

- Možda i jedini u cijelom svemiru?

- Da, to je moguće. No, može biti da svemir ključa od života. Jer, svemir je nepojmljivo velik. Udaljenosti su toliko velike da ih mjerimo u »svjetlosnim minutama« i »svjetlosnim godinama«.

— Što to zapravo znači?

- Svjetlosna minuta je udaljenost koju svjetlo prealjuje u jednoj minuti. A ta je velika, jer svjetlost prelazi 300.000 kilometara kroz svemir u samo jednoj sekundi. Drugim riječima, svjetlosna minuta iznosi 300.000 puta 60, ili 18 milijuna kilometara. Svjetlosna godina je gotovo deset bilijuna kilometara.

- Koliko ima do Sunca?

- Malo više od osam svjetlosnih minuta. Sunčeve zrake, koje griju naše obraze za toplog lipanjskog dana, putuju, dakle, osam minuta kroz svemir prije nego što stignu do nas.

- Nastavi!

- Udaljenost do Plutona, najudaljenijeg planeta našeg Sunčevog sustava, iznosi dobrih pet svjetlosnih sati od našeg planeta. Kada astronom telesko pom promatra planet Pluton, zapravo gleda pet sati u prošlost. Također bismo mogli reći da slici Plutona treba pet sati da dopre do nas.

- To je malo teško zamisliti, ali mislim da zapravo razumijem što želiš reći.

- Fino, Hilde. Tek smo se počeli orijentirati, znaš. Naše je Sunce jedna od 400 milijardi zvijezda u »galaksiji« koja se zove *Mliječni put*. Ova galaksija izgleda kao veliki disk, gdje se naše Sunce nalazi u jednom od spiralnih krakova. Ako u jasnoj zimskoj noći promatramo zvjezdano nebo, vidimo širok pojas zvijezda. To je zato što gledamo u središte Mliječnog puta.

- Izgleda da se zbog toga Mliječni put na švedskom zove »Zimska ulica«.

- Udaljenost do naše najbliže susjedne zvijezde u Mliječnom putu iznosi četiri svjetlosne godine. Možda je to ona koju vidimo nad školjem. Ako si zamisliš da gore postoji promatrač zvijezda s vrlo snažnim teleskopom upravljenim prema Bjerkelvju, znaj da bi on vidio Bjerkelv kakav je bio prije četiri godine. Možda bi vidio jedanaestogodišnju djevojčicu kako sjedi u ovoj lju ljački i maše nogama.

- Nemam riječi.

- No, to je samo najbliža susjedna zvijezda. Cijela galaksija ili »maglica«, kako se to još kaže, široka je 90.000 svjetlosnih godina. To znači daje svjetlosti potrebno toliko godina kako bi stigla s jednog kraja galaksije na drugi. Kada upravimo pogled prema zvijezdi u Mliječnom putu udaljenoj 50.000 svjetlosnih godina od našeg Sunca, to znači da gledamo 50.000 godina una trag.

- Ta je misao pregolema za moju malu glavu.

-Jedini način na koji možemo promatrati svemir jest, dakle, taj da gledamo u prošlost. Nikad ne možemo znati kako svemir *izgleda*. Znamo samo kako je *izgledao*. Kada gledamo neku zvijezdu udaljenu na tisuće svjetlosnih godina, putujemo zapravo na tisuće godina unatrag u povijest svemira.

- Posve nepojmljivo.

- Sve što vidimo pogađa naše oko u obliku svjetlosnih valova. Tim valovima treba vremena kako bi proputovali prostor. Možemo to usporediti s

grmljavinom. Uvijek čujemo grom nakon odsjaja munje. To je zato što se zvučni valovi gibaju sporije od svjetlosnih. Kada čujem prasak groma, čujem prasak nečega što se dogodilo trenutak ranije. Tako je i sa zvijezdama. Kada pogledam zvijezdu koja je od nas udaljena na tisuće svjetlosnih godina, vidim »grmljavinu« događaja koji se zbio na tisuće godina ranije.

- Shvaćam.

- Dosad smo govorili samo o našoj galaksiji. Astronomi vjeruju da u svemiru postoji oko stotinu milijardi galaksija, a svaka od tih galaksija sastoji se od oko stotinu milijardi zvijezda. Najbliža susjedna galaksija je maglica Andromeda. Ona je od naše galaksije udaljena dva milijuna svjetlosnih godina. Kao što smo već rekli, to znači da svjetlost ove galaksije treba dva milijuna godina kako bi stigla do nas, a to opet znači da gledamo dva milijuna godina u prošlost kada visoko na nebu vidimo Andromedu. Ako u toj zvijezdanoj maglici postoji nekakav pametan promatrač zvijezda - zamišljam si nekog malog pametnjakovića koji ovog trena upravlja svoj teleskop prema Zemlji — onda nas on ne bi vidio. U najboljem bi slučaju vidio praljude niska čela.

- Šokirana sam.

- Najudaljenije poznate galaksije nalaze se oko deset *milijardi* svjetlosnih godina od nas. Kada opažamo signale iz ovih galaksija, gledamo dakle deset milijardi godina u prošlost svemira. To je otprilike dvostruko dulje od egzistencije naše galaksije.

- Vrti mi se.

- Može biti da je teško shvatiti što znači gledati tako daleko u prošlost. No, astronomi su otkrili nešto što je još važnije za našu sliku svijeta.

-Reci!

- Pokazalo se da nijedna galaksija u svemiru ne miruje. Sve se galaksije udaljuju jedna od druge ogromnom brzinom. Izgleda da što su dalje od nas, to se brže gibaju. To znači da udaljenost između galaksija postupno sve više raste.

- Pokušavam si to predočiti.

- Uzmeš li balon i na njemu nacrtáš nekoliko crnih točaka, točke će se polako udaljavati jedna od druge kako ti pomalo napuhuješ balon. Tako je i s galaksijama u svemiru. Kažemo da se svemir širi.

- Što bi tome mogao biti uzrok?

- Većina astronoma slaže se da postoji samo jedno objašnjenje za širenje svemira: jednom, prije otprilike 15 milijardi godina, sva je tvar u svemiru bila

skupljena na vrlo malom području. Materija je bila tako zbijena da se tvar uslijed sile teže užasno ugrijala. Na kraju je postala toliko vruća i sabijena da je eksplodirala. Ova se eksplozija zove *veliki prasak*, ili, na engleskom, »the big bang«.

- Sama misao na to navodi me da zadržim.

- »Veliki prasak« uzrokovao je da se sva tvar u svemiru razletjela na sve strane, a kako se pomalo hladila, nastajale su zvijezde i galaksije, mjeseci i planeti...

- Rekao si da se svemir još uvijek širi?

- Razlog tome je upravo ova eksplozija koja se dogodila prije mnogo milijardi godina. Jer, svemir nema bezvremensku geografiju. Svemir je do gađaj. Svemir je eksplozija. Još uvijek se galaksije udaljuju jedna od druge golemom brzinom.

- I to će se nastaviti u vječnost?

- To je jedna mogućnost. No, postoji i druga mogućnost. Sjećaš se možda da je Alberto Sofiji pričao o dvije sile koje čine da se planeti drže konstantne putanje oko Sunca?

- Nisu li to gravitacija i tromost?

- Takav je i odnos među galaksijama. Jer, iako se svemir još uvijek širi, sila teže djeluje u suprotnom pravcu. Jednog će dana - možda za nekoliko milijardi godina - sila teže uzrokovati da se nebeska tijela ponovno sabiju kad sile iza velike eksplozije stanu slabiti. Tada će se dogoditi obrtnuta eksplozija, takozvana »implozija«. Ali, udaljenosti su tako velike da će se to dogoditi kao na usporenom filmu. Možeš to usporediti s onime što se događa kad se iz balona ispušta zrak.

- Zar će se onda sve galaksije ponovno sabiti u gusto središte?

- Da, shvatila si. Ali, što će se zatim dogoditi?

- Onda mora doći novi »prasak«, koji će uzrokovati da se svemir ponovno počne širiti. Jer: još uvijek vrijede isti prirodni zakoni. Na taj će način nastati nove zvijezde i galaksije.

- Dobro misliš. Što se tiče budućnosti svemira, astronomi vide dvije mogućnosti: ili će se svemir zauvijek nastaviti širiti, tako da prostor između galaksija postaje sve rjeđi, ili će se pak početi skupljati. Tu je odlučujuće koliko je svemir težak ili masivan, a nad tim astronomi još uvijek nemaju potpun pregled.

- No, *ako* je svemir toliko težak da se jednog dana počinje skupljati, onda se možda već mnogo, mnogo puta tako rastvorio i skupio?

- Da, to bi se iako moglo zaključiti. No, ovdje se zamisao dijeli na dvoje. Može se zamisliti da je širenje svemira nešto što se događa samo jedanput. Ipak, ako se svemir nastavi širiti do vijeka, sve se više nameće pitanje kako je sve skupa počelo.

- Jer, kako je nastala tvar koja je odjednom eksplodirala?

- Kršćanin bi možda rekao da je »veliki prasak« zapravo stvaralački trenutak. U Bibliji piše da je Bog rekao: »Neka bude svjetlo!« Možda se također sjećaš da je Alberto naglasio da kršćanstvo ima »linearni« pogled na povijest. Na osnovi kršćanske vjere o stvaranju, najbolje je misliti da će se svemir nastaviti širiti.

- Da?

- Na Istoku obično imaju »ciklični« pogled na povijest. To znači da se povijest vječno ponavlja. U Indiji na primjer postoji stari nauk da se svijet neprestano rastvara — kako bi se potom opet zatvorio. Tako se izmjenjuje ono što Indijci zovu »Brahmanov dan« i »Brahmanova noć«. Ova misao odgovara najbolje onoj da se svemir širi i skuplja - kako bi se potom ponovno stao širiti — u vječnom cikličnom procesu. Ja si zamišljam veliko kozmičko srce koje kuca, kuca, kuca...

- Meni su obje teorije jednako nepojmljive i jednako uzbudljive.

- A mogu se usporediti s velikim paradoksom vječnosti o kojem je Sofie jednom mozgala u svom vrtu: ili svijet postoji oduvijek - ili je jednom izne nada nastao ni iz čega...

- Jao!

Hilde se primi za čelo.

- Što je?

- Mislim da me ugrizao obad.

- To te sigurno Sokrat hoće probuditi iz zimskog sna...

Sofie i Alberto sjedili su u crvenom kabrioletu i slušali kako major priča Hildi o svemiru.

- Ne čini ti se da su uloge potpuno zamijenjene? - upita Alberto nakon nekog vremena.

- Kako to misliš?

- Prije su oni nas slušali, a mi ih nismo mogli vidjeti. Sada mi njih slušamo, a oni nas ne vide.

- Ima još nešto.

- Na što misliš?
- Mi u početku nismo znali da postoji neka druga zbilja u kojoj žive Hilde i major. Sada oni ne znaju za našu zbilju.
- Osveta je slatka.
- No, major se mogao uplesti u našu zbilju...
- Naš svijet nije bio ništa drugo do njegova upletanja.
- Ipak, ja se ne želim prestati nadati da se mi također možemo uplesti u njihov svijet.
- Pa znaš da je to nemoguće. Zar se ne sjećaš kako smo prošli u »Cinderelli«? Vidio sam te kako navlačiš onu bocu kole.

Sofie je neko vrijeme sjedila promatrajući vrt, dok je major pripovijedao o »velikom prasku«. Bilo je nečeg u tom izrazu što ju je navelo na razmišljanje.

Počela je prekapati po autu.

- Šje? - upita Alberto.
- Ništa.

Otvorila je pretinac za rukavice; unutra je bio francuski ključ. Zatim je iskočila iz auta. Prišla je vrtnoj ljuljački i postavila se točno ispred Hilde i njezina oca. Najprije je pokušala uhvatiti Hildin pogled, ali to je bilo posve nemoguće. Na kraju je visoko podigla francuski ključ i udarila je po čelu.

- Jao! - reče Hilde.

Nato Sofie bubne i majora u čelo, ali on uopće nije reagirao.

- Što je? - upita on.
- Mislim da me ugrizao obad.
- To te sigurno Sokrat hoće probuditi iz zimskog sna.

Sofie se ispruži po travi i pokuša zanjihati vrtnu ljuljačku. Ali, stajala je kao ukopana. Ili ju je ipak uspjela malo pomaknuti, barem milimetar?

- Po zemlji puše nekakav prohladni vjetar - reče Hilde.
- Ne, baš je toplo.
- I ne samo to. Tu nečega *ima*.
- Samo nas dvoje i svježja ljetna noć.
- Ne, nešto je u zraku.
- Što bi to moglo biti?
- Sjećaš li se Albertovog tajnog plana?
- Da, kako ga se ne bih sjećao?

- **Kako su samo nestali s vrtne zabave. Kao da ih je zemlja progutala...**
- **Ali...**
- **»Kao da ih je zemlja progutala... «**
- **Pa priča je negdje morala završiti. Osim toga, to sam samo napisao.**
- **Da, to, ali ne i ono što se kasnije dogodilo. Pomisli da su ovdje...**
- **Misliš?**
- **Osjećam to, tata.**
- **Sofie otrča natrag do auta.**
- **Zadivljujuće! - prizna Alberto dok se penjala u auto s francuskim ključem. - Ta djevojka sigurno ima posebne sposobnosti.**

Major obgrli Hilde.

- Čuješ li kako valovi čudesno sviraju?
- Da.
- Sutra moramo izvući čamac u vodu.
- Čuješ li kako vjetar čudno šapuće? Vidi kako lišće jasike drhti.
- Ovo je živ planet...
- Napisao si nešto o onome »između redaka«.
- Da?
- Možda i ovdje u vrtu ima nečeg »između redaka«.
- Priroda je svakako puna zagonetki. Ali, mi govorimo o zvijezdama na nebu.
- Uskoro će se pojaviti i zvijezde u vodi.
- Da, tako si zvala svjetlucavi plankton kad si bila mala. Na neki si način bila u pravu. Jer, svjetlucavi plankton i svi drugi organizmi napravljeni su od elemenata pomiješanih u nekoj zvijezdi.
- Mi isto?
- Da, i mi smo zvjezdana prašina.
- Krasno rečeno.
- Kada radioteleskopi hvataju svjetlost dalekih galaksija, udaljenih na milijarde svjetlosnih godina, izrađuju kartu svemira onako kako je izgledao u prastaro doba, odmah nakon »velikog praska«. Sve što čovjek vidi na nebu jesu kozmički fosili stari na tisuće i milijune godina. Jedino što tumač zvi jezda može učiniti jest da gata u prošlost.
- Zato što se zvijezde u sazvježđu udaljuju jedna od druge prije nego što njihova svjetlost stigne do nas?

- Prije samo dvije tisuće godina, zvijezda su izgledala prilično drukčije.
- Nisam to znala.
- Ako je noć jasna, vidimo milijune, čak milijarde godina daleko u prošlost svemira. Na neki način putujemo kući.
- To moraš malo bolje objasniti.
- Ti i ja također smo počeli s »velikim praskom«, jer sva je tvar u svemiru organska ešelina. Jednom u prastaro doba, sva je materija bila skupljena u grudu, koja je bila toliko masivna da bi glavica pribadače težila mnogo milijardi tona. Ovaj je »praatom« eksplodirao zbog ogromne gravitacije. Kao da se nešto razbilo. A kad podignemo pogled prema nebu, pokušavamo pronaći put k sebi samima.
- Kako si to čudno rekao.
- Sve zvijezde i galaksije u nebeskom prostoru napravljene su od iste tvari. Nešto se od toga zgrudalo na jednom mjestu, nešto na drugom. Galaksije mogu biti udaljene jedna od druge na milijarde svjetlosnih godina. No, sve su istog podrijetla. Sve zvijezde i planeti pripadaju istom rodu...
- Shvaćam.
- Što je zapravo svjetska tvar? Što je to eksplodiralo prije mnogo milijardi godina? Odakle dolazi?
- To je velika zagonetka.
- Međutim, to se duboko tiče svih nas. Jer, i mi smo od te tvari. Mi smo iskra iz velikog ognja koji je zapaljen prije mnogo milijardi godina.
- I to je krasno rečeno.
- Ali, nećemo pretjerivati s velikim brojevima. Dovoljno je u ruci držati kamen. Svemir bi bio nepojmljiv i kad bi se sastojao samo od kamena veličine naranče. Pitanje bi bilo jednako nepristupačno: odakle dolazi taj kamen?

Sofie se odjednom uspravi u crvenom kabrioletu i pokaže prema zaljevu.

- **Željela bih isprobati čamac na vesla! — usklikne.**
- **Privezan je. Osim toga, ne možemo podići vesla.**
- **A da pokušamo? Pa Ivanje je...**
- **Možemo barem otići do mora.**

Iskočili su iz auta i potrčali kroz vrt.

Na molu su pokušali odvezati uže koje je bilo pričvršćeno za čelični prsten. Nisu mogli podići čak ni kraj užeta.

- **Kao da je zakovan - reče Alberto.**

- **Ali imamo vremena.**
- **Pa da, pravi filozof se nikad ne predaje. Kad bismo samo... ovo uspjeli odriješiti...**

- Na nebu se pojavilo još više zvijezda - reče Hilde.
 - Da, ljetna je noć sada najtamnija.
 - A zimi iskri. Sjećaš li se noći prije tvog odlaska u Libanon? Bio je prvi dan Nove godine.
 - Tada sam odlučio da ću ti napisati knjigu o filozofiji. Bio sam u velikoj knjižari u Kristiansandu, u knjižnici također. Nije bilo ničega za omladinu.
 - Kao da sjedimo skroz na vrhu jedne od tankih dlaka u krznu bijelog zeca.
 - Pitam se ima li koga tamo u noći svjetlosnih godina?
 - Čamac se odvezao!
 - Gle, stvarno...
 - Ništa ne shvaćam. Provjerila sam užad malo prije tvog dolaska.
 - Ozbiljno?
 - To me podsjeća na ono kad je Sofie posudila Albertov čamac. Sjećaš se kako je plutao po jezercu?
 - Ovo je sigurno njezino djelo.
 - Samo se ti šali. Ja cijelu večer osjećam da tu nečeg *ima*.
 - Jedno od nas mora otplivati do njega.
 - Hajdemo oboje, tata.

Sadržaj

RAJSKI VRT

*...na kraju krajeva, nešto je jednom
moralo nastati ni iz čega...*

CILINDAR

*...jedino što nam je potrebno da postanemo dobri filozofi
jest sposobnost da se čudimo...*

16

MITOVI

*...između snaga dobra i zla postoji
neka neizvjesna ravnoteža...*

26

FILOZOFI PRIRODE

...nešto ne može postati ni iz čega...

32

DEMOKRIT

...najgenijalnija igračka na svijetu...

43

SUDBINA

*...vračar pokušava protumačiti nešto što
je zapravo potpuno nejasno...*

48

SOKRAT

...koja zna što ne zna, ta je najmudrija...

56

JUSTEIN GAARDER

ATENA	
<i>...iz ruševina se izdiglo nekoliko visokih zgrada...</i>	68
PLATON	
<i>...čežnja za stvarnim stanom duše...</i>	73
MAJOROVA KOLIBA	
<i>...kako je djevojčica u zrcalu zatreptala s oba oka...</i>	85
ARISTOTEL	
<i>...brižljiv čovjek sa smislom za red, koji je htio pročistiti ljudske pojmove...</i>	93
HELENIZAM	
<i>...iskra iz ognja...</i>	107
RAZGLEDNICE	
<i>...nalažem si strogu cenzuru...</i>	122
DVA KULTURNA KRUGA	
<i>...samo se tako možeš spasiti od lebdenja prazninom.</i>	129
SREDNJI VIJEK	
<i>...proći dio puta nije isto što i poći krivim putem...</i>	142
RENEANSANS	
<i>...o božanski rode u čovječjem ruhu...</i>	161
BAROK	
<i>...ista tvar od koje su snovi tkani...</i>	184
DESCARTES	
<i>...on s gradilišta želi odstraniti sve krhotine...</i>	198
SPINOZA	
<i>...Bog nije lutkar...</i>	209
LOCKE	
<i>...prazna i besadržajna kao ploča prije učiteljeva ulaska u razred...</i>	217
HUME	
<i>...bacite je onda u vatru...</i>	226
BERKELEY	
<i>...kao ošamućen planet oko gorućeg Sunca...</i>	238

BJERKELY <i>...staro čarobno zrcalo, koje je prabaka kupila od neke Ciganke...</i>	243
PROSVJETITELJSTVO <i>...od toga kako se proizvodi igla, do toga kako se lije top.</i>	256
KANT <i>...zvjezdano nebo nada mnom i moralni zakon u meni...</i>	272
ROMANTIZAM <i>...zagonetni put vodi prema unutra...</i>	289
HEGEL <i>...što je umno, to je zbiljsko...</i>	304
KIERKEGAARD <i>...Europa na putu u bankrot...</i>	314
MARX <i>...bauk kruži Europom...</i>	325
DARWIN <i>...lađa koja plovi životom natovarena genima...</i>	341
FREUD <i>...onu ružnu, sebičnu želju koja se javila u njoj...</i>	361
NAŠE DOBA <i>...čovjek je osuđen da bude slobodan...</i>	376
VRTNA ZABAVA <i>...bijela vrana...</i>	397
KONTRAPUNKT <i>...dvije ili više melodija u suzvučju...</i>	409
VELIKI PRASAK <i>...i mi smo zvjezdana prašina...</i>	426
Kazalo imena i pojmova	435